

КОМИЛ ЯШИН

АСАРЛАР

ОЛТИ ЖИЛДЛИК

Тошкент
Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
1980

КОМИЛ ЯШИН

АСАРЛАР

учинчи жилд

ДРАМАЛАР

Тошкент
Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
1980

ББК 84Уз
Я 96

Яшин, Комил.

Асарлар: 6 жилдлик.—Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1980.
3-жилд. Драмалар. 352 б.

Социалистик Меҳнат Қаҳрамони, академик Комил Яшин «Асарлар»нинг учинчи жилдига кўп сонли томошабинларимизга манзур бўлган «Номус ва муҳаббат», «Улим босқинчиларга», «Офтобхон», «Генерал Раҳимов», «Йўлчи юлдуз», «Инқилоб тонги» каби драмалари киритилди.

Яшен, Камиль. Собрание сочинений. В 6-ти т. Т. 3. Драммы.

ББК 84Уз
Уз2

Я $\frac{70303 — 96}{M352 (04) — 80} 162 — 79 — 4702057020$

ДРАМАЛАР

НОМУС ВА МУҲАББАТ

Гўрт парда, саккиз кўринишли драма

Қ А Т Н А Ш У В Ч И Л А Р

Онахон. Бригадир, 24—25 ёшларда.

Ғулом. Унинг эри, 30—33 ёшларда.

Тошмат. Ғуломнинг отаси, 55—60 ёшларда.

Холмат. Онахоннинг отаси, колхоз раиси, 65—70 ёшларда.

Пўлатов. Райком секретари, 30—35 ёшларда.

Азиз. Жамоа раиси.

Лола. Онахоннинг қизи, пионер, 12—13 ёшларда.

Ботирали. Актив колхозчи, 25—27 ёшларда.

Ойжамол. Актив колхозчи қиз, 17—19 ёшларда.

Ақлмирза. Финотдел хизматчиси, 30—32 ёшларда.

Яхшибой. Колхозчи, 50—55 ёшларда.

Холбиби. Тошматнинг хотини, 50—55 ёшларда.

Ойнисо. Холматнинг хотини, 45—50 ёшларда.

Қурали

Қўлдош

Тўйчи

Ҳайдар

Ширмон

Тошлон

Эгам

} колхозчилар, 30—40 ёшлардаги кишилар.
} колхозчилар, 30—35 ёшларда.

Фотограф, колхозчилар, колхозчи хотин-қизлар.

Воқеа 1935 йилда бўлиб ўтади.

БИРИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ ҚҰРИНИШ

«Янги ҳаёт» колхозининг бригадири Онахоннинг уйи. Деворлари қийшиқ, нураган, рўзғор ашёлари ҳам уйнинг ўзига мос тушган. Елғиз бир неча нарсаларгина шу уйда пионер яшашини билдириб туради. Онахон мукофотга олган кийимларини бўйига ўлчайди, ғижим рўмолини ўраб, ўзига оро бериб юриш қилади, қаҳ-қаҳ уриб кулади, Фуломжоннинг таъби тирриқ, кўчага чиқиш олдидаги ясан-тусани билан овора. Лола газламаларни кўриш билан банд.

Онахон (*нуқиб*). Вой, анави эркакни! Қарасангиз-чи! Ярашиптими?..

Фулом бепарво.

Лола (*газламани қучоқлаб*). Ойижон! Манави қизиленга!

Онахон. Ҳа, ола қол! Чоп, катта онангга кўрсат! «Ойим олган мукофот де!»

Лола чопганча чиқиб кетади. Онахон Фуломнинг бўйига гирак солиб.

Ҳой, йигит! Менга қаранг! Шунча мукофотлар олибману, мундоқ хурсанд бўлай ҳам демайсиз-а!.. Гапирсангиз-чи!.. Бунимаси?

Фулом (*жаҳл аралаш*). Ҳа!! Бир қултум сув билан ютадиган бўлиб кетибсиз, қирқ кокил!!

Онахон. Вой худо-ей!.. Мунча?..

Фулом. Кеккаясан холос.

Онахон. Ҳазил қилмай ўлай сизга!

Фулом. Мукофотми?.. Ҳаш-паш дегунча топаман!

Онахон. Ҳа!.. Анойи... Хизматингиз бўлса оласиз-да! Бўлмаса-ку... пул-пучакни мўмай-мўмай олишга устаси фарангсиз-а!..

Ғ у л о м. Нима, нима?.. Ударниги бўлса менчалик бўлади!
О н а х о н. Обқочинг-эй! Лоп деса, ола қоп дейсиз-а! Ишин-
ғизнинг салмоғи менга аниқ! Кимга гапиряпсиз?

Ғ у л о м. Вайсама! Ҳали ҳам ишларим жойида...

О н а х о н. Сиз бригадамда суғорувчимисиз, ахир?..

Ғ у л о м. Ҳа, суғорувчиман. Сизнинг суғорувчингиз, сизнинг
хизматкорингиз. Бўлдими?

О н а х о н. Сизни сувнинг тилини яхши биледи дейншади,
балони ҳам билмас экансиз.

Ғ у л о м. Сизга ёқмабмиз, холос!

О н а х о н. У пастдаги ярим гектар ерни, об-тобини кўриб,
бу ер қаттиқ чимтол, дедим. Шунга овлоқ сув берайлик, дедим.
Унамадингиз. Яхши ҳам ўша сувни берган эканмиз, бўлмаса
чигит чиқмай қолар экан.

Ғ у л о м. Ҳали сиз деҳқончиликдан менга сабоқ ҳам бера-
диган бўлдингизми? Ешлик қиласиз, ойим!

О н а х о н. Мана, кечагина нормангизни бажармадингиз.
Тўрт томондан оқиб турган сувдан фойдаланмадингиз! Яхшиям-
ки Ботирали бор экан.

Ғ у л о м. Айб менда эмас! Эгат тўғри тортилмаган, бир хил
жойлар чуқур, бир хил жойлар саёз!

О н а х о н. Бунақа чалкаш жойлар оз! Важ ўлсин, важ!
Ўзингиз бепарвосиз!.. Айтганча, бугун кечқурун суғориш нав-
бати сизники! Тезроқ далага чиқинг!

Ғ у л о м. Нима?

О н а х о н. Далага чиқинг! Ўртоқ Пўлатов менга янги бир
тажрибани айтган, шуни қилиб кўриш керак! (Пауза.) Нимага
девайлаб, бақрайиб турипсиз?..

Ғ у л о м. Шу, буйруқ қилмасанг экан менга!

О н а х о н. Вазифангизни ҳам қилмайсизми?..

Ғ у л о м. Сен менга буйруқ қилсанг, тишларим қайнишиб
кетади.

О н а х о н. Нимага?

Ғ у л о м. Уяламан! Номус қиламан!.. Ахир, одамлар масха-
ра қилишяпти!

О н а х о н. Қандай қиласиз? Чидайсиз-да!

Ғ у л о м. Ҳаммага у қил-бу қил, деб дўқ қилсанг ҳам менга
жилмайиб кулиб гапир!

О н а х о н. Мени менсимайсиз-да! Нега деганда хотинингиз-
ман! Игна ўз тешигини тикмайдй дейсиз-да!.. Бегона хотин
бўлса-ку, бурнингизни ерга ишқаб, кўзингизни катта қилиб очиб
қўярди-я!

Ғ у л о м. Ҳа, сиз ҳам бурнимни ерга ишқанг!

О н а х о н. Эллик центнер пахта бераман, деб қўл қўйган-

ман! Мен обрў топсам кимники?.. Мана шунча кийим-кечак, яна устига уч юз сўм пул олдим...

Фулом. А?! Нима? Пул?

Онахон. Ҳа, пул... Пилага олган озгина барқут, шоҳиларим бор эдими? Ҳаммасини сотиб совурдингиз! Мен чурқ этдим-ми? Ҳзи эркак халқи яхшиликни билмас экан!

Фулом (*мулоимланиб*). Койманг, жонгинам! Бир зумда ўтликчи кетасиз-да! Ҳазил-ҳазил. Бир синай дедим-да!

Онахон. Мени бригадир ўрнида кўриб пича ҳайиқмайсиз! Ишга кеч чиқасиз.

Фулом. Хўп, кўзидан, бўлмаса, сендан пича қўрқай? А?.. Лекин дўқни эвида қил!.. Пул олдим дедингми?

Онахон. Ҳа, олдим!

Фулом (*суюлиб*). Эй, менинг сендан бўлак кимим бор? Қўзимга шу топда худди ўша пулдай иссиқ кўришиб кетдинг! Рўзгорчиликда ёмон гап ҳам, яхши гап ҳам ўтади-да!

Онахон. Кишининг қадрига етмайсиз! (*Нозланиб.*) Улманг сиз! Яхши кўрганимни биласиз-да.

Фулом. Қўй энди! Сен иш тепасида каттасан! Уйда-чи? Уйда!.. (*Қулочини ёзиб.*) Кел, айниқса шу топда, ғижим рўмоллар билан ойга ўхшаб кетибсан.

Онахон (*жилва билан юриб*). Тузукроқ қаранг! Ярашиптими?

Фулом. Войдод... Ростини айтайми? Шу ғижим рўмолдан сиқилиб юрган экансан! Шундай кетиптики, ловиллайди-я, ловиллайди! Ҳзингни ҳам шундай очиптики...

Онахон. Улманг илойим! Ҳали, қўполдан-қўпол (*тақлид қилиб*): «Ҳа! Бир қошиқ сув билан ютадиган бўлиб кетибсиз! Қирқ кокил!» деяртингиз-ку!

Фулом. Ҳзим бўғилиб турувдим-да! Инсоф қилгин-да, ойнакка тузукроқ қарадингми? Роса ярашипти-да! Энди мен ҳам бир гап айтайми?

Онахон. Айтинг, айтинг!

Фулом. Айтсам, мен ҳам шу пайтларда битта этикдан сиқилиб юрибман! Мана қара... Хўш... Ҳалиги... (*Бошини қашиб.*) Ҳалиги... Ҳа, ҳалиги... Нимаиди, ҳа, пулни берсанг, эртага бозор, битта этик олсам.

Онахон. Ҳа, ёқадими?.. Улманг сиз! Аталадан суяк чиқиб, мунча бунинг оғзидан новвот томиб қолди десам, ҳаммаси пулнинг хушомоди экан-да? Нима қиласиз этикни? Оёғингизда этигингиз бор-ку. Мен бу пулга рўзгор қилмоқчиман.

Фулом. Пулингни шу ҳафта ичи топиб бераман!

Онахон. Бас, ҳали ҳеч нарсага ёлчитмадингиз! Ойжамол, Ширмон, Зебихонларнинг уйларини қаранг! Чўғдай ясатиб оли-

шипти! У гиламлар, пар болишлар, пўлат каравотлар. Менинг уйимни турқини қаранг! Бир мундай уялайин ҳам демайсиз...

Фулом. Кел энди, узат!

Онахон. Йўқ... Бермайман! Қистайверманг!

Фулом. Астаъфирулло!.. Хотин уруғига муҳтож бўлгандан кўра ўзингни гиппа бўғиб қўя қолсанг киши! Нима бўлибти-ю... Беш-тўрт тангалик бўбсан! Эй!.. Қўй-ей...

Фулдириб бир чеккага ўтиради. Онахон Фуломнинг ҳаракатини кузатади, ўйланади, кўнгли юмшаради. Рўмолининг учини ечиб пулни олади. Бир пулга, бир Фуломга қарайди. Кескин бир ҳаракат билан «бермайман» деган маънони англатади, пулни яширади, бепарво чўнқайиб ўтираверади. Жимлик анча чўзилади. Бир-бирларига ер остидан қарайдилар. Фулом Онахоннинг кўзларига кўзи тушгач, дарров тескари қараб олади. Онахон бўшашади. Аста пулини олади. Пул тутган қўлини орқасига қилиб тескари ўтирган Фуломга яқин келади. Сўзсиз, гўнғирлаб ниманидир куйлайди. Фуломдан сўз кутади. Неча гал ўз кулгисини босади, охир чидолмай ша-рақлаб кулиб, Фуломнинг бўйнидан маҳкам қучади.

Онахон. Мунча ноз?.. Мунча истиғно?.. А?! (*Фуломнинг юзларидан ўпади.*)

Фулом (*пинагини бузмай*). Осилма! Осилма! Осилма дейман сенга.

Онахон ўпишни қўймайди.

Бўлди, бўлди!

Онахон. Ҳа! Гапим оғир ботдими?! Манг пул, манг! Ола қолинг энди! Ҳазиллашдим-ку. Шунга ҳам дарров ота гўри қозихонами? Манг дейман сизга!

Фулом. Керакмас! Топиб оламан!

Онахон (*кулиб*). Манг! Манг! Аразламанг! Девона аразласа, хуржунига зиён! Олинг дейман! (*Қитиқлайди.*) Олмайсизми-а? Олмайсизми?

Фулом (*нафсоният аралаш кулиб*). Астаъфирулло!.. Тавба!

Қўлини чўзади. Онахон чўзиб турган пулни чаққон тортиб олади.

Онахон. Ҳа! Еқадими, изза — бир қозон жизза!

Фулом яна тумтаяди.

Манг, манг, увол бечорага, увол. (*Яна тортиб олади.*)

Фулом (*кулиб*). Мунча яқин келишингиз қийин бўлди?..

Онахон. Манг, лекин бир шарт билан бераман!

Фулом. Нима бўлса ўтайман! Қандай шарт?

Онахон. Бугун саҳаргача ишлайсиз. Пастдаги чанқаб қолган ғўзаларни шарбат билан яхшилаб суғорасиз!

Ғулом. Нимани буюрсанг қиламан. Қани, узат!

Онахон. Манг, олинг! Лекин, ҳа-да!..

Яхшивой (*ташқаридан*). Ғуломжон, ҳў-ў, Ғуломжон!

Онахон. Яхшивой акам, чиқинг!

Ғулом. Ҳов... Мана, ҳозир!.. Қани, кираверинг, Яхшивой ака!

Яхшивой кириб келади.

Яхшивой. Қочадиган одам йўқми? Салом алайкум!

Онахон. Келинг, Яхшивой ака, тинчмисиз! Утиринг! Хўш... Нима янгилик?

Яхшивой. Тинчлик, айлансин аканг! Тошмат ота қанилар?

Онахон. Отам райкомнинг секретари ўртоқ Пўлатов билан далаларни кўриб юрипти... Ундан кейин ударник колхозчиларнинг уйларини ҳам кўрар эмиш.

Яхшивой. Мен бир иш билан келган эдим, қизим!

Онахон. Қандай иш экан?..

Яхшивой. Қизим, бу йил ҳукуматга оғиз тўлдириб ваъда бердик. Лекин мен ваҳмада қолдим.

Онахон. Нимага?

Яхшивой. Ишни бу жўнашидан норозиман.

Онахон. Хўш?

Яхшивой. Ваъданинг уддасидан чиқолмасак, ўсал бўламиз!

Ғулом. Гапингиз рост, Яхшивой ака.

Яхшивой. Айлансин аканг, Ғуломжон, рост деганингиз ҳам роску-я!.. Лекин сизга ўхшаган тўрт-бешта қора кўз, тамтам йигитлар борсизлар — колхоз ишига панжа орасидан қарайсизлар! Мана шу бир шикаст бермаса, деб қўрқаман... Биз узоқни ўйлаймиз, айлансин аканг!.. Масалан, суғорувчиларимиздан бири сен бўлсанг, кўп саёқ, ўйинқароқ чиқдинг! Ахир, бунинг касри кимга тегади! Ўзингга тегади, хотинингга тегади, қолаверса, колхозга тегади!

Онахон. Бор бўлинг, Яхшивой ака!.. Яхшиям колхозимизда сиз бор экансиз! Чимдиб-чимдиб олинг!

Яхшивой. Эй қизим, уйга бориб дам олай деган эдим, ўй олиб кетиб, киприк қоқмадим. Кейин раис билан сенга бир учрай дедим.

Ғулом. Яхшивой ака, мана, ҳали ҳам кечаси билан суғоришга чиқиб кетаётибмиз!

Яхшивой. Иш мана бундай бўпти-да, айлансин аканг! Ҳалол ишла, ҳалол тишла!

Онахон (Яхшивойга). Бу ерга ўртоқ Пўлатов келади, сиз ҳам келинг.

Фулом. Мен кетдим! (Елкасига кетмон қўяди.)

Яхшивой. Фуломжон, шошилманг, мен ҳам ўша томонга бораман. (Онахонга.) Бўлмасам, қизим, келарман, гаплашармиз!

Онахон. Тузук, келинг!

Фулом билан Яхшивой чиқади.

Бечора, ўзи шунчаки бир аъзо-ю, иш тепасида нах эси кетади. Кўп яхши одам экан-да!

Яхшивой (ташқаридан). Ҳа, Ботирали?

Ботирали. Опага пича иш бор эди!

Яхшивой. Тез чиқасанми?

Ботирали. Жиндак тўхтайман... Йўқ, чиқаман!

Яхшивой. Қараб тураман бўлмаса!

Ботирали киради.

Онахон. Ҳа, Ботирали! Кел!

Ботирали. Раис юборди! Ўртоқ Пўлатов билан келишар экан! (Жаланглайди.) Чой-пой қилиб қўйсин деди!

Онахон. Мунча жаланглайсан? Яқинроқ келавер! Қани ўтир-чи, гапир.

Ботирали. Ғўзаларимиз маъқул бўлди.

Яхшивой (ташқаридан.) Ботирали, ҳо! Ботирали!

Ботирали. Ҳозир, қолганини кейин айтиб бераман, опа!

Онахон. Утир ахир, у нимаси? Гапир!

Ботирали. Кейин айтарман! Чиқай, опа.

Онахон. Нима жин урди? Нимага элавайсан?

Ботирали. Чиқай, тагин Фуломжон акам... Ахир, ўзи уйда йўқ...

Онахон. Ҳа... Ҳа... ўлинг сиз осмондан келмай! Ҳа, Ойжамолдан қўрқаман денг? Ҳали Ойжамол сенга теккани йўқ-ку?!

Ботирали. Гап унда эмас, опа! Ахир...

Онахон. Нимада бўлмаса? Мен бригадирингманми?

Ботирали. Ҳа, бригадиримсиз!

Онахон. Бўлмаса сўроқларимга жавоб бер!

Ботирали. Тузук! Кўчада Яхшивой ака турипти! Кўнглига келади дейман!

Онахон. Э!.. Нима дейди бўсоран!! Ҳой, яхши йигит, сен билан ўртада бирон гап борми?

Ботирали. Ҳеч гап йўқ!

Онахон. Нимадан қўрқасан бўлмаса? (Хафа бўлади.) Бор, йўқол! Қуриб-қақшабгина кеткурлар. Тавба!

Ботирали (ташқарига). Ҳой, Яхшивой ака, кетаверинг, мен қолдим.

Яхшивой. Аҳа! Хўп! Хўп дедик.

Ойжамол (чоғиб кириб). Онахон опа! Онахон опа! Опажон, опажон, опажон. (Бўйнидан қучади.)

Онахон. Ҳа, нима бўлди?

Ойжамол. Эсон-омон туғиб олди! Туғиб олди, туғиб олди! Туғиб олди!

Онахон. Қим, келин ойингми?

Ойжамол. Йўқ!

Онахон. Ҳамрохонми?

Ойжамол. Йўқ.

Онахон. Зайнабхонми?

Ойжамол. Йўқ, йўқ, бултур кузак колхоздан олган сигирим.

Кулги.

Онахон. Звенонгнинг иши қандай?

Ойжамол. Жойида. Лекин, опажон, бу эркак ўлгурлар мени ҳеч писанд қилишмайди.

Онахон. Ёшсан дейишадими?

Ойжамол. Ҳа! Анави... Холмат отамнинг бригадасидаги Эгам пакана билан Тошлон чикалдак бор-ку, ўшалар нуқул эрмак қилгани-қилган!

Онахон. Пухта бўл! Бўш келма!

Ойжамол. Манави йигитчани айтмайсизми?

Онахон. Эй, ҳалитдан-а? Масхара қилса қараб ўтирасанми?! Ё сени ёмон кўрадими?

Ойжамол. Не билай?

Ботирали. Ойжамол, кўзидан. Мен ўзингизни ёмон дега-ним йўқ. Звенонгизнинг мазаси йўқ, дедим, холос.

Ойжамол. Бекор айтибсиз.

Ботирали. Ғўзангиз шу чоққача уч қулоқ ҳам бўлгани йўқ-ку!

Ойжамол. Ана, ана, опа, санамасдан саккиз дейишини кўряпсизми? Шу ҳам илмоқлик гап-да!

Ботирали. Ерингизнинг кўпи қатқалоқ бўлиб, чигитларингиз чиқмай қопти-ку!

Ойжамол. Ёлғон!

Онахон. Унақа эмас, Ойжамол қатқалоқ билан яхши курашган...

Ойжамол. Опа, ўша сиз кўрсатган ерларга қанча кул сепдим.

Ботирали. Тегишяпман. Ахир, сизга юракнинг бир чека-
сини кесиб қўйганмиз!

Онахон. Ҳо, ҳо, ҳо!..

Ойжамол. Нарӣ боринг. Епишмай қолинг. Жинними, ни-
ма бало!

Ботирали. Онахон опа, тўйни қачон қилиб берасиз, ахир?!

Ойжамол. Улинг, ўлинг! Уяти йўқ!

Уради. Ботирали қочади. Ойжамол қувлайди.

Онахон. Аввал пахтани бир ёқлик қилайлик! Тўйни кол-
хозимизнинг тўйи билан бирга қиламиз.

Ойжамол. Унақа деманг, опа! Мен мунга тегармидим?
Вой, хом ошқовоқ, елпич товоқ-ку...

Ботирали. Ҳо! Менга-я! Юрагингиз шу топда қапасадаги
каптардай учиб кетай-учиб кетай деёткандир?

Ойжамол. Мен бунга тегмайман!

Онахон. Кимга тегасан? Бу ном чиқарган ударник бўлса...

Ботирали. Ҳа, ҳа, ҳа, билдим, билдим. Тошлонга тег-
моқчи.

Ойжамол. Ўзингиз тегинг ўша дангасага! Ушанақанги
дангаса, худо урган пиянисталарни эр қилгунча, дунёдан шун-
дай ўтиб кетаман!

Онахон ўнғайсизланиб қизаради.

Ботирали. Менга тегаверинг! Бўлмаса кеч қоласиз, бозо-
рим чаққонроқ!

Ойжамол. Улинг, ўлинг, ўлинг! (*Қувлайди.*)

Онахон. Рост, эринг ударник бўлса, «фалончи ударник-
нинг хотиниман» деб юрасан.

Ойжамол. Фалончи ударникнинг хотиниман деб юрсам,
басми?! Йўқ, бу бўлмайди! Одамлар Ботиралини кўрганда, «бу
йигит фалон колхозда ном чиқарган Ойжамолнинг эри деб
билсин!»

Кулги.

Онахон. Бўлмаса кураш икковинг!

Ботирали. Майли! Курашаман, беринг қўлингизни!

Онахон. Қанчага?

Ойжамол. Звенодан эллик бешга!

Ботирали. Олтмишга!

О й ж а м о л. Йўқ, эллик бешга!
Б о т и р а л и. Мана шу — олтмиш!
О й ж а м о л. Опажон!
О н а х о н. Қўрқасанми?
О й ж а м о л. Бўпти, олтмиш!
Б о т и р а л и. Бўпти!

Лола билан Холбуви киради.

Х о л б у в и (*Ойжамол билан Ботиралига*). Келинглар, болаларим. (*Онахонга*.) Вой, келин, мунча чиройли.
О н а х о н. Мукофот, онажон!

Ботирали билан Ойжамол пичирлашиб, ҳазиллашиб ўтиришади.

Л о л а. Ойи, катта энамга ҳам биттасини беринг!
О н а х о н. Ол, ўзинг танлаб бер!
Х о л б у в и. Қизим, одмиларини жиним суявурмайди, менга ипайлигидан бергин, чолимга бир ёш бўлиб кўринай.

Тошмат, Қўлдош ва Ширмонлар киради.

Т о ш м а т. Ипак киймасангиз ҳам, кўзимга тўтиё қиламан, ойим!

Х о л б у в и. Вой, қурибгина кетинг сиз!

Х о л м а т. Э-эй... Тошмат, сизники бўлмайди! Кампирники маъқул, ҳа, денг! Чунки «Онангни отанга бепардоз кўрсатма» деганлар!

Т о ш м а т. Ҳозир шундай замонки, ёш бўлиб олгинг келади Бизнинг кампирнинг қоматини қаранг!

Х о л м а т. Бўлди-е... Тошматбой, кампирингизни мақтайвериб юзларимни тупуриг қилиб юбордингиз!

Т о ш м а т. Ҳе, бу кишининг ашулаларини эшитмабсиз, симоб бўлиб эриб кетасиз.

Х о л м а т. Ҳо-ҳо! Эриб, шунақаси беному нишон кетаверасиз денг! Ҳи... ҳи...

Т о ш м а т (*куч билан кулгисини босиб*). Эринг қани. Онахон?

О н а х о н. Далага, суғоришга юбордим!

Т о ш м а т. Яхши қилибсан!

Қ ў л д о ш. Биззи ғўзани мақтади, Онахон!

Х о л м а т. Уртоқ Пўлатовми? Ҳа, меникини ҳам мақтади!

Ш и р м о н. Бекор айтибсиз, сизнинг ғўзангиздан анча ола, анча ғумай топибди.

Х о л м а т. Э-э-э, қизим ғарт-ғарт этади карнайчи, балага қолган сурнайчимиз?

Онахон. Дада, тўғри, ахир!..
Холмат. Ҳе, қўй, қизим, ғам егунча нон есанг-чи!

Лола киради.

Лола. Ойи, Пўлатов акам келадиларми? Уй ифлос... Қаранг аҳволни! Кулмайдиларми? Қани, ойи, мана супурги бошланг! Эна, чойга қаранг. Ойжамол опа, сиз қаймоқдан хабар олинг! Қўлдош ака, мана идиш-товоқлар, ошхонага! Ота, келинг, устални ўртага! Ойи, дастурхон...

Онахон (*ичкаридан*). Ҳозир, қизим, ҳозир!

Лола. Холмат ота, хув... Бурчакдаги қоғозларни териб ташланг! (*Ҳаракат қизгинлашиб кетади.*) Бўлинг! Бўлинг! Эй, ота! (*Холматга.*) Соқолингизни қаранг, тараб олсангиз бўлмайдими? Бу нимаси? (*Холбувига.*) Ямоқ тушган кўйлак, ким айтади тўқ колхоз аъзоси, деб! Янги кўйлак кийинг! Чаққон!

Холбуви. Хўп, қизим, хўп. (*Ичкарига кириб кетади.*)

Машина гудоги эшитилади. Булар шошиб чиқадилар. Пўлатов, Азиз кирадилар.

Товушлар. Келинг, ўртоқ Пўлатов, марҳамат, келинг.

Холбуви (*эшикдан ярми кўриниб*). Келинг, болам!

Пўлатов. Ҳа, она, бардаммисиз, тетикмисиз?

Холбуви. Шукур, ўғлим!

Пўлатов. Лола, Лола, Лолахон. (*Кўтариб ўнади.*)

Лола. Қани, олиб келдингизми?

Пўлатов. А, унутибман. Югур, машинада.

Лола югуриб чиқиб кетади, патефон олиб киради.

Лола. Раҳмат Пўлатов ака! Энажон, мунн қаранг.

Холбуви. Вой, бу нима, қанақа қутича, қизим?

Лола. Бу — патефон, чалинади.

Холбуви. Патапон? Бу ёққа кир, қизим, бу ёққа кир! Вой, қандай яхши аканг бор экан!

Лола билан Холбуви ичкарига кириб кетишади.

Пўлатов. Бу уй кампирникими?

Онахон. Йўқ...

Пўлатов. Ҳа?

Онахон. Ўзимники!

Пўлатов. Ёлғон.

Онахон. Ишонмайсизми, ана, сўранг?

Пўлатов. Уйингиз шуми?

Онахон. Ҳа.

Пўлатов. Бу нимаси? На гилам, на каравот? Бултурги катта даромад қани? Ёки Онахоннинг уйига яхши гиламлар, пўлат каравотлар ярашмайдими? (*Ҳазил билан.*) Ҳа... билдим, билдим, мени қулоқ қилиб юбормасин деб қўрқасиз!

Онахон. Йўқ, ўлибманми шуни билмай? Нимадан қўрқаман?

Пўлатов. Тузукроқ иморатингиз йўқми? Айтганча, янги иморат лима бўлди? Қани, раис, гапиринг!

Тошмат. Иш чала турибди, тахта, мнх, бўёқ йўқ! Манави жамоамиз Азиз акага айтавериб чарчадим.

Азиз. Ахир, жамоада иморат солаётган колхозчилар кўп-да!

Онахон. Шу иморатни битказсак, ишимиз йирик бўлади, Собиржон ака!

Пўлатов. Тузук-тузук, хўш, гўзага шарбат оқизиб кўрдинглари?

Онахон. Бугундан бошлаймиз!

Пўлатов. Шу тажрибани ҳам қилиб кўринг... Лекин, ҳам, суғоришингиз чатоқроқ кўринади-да!

Тошмат. Нима учун?

Пўлатов. Ёлпасига суғорилган жойларни кўриб қолдим... Лекин сув тўғрисида хушёр бўлинглар! Ишқилиб, бизнинг район планни бўлак районлардан илгари ортдириб бажарсин... Бўлмаса ҳаммамиз баравар уятга қоламиз.

Тошмат. Қуённи қамчи ўлдирар, колхозчини уят!

Пўлатов. Ҳа, баракалла, гап шу.

Онахон (*Ботирали билан Ойжамолни қучоқлаб*). Уртоқ Пўлатов, менинг ишонган тоғларим мана шулар. Албатта мўл ҳосил берамиз!

Пўлатов. Шуни ҳам айтиб қўяйки, қайси колхоз юқори ҳосил берса, тўғри бориб мендан машинани олиб келаверади.

Колхозчиларда ҳаяжон, говур-ғувур.

Онахон. Эй, бўпти.

Пўлатов. Хўш? Эрингиз қани?

Онахон. Фуломжон ҳозир далада.

Яхшивой кирадн.

Пўлатов. Омонмисиз, Яхшивой ака. (*Тошматга.*) Битта ўғил бўлса, керак, а, ота?

Тошмат. Ҳа, битта, Собиржон ўғлим.

Пўлатов. Фуломжон бригадангизда ким бўлиб ишлайди, Онахон?

Онахон. Суғорувчи.

Пўлатов. Яхшими, активми?

Онахон. Нима десам бўлади? Емон эмас.

Пўлатов. Ишқилиб, бригадир деб — сизга, раис деб — отага итоат қиладими?

Онахон. Ҳа.

Яхшивой. Тошмат отанинг боласи эмасми? Кўп жонкуяр йигит.

Пўлатов. Бўлмаса эртага райкомга боринглар. Бир нарса қилиб кўрармиз.

Ботирали. Опа, телефонни ҳам айтинг!

Онахон. Ҳа, кўп колхозларнинг телефони бор, бизда йўқ! Шу ишга...

Азиз. Телефонми? Осон. Тўғрилаймиз. Жамоамиздаги ўн икки колхозга рухсат олдим.

Пўлатов. Оббо, Онахон-ей...

Онахон. Қишини уялтирманг, Собиржон ака! Янаги келишингизга ясатиб қўяман. Ғўзаларимни кўрдингизми? Эллик центнер бера олармиканман?

Пўлатов. Кўрдим. Жуда яхши... Ҳаммаси қийғос шоналаб, тагидан кўсак олипти... Қуюқ... Оласи йўқ. Ғўзангиз яхши. Бунинг хислати нимада, Онахон?

Тошмат. Яхши ишлаганда!..

Пўлатов. 1, 2-бригадаларингизнинг ғўзалари яхши, 3-бригаданики пастроқ, холос. Нега бундай бўлди, Холмат ота?

Холмат. Энди, ўғлим, бу ҳам омадга қарар экан-да... Бизники ҳам тузалиб кетади.

Пўлатов. Гап омадда эмас, ота, бошқа ерда.. Онахон, пахта ерингиз қанча?

Онахон. 20 гектар...

Пўлатов. Бу йил қанчасини трактор билан экдингиз?

Онахон. 15 гектарини...

Пўлатов. Трактор эзиб кетади, кўмворади деган гаплар рост эканми? Елғонлигини билдингизми?

Онахон. Елғон экан!.. Трактор билан экканда чигитлар бирдай тушиб, биттаси ҳам хато бўлмас экан.

Пўлатов. Қанча маҳаллий ўғит солдингиз?

Онахон. Бу йил ўтган йилга қараганда, беш баравар ошиқ ўғит ва тупроқ солдик!

Пўлатов. Мана бу чинакам иш! Мана бу — ҳосил деган гап... етмиш минг туп бўлармикан?

Ботирали. Ҳе, Собиржон ака, мен ўзим юз ўн минг тупни кутиб турибман.

Кулги.

Пўлатов. Ундай бўлса яхши экан. Сигир борми, сигир?
Ахир, қараб тургани кампир бор экан?

Уйдан Холбуви чиқади.

Холбуви. Вой, тилингиздан ўргилай, болам, шунча сигир
дейман, булар кимга айтасан, демайди!

Пўлатов. Чўчқа ҳам боқасизларми?

Тошмат. Ҳа, йигирматача бор.

Холбуви. Вой шўрим... чўчқасига бало борми?

Эшик тақиллайди. Тўйчи югуриб киради. Унинг ранги оқарган.
Ҳамма ҳайрон.

Тўйчи. Онахон опа, Онахон опа!!

Онахон. Нима гап, нима бўлди?!

Тўйчи. Эрингиз!.. Фуломжон ака!!

Онахон. Нима бўлди? Бирон жойини чопиб олдим?

Тўйчи. Йўқ, ғўзаларни буткул сувга бостириб юборди!

Онахон. А? Ухлаб қоптимми?!

Тўйчи. Билмайман.

Тошмат (қалгираб). Ҳа, кўр бўгур, ўғил!! Қани, боладар,
юринглар!

Яхшивой. Мана, ўртоқ Пўлатов! Бир томчи сув биз учун
олтин билан тенг-ку, ахир... Эй дод-эй! Дод-эй! Ениб кетасан
киши!! (Чиқа бошлайди.) Қани, ҳой!.. Кетмонингни олиб чиқ!..
Чаққон!

Онахон билан Пўлатовдан бўлаклари шошилганча чиқадилар. Онахон ич-
карига киради. Титраган-қақшаган қўлида бир чойнак чой, ичкаридан
чиқади.

Онахон. Уртоқ Пўлатов! Биз дарров келамиз! Хафа бўл-
майсиз!

Пўлатов. Йўқ, Онахон, биз борамиз!

Эшик бирдан тарақлаб очилади. Кўкракларни очик, яктаги йиртиқ, бетлари
лой Фулом киради.

Фулом. Войй... Вой... О... яна... дейман... Войй... Жоним...
Уррргулсунни... Он...нахон... қанисан... (Қўшиқ айтади.) Мен
боғингга кирмасдан... ҳой... одоғ... бўпти... емасдан... ҳой... вой
дотт!

Йиқилади. Онахоннинг қўлидан чойнак тушиб синади. Пўлатов ҳайрон.

ИККИНЧИ ҚҰРИНИШ

Райком секретари Пўлатовнинг кабинети. Пўлатов кабинетидида мажлис бўлиб тугаган. Қулдон папирос қолдиқлари билан тўлган. Пўлатов бир қозоғга тикилиб нимадир ёзмоқда. Соат кундуз беш. Кекса ходим киради.

Ходим. Собиржон, болам, кетмайсанми энди? Кеч кирди... Тозалаш керак. Вой-вой, папирос тоза чекилипти. Чой ҳам совинб қопти.

Пўлатов. Ҳа, олинг, ота! *(Телефон жиринглайди, трубкани олади.)* Ҳа, қаердан? «Ғайрат» колхозиди? Ҳа! Ҳа, ҳа, а? Йўқ? Важ кўрсатманг! Бориб кўраман. *(Трубкани қўяди. Қайтадан бурайди.)* Етмиш олти? Ким? Уртоқ Смирновиди? Мажлис қачон? Эртага? Директорнинг ҳисоботини қўйдингизми? Тузук. *(Қайтадан телефон қилади.)* «Коммуна» колхозиди! Парторг борми?.. Раисни чақиринг бўлмаса! *(Пауза.)* Ислом ака тинчмисиз? Ҳаммом қалай? Битяптими? Пахта нечук, пахта? Бориб кўраман. Хижолат бўлмайсизми? Ҳа-ҳа... тузук... Хўп, хайр *(Трубкани қўяди.)*

Бир қучоқ китоб кўтариб Ботирали киради.

Пўлатов. Ҳа, Ботирали, кел.

Ботирали. Онахон опа билан келувдик.

Пўлатов. Онахон қани?

Ботирали. Қеляпти. Ана.

Онахон билан Лола киради.

Онахон. Салом, ўртоқ Пўлатов!

Пўлатов. Келинг, Онахон! Ҳа... Лола... Кел, қизим. *(Ҳаммалари билан сўрашади.)* Қалай, яхшимисизлар?.. Ботирали дейман, китоб магазинини қуритибсан-да, а?..

Ботирали. Кутубхонамиз учун икки юзта китоб сотиб олдик.

Пўлатов. У-ҳў!.. Яхши қилибсизлар... Хўш. Онахон...

Онахон. Ҳа, айтганча, мен...

Ботирали *(Онахонга)*. Опа, магазинга бориб китобларни саранжомлаб кела қолай.

Онахон. Тезроқ қайт, кутиб қолмай тагин.

Лола. Мен ҳам бораман, ойи.

Онахон. Майли.

Ботирали. Юр, Лола!

Чиқадилар.

Онахон. Сизга бир иш билан... Сиздан узр сўрагани келувдим.

Пўлатов. Қани, хўш, не экан ўзи?

Онахон. Ҳеч тилим бормайди...

Пўлатов. Қани, гапираверинг!

Онахон. Менинг айбимни ўтинсангиз деб...

Пўлатов. Қанақа айб экан?

Онахон. Эрим сизнинг олдингизда мени шарманда қилди. Тириклай ерга киргизди. Уша кунги ишини эсласам... *(Кўзига ёш олади. Ерга қарайди.)*

Пўлатов. Эй... Онахон, йиғламанг, айб бўлади. Бунақа гаплар ўтади!

Онахон. Сизнинг олдингизда ёлғончиман. Шарманда бўлдим.

Пўлатов. Э... шу хотин-қизларнинг кўзига дарров ёш келаверар экан-да.

Онахон. Эрим қовул одам эди. Нима жин урдик, ичкилик ўлгурга ўрганди... Ишга совуқ қараб қолди... Менга қулоқ солмайди, писанд қилмайди.

Пўлатов. Номус қиламан дер-да!

Онахон. Шунақа! Мен бўлсам, унинг обрўйини сақлайман деб...

Пўлатов. Биламан, Онахон, биламан! Рўзгорингизни ачиқ қилишни истамайсиз, ўртада бола бор. Ғуломжонни яхши кўрасиз. Шунинг учун ҳам, унинг обрўйини сақлайман деб гоҳ-гоҳ ёлғон гапириб.... *(Кулиб.)* Секретарингизни ҳам алдайсиз... Шундай эмасми?

Онахон. Бир аҳмоқлик қилдим-қилдим. Бетимни сидириб бўлса ҳам айтабераман. Эримни яхши кўрардим. Лекин энди кундан-кун кўнглим совиб бораётибди. Шу кунларда кўзимга шундай хунук кўриниб қолдики, энди ундан...

Пўлатов. Хўш?

Онахон. Ажраламан.

Пўлатов. Ажраламан?!

Онахон. Ҳа, ажраламан. Олдингиздан бир ўтай дедим... Ўзингиз кўриб турибсиз... Айб менда эмас!

Пўлатов. Йўқ, йўқ, Онахон. Бунга маслаҳат бермайман. Эрингиз бизнинг одам. Уни ахир, сувчи—тажрибакор дейишадди. Уни тузатиш керак. Сиз хафа бўлманг. Сабр қилинг. Тузалса тузалади, тузалмаса, унда бошқа гап бўлар!.. Суғорини иши ҳали ўшанинг қўлидами?

Онахон. Йўқ, сувга бўлак, пухта бир кишини тайинладик. Уни бир звенога сувчи қилиб қўйдик. Яна бир синаб кўрмоқчиман. Ё ундан ҳам олайми?

Пўлатов. Йўқ, йўқ, асло. Лекин текшириб боринг. Яна ўшандай беазагарчилик бўлмасин! Сиз ҳалигиндай қилинг, койиманг! Чопиқ қандай? Биринчиси қачон тугайди?

Онахон. Эртага тугатамиз. Бўлмаса, яна пича сабр қилиб кўрай! Лекин айтиб қўяй, Гуломжон тузалса, тузалади, тузалмаса...

Пўлатов. Ҳой, шунақа жаҳлингиз ёмонми? *(Кулади.)*

Онахон *(кулмсираб.)* Рост-да.

Пўлатов. Айтганча, иморатни нима қилдингиз?

Онахон. Иморатнинг ҳам бир ҳафталик иши қолди. Тахта билан михдан танқисроқмиз, холос!..

Пўлатов. Сиз, райисполкомга, ўртоқ Шокировга бир уч-ранг. Ўнгача колхозга янги иморат учун материалга рухсат берилган.

Онахон. Тузук.

Қўлида газета кўтарган Лола билан Ботирали чопиб киришади.

Лола. Пўлатов ака, газетада суратимни кўрдингизми?

Пўлатов. Йўқ, кўрганим йўқ.

Лола. Э-эй, ҳали сиз газета ўқимайсизми? Уҳў...

Пўлатов. Қайси газетада чиқибди?

Лола. Мана, «Ленин учқуни»да.

Онахон *(Лоладан газетани олиб қарайди)*. Вой-бўй, жуда яхши тушибсан-ку.

Пўлатов. Яна ғўзалар орасида.

Онахон *(Пўлатовга)*. Биз бориб келайлик бўлмаса. Қани, Ботирали, юр, Лола.

Пўлатов. Лола шу ерда турсин. Келасизлар-ку. Қишлоққа машинада бирга чиқиб кетамиз.

Лола. Мен шу ерда бўламан.

Онахон. Шўхлик қилмай ўтир бўлмасам.

Лола. Хўп, жим ўтираман.

Онахон билан Ботирали кетади.

Пўлатов. Лола, энди навбат сенга! Хўш, гапир-чи, колхозда пионерлар иши қалай? Яхшими, ёмонми?

Лола *(тик туриб)*. Рапорт, ўртоқ Пўлатов!

Пўлатов. Эй, ўтир, ўтир, шундай гапиравер.

Лола. Колхоз пионерлар отрядининг иши яхши. Лагеримиз бор, клубимиз, мактабимиз бор. Каникул ва дам олиш кунлари колхозга ҳам, ота-оналаримизга ҳам ёрдам берамиз.

Пўлатов. Баракалла!

Л о л а. Гимнастика қиламиз. Ұқиймиз... (Девордаги суратга қарайди.)

П ў л а т о в. Мунча суратга қарайсан?

Л о л а. Ғалати экан. Ленин газета ўқияпти-я.

П ў л а т о в. Ҳа, газета ўқияпти.

Л о л а. Унинг қўлидаги қанақа газета, «Ленин учқуни»ми?

П ў л а т о в. Йўқ, «Правда».

Л о л а. Анави Маркснинг соқоли бирам басавлатки...

П ў л а т о в. Бобонг-да. Пионерларнинг бобоси.

Л о л а. Бобом.

П ў л а т о в. Танир экансан-а?

Л о л а. Ҳа, мен ёш болами, танимай.

П ў л а т о в. Ёш эмассан.

Л о л а. Мен-чи, ўзимдан катталарга ҳам сабоқ беряпман.

П ў л а т о в. Қандай қилиб?

Л о л а. Алифбе ўргатяпман.

П ў л а т о в. Кимга?

Л о л а. Катта бувимга.

П ў л а т о в. Қани, қани, қани, гапир-чи! Қанақа қилиб. ўқитасан? Онанг бунга кўнадими? Қачондан бери ўқитасан?

Л о л а. Эй, шошманг! Бирданига учта савол-а. Бунга ўзингиз ҳам жавоб беролмайсиз.

П ў л а т о в. Оббо Лола-эй... Мени ҳам қизартирдинг-ку! Айт-чи, қанақа қилиб саводини чиқарасан?

Л о л а. Бошлаб ҳарф танитаман. Ундан кейин жиндак-жиндак қурилишлар тўғрисида гапираман. Яқинда катта онамга Чирчиқстройни айтиб бердим.

П ў л а т о в. Балли, балли, Лола! (Ўйлаиб.) Нима демоқчи эдим бунга? Ҳа... дадангни яхши кўрасанми?

Л о л а. Бўлмасам-чи, яхши кўраман. (Айниб.) Йўқ, йўқ! Емон кўраман.

П ў л а т о в. Нимага?

Л о л а. Дадам дангаса, пияниста! Орқада қолган одам! Қайси пионер отаси дангаса бўлса, пияниста бўлса уни яхши кўради.

П ў л а т о в. Ойинг дадангни уйдан ҳайдайман деяпти-ку! Аччиғинг келмайдими?

Л о л а. Қўл кўтараман.

П ў л а т о в. Йўқ. Дадангга увол бўлади. Ахир, у сенга дада бўлади-я. Раҳминг келмайдими!

Л о л а (юмшаб). Рост... Раҳмим келади-ю, ўзида ҳам айб бор-да...

П ў л а т о в. Ҳа, уни тузатиш керак. Ичкилигини ташласин. Лоланинг отаси ударник бўлсин, қаҳрамон бўлсин...

Лола. Шунақа бўлса мен жуда севиная эдим... Лекин қийин...

Пўлатов. Насиҳат қилмапсан-да?

Лола. Мен берган дарсга қулоқ солмайди-ю... насихатимга қулоқ солармиди?.. Шунинг учун ҳам дафтарига қизил қалам билан катта қилиб «қониқарсиз» деб ёзиб қўйдим.

Пўлатов. Бўлмаса, сен ёмон ўқитувчи экансан?

Лола. Тузатишни хоҳлайману, кучим етмайди-да!

Пўлатов. Мен ёрдам берсам-чи? Шу ишни икковимиз қилсак-чи?

Лола. Унда тузатаман.

Пўлатов. Дангасани-я?

Лола. Тузатаман.

Пўлатов. Қўлингни бер.

Машина гудоги.

Лола (*қўлини беради*). Мана.

Пўлатов. Қани, юр, келишди, чиқайлик.

Лола. Собиржон ака!

Пўлатов. Ҳа, нима дейсан?

Лола (*Лениннинг суратини кўрсатиб*). Ана у, Ленин отани менга беринг!

Пўлатов. Ҳа, ола қол!

Лола суратни олади.

Лола. Раҳмат. Энди қандай қилиб кўтараман. Ойнаси синиб қолмаса яхши эди. (*Қўлтиғига олади*.) Эй... Ойнасини кир қилиб қўйдим-а...

Ойнагини дастрўмол билан артади: устма-уст машина гудоги.

Ҳозир, мана! (*Тез чиқади*.)

Парда

ИККИНЧИ ПАРДА

УЧИНЧИ ҚҰРИНИШ

Дала. Дам оладиган жой.

Онахон. Ойжамол!

Ойжамол. Ҳа, опа!

Онахон. Анави ернинг чопиқларини текширдингми?

Ойжамол. Текширдим.

Онахон. Қанақа?

Ойжамол. Яхши.

Онахон. Емон, сифати ярамайди.

Ойжамол. Ахир, опа...

Онахон. Мен кўрдим, Менга ўргатма! Ўзинг яна бир текшир. Бор, синглим, бор. Уҳ... кун ҳам...

Ойжамол кетади.

Шундай исиб кетдики, Ботирали... Ҳо, Ботирали... Ботирали-и-и.

Ботирали. Ҳо-о. *(Киради.)* Хўш?

Онахон. Сен ғўзаларга кечаликка жиндак-жиндак сув бердингми?

Ботирали. Ғуломжон акамга топширувдим. У келмаяпти.

Онахон. Куннинг иссиқлигини кўряпсанми. Ғўза гулини ташлаб юборса нима бўлади? Минг мартаба айтавераманми?

Ботирали. Ахир, айб менда эмас!

Онахон. Сен айб менда эмас десанг, у менда эмас деса, кимда бўлади, ахир? Ғуломжон унамаса, унат! Нега шу чоққача менга билдирмадинг? Комсомол ҳам шунақа бўладими? Қани, болалар, дам олган бўлсаларинг чопиққа!

Ботирали. Опа, сиз кириб ётсангиз-чи, безгаксиз, ахир.

Онахон. Қўявер...

Тошмат, Холмат, Тошлон, Эгам ва Яхшивойлар бирин-кетин киришади.

Тошмат. Холматвой, сизнинг бригадангиз чопиқдан орқада қоляпти.

Холмат. Кетмончилардан ёрдам беринг деяпман-ку!

Тошмат. Онахон, қизим, дадангни шатакка олсанг-чи?

Онахон. Тузук. Ойжамол, сен бугун кетмончи комсомол қизларингни олиб бор!

Онахон бир неча кишилар билан чиқиб кетади.

Ойжамол. Хўп. Қани, қизлар!

Қизлар. Тайёрмиз!

Холмат. Нима, нима? Пахта ўйин бўлиб қолдими? Сақичларингни чайнанглар.

Ойжамол. Холмат ота, бизни ҳазил билиб ётибсизми?

Холмат. Эй... игначини минг ургани-ю, темирчини бир ургани. Менга юзта кетмончи аёлдан, тўрттагина отаси ўғлим дегани яхши.

Ширмон. Мана мен ўша йигитлар билан синашиб кўраман! Битта кетмончингиз манави Тошлонми?

Тошлон. Ҳой, ҳой, Ширмонхон, нима деяпсиз? Майли, синашамиз.

Холмат. Ширмонхон қизим, чой тўкилгани билан сой бўлмайди, юлдуз йиқилгани билан ой бўлмайди!

Яхшивой. Холматбой, минг асал деган билан оғиз ширин бўлмайди дейсиз-да...

Холмат. Ҳой, қизлар, қаранг бу қўлларни! Ипакка ўхшайди. Шу билан кетмон чопасизларми? Ҳи-ҳи-ҳи... Қабариб, хунук бўлиб қолса, суйганларинг сенлардан айниб қолади, ҳи... ҳи... ҳи...

Ойжамол. Гапни қарангу. Қани, юринглар қизлар!

Холмат (*йўлларини тўсиб*). Керак эмас, бу шармандалик...

Онахон киради.

Онахон. Ҳа... Нима бўлди?

Ойжамол. Унашмаяпти.

Онахон. Бостириб бораверинглар!

Қизлар қий-чув билан чиқиб кетадилар.

Холмат. Ҳо, шошма, шошма!

Яхшивой, Эгам ва Тошлондан бошқалари чиқади.

Э г а м. Тошлон дейман, бу Онахонингни эри ҳам хўп зарбдор-да! Ишга ҳалигача чиққани йўқ.

Тошлон. «Соя-салқин, сув ажойиб. Боғу бўстон қишлоғим», деб ётгандир-да.

Я х ш и в о й (*секин*). Эй, биродар, киройи хотининг бўлса, Онахонга ўхшаб колхозга катта бўлса экан. Отаси раис, хотини бригадир! Ҳамма иш унинг қўлида, Онахон нима деса, отаси ҳам шуни қилади. Мана шунақа хотининг бўлса, ҳамиша дўппинг яримта—таралланг жойида, ичасан, киясан! Шаҳарнинг пивохоналари-ю, извошлари сеники! Чиройли ойимчалар қўйнингда! Яхшивой, Тошлон, Эгам сингари одамлар колхозда ҳўкиздай ишлашаверади. Маза! Роҳат! Қани энди, менинг шундай хотиним бўлса!

Тошлон. Лекин, бу гапинг рост.

Э г а м. Рост! Бу Фулом шунча ўйнайди, пулни қаердан толади?

Тошлон. Ҳаммадан менга нима алам қилади, дегин?! Биз ўлгудай ишлаймизу, бу Онахон...

Э г а м. Ҳай ўл-ей!.. Йўқ... У, унақанги хотин эмас.

Я х ш и в о й. Унақанги хотин эмасмиш! Роса билар экан-ку, айлансин аканг! Тўғри, ёлғиз сени қўйнингга кирмайди, холос! Ботиралига ўхшаган суқсурдек йигитларни кўрганда... Ҳе... билб қўй-ей, айлансин аканг!

Тошлон. Йўғ-ей... Ростданми?

Э г а м. Ишонмайман.

Я х ш и в о й. Ҳе, эси пастлар, кўзларинг уйқуда! Онахон шу колхозда бўлса, пахтани бажаролмай шарманда бўламмиз!

Тошлон. Рост! Бу аҳволга тек туриб бўлмайди!

Э г а м. Яхшивой акам ёлғон гапириб юрган одамми!

Тошлон. Тўғри айтади!

Я х ш и в о й. Менда бир гумон ҳам бор!

И к к о в и. Қанақа гумон?

Я х ш и в о й. Ҳеч ким йўқми? Бир қара!

Тошлон. Гапираверинг! Улар узоқда.

Я х ш и в о й. Шу Онахон, Тошмат, Фуломлар колхозимизга жойлашиб олган, ёмон ниятли одамлар бўлмасин тагин, айлансин аканг. Фулом-ку сувчи-а? Неча гал суғоришни чатоқ қилди.

Тошлон. Ҳа, ҳа... (*Пешонасига уриб.*) Бу калла эмас, чи-накам қовоқ.

Э г а м. Мунда бир сир бор.

Я х ш и в о й. Колхозга кириб олган қулоқ, ўзини «Мана мен қулоқман» деб танитмайди, айлансин аканг! Шу ишни биз очсақ борми...

Тошлон. Эй, бўлди! Қиёмат бўлади.

Э г а м. Боплаймиз!
Я х ш и в о й. Боринглар!

Т о ш л о н, Э г а м майда ялла қилиб чиқадилар. Яхшивой узоқдан бир-
ровни қўл силтаб чақиради. О й ж а м о л киради.

О й ж а м о л. Чақирдингизми, Яхшивой ака?
Я х ш и в о й. Қизим, мунча ўзингни олиб қочасан. Бир хуфия гапим бор эди! Икки кундан бери айтмоқчи бўламан, ҳеч сенди холи тополмайман.

О й ж а м о л. Қанақа гап эди. Яхшивой ака?

Я х ш и в о й. Қизим, ҳалиги... қўй энди, ўтиб кетди у гап!

О й ж а м о л. Айтаверинг, нима эди?

Я х ш и в о й. Эртага, эртага! Ҳозир вақти эмас...

О й ж а м о л. Одамнинг юрагига тугун солиб қўйманг! Айта қолинг, жон Яхшивой ака!

Я х ш и в о й. Шу замонда кишига яхшилиқ қилиб бўладими. Ҳозирги одамлар илонга ўхшайди. Одам деб қўйнингга олсанг, заҳар солади, қизим! Айтардим, оғзинг бўш!

О й ж а м о л. Худо дилу жигаримдан урсин, агар...

Я х ш и в о й. Эй комсомол ҳам шунақа қасам ичадими? Сен Ботиралини суясан-а?

О й ж а м о л. Ҳа!..

Я х ш и в о й. Тегмоқчимисан унга?

О й ж а м о л. Ҳа.

Я х ш и в о й. Тегма, эсинг бўлса, қизим! Тегма!

О й ж а м о л. Нимага?

Я х ш и в о й. У, сенга эр бўлмайди! Куясан!

О й ж а м о л. Нима учун?

Я х ш и в о й. Мен Онахон билан Ботиралининг устидан чиқиб қолдим.

О й ж а м о л (*ранги ўчиб*). Нима дейсиз? (*Титраб.*) Йўқ-эй, Яхшивой ака!..

Я х ш и в о й. Мана шу-да, ишонмайсан-да!

О й ж а м о л. Онахон, ахир у менинг опам ўрнида.

Я х ш и в о й. Эй, тентак ёшсан. Ҳийла-найрангни билмайсан. Бу ҳаммаси найранг! Онахон — илоннинг ёғини ялаган хотин! Онахон Ботиралини яхши кўради.

О й ж а м о л. Яхши кўради? Онахон опа-я?!

Я х ш и в о й. Сен Онахонни чумолидай беозор, мусичадай сўфи деб ўйладингми?

О й ж а м о л. У ширин гаплар, муомалалар, қарашлар тагида гап бор экан-да?!

Я х ш и в о й. Ахир, қизим!..

Ой ж а м о л. Сизга ишонаман, Яхшивой ака! Энди мен нима қилай? Энди мен нима қилай?

Я х ш и в о й. Бари бир сен Ботиралини ажратиб ололмайсан! Бекорга уринма, қизим.

Ой ж а м о л. Оламан! Мен у е р юткурларни бирон жойда кўрсам бас!!

Я х ш и в о й. Бўлмаса, сен уларни пойла! Бирор нарса сезсанг, дод сол!

Ой ж а м о л. А? *(Пауза.)* Худди шундай қиламан.

Я х ш и в о й. Қолгани ўзи бўлиб кетаверади.

Ой ж а м о л. Бўпти. Жон Яхшивой ака, ёрдам қилинг! Ёрдам! Бу ер юткурдан... Ҳап сеними...

Я х ш и в о й. Бас!.. Бор, келишяпти.

Чиқадилар. Ботирали билан Онахон киради.

Онахон. Бу Ғуломни нима қилсам бўлар экан, а? Бу билан еганим заҳар, ичганим заққум бўляпти.

Ой ж а м о л *(орқадан)*. Ичганим заққум бўляпти?!

Ботирали. Юрагингизни сиқманг, опа!

Онахон. Мана сен бир чиройли йигитсан! Ударниксан. Кучинг бор. Ақлинг бор. Ичмайсан, ёмон юрмайсан.

Ой ж а м о л. Ҳа, ҳа... Ана томоша! Ҳаммаси рост экан-да.

Онахон. Бошим айланади, илигим титрайди!

Ботирали. Уйга кириб ётсангиз бўлар эди!

Онахон. Мен шу ерда дам олай. Сен дадамни чақир!

Ботирали кета бошлайди.

Иўқ, шошма, ўшаларнинг ёнига элтиб қўй.

Онахон Ботиралининг елкасига осилади. Ғазаб билан Ой ж а м о л киради.

Ой ж а м о л. Вой ўлмасам! Вой шўрим! Бу нима қилиқ? Уялмайсизларми? Қуппа-кундуз куни...

Ботирали. Ойжамол, секинроқ гапир!

Ой ж а м о л. Нимага секин гапирар эканман. Қучоқлашгани уялмайсизларми?!

Онахон *(юмшоқ)*. Ойжамол...

Ой ж а м о л. Уялмайсизларми?

Онахон *(юмшоқ)*. Ҳа, эринг билан тутиб олдингми-ки, уялайин? Нима бўпти, синглим?

Ой ж а м о л. Гапирманг-э! Синглим эмиш! Ору номусингиз ҳам йўқ экан, Онахон опа!

«Нима гап бўлди?» деган товушлар эшитилади. Яхшивой, Тошлон, Эгам, Тошмат ва Холматлар киради.

Ботирали. Ойжамол!!

Ойжамол. Йўқол-эй, тусингни ел олсин, сендақа йигитни.

Онахон. Ойжамол.

Ойжамол. Нима дейсиз? Юмдалашасизми? Уялмайсизми бегона йигит билан қучоқлашгани?

Онахон (*қаттиқ*). Ойжамол! Эсингни йиғ, синглим!

Ойжамол. Насиҳатингиз бир чақа менга!

Онахон (*тиграб*). Ойжамол!!! Титратма!

Яхшивой (*Ойжамолга*). Ҳой, ҳой, сени тузук қиз десам, тоза шаллақи экансан-ку! Ўзингни бос! Ўзингни бос! Тўхта! Мана энди гапир! Нима бўлди?

Кишилар йиғилади.

Ойжамол. Ботирали билан куппа-кундуз куни қучоқлашиб турган экан, буларни кўриб а... а... а... (*Йиғлайди.*)

Яхшивой. Ҳой эси паст, мана, мана, мана шу-да! Мана шу-да! Сал нарсага бақираверасанми? Ахир, Онахон бригадир. Бригадир деган ўз аъзоси билан гапириша олмайдимми?

Тошлон. Ойжамол тўғри айтади! Нима бу? Шамол бўл-маса теракнинг учи қимирламайди!

Эгам. Бу нима? Бу ойим колхозга катта бўлиб олиб, садда эрини боқяпти!

Тошлон. Ҳар куни извошда катаска.

Эгам. Онахон нонимизни «туя» қилиб беряптими?

Ботирали. Тошлон! Сув лойлатиб балиқ овлайман дема!

Йўлдош. Бу ёлғон гап. Онахон опа унақа хотин эмас!!

Тошмат (*оғир вазиятда*). Бу нима гап, Онахон?

Холмат хижолат бўлиб бошини эгади.

Онахон. Мундай сўроққа жавоб қилмайман!

Ойжамол. Қулки билан енгаман дейди. Ҳо!

Онахон (*қаттиқ*). Ойжамол! Суйганим, синглим, яхши кўрганим, мени кўп қақшатма! Ўз эримнинг дардини тортганим етар! Сен ҳам мени адо қилмоқчимисан? Хотин киши бўлиб яралмай ўлайки, ерга йиқилгундай бўлсам ҳам...

Ойжамол. Ҳа-ҳа-ҳа.

Онахон. Ойжамол!!!

Кучsizланиб ўтириб қолади, Ботирали бориб ушлай...и.

Тошмат. Қизим, нима бўлди?
Ботирали. Биласиз-ку, касал!

Пўлатов киради. Онахон томон югуради.

Пўлатов. Хўш, нима бўлди?

Тошмат. Тоби қочипти.

Пўлатов. Сув беринглар! *(Сув ичиради. Онахонни қўлтиқлаб турғизади.)*

Ботирали. Ҳаммангиз катта-катта одамсизлару, ёш болача ақлларингиз йўқ. Нима, мени урмоқчимисизлар? Мана уринглар!

Пўлатов. Нима гап ахир, нима бўлди?

Ботирали. Далада юриб иситмаси кўтарилиб кетган экан, менга суяниб Тошмат отамларнинг ёнига бормоқчи эди, бирдан Ойжамол...

Яхшивой. Эй, бўлди, бўлди! Масала ойнакдай равшан. Касал эди бечора... Беақл қиз...

Тошлон. Эгам, буниси қизиқ бўлди-ку?

Ойжамол *(ўзича)*. Вой шўрим...

Пўлатов. Онахон, яхшими шу иш?

Онахон. Нима?..

Пўлатов. Касал ҳолда далада юришингиз? Онахон, нима қилмоқчисиз... Бу ишингиз учун ҳеч ким сизга раҳмат демайди! Давлат учун пахтадан илгари Онахоннинг ўзи керак! Ўзи қиммат! Шуни билинг! Онахоннинг боши эсон бўлса... Давлат учун кўп пахталар топилади! *(Тошматга.)* Шундайми, ота?

Тошмат. Шундай, ўғлим. Шундай!

Пўлатов. Яна сизни касал ҳолда далада кўрсам, хафа бўлман. Қаттиқ койийман. *(Тошматга.)* Олиб бориб ётқизинглар! Мен «Октябрь» колхозига бораман. Тез қайтаман!

Тошмат. Хўп, болам, хўп!

Пўлатов кетади.

Ботирали. Қани, юринг... Уйга кетинг!

Тошмат. Юринг, қизим!

Онахон. Шошманг, пича нафасимни олай!

Тўйчи *(ҳовлиқиб киради.)* Онахон опа, Онахон опа! Ғуломжон акам яна маст! Сувлар кўчага оқиб кетди.

Онахон. А?.. *(Тетикланиб.)* Бор, бор, болалар!..

Колхозчилар чиқадилар.

Тошлон. Ишни Гуломжон қилади-ю..
Онахон. Аввал бор, кейин гапирасан!..
Тошлон. Хўп, хўп, ҳозир! Қани юр, Эгам! Юрсанг-чи! Хом-
калла!

Тошлон, Эгам кетадилар.

Онахон. Ойжамол, сен ҳам кетмончиларингни олиб бор.
Ёрдам бер..
Ойжамол. Нега сизга ёрдам қилар эканман?
Онахон (*бақириб*). Ҳар қанча ўчинг бўлса, ўлганим йўқ!
Бор дейман сенга!

Ойжамол кетади. Пауза. Тошмат қайтиб киради.

Дада, кўрдингизми ўғлингизни?
Тошмат. Кўр бўлсин ўғлим, кўр бўлсин!..
Онахон. Энди риоя йўқ! Риоя йўқ энди! Мажлис қиламиз!
Кўрамиз! Қани, юринг, дада!
Тошмат. Юр, қизим, юр!

Чап томонга чиқадилар. Қўнғироқ чалинади. Товушлар. Говур-гувур. Яна
жимлик. Гулом билан Яхшивой киради.

Гулом. Хўш... Ях... шивой ака?
Яхшивой. Панароққа кел, дейман. Эй, бечора ўғил! (*Бо-
шини силаб.*) Кимсасиз бола! Шўринг қурсин! Сенга отанг ҳам
душман, хотининг ҳам!
Гулом (*хўрлиги келиб*). Аззз-баройи худо, рост. Мен сиз-
га айтсам... (*Йиғламсирайди.*)
Яхшивой. Йиғлама, йиғлама!
Гулом. Яхшивой ака... Мен... Уззз қадримга йиғлайман.
Яхшивой. Ҳе... Эрга бош кўтарган хотин, хотин эмас,
шайтон! Мана ҳозир ҳам сени ишдан олди. Шарманда қилди.
Сени мажлисга солди. Бу қандай *бедодлик, замон бузилди,
замон!..
Гулом. Яхшивой ака, отахоним сиз... Сиззз... Биррр... йўл
кўрсатинг..
Яхшивой. Қулоқ соласанми?
Гулом. Изингиздан чиқсам... қасам ичайми, ахирррр?
Яхшивой. Ишондим, қани, бизникига кетдик. Хотиржам
гаплашамиз.

Чиқадилар.

ТҮРТИНЧИ ҚҮРИНИШ

Онахоннинг полли, печли, катта деразали, электрли, қисқаси, европача янги уйи. Гидамлар тўшалган, шоҳи кўрпалар билан безалган пўлат каравот, гулли тувакчалар, ёзув столи. Китоб жавони. Монтёр телефонни қуриб тугатаётир.

Монтёр (*телефон қулоғини тугиб*). Онахон опа! Меники тайёр қилди. Хўп. (*Телефонни қўяди. Чақиради.*) Она, ҳо...она!

Холбуви (*ичкари уйдан чиқиб*). Ҳа, болам?

Монтёр. Вот, телефонни, меники кончил....

Холбуви. Вой, болам, телефонингу кончил бўпти илинтирис-чи?

Монтёр. Электр тоже.

Холбуви. Вой бўйингдан айланай сени.

Монтёр. Вой... Айлана! (*Ўйланиб.*) Что такой айлана?

Холбуви. Айланайми? Мана мундай қилиб айланай. (*Кўрсатади.*)

Монтёр (*кулиб*). Ҳа... Ана энди чолни сиз соғинади. Чақиради.

Холбуви. Болам, анав илинтирисингни гарит қил! Кўрай-чи.

Монтёр. Вот. Вот. (*Уч-тўрт марта ёқиб, ўчириб кўрсатади.*)

Холбуви. Анавини кўр-а, анавини кўр-а, қандай ёруғ-а, айланай сендан!

Монтёр. Нима?

Холбуви. Яна сендан, мана мундай қилай.

Монтёр (*тушунмай*). Ҳа, майли! Яхши кампир. Яхши она. Яхши, яхши!

Холбуви. Сен ҳам яхши, яхши! (*Бир-бирининг елкасига қоқиб кулишади.*)

Монтёр. Досвиданье, кампир!

Холбуви. Досудай-досудай! Тўхта, сеники сийлов олгин. (*Югуриб бориб жавондан бир ҳовуч пашмак олиб беради*). Мана қизимкага олиб бор.

Монтёр. Нет, нет, нет! Йўқ!

Холбуви. Меники хафа бўлади, болам!

Монтёр. Майли! Хайр!

Холбуви. Хайр, досвидай!

Монтёр кетади. Холбуви ёлғиз.

Вой худо-ей, қандай яхши бўлди-я! Жонинг роҳатда бўлар экан-а! Сасимай ўлсин қора чироқ! Вой, вой, вой, олтмиш йил бурнимдан қурум тозаладим-а? Эсиз ёшлигим. Бу илинтирислар,

бундай уйлар ўттиз-қирқ йил илгари бўлмайдими? Ундан кейин пўлат каравотга чиқиб олиб, атлас кўрпанинг бир қатини очиб туриб, ундан кейин анави илтирисни «чиқ» этиб ўчириб қўйиб, Тошматжоннинг ёнига кириб кета қолмасмидим... Вой-вой, ҳаммадан тилипонини айтмайсанми? Тошматжон ударник бўларди. Соғинсам чақириб олардим. Рост айтади ҳалиги ўрус бола. Бир яхши бола эканки умрингни бергур, қани ўзим бир ўчириб кўрай-чи... (Включателни бураб.) Вой, қўрқаман, вой, ҳалитдан этларим дуркираб кетяпти, вой, қўрқаман. Йўғ-ей! Йўғ-ей! Ҳай, ҳай, қўй, яна ёниб кетмай. Яхсиси тилапонда Тошмат чол билан гаплашай. (Телефон қулоғини оғзига, оғзини настига қилиб тутади.) Ассалом алайкум. Эйи, ваалайкум демайди-ку! Бу ёғимикан-а? (Айлантиради.) Гапир! Ҳой тилапон! Эй-й... (Тўғри тутади.) Эй, ҳайрият! Кимсиз! Ассалому алайкум! Эй-й, бирига ҳадеб ўрус тилида гужурлаяптими?.. Йўқ, ўрус тили бўлса тушунардим. Ҳой маржа, ҳой барина! Умрингдан барака топ, илойим бола-чақангни орзу-ҳавасини кўр, эримни чақириб қўй...

Л о л а киради. Жим қараб туради.

Ий-е, гапирмай қўйди-ку, ҳой маржа, ҳой, ҳой... (Телефоннинг тешикларидан қарайди.)

Л о л а. Нима қиялпсиз? Нима қиялпсиз? Телефон билан мунақа гаплашмайди.

Х о л б у в и. Қанақа гаплашади бўлмаса?

Л о л а. Идорамизнинг телефон номерини биласизми?

Х о л б у в и. У нима деганинг?

Л о л а. Эй, менга беринг! (Телефонда гаплашади.) Алло... Алло... Алло...

Х о л б у в и. Ийе бу ассалом алайкум ўрнига олло, дейди-я! Ҳой, девона, олло дема! Тавба қилдим де! Кофир бўлдинг.

Л о л а. Алло... дайте сто.

Х о л б у в и. Уста? Устани нима қиласан чақириб? Эй, қийин овқат экан тилопонинг ҳам.

Л о л а. Ойи, сизмисиз?

Х о л б у в и. Вой, менга бер? Ким у?

Л о л а. Ойим.

Х о л б у в и. Қўй, ойингдан аразлаганман. Гаплашмайман. Катта дадангни чақириб бер!

Л о л а. Катта дадамни чақириб қўйинг, ойи... Мана!

Х о л б у в и (трубкани олиб). Ҳой, сизмисиз? Ассалому алайкум! Вой тавба-ей, алайна эшитилар экан-а! Сизмисиз? Ҳа, ҳазилингиз қурсин тилапондаям қўймайсиз-а. Менга битта қўй-

лак ола келинг! Яна бўлак ёққа йўл солманг! Худди соқолин-
гизни юлиб оламан-а. (*Телефонга жаҳл қилиб мушт уради.*)
Ий-е, гапирмай қўйди-ку?!

Л о л а. Қўйинг энди, бўлди! Келинг! Сабоғингизни олинг!

Х о л б у в и. Шошмай тур!

Л о л а. Ишим бор, вақтим йўқ. Тез бўлинг.

Х о л б у в и. Ҳо, жинқарча домлайи... (*Қоғоз-қалам билан столга ўтиради.*)

Л о л а. Қулоқ солинг! Манави ҳарф «а».

Х о л б у в и (*эътиборсиз*). Нимага кўзингнинг таги тилиниб
қолипти, қизим?

Л о л а. Ҳа, қўяверинг! Манави ҳарф «а»...

Х о л б у в и. Бу, Ойнисо энанг ҳам ёмон хотин-да, қизим. Шу
чокқача якандознинг мағзини қавиб бермайди-я.

Л о л а. Э... Қулоқ соласизми, йўқми?

Х о л б у в и. Гапир, гапир!

Л о л а. Манави ҳарф «а».

Х о л б у в и. Хаҳ, «а» йинг қурсин. Бу бўёқчиларнинг бел-
боғи бор айри шотисига ўхшайди-ку? Йўқ, бу ёшлигимда кўр-
ган Тожӣ ёғочоёқнинг оёғининг худди ўзгинаси-я.

Л о л а. Хаҳ... «а» десангиз-чи!

Х о л б у в и (*оғзини катта очиб*). А-а-а... А! Нима қиласан
мени «а» дегизиб? Оғзимдаги тишимни санамоқчимисан? Мана
а-а.

Л о л а. Тишингизнинг кирлигини қаранг, ювсангиз бўлмай-
дими? Манави «б».

Х о л б у в и. Бе дегин! Бу маҳалламизда илгари Мадумар
Суварак деган мўлтони, шаллақи бир букри сўфи бўлар эди.
Худди ўшанинг ўзи-я! Тавба, вой тавба...

Л о л а. Уқийсизми, йўқми? Мен ахир, ўртоқ Пўлатовга бир
ойда катта онамининг саводини чиқараман деб келганман. Мени
уятга қўясиз.

Х о л б у в и. Нимага сени уятга қўяй, қизим?! (*Бурнини қўли
билан артади.*)

Л о л а. Рўмолча тутмайсиз, бурнингизни қўлингиз билан ар-
тасиз!

Х о л б у в и. Вой озода бўлмай қуриб кетинг, манқа. Аввал
ўзингизни тозаласангиз-чи!

Л о л а (*дастрўмол билан бурнини артиб.*) Бурним тоза!
Сизга минг марта айтдимки, дастрўмол тутинг, совун тутинг,
деб. Қани мен берган дастрўмол билан совун?

Х о л б у в и. Бисот қилиб қўйдим. Худо буюрса бир кун ту-
тарман.

Л о л а. Тиш ювадиган чўтка-чи?

Холбуви. Ҳой неварам. Менинг имонимга чанг солма!
Тиш ювадиган ҳалиги чўтканг ўлгирни тўнғизнинг жунидан қи-
лар экан.

Л о л а. Ёлгон.

Холбуви. Сен-чи, айланай қизим, мен билан уришгунча
ойинг билан уриш. «...Нимага сен дадамга мирговор бердинг?»
де! Тузукми?

Л о л а. Айб дадамнинг ўзида! У, дангаса.

Холбуви. Вой шўрим!.. Даданг қанақа дадаки, дангаса
бўлиб нима бўлипти?

Л о л а. Сиз нимани биласиз? Газета ўқимайсизу! Мен сизга
тарбия бераман.

Холбуви (*чўчиб*). А? Тарбия бераман? Менгами? Сен
жинқарча-я? (*Хўрсиниб. Ўзича.*) Ҳа, бевафо дунё! «Бисмилло
деб баён айлай ҳикмат айтиб толибларга, дурри гавҳар сочтим
мано!» Ҳикматни айтганлари келяпти. Замона охир бўлганда
гўдак бола минбарга чиқади деганлар, ўргилай азизлардан,
ўша гўдак шу-да!

Л о л а. Эй, эна, сиз нима деяпсиз? Биз социализм қурапмиз,
сиз... (*Чўнтагидан қалам, дафтар олиб.*) Гигант ғалабаларимиз-
ни билмайсиз!

Холбуви. Тилингни ҳакка чўқиганми? Менга мусурмонча
гапир. Гигалинг нимаси?

Л о л а. Гигал эмас, Гигант! Гигант деганим-чи, эна... (*ту-
шунтиролма қийналади*). Ҳалиги нимади-я? Ҳа, машунча де-
ганим! (*Қучоғини ёзиб кўрсатади.*)

Холбуви. Ҳа, тузук. Гигантингни фаҳмладим. Ҳалиги яна
биттаси бор эди-ю?

Л о л а. Социализм. Бу-чи, эна биз шундай... Нима десам
экан-а? Ҳалиги, хаҳ...

Холбуви. Ажаб бўлди! Ўзинг ҳам билмас экансан-ку,
бидир-бидир қиласан, мамадана!

Л о л а. Биламан, шошманг? Биз янги бир дунё қурапмиз,
мана шунга...

Холбуви. Ҳа. Бўлади. Тузик, билар экансан.

А қ л м и р з а киради.

А қ л м и р з а. Салом, ўртоқ кампир! (*Лолага.*) Лолахон,
Онахон опам борми?

Л о л а. Келганлари йўқ ҳали... ҳа, нима эди?

А қ л м и р з а. Керак эди.

Холбуви. Утиринг, болам. Ҳозир келиб қолади.

А қ л м и р з а. А... вақт йўқ, кампир! Иш шундай кўпайди-

ки, овқатни ҳам кўчаларда юриб ейсан киши. (*Портфелидан овқат олиб ейди.*)

Л о л а. Соқолингизни ҳали ҳам олдирмабсиз?

А қ л м и р з а. Райфинотделда шундай иш кўпайдики, қўл тегмайди! Колхозинглар янги ҳаммом сопти, бир тушай дейман, ўртоқ кампир, тушолмайман.

К а м п и р. Хотинингиз ҳам борми?

А қ л м и р з а. Бор, нимайди?

Х о л б у в и. Уша бечорага қийин экан-да, болам.

А қ л м и р з а. Кампир, неварангиздан дарс оляпсизми?

Х о л б у в и. Шундай, болам, шундай.

А қ л м и р з а. Сиз, кампир, научний савиянгизни кўтаришга ҳаракат қилинг. Газетавий ишлардан хабардор бўлиб туринг! Мен сизни самотанқид қиламан.

Х о л б у в и. У нима деганинг, болам?

А қ л м и р з а. Самотанқидми? Бу кишидаги камчиликларни кўрсатиш.

Х о л б у в и. Тушундим, болам, тушундим.

А қ л м и р з а. Сиз кампирлар, эски одамсизлар, гигал қурилишимиздан орқада қоляпсизлар.

Х о л б у в и. Вой, болам, гигал эмас, гигант денг. (*Лола кулади.*) Хафа бўлманг, бу ҳам ўзингиз айтган самотанқид-да.

А қ л м и р з а. Молодец, кампир!

Х о л б у в и. Болам, мен ишимни тўғри қиламан. Сизга ўхшаган унақа илон-пилонг қилмайман.

А қ л м и р з а (*кулиб*). Эй кампир, саводсиз. Газетавий-политикавий ишлардан хабарингиз йўқ! План денг, план. Планни билинг! Мана, менинг планим. (*Дафтарни кўрсатади.*)

Л о л а. Мен ҳам план билан энамнинг бошини янгидан қуряпман.

Х о л б у в и. Болам, сиз ҳам ўз бошингизни янгидан қуришни планингизга ёзиб қўйинг! Бўлмаса кеч қоласиз.

А қ л м и р з а. Тўғри кампир! Пўлатов ҳам шуни тайинлади. Эсимга тушди. Мен ҳар хил афандиларни тўплаб юрибман. Журналга, журналга! Сизда ҳам йўқми битта-иккита қизигидан?

Л о л а. Энам жуда кўп афандини билади.

А қ л м и р з а. У-ҳў... сизни илмий-адабий, наукавий кишилар томонидан табрик қиламан.

Х о л б у в и. Қанча афанди йиғдингиз?

А қ л м и р з а. Қирқгача бор.

Х о л б у в и. Аввал сиз бирини айтиб беринг, кейин мен ҳам айтиб бераман.

А қ л м и р з а. Хўп, кампир. Бир куни афанди бир хуржун

тўла бугдойни эшакка ортиб тегирмонга жўнапти. Эшаги икки-
қат экан, боласи бор экан...

Х о л б у в и. Умрингни берсин, болам. Ҳа, у ёғи?

А қ л м и р з а. Афанди йўлда бир ошнасини учратипти. Ош-
наси —«Вой, афанди, эшагингиз иккиқат-ку» депти. Афанди
эшакдан сакраб тушиб, бай-бай-бай... бечора нақ ўлаёзипти,
деб ҳалиги бугдой солган хуржунни ўзининг елкасига солиб,
яна эшагига миниб кетаверипти.

Куладилар.

Ха-ха-ха... но, кампир, сиз энди кейин айтиб берасиз, яна сиз
билан кўришамиз. (Кетади.)

Х о л б у в и. Бопладимми?

Л о л а. Бопладингиз. Қани дарсимиздан қолмайлик.

Х о л б у в и. Қизим, шунчаси бас! Неварам дадасининг ёнини
олсин, деб дарсингга қулоқ солдим.

Л о л а. Бўлди-да, қўйинг ўша дангаса ўғлингизни.

Ғ у л о м киради.

Ғ у л о м. Йўқол, кўзимдан!

Лола билан Холбувилар қочиб, ичкари кириб кетадилар. Ғулумнинг
қовоғи солиқ. Онахон киради, кийимларини ўзгартириб, каравотга ён-
бошлайди. Жимлик. Ғулум дуторни олиб қайғули бир куй чалади. Онахон
таъсирланади. Ғулум дуторни қўяди.

Ғ у л о м. Нега жимсан, кулмайсан? Ахир, сенга тўй-ку?

О н а х о н (синиқ). Бу менга тўй эмас, аза!

Ғ у л о м. Аза! Тўғри! Бугун азамни тутасан, эртага эрга
тегасан, янги уй—янги ёр!

О н а х о н. Ёр ўлсин, ёр шундай бўлса!..

Ғ у л о м. Шунчалик кекинг бормиди? Нима қилган эдим
сенга?!

О н а х о н. Кеким йўқ, билиб гапиринг!

Ғ у л о м. Ҳа-ҳа-ҳа-ҳа... Кеким йўқ эмиш! Бу нима! Душ-
манлик эмасми?

О н а х о н. Ўртоқларимнинг эрлари ударник. Улар ҳамма-
нинг оғзида дoston. Ёлғиз менинг, мен шўрликнинг эри... Ҳам-
ма менга кулса... менга таъна қилса...

Ғ у л о м. Ёмон кўрасанми?

О н а х о н. Билмайман, юрагим... Эҳ... Мен сизни қандай
яхши кўраман... Лекин сиз мени куйдириб кул қилдингиз. Нима
қилишимни билмайман, рўзғорим ширин эди, энди-чи... аччиқ.

Ғулом. Ширин эмас, албатта!

Онахон. Мени Пўлатовнинг ёнида нима қилдингиз? Эринг қани деб сўради, сув бошида дедим. Ударникми, деди. Ҳа, дедим. Ёлғон гапирдим, ёлғон! Мен сизни деб шунчалик юзсизликка, шунчалик пастликка бордим. Эсласам, юрагим орқамга тортиб кетади, душман эмас эдим.

Ғулом. Бу қилганларинг дўстнинг ишими? Ҳали сизга битта колхоз, битта пахта мендан азиз бўлдими?

Онахон. Шунақами ҳали? Ундай бўлса эшитинг: албатта азиз! Менга кўпчилик иши топширилганми? Менга кўпчилик ишонганми? Мен бунга жавобгарман. Ҳали ҳам кўп риоя қилдим. Шунчаси бас!

Ғулом. Агар менинг ўрнимда Ботирали бўлса-чи... унга ҳам шундай қилармидингиз?

Онахон. Нима демоқчисиз?

Ғулом. У билан ўйнашасан...

Онахон. Ким билан? Ким билан?..

Ғулом. Ким билан?! Ботирали билан, норғил йигит билан, ойим!

Онахон. Гап ўлсин, гап!

Ғулом. Гапир!

Онахон. Бу тухмат, мен у билан иш устида...

Ғулом. Иш устида?! Сен мени номусга ўлдирдинг, бу гап менга ўлим, номус! Тушунасанми?! Номус нима, ор нима — тушунасанми?..

Онахон. Ҳали сизда ор-номус ҳам борми?..

Ғулом. Нима? Эҳ!.. *(Титраб Онахонга мушт кўта-ради.)*

Онахон. Ҳой, сизга нима бўлди?

Ғулом. Гапир тўғриси!.. Бўлмаса!..

Онахон. Тўғриси — шу!

Ғулом. Ёлғон! Ботирали билан нима бўлди? Нима бўлди!..

Онахон. Айтаман, айтаман! Пича ўзингизни босинг! Мен бегуноҳман, ахир бу гаплар... ҳаммаси... ахир...

Ғулом *(эзилади, қийналади, бўшашади. Секин кўтарилади. Бўш товуш билан)*. Сенга гап шу! Энди уйдан кўчага чиқмайсан! Паранжи ёпинасан!

Онахон. Нима?

Ғулом. Паранжи ёпинасан!

Онахон. Қолхоз-чи?

Ғулом. Ишламайсан. Мен ўзим боқа оламан.

Онахон. Нега?

Ғулом. Нега-мегаси йўқ!

Онахон *(тетикланиб)*. Индамасам ҳақдингиздан ошяпсиз!

Уйда қолайми? Этигингизни тортай, шапалоқларингизни ей! Бир коса миннатли шулон шўрвангизга муҳтож бўлайми? Бекор ай-тибсиз!...

Ғулом. Йўқми?

Онахон. Йўқ. *(Дадил.)* Қўлингиздан нима келса, шуни қилинг!

Ғулом. Ботирали билан иккинчи гаплашмайсан!

Онахон. Гаплашаман! У керакли одам!

Ғулом. Керакли одам? Сенгами?

Онахон. Ҳа! Менга! Колхозга!

Ғулом. Унинг нимаси ортиқ?! Нимаси ортиқ? Қани, жон хотин, айт, ростини айт, гуноҳингни ўтин қиламан!

Онахон. Ўзингиз биласиз!

Ғулом. Билмайман! Билгим келади! Айт!

Онахон. Ухҳ... Мунча қийнайсиз?

Ғулом. Айт, жоним, айт. Айт, ўргилиб кетай, айт!

Онахон. Ботирали, биринчидан ударний!

Ғулом. Ҳа, ҳа! Ударний!

Онахон. Жонкуяр колхозчи...

Ғулом. Жонкуяр, жонкуяр, ҳа-ҳа! У ёғи, у ёғи!

Онахон. Колхоз шунга ўхшаган кадрларни кўз қорачигидай сақлайди!

Ғулом. Гапни бурма! Эҳ! *(Пешонасига уради, йиғлайди.)*

Ўзимни-ўзим ўлдираман. *(Жинланиб талавасага тушади.)*

Онахон *(қўрқиб)*. Ғуломжон, ҳой Ғуломжон! У нимаси?! Менга қаранг, мени эшитинг! Бир нафас тингланг. Мен сизни яна иззат-ҳурмат қиламан! Қелинг, уриш-жанжални ташлайлик! Менинг гапимга киринг! Ташланг ўша ичкилик ўлгури-нингизни! Ташланг шу дангасаликни! Шошманг, жоним, шошманг! Аччиғингиз келмасин! Ахир, боламиз бор. Бир-биримизга ўрганган, суянганмиз! Сиз яхши ишласангиз, қандай яхши! Тилимиз узун, юзимиз ёруғ, турмушимиз ҳам ширин бўлади. Гапиринг, хўп дейсизми? Унайсизми? Айтинг. Унайман, денг.

Ғулом. Ростини айтайми?

Онахон. Айтинг, жоним, айтинг!

Ғулом. Мен хотин зотига бош эгишни ёмон кўраман. Менинг хўжайиним бўлмайди...

Онахон. Мен хўжайинлик қилаётганим йўқ...

Ғулом. Бўлмаса, юриш-туришим билан нима ишинг бор?!

Истаганимни қиламан...

Онахон. Шунақами?..

Ғулом. Шунақа...

Онахон. Ҳа-ҳа?

Ғулом. Ҳа!

Онахон. Бўлмаса, менга сиздақа пияниста, бузуқ, дангаса эр керак эмас! Ана, катта йўл!

Тошмат (*киради. Паузадан сўнг*). Уғлим. Андиша қил! Онахондай хотиннинг эри бўлганинг учун суюн, болам!

Фулом. У менга хотин бўлгани учун суюнсин!

Тошмат. Фулом! Уғлим!

Фулом. Менинг отам йўқ.

Тошмат. Отанг ўлганми?

Фулом. Ўлган!

Тошмат. Асли келиннинг эси паст! Агар унинг ўрнида мен бўлсам, сендай эрни аллақачонлар ҳайдаб юборардим.

Холбуви (*тинглаб турган жойидан отилиб чиқади*). Ҳай, ачимай ўлгур чол! Нима деб вайсаяпсан?

Тошмат. Тилингни тий.

Кўча томондан Ойниса киради.

Ойниса. Ҳа, нима гап? Нима ғавфо?

Холбуви. Уғлимни нимага ғазаблайсан? Келиннингнинг ўзи ёмон. Ҳи яшшамагурлар! У нимасига керилади?..

Ойниса. Ҳой, қуда! Қизимни нимага сўкасиз? Уғлингизнинг қаери ортиқ экан?

Холбуви. Ҳа, энди сен бормисан? Арвоҳ кампир! Вой ўлгур-ей...

Ойниса. Эй, ўзинг ўл, сассиқ қапа! Нимага мени қарғайсан!

Холбуви. Ҳали юмдалаб қўяман де, шу ер юткурни.

Онахон (*Ойнисага*). Бўлди, бўлди дейман.

Тошмат. Ҳой, ҳой! (*Холбувига*.) Гапирма, уришма, бор, кет!

Холбуви. Дўқинг қурсин, балога учрагур! Яна ғанимларнинг ённи оласан-а?

Онахон. Ойи! Нимага уришасиз? Боринг, кетинг, нимага келдингиз?..

Ойниса. Вой, нега булар мени талайди, қизим! Ҳу, кўзгинанг тешилгур! (*Чиқиб кетади*.)

Холбуви. Ҳу, қиёматнинг нарвонидай чўзилмай ўлгур! (*Кириб кетади*.)

Тошмат. Одам бўласанми, йўқми? Хотинингнинг айтганини қиласанми? Йўқми?

Фулом. Менинг хўжайиним бўлмайди! У, колхозга катта бўлса, менга хотин!

Тошмат. Бўлмаса, мен сенга келиним бўлиб туриб айтаман, мен сендай эрдан чиқдим! Йўлингни топ! Йўқол!

Онахон. Гап шу. (*Нарсаларини беради*.)

Ғулом. Ударнийга тегасанми?

Тошмат. Мен келиним номидан айтаманки: мен сендай пияниста, дангасадан чиқиб, ударникка тегаман. Бор, кетавер!

Ғулом. Шундайми?

Онахон. Шундай!

Ғулом. Ана келинингиз, ота. *(Чиқиб кетади.)*

Лола. Дада! Дада! Дада! *(Йиғлайди.)*

Онахон қизини бағрига босади.

Тошмат. Лаънати!! *(Пауза. Кўз ёшини артади.)* Нодон бола!

Холбуви паранжисини қия ёпиниб бўхча қўлтиқлаб кўчага чиқиб кетмоқчи бўлади.

Тошмат. Қаерга?

Холбуви. Кетаман. Мен сен билан турмайман. Қани, яхшиликча талоғимни бер!

Тошмат. Талоқ-палоғингни билмайман! Икковимиз ЗАГС га борамиз.

Холбуви. Ҳу, ЗАГСинг бошингни есин. Мусулмончасига талоғимни бер!

Тошмат *(аччиқ кулимсираб)*. Сенинг талоғинг менда нима қилади? Талоғинг, ўпқанг, жигаринг ҳаммаси қорнингда...

Холбуви. Талоғимни бер дейман! Берасанми, йўқми? Войдод! Бўлмаса соқолингни юлиб оламан. Войдод, мусулмонлар, бормисизлар? Ёмонлардан дод! Талоғимни бер!

Тошмат. Хўп, хўп. Шошма, шошма!.. Бор, талоғинг ўзинг билан!

Онахон. Вой шўрим, вой ўлай!

Холбуви. Баттар бўл! Қараб тур, мен ўғлимга карнай-сурнай билан хотин олиб берай!

Тошмат. Мен ҳам келинимни карнай-сурнай билан эрга бераман! Ҳой, менга қара!

Холбуви. Қарама, номахрамсан!

Тошмат. Ўзим ҳам қариганда бир ёш хотин олайки!

Холбуви. Олмоқдан ортиқ ол! *(Чиқиб кетади.)*

Онаси билан Лола ичкари кириб кетади. Тошмат хафа, ўзига ўрин солади. Нос чекади. Оғир жимлик, Лола чиқади, бобосининг ёнига боради.

Лола. Оппоқ дада! Хафа бўлдингизми?

Тошмат. Хафаман, қизим, хафаман. Қирқ йилдан бери бир ёстиққа бош қўйиб, шу чоққача бир-биримизни билмаган-

лигимизга хафаман! Мана даданг ҳам ташлаб кетди. Сен энди етимсан, қизим.

Онахон (*тинглаб турган еридан ўзини буларга отиб, ҳўнграб йиғлайди. Икковини қучади*). Мен-чи, дада, мен-чи?

Лола. Йўқ! Оппоқ дада! Бу гап тўғри эмас! Мен егим эмасман! Менинг дадам тирик, мана! (*Лениннинг сурагини кўрсатади.*)

Тошмат. Наварагинам!

Учови қучоқлашади.

Онахон. Қизим!

Парда

УЧИНЧИ ПАРДА

БЕШИНЧИ ҚҰРИНИШ

Ғулом, Яхшивой парда олдида. Ғулом оғир руҳ билан тинглайди.
Яхшивой теваарак-атрофдан ҳадиксираб секин-секин сўзлайди.

Яхшивой. Шундай ўғлим! Ҳи... Тавба! Тавба!.. Қўй, хафа бўлма!

Ғулом. Уҳ-ҳ!

Яхшивой. Мана энди уйдан ҳам ҳайдалдинг. Тўғри, чунки уй янги! Бу янги уйларга янги ёр ҳам керак-да, айлансин аканг! Ҳи, хотинлар!.. Авлиёсига ҳам ишониб бўлмайди буларнинг!

Ғулом. Қўзларимга қон тўлиб кетади, Яхшивой ака!

Яхшивой. Турган гап, киши бундай пайтларда ўлимига ҳам ризо бўлади, айлансин аканг! Ҳаммадан ҳам анави отанг диёнати йўқни айтмайсанми? Ўғлим, хотининг ёмон эмас эди, лекин уни буздилар. Эй, колхозимизда душман йўқ дейсанми? Бор, ука, бор!

Ғулом. Мен битта заиф кишидан енгилиб кетавермайман! Унга кўрсатаман. Қасос оламан!

Яхшивой. Ҳай! Ҳай! Ўғлим, жим! Бу фикрингдан қайт! Бундай аҳмоқчиликни ўйлама!

Ғулом. Қайтмайман! Майли, кимга айтсангиз, айтинг шу сўзни! Мен ҳеч кимдан қўрқмайман! Бўлганим шу!..

Яхшивой. Э-э. Мана! Мана эси пастлигинг! Мен кимга айтаман! Менга ишонмайсанми? Ҳали-я? Мен сени яхши кўраман! Мен сенинг отангман! Мен диёнати йўқ Тошмат эмасман! Тўғри. Шунчалик, ифлосликни қилган хотинни ўлдирса бўлади, лекин сен ёшсан. Бундай қўрқинчли нарсаларни ўйлама! Чиқар бошингдан бу фикрни!

Ғулом. Йўқ... Ҳеч иложи йўқ! Ишқилиб мен Онахонни ўлдирмайман. Лекин ўлимдан баттар кунга соламан.

Яхшивой. Эй, тентак, бу билан иш битар эмишми? (Уй-

лаб.) Бўлмаса, майли. Лекин жим! Юр! Бу жой бўлмайди! Бизникига борайлик. Палов тайёр. Иккимиз ўша ерда хотир-жам узоқ гаплашамиз! Қани юр, айлансин аканг.

Чиқадилар.

Парда очилади.

Онахоннинг уйи. Онахон каравотда касал ётибди. Лола стол ёнида тик туради.

Онахон. Лолахон, ма, олиб қўй. (Қўлтиғидан градусник олиб беради.)

Лола. Хўп. (Олиб қўяди.)

Эшик тақиллайди.

Киринг!

Ботирали киради.

Ботирали. Онахон опа, тетикмисиз? (Кўришади.)

Онахон. Бу безгак ўлгур, энка-тенкамни қуришиб ташлади.

Ботирали. Бугун ҳам тутдимиз?

Онахон. Ҳали туганча йўқ. Уртоқ Пўлатов келдиларми?

Ботирали. Ҳа, келдилар, ғўзаларимиздан жуда хурсанд бўлдилар.

Онахон. Ҳалиги шарбат билан суғорилган ғўзаларни кўрдингми?

Ботирали. Шарбат билан текисланиб кетипти. Ҳозир таниб бўлмай қолди.

Онахон. Бошқа бригадалар қандай? Бўлдингми?

Ботирали. Бир-биридан яхши. Ёлғиз отангиз судралиб қоляпти. Бугун ҳам тўртта аъзоси бозор қилиб кетиб ишга чиқмабди.

Онахон. Отамни ҳам бирга олиб келмабсан-да. Бир бети-га ачитиб айтар эдим.

Ботирали. Юринг дедим, унамадилар. Қизимнинг юзига қараёлмайман, дедилар.

Онахон. Қасалимни баттар қилди шу одамлар. Ҳа, айтганча, Ойжамол нечук, пича пасайдими?

Ботирали. У сиздан жуда хижолат. Ўзи ҳам келмоқчи эди.

Онахон. Майли. Ҳали ёш, унга қаттиқ тегма. Мен уни яхши кўраман. Ботирали, элликдан бера олармиканмиз?

Ботирали. Оширамиз, нима деяпсиз.

Онахон. Ботирали, машина ҳам бизники бўлармикан?
Ботирали. Бўлмасам-чи.
Онахон. Вой худо-ей... Чинакам-а.

Эшик тақиллайди.

Лола. Кириг!

Қўлида тугунчак Ойжамол киради. Ботирали ўрнидан туради.

Онахон. Кел, Ойжамол.

Ойжамол. Тузукмисиз, опажон? Ҳа, Лолахон.

Онахон. Нимага овора бўлиб юрибсан?

Ойжамол. Шунинг ҳам оворагарчилиги борми?

Онахон. Олиб кел бўлмаса. Ширин қўлинг билан пиширган хўрдангдан бир ичай. Мунча қийма солмасанг, бир аччиққина, серқатиқ хўрда бўлибдики... Хўш, нимага ерга қарайсан, а?

Ойжамол. Опажон. *(Ийғлайди.)*

Онахон. Бўлди, бўлди... йиғлама! Биламан, мен сендан ҳеч хафа эмасман, ёшсан, Ботиралини яхши кўрасан, кунлайсан, лекин сен кимдан кунлашни билмайсан. Ботирали шунақа чиройли қизлар билан юрадики...

Ботирали. Эй... Қўйинг-э, ҳазилингизни.

Онахон. Ҳа уялмай қолинг сиз... Айтиб беролмайманми?

Ойжамол. Ишонмайман, қўйинг, уялтирманг.

Онахон. Балли, синглим, мана шундай бўл.

Ботирали. Онахон опа, бугун комсомол йиғилишимиз бор эди. Биз кетайлик.

Ойжамол. Тузалиб қолинг, опажон, хайр.

Онахон. Кўз-қулоқ бўлиб туринглар, хайр, синглим.

Иккови чиқади.

Лола. Ойи... Ойи...

Онахон. Нима дейсан?

Лола. Сизга саволим бор: бригадангиздан чинакамдан эллик центнер берасизми?

Онахон. Ҳа, эллик центнер бераман.

Лола. Биласизми? Бу нима деган гап?

Онахон. Биламан.

Лола. Йўқ. Билмайсиз ойи, бу дунёда катта иш бўлади-я, бирдан сизни Москвага ҳам чақириб қолса-я.

Онахон. Вой, қизим-ей...

Лола. Нимага ҳовлиқасиз, ҳали чақиргани йўқ-ку.

Онахон. Қаердан топасан бундай ширин гапларни, вой ўргилай сендан. Жоним қоқай сенга.

Лола. Энг аввал Москвага бориб, бир соат бўлса ҳам, очетредда туриб, Ленин бобони кўрасиз...

Онахон. Ҳа... Албатта, қизим... Албатта...

Лола. Ундан кейин келишингизда, ҳалиги аэропландан парашют билан ташлаган қизнинг сурати бор-ку, шундан олиб келасиз.

Онахон. Хўп, қизим, албатта олиб келаман, сен уйда ўтирасан, китоблар олиб келаман, яхши кийимликлар, ботинкачалар, чиройли суратлар олиб келаман. Ҳаммасини олиб келаман. Мени кутиб оласан... Вой ўлмасам, поездга қўнғироқ уряптими?

Соат жом чалади.

Лола. Ийе... Ҳали поездга билет олганингиз йўқ-ку.

Онахон. Эй... Мен нима деяпман, станциядаману, Москвага кетяпманми? Эй... қизи тушмагур, тоза мени масхара қилибсан-ку.

Лола. Мен ўзим ҳам ҳайрон бўлдим-да.

Онахон. Тутадиганга ўхшайди... Устимга бир нарса ёпиб қўй, қизим!

Лола кетади.

Қаердан ҳам илашди бу дард, вой, бошим ёрилгундай бўляпти, вой бошим, бугун ҳаво бузуқми?

Ойниса (*қовоғи солиқ киради.*) Айланай қизим, нима керак сенга?

Эшик тақиллайди.

Вой, янами, мунча келишаверади булар, касал нарсани бетинч қилишиб?

Онахон. Қўйинг... Майли, чақиринг.

Ойниса. Ким?

Яхшивой. Онахон тузукми?

Ойниса. Мана ётипти. (*Кетади.*)

Яхшивой. Опоқ бўлай дедингми, қизим?

Онахон. Келинг, Яхшивой ака.

Яхшивой. Кўнглим тинчимамай, яна бир кўриб ўтай дедим-да, қизим.

Онахон. Куллуқ, Яхшивой ака.

Яхшивой. Нимага бунча уринасан, рангинг ҳам олиниб кетибди, ёмон дард. Душманингни ҳам гирифтор қилмасин бунга.

Онахон. Шу тобда жуда ушлади-да.

Яхшивой. Қизим, сенга мен бир дори олиб келдим.

Онахон. А? Дори? Доктор дори берган-ку.

Яхшивой. Ҳе, докторнинг дориси, ҳе... Бу касалга эм бўлмайди, айланай қизим... Мен ҳам ўн йил тортганман шу дардни. Кўрсатмаган докторим қолмаган. Охир Аҳмад эшон деган бир табиб ошнам бор эди, шу менга бир дори берди, шундан ичдим, безгак нима — билмай кетдим. Бугун сандиқни титкилаб қарасам чиқиб қолди. Ўзи ҳам, шисанинг тагида, жиндак қолган экан, олиб келдим.

Онахон. Қам бўлманг, Яхшивой ака, ичаман, ишқилиб яхши бўлай. Иш тепасида ўзим турмасам бўлмайди.

Яхшивой. Тўғри айтасан, қизим. Иш устида ўзинг турмасанг бўлмайди. Ғўзаларимиз, худо ҳақи, яхши очилапти. Қоматини кўрсанг кўзларинг қамашади. Ишқилиб мана бу осмон офатидан сақласин, агар совуқ бўлмай турса, биринчи терим биланоқ улоқни ташлаймиз, айланай қизим.

Онахон. Айтганингиз келсин.

Яхшивой. Албатта, қизим, албатта.

Онахон. Ҳаво нимагадир айнаганми? Нима, момақалди-роқми?

Яхшивой. Айнаган.

Онахон. Ҳар кундаги офтоб бугун йўқ-а... Ёмон ҳам қақратди-ку! Қани дорингиз?

Яхшивой. Ҳа-я... гап билан бўлиб унутибман. Буни безгак қаттиқ тутиб турганда ичиш керак. Пиёла борми? (*Туради, пиёла олади.*) Ҳа... Мана... Ўзим тўғрилаб бераман. (*Пиёлага қуяди.*) Кўзингни чирт юму ичиб юбор, таққа тўхтайдди, айлансин аканг.

Ғулом писиб деразадан қараб туради. Шамол туради. Ёмғир ёгади.

Онахон. Бу нима тўпалон?

Яхшивой. Жала қуйяпти шекилли.

Онахон (*қўрқиб*). Нима?

Пауза. Ёмғир, бўрон авжига чиқади. Тошмат киради.

Тошмат. Онахон... Онахон, қизим, ёмғир аралаш қор уряпти, пахтага зарар қилмасмикан?

Онахон. Йўғе... ўтиб кетар, зарар қилмас-а, Яхшивой ака?

Яхшивой. Зарар қилмайди, ўтиб кетади. Худо совуқдан сақласин, қани ичинг.

Ғуллом (*деразани уриб*). Ичма! (*Нари кетади.*)

Онахон. Вой, мен аҳмоқ энди нима қилдим?.. (*Газетани қидира бошлайди. Пиёла тушиб синади.*)

Тошмат. Нима бўлди?.. Нима бўлди?

Онахон. Газета қани?.. Ойи... Бу ердаги газета қани?

Тошмат. Мана. (*Газетани беради, ёнига ўтиради.*)

Онахон. Эсим курсин менинг, об-ҳаво тўғрисида хабар бор эди. Қани, қайси томонда? Ҳа, мана. (*Уқийди.*) «Ун бешинчи октябрда қаттиқ шамол бўлиб қор аралаш дўл ёғади. Орқасидан совуқ бўлиши эҳтимол, агар совуқ бўлса бирмунча районларнинг пахтасига зарар қилади». Мана кўрдингизми? Кечикдик. Бутун ғўзаларни суғориш керак эди. Ёмон бўлди, ёмон.

Тошмат. Нима қилдик энди?

Онахон. Чопинг, чопинг, дада, тез, агрономлар қаерда, гаплашинг, тажрибакорлардан сўранг, қандай чора кўриш керак. Сиз ҳам боринг, Яхшивой ака.

Тошмат. Ҳозир, қизим, ҳозир... А, лаънати ёмғир. (*Кетади.*)

Яхшивой. Ёмон бўлди. (*Кетади.*)

Онахон (*деразага қараб*). Менинг ичимга ёғяпти бу.

Ойниса (*кириб*). Қизим, ётсанг-чи, ҳеч нарса бўлмайди! Ҳа! Мунча? Отанг ўлдими, мунча аза?

Онахон. Ойи, бир туп ғўзани парвариш қилгунча, қанча куч тўкади киши... қаранг, бир қаранг... Ахир, шулар менинг ғўзаларим, дўлнинг эзиб тушишини қаранг... Менинг пахталаримни совуқ уриб кетса, майлими? Мен пахталаримни совуққа бермайман, барбод қилмайман, барбод...

Ойниса. Вой, қизим, жинни бўлдингми, касалсан.

Онахон. Йўқ, қўйинг, ойи.

Ойниса. Вой, қизим, Пўлатов нима деган эди, касалсиз, чиқманг, демаганмиди... Хафа бўлади.

Онахон. Пўлатов... йўқ...

Ойниса. Қизим, мени куйдирма.

Онахон. Ойи, ахир ғўзаларимни совуқ уриб кетса нима қиламан? Биласизми, Москвага бормоқчиман-ку, Москвага. (*Урнидан туради, эшик томонга бир-икки қадам ташлайди, йиқилади.*)

ОЛТИНЧИ КҮРИНИШ

Кенг колхоз даласи.

Қўл дош. Алла қилдикми?

Тўйчи. Рақада гижбанг, гижбанг...

Нурали. Онахон—чинакам отаси ўғлим деган қиз-да.

Яхшивой. Онахонга балли.

Тўйчи. Тан бериш керак, рақада гижбанг, гижбанг.

Яхшивой. Ҳаммамизнинг кўкрагимизни кўтарди. Онахон ҳаммамизнинг обрўйимиз.

Тўйчи. Энди ҳалиги кўрнамакни қарамайсанми?

Ҳайдар. Эй... Уни хотин кўр қилади.

Тўйчи (*кулиб*). Ҳайдар, менга қаранглар.

Ҳайдар. Гапир, нима дейсан, кулаверасанми?

Тўйчи. Онахон менга тегармикан-а?

Нурали. Кўп вайсама.

Тошмат. Болалар... Маҳкам бўлинглар, машинани олиб келдик.

Тўйчи. Вой отам, отам, рақада гижбанг.

Ҳамма хурсанд, кетади. Ботирали билан Ойжамол киради.

Ботирали (*газетани кўрсатиб*). Савлатимга қаранг, яхши тушибманми?

Ойжамол. Жуда яхши, лекин бурнингиз жиндак қинғир тушиб қолибди.

Ботирали. Олтмиш центнер пахта берган донгдор бригадир Онахоннинг активларидан Ботир Қурбонов билан Ойжамол.

Ойжамол. Вой ўлмасам, менинг юзим ҳам ошқовоққа ўхшаб тушибди.

Ботирали. Қани... Қани, ўтаверади.

Ойжамол. Вой ўлинг, уяги йўқ. Мен кетаман.

Ботирали. Эй... Бу ерда тўй бор. Қаерга борасиз?

Ойжамол. Ахир, мундай ясаниб-тусаниб келмаймизми?

Ботирали. Бўлмаса русча қилиб тиктирган крепдешин кўйлагингни кийиб келинг.

Ойжамол. Нимага?

Ботирали. Уша кўйлагингни яхши кўраман.

Ойжамол. Ҳа... Ёқадими?

Чироқ ўчиб ёнади. Колхозчилар мажлиси.

Пўлатов. Сўз Ақлмирзага, шундан сўнг музокара тўхта-тилсин, деган таклиф бор.

Ақлмирза. Уртоқлар, мени ўртоқ Пўлатов колхозга чиқарди. Колхознинг ишларига қўлимдан келганча ёрдам бердим.

Онахон. Миннатдормиз.

Раис. Чинакам яхши ишлади.

Ақлмирза. Колхоз бир мактаб экан, мен бунда кўп нарса ўргандим. Ўзимнинг орқада қолганимни билдим... Мана шу ой ичида, ўн учта китоб ўқидим. Китоб ўқишда Ботиралини мусобақага чақираман. Колхозга катта раҳмат.

Пўлатов. Пахта ҳосилини кўтаришда қаҳрамонлик кўрсатган батрак йигит Ботирали Қурбоновга минг сўм пул, битта велосипед, тўрт хоналик янги уй мукофот берилади. Звеносининг планидан ошириб пахта берган, ҳам бир сезонда тўрт минг килограмм пахта терган Ойжамол минг сўм пул, битта тикув машинаси ва бир патефон билан мукофотланади.

Онахон. Уртоқлар, таклиф бор. Ботирали билан Ойжамол бир-бирига анчадан бери кўнгил қўйишиб келишади. Шуларнинг ҳам тўйларини бу кунги колхоз тўйига қўшиб юборсак...

Қарсақлар.

Пўлатов. Колхознинг тажрибакор деҳқони Тошмат отага минг сўм пул ҳам радио аппарати...

Энг охири мукофот давлатга бригадасининг ҳар гектар еридан олтмиш центнердан пахта бериб, биринчилик олган қаҳрамонимиз Онахонга!

Қарсақлар. Онахон мукофотни олади.

Тошмат. Ҳа, болалар, ўйинни қизитаверинглар.

Ботирали. Паловга яқин қолди.

Пўлатов. Палов ёғлиқми?

Тошмат. Икки қўй, бир мол сўйилган, ҳа болалар.

Пўлатов (Онахонни четга чақириб). Онахон, Ойжамол айтган гапнинг тагида маъно борга ўхшайди.

Онахон. Мен ҳам гумон қилиб қолдим.

Пўлатов. Бунга эътибор қилмасдан бўлмайди.

Онахон. Тўғри.

Пўлатов. Яхшивой акани яхши биласизми?

Онахон. Биламан... аммо...

Пўлатов (ўйлаб). Аҳа... бўлмаса шундай... билиш керак экан...

Онахон. Тўғри айтасиз...

Қўлдош. Хўп яхши этик экан-да, бозордан тўрт юз сўмга ҳам ололмас эдим.

Нурали. Мана бу шоҳи ғалати тўн бўлади-да.

Пўлатов (Ғулумни кўриб). Эй, Ғулумжон, қани паловга келинг, паловга!

Ғулум. Раҳмат, ўртоқ Пўлатов.

Пўлатов (Холмат отага). Хўш, ота, жамоатга қўшилмай ўтирибсиз?

Холмат. Шундай, ҳаво олиб ўтирибман.

Пўлатов. Йўқ... йўқ... бекитманг, койинган кўринасиз, боядан бери Нурали сизни ўртага чақиради, сиз четлаб қочасиз.

Холмат. Энди, ўғлим, очиқ гап шуки...

Пауза.

Пўлатов. Гапиринг.

Холмат. Ёзилиб бир мундай полвон-полвон гапларни... Эй қўйинг, ука...

Пўлатов. Туринг энди, қарзни келаси йилга тўларсиз.

Холмат. Йўқ... ахир, бу қўйинг-эй.

Пўлатов. Холмат ота... ў... Холмат ота.

Ботирали. Паловдан қолдингиз, ўртоқ Пўлатов.

Онахон. Қорнингиз тўққа ўхшайди-а?..

Пўлатов. Эй... Инсоф борми сизларда?

Тошмат. Ўртоқ Пўлатов, бу ёқ ҳам қисталанг бўлиб қолди.

Пўлатов. Ҳа... Ўртоқлар, поезд вақти бўлди, биз Тошкентга кетамиз, баҳузур тўйни қизитаверинглар.

Онахон. Лекин қолаётган ўртоқлар охирги кўсакни ҳам нобуд қилмасликка сўз бериши керак.

Овозлар. Сўз берамиз, сўз.

Онахон. Мен у ерда дадил ваъда бераверайми?

Овозлар. Бераверинг.

Ҳар хил овозлар. Онахон Лолани четга чақиради.

Онахон. Лолахон, ақллисан, сенга бир нарса айтиб қўяй, эҳтимол Москвага борарман.

Лола. Ленин бобомни кўриш эсингиздан чиқмасин.

Онахон. Ўргилай сендан... Эсимда.

Лола. Парашютчи қиз-чи?

Онахон. Олиб келаман, лекин яна мен йўғимда дадангни уйга олиб келиб олмагин.

Лола. Тузук.

Онахон. Ақлли қизимдан айланай.

Пўлатов. Даданг тўғрисида айтганларим эсингдан чиқмасин, тайёрмисан?

Лола. Чиқмайди... Ҳамиша тайёрман.

Онахон. Бизнинг колхоздан кетувчи вакиллар: Тошмат ака, Қўлдош, Ботирали, Ойжамол тайёр бўлсинлар.

Овозлар. Ҳозир... Мана... Қани карнайчилар... Ҳамма улоққа.

Ҳамма чиқади, Нурали билан Холмат қолади.

Нурали. Холмат ота... Уф... бўлди. Аъзоларингизнинг кўпи мана шу ерда. Юринг энди, икковимиз ош еймиз.

Холмат ўтиради. Нурали ош сузади.

Қани, олинг.

Холмат. Ош ҳам ёғлиқ бўлганга ўхшайди-я?

Нурали. Албатта. Қани, олинг!

Холмат. Йўқ, бўлди.

Нурали. Ҳа... Иштаҳангиз йўқми?

Холмат. Ростини айтсам, ука, менга сув бер, юрагимнинг ёнгани босилсин, паловни сен е... Сенинг ҳақинг, менинг пича тобим йўқроқ.

Нурали. Холмат ота.

Холмат. Бас, Холмат ота дема. Холмат ота ўлган. Биласанми, ўлган. (Чиқиб кетади.)

Нурали (ўзича). Шунақа номуси қаттиқ одамми бу Холмат ота?

Парда

ТҮРТИНЧИ ПАРДА

ЕТТИНЧИ ҚҰРИНИШ

Онахоннинг уйи.

Л о л а. Пионер отряди вазифаси ҳақида докладим бор эди. Гапларимни ёд қилиб олай. Тағин адашиб, сўзимнинг ўрта белида тўхтаб қолсам-а? Кўп одамлар доклад қилишни билмайдилар. Бир кун бизнинг отрядда, шаҳарлик ўртоғим Розанинг отаси Нормухамедов доклад қилди. Вой... Вой... Бир бемазаки, жумлалар бузуқ. Бир сўзни қайтараверади-қайтараверади, зерикиб ўласан киши... ўртоқлар... айтганча, ойим Москвада қандай гапирдикин? Тилингни бурро қил, қўрқма, қўлингни кўтариб гапир, деб ўргатувдим. Эсидан чиқмаганмикин?.. Ўртоқ Пўлатов бўлса Тошкентдан қайтиб келди... тайёрланай. *(Ногиқларга ўхшаб сўзлайди.)* Сўз вожатий Лолахон Тошматовага! Ўртоқ пионерлар!.. жиндак сув ичиб оламан. Биз Лениннинг набиралари, комсомолнинг укалари пахта учун курашда колхозчи ота-оналаримизга пионерларча ёрдам беришимиз керак. Партия биздан зўр ишлар кутади. Оиладаги кампирларнинг хурофотларига қарши курашишимиз керак.

Х о л б у в и *(кириб)*. Вой, қизим, ҳали ҳам мени уришяпсанми?

Л о л а. Эна... *(Қучоқлайди.)* Соғиндингизми мени?

Х о л б у в и. Соғиндим, қизим, соғиндим... Катта даданга бир хат ёзсанг... Катта онамга бир иссиқ жун рўмол, ундан кейин бир маҳси олиб келинг, десанг.

Л о л а *(кулиб)*. Ажралганингиз ёлгонмиди?

Х о л б у в и. Кексайганда ажралганим билан мени эр олармиди? Бу қилганларимнинг ҳаммаси нозу фироқ.

Л о л а. Барибир, у сиз билан ярашмайди.

Х о л б у в и. Нимага?.. Қўй, унақа дема. Вой, энди нима қилдим, жон қизим, нима қилай?

Л о л а. Қўрқманг, бу ишни ўзим тўғрилайман. Сизни яраштириб қўяман.

Холбуви. Жон болам, яраштириб қўй.

Лола. Хўп, яраштираман, лекин шартим бор.

Холбуви. Айтганингни қиламан.

Лола. Мен пионер отрядидан нагрузка олганман.

Холбуви. Пионер аскаринг ҳалиги рита-рита, дейдиргон болалар-да?

Лола. Шу ишни ким эпласа чинакам пионер бўлади. Бўл-маса уят бўлади. Мана сиз менга ёрдам қиласиз. Мен сизга...

Холбуви. Жон-жон деб унайман. Қани, гапир.

Лола. Энг аввал Ойниса энам билан ярашасиз.

Холбуви. Ҳа... Тузук.

Лола (*чақиради*). Ойниса эна.

Ойниса (*кириб*). Ҳа... қизим.

Холбуви. Эсонмисиз, айланай қуда, вой, мундай биз томонларга борай ҳам демайсиз? Наҳ, сизни кўргим келиб, қо-воқларим учиб ўлди.

Ойниса. Вой, мени айтмайсизми? Оҳ, қудам касал-пасал бўлиб қолдимикан, деб эсим кетди...

Холбуви. Вой айланай, қуда, чўпдай озиб-тўзиб кетибсиз.

Ойниса. Вой қуда ойи, сарғайиб кетибсиз-а.

Лола. Тишларингиз бутун-а... Манг, тиш юватурган дори. Мана чўтка, ҳар куни эрта билан тишингизни тозалайсиз, мана бу сизга.

Икковига тиш порошок билан чўтка беради.

Холбуви (*олиб*). Жоним билан, болам.

Ойниса. Ўргилай қизимдан.

Лола. Мана бу совун... Ҳар куни бет-қўлингизни ювасиз.

Холбуви. Хўп, болам, осон иш экан.

Лола. Мана бу сочиқ, бошқага бермайсизлар ҳам бошқа-никини тутмайсизлар.

Холбуви. Айланай қизимдан. (*Ойнисанинг қўлига қараб.*) Сизники тузукка ўхшайдими?

Ойниса. Йўқ, иккови бир, мана кайфингиз учмасин.

Холбуви (*четга*). Афтингни ел есин.

Лола. Паловни ҳам қошиқда ейсизлар.

Холбуви. Ҳа... тузук... (*Ўзига.*) Худоё тавба, ҳали бизни минг хил маймун ўйинига солади шекилли.

Ойниса. Қани худодан инсоф тилаб турайлик-чи.

Лола. Энди буларни қўйинглар.

Холбуви. Нима қиламиз?

Лола. Бориб совунни, тиш ювадиган дорини олинглар. Қа-

ни, бир тишларингизни ювиб кўрсатинглар-чи, ювадиган жой йўлакда.

Ойниса билан Ҳолбуви йўлакка чиқишади. Ювинишади. Уришишади.

Х о л б у в и. Мунча захрингизни сочасиз?

О й н и с а. Мунча? Дарров етиб келмасангиз йўғида...

Л о л а. Бу кампирларни бошлаб яраштириб қўйдимми?

Х о л б у в и (*юзида совун билан киради*). Вой нима қилай? Вой кўзим, вой кўзим.

Л о л а кула-кула олиб чиқади.

Х о л б у в и. Мана қара-чи, қизим.

Л о л а. Қаранг, тишларингиз садафдай ярқираб турибди. Юзларингизни қаранг, қандай тоза.

Х о л б у в и (*кулиб*). Упанг ҳам борми, қизим, упанг?

Л о л а. Йўқ... Қани, энди мени ишдан қўйманглар мен доклад тайёрлаётиман.

Х о л б у в и. Жон қизим, хўп, хўп. Ялакатингни қилавер, қани, юринг қуда. Ўзимизнинг эски гаплардан гаплашайлик.

О й н и с а. Юринг, қуда, юринг.

Л о л а. Уртоқ пионерлар.

Кетишади. Эшик тақиллайди.

Мумкин эмас. Уртоқ пионерлар.

Ғ у л о м киради.

Пахта учун курашда ота-оналаримизга ёрдам қилайлик. Агар ота-оналаримиз дангаса, пияниста бўлса уларга қарши пионер зарбасини беришимиз керак. Мана мендан ўрناق олинг, менинг отам Ғуломжон пияниста эди.

Ғ у л о м ташқари чиқади.

Йўқ, у илгари яхши одам эди. Ёлғиз ойнмга, хотин кишига бош эгишдан номус қилди. Дангасалик кўчасига кирди, бизни уятга қўйди, биз уни ҳайдадик.

Ғ у л о м. Қирайми?

Л о л а. Қиринг. (*Ғуломни кўриб*.) Дада, дада... (*Қучоқлайди. Ичганини сезиб*.) Эй... ароқ ичибсиз, қўйворинг мени.

Ғ у л о м. Шошма, соғиндим. (*Унмоқчи бўлади*.)

Л о л а. Эй... қўйинг, (*пауза*) ўтиринг, гапиринг.
Ғ у л о м. Аввал сен гапир.
Л о л а. Шошилиб турибман, докладим бор.
Ғ у л о м. Докладга кечроқ борарсан, қизим.
Л о л а. Отряддан виговор олишга тобим йўқ.
Ғ у л о м. Мени ойинг билан яраштириб қўйсанг.
Л о л а. Ҳа... Майли... Лекин шартим бор, биринчидан ароқ-
ни ташлайсиз, дангасалик қилмайсиз, ойимлар келгунча удар-
ник бўлиб оласиз.

Ғ у л о м. Мен, қизим, сени ҳам, ойингни ҳам яхши кўраман.
Лекин ойингнинг буйруғини қилишга кўнглим сира кўнмайди.

Л о л а. Биламиз...

Ғ у л о м. Қизим, кел бояги шартларингни қўйма-ю ярашти-
риб қўявер.

Л о л а. Йўқ, мен ёш бола эмасман.

Х о л м а т (*кириб*). Ҳа, қизим, эй Ғуломжон.

Л о л а. Ота... Ота... (*Қучоқлайди*.)

Х о л м а т (*Лолага*). Ойингдан хат борми?

Л о л а. Ҳа... улар Москвага кетишган, ўртоқ Пўлатов бўлса
келибди.

Х о л м а т. Улар ҳали-бери келмайди дегин.

Ғ у л о м. Дада, авзойингиз бузуқ кўринади?

Х о л м а т. Мен хафа бўлмай, ким хафа бўлсин? Яхшивой,
Турдикул, Аҳмад, Алилардан қаерим кам! Улар қучоқ-қучоқ
мукофотлар олишди. Раҳмат эшитишди, мен бўлсам икки қў-
лимни бурнимга тикиб қолавердим.

Ғ у л о м. Мен-чи, дада, мен-чи?

Х о л м а т. Мен, сен эмасман. Яхшивой масхара қилади. Ер
ёрилмадики, ерга кирай десам.

Ғ у л о м. Масхара қилади.

Х о л м а т. Масхара қилади, кўчага чиқолмай қолдим. Са-
бачи сенсан, Ғуломжон. Чинакам, менинг қизим ҳақ экан.

Ғ у л о м. Мен эмас, мен эмас, ота, бошқа-бошқа!

Эшик тақиллайди.

Х о л м а т. Қим экан?

П ў л а т о в (*киради*). Салом ота. Эй Ғуломжон... Салом,
Лола.

Х о л м а т. Келинг, ўғлим, (*кўришади*) саломат келдингиз-
ми? Улар Москвага кетишипти-да.

П ў л а т о в. Ҳа, Москвага кетишганига ўн кун бўлди. Сиз-
ларга бир нарс кўрсатайми?

Л о л а. Кўрсатинг.

Пўлатов. Мана оинг. («Правда» газетасини беради.)

Лола. Ойим... Ойим...

Холмат. А?.. Нима?.. (Газетани кўкрагига босиб.) Қизим.

Пўлатов. Кўрдингизми, Онахон нишон олган, Ленин нишон.

Ғулом. Бу Ботиралими? Бу ҳам нишон олганми?

Пўлатов. Ҳа.

Холмат. Қизим, бу қандай гап, қизим. Холматнинг қизи Онахон... Э... Пўлатов ўғлим, ўғлим. (Қучоқлаб хурсандликдан йиғлайди.) Унгимми-тушимми?

Лола (хурсанд). Ойим... Ойим...

Пўлатов. Мана шунақа, ота... Ғуломжон, кўрдингизми?

Холмат. Бу нима бўлди? Эй... Мен... Эси паст, қизимдан койиб юрибман, барака топ, қизим, барака топ, рози бўлдим сендан, рози.

Пўлатов. Энди, ота, Москвага бир хат ёзиш керак.

Холмат. Тўғри, ёзиш керак.

Лола. Буни, айтганча, энамларга кўрсатай.

Холмат. Шошма, Лола, шошма!

Лола билан Холмат чиқиб кетишади.

Пўлатов. Хўш, Ғуломжон, кайфингиз қалай?

Ғулом. Ёмон эмас.

Пўлатов. Оббо Ғуломжон-ей.

Ғулом. Ўртоқ Пўлатов...

Пўлатов. Шундай йигит рўзгорни бузиб ўтирса энди.

Ғулом. Йўқолган обрўни қайтариб олиш қийин.

Пўлатов. Йўқ, нимага... Мумкин, мумкин Ғуломжон, ҳа... айтгандай, сиз Яхшивой акани яхши танийсизми? Ахир, у билан улфатсиз.

Ғулом. Хўш, сўраб қолдингиз?..

Пўлатов. Йўқ... Шундай, бир сўрадим-да. Кишини яхшиликка ҳам, ёмонликка ҳам судрайдиган улфат, дейдилар. Қизиқ, Яхшивой, актив, жонкуяр, сизга ёрдам бермабди. Тушунолмайман. (Соатига қарайди.)

Лола киради.

Кечикибман, мен правлениега кетдим, бошқа колхозларга ҳам ўтаман, хайр! (Кетади.)

Лола. Хайр, ўртоқ Пўлатов. (Газетага қараб кулиб.) Энди буни Ойниса энамга кўрсатаман.

Кетмоқчи бўлади, Ғулом Лоладан газетани олади.

Ғулом. Онахон... Онахонга эр бўлиш катта гап. Онахон ярамас... Онахон шарманда, ўйнаш... Эй, Яхшивой. Менга нима бўлди, Яхшивой... Яхшивой... У қайси яхшиликлари учун мукофот олади? У жонкуяр актив, у фаол... йўқ!.. (Пауза.) «Ғуломжон, ташланг шу ичкилик ўлгурингизни. Сиз ишласангиз қандай яхши... Юзимиз ёруғ бўлади... Ҳа, денг, унайсизми?» Шу сўзларда нима ёмонлик бор? Қандай ғараз бор? Менга нима учун қўпол туюлди шу сўзлар? Нима учун ор қилдим, номус қилиб... эй... содда... эй тентак... эй аҳмоқ Ғулом... Онахон одам бўл деди. Сен бўлсанг... (Пауза.) Агар ўша кунги заҳар... Эй, Яхшивой... Бадбахт Яхшивой.

Лола (киради). Дада, нима бўлди сизга?

Ғулом. Қизим... Қизим... (Қучоқлайди.) Айт, қизим, оинг саломатми?

Лола. Вой дада, у нима деганингиз, қўрқитманг.

Ғулом (кулиб бағрига босади). Қизим... Қизим... Қизим... Шартларинга унайман, ичкиликни ташлайман... Дангасалик қилмайман. Тузаламан, қизим, тузаламан.

Лола. Вой дада. Дадажон, келинг, ўпай. (Ўнади.)

Эшик тақиллайди.

Яхшивой (орқадан). Даданг келдими?

Ғулом. Бор, оч... Ўзинг ичкари кир.

Лола эшикни очади. Яхшивой киради.

Яхшивой. Қаерда қолдинг? Боядан бери ахтараман.

Ғулом. Хўш, Яхшивой ака, нимага керак бўлиб қолдим?

Яхшивой. Газетани кўрдингми?

Ғулом. Кўрдим.

Яхшивой. Ботирали ҳам яйраб қолибди-ку...

Ғулом. Ҳай яйраб қолибди.

Яхшивой. Эй атанг... Аттанг... Газетани кўриб тутуним осмонга чиқиб кетди. Азбаройи худо, шуларнинг ҳаммаси сенинг ҳақингга, айлансин аканг... Агар Онахон бевафодик қилмаганда эди... Эй аттанг... Эй аттанг... Одамлар сенга кулишади.

Ғулом. Нима?!

Яхшивой. Бир гап айтайми, айлансин аканг. Онахонди бунақанги мақталиб, кўтарилиб кетиши билан, яна сенинг охоринг тўкилди. Онахон сендек йигитдан ажралгандан кейин хор бўлиши керак эди, айлансин аканг... У чоғда ҳамма, Онахон Ғуломжондай йигитдан ажралиб шундай хор бўлди дияр эди.

Ҳозир бўлса одамлар бурчак-бурчакларда сени масхара қилишяпти. Бу, ахир, сендай номуси қаттиқ йигит учун ўлимдан баттар, айлансин аканг.

Ғул о м (*жиддий*). Яхшивой ака, бу ҳам бир маслаҳат-да, бу Онахон келиши билан...

Я х ш и в о й. Ҳа, гапир, келиши билан?..

Ғул о м. Улдириб юборсагу, кейин ўша сиз айтган юртга қочиб кетсак, қанақа бўлар экан?

Я х ш и в о й. Бошим қотиб қолди, куйганимдан гапираман, яна ўзинг биласан, ҳар ҳолда... Бу гаплар ҳаммаси сенга иснод келтиради, ўғлим.

Ғул о м. Иснод?

Я х ш и в о й. Албатта.

Ғул о м. Тўғриси айтайми? Майли, ҳамма кулсин, ҳамма мени масхара қилсин, ҳамма менга: ўл бу кунингдан десин. Мен шунга рози бўлган кишиман (*пауза*), хўш, яна нима қилмоқчисиз менинг бошимни айлантириб?!

Я х ш и в о й (*ҳайрон*). Ҳой, ўғлим, сенга нима бўлди?

Ғул о м (*зарда билан*). Нима қилмоқчисиз дейман, гапиринг!..

Я х ш и в о й (*кулади*). Ишингдан пушаймон бўлиб йиғлаётганга ўхшайсан-а?

Ғул о м. Кулманг... Пушаймон дейсиз, қон йиғлайман, қон!

Я х ш и в о й. А... Мартабага қизиқиб кетдингми?

Ғул о м. Йўқ, ўзимнинг аҳмоқ бўлиб юрганимни билиб қолдим.

Я х ш и в о й (*кулиб*). Ахир, менда ор-номус бор... Диёнатим қаттиқ деб ониз кўпиртириб юрган йигит сен эмасмидинг?! Орингнинг ҳам қиммати йўқ экан!

Ғул о м. Менда ор борми? Менда номус борми? Йўқ. Била-сизми? Йўқ. Менда номус бўлса эди...

Я х ш и в о й (*аччиқ кулиб*). Хотинимни Ботиралига...

Ғул о м. Туҳмат қилма, ифлос! Туҳмат қилма!..

Я х ш и в о й (*юмшоқ*). Тузук, тузук, ана гапирмадик, туҳмат ҳам қилмадик. Хотининг Ботирали билан тутилгани йўқ... Хотининг Онахон тоза... фаришта, бўлдими, хурсанд бўлдингми?

Ғул о м. Ёлғон гапирасан, ифвогарсан. Гапир, мутгаҳам, ҳа, гапир, мен сени биламан. Ҳеч ким сени танимаса ҳам мен танийман. Сен бу ердан соғ чиқмайсан, қўлимдан қутуламан деб ўйлама. Тумшуқларингни ерга ишқайман!

Я х ш и в о й. Ғулумжон... Ғулумжон. Қўйсанг-чи, нима бўлди, жин чалдимни сени? А... билдим... билдим, пулинг йўқми дейман? А? А? (*Кулади*.) А? Йўққа ўхшайди, а? Ҳа... Ҳа... Сирни

бой бермайдилар... Олиб қоч-ей... Ҳа... Ҳа... Қовоғини қаранглар. Кулмайди-я, ярашмас экан, ҳа... Ҳа... Ҳа... Қани, юр, бизникига борамиз, яхши коньягим бор... Майдалашамиз (*пул чиқариб*), мана, чўнтакка ур. Қовирғаси синмаган икки червонликдан минг сўм, керак бўлса яна бераман. Ма, ол энди. Олинг энди (*кулиб*), кўп таранг қилаверманг, узилиб кетади...

Ғулом (*олиб*). Мени кечаги Ғулом деб ўйладингми? (*Пулни отади.*) Йўқ, адашасан!

Я х ш и в о й. Ҳа, эси паст. Чинакам феълинг айниб қолибди. Афтидан, базмни соғиниб қолганга ўхшайсан, бизникига борайлик, ҳў... Уларни ҳам чақирамиз. Мен кетаверай, тайёргарлик кўрай... етиб бор. Ўзим хурсанд қиламан... ў жинним-ей... Жинним-ей... Ёмон менга эркасан-да... Яхши кўраман-да. Ёш боласан, ёш боласан (*кулиб*), ўзимнинг эркама! Гўдагим... Қўй, койинма, тез бор, мен кетдим. (*Кетмоқчи бўлади.*)

Ғулом. Қаёққа?

Я х ш и в о й. Кетаман.

Ғулом. Бир қадам жилмайсан!

Я х ш и в о й. Ахир, иш бор.

Ғулом. Бир қадам жилмайсан, гап шу.

Я х ш и в о й (*кулиб*). Девона бўлдингми? Ахир... Астафирullo...

Ғулом. Елкамга мушт тушмасин, бир ерим синиб майиб бўлмасин десанг, бир қадам жилмайсан.

Пўлатов билан Лола киради.

Я х ш и в о й. Келинг, ўртоқ Пўлатов.

Пўлатов. А... Сиз ҳам шу ердამисиз-а... Ғуломжон?

Ғулом жим.

Хўш, ишлар қалай?

Я х ш и в о й. Ёмон эмас, қолган кўсакларни теряпмиз, қор тушмасдан ҳамма ёқни йиғиштириб олайлик деб ҳалакмиз.

Пўлатов. Тузук. Тузук... Бу Онахоннинг нишон олиши ҳам улуғ гап бўлди, а?

Я х ш и в о й. Ҳо... Албатта. Албатта... Улуғ гап бўлди. Ҳаммаизнинг бошимиз осмонга етди, жуда хурсанд бўлдим.

Ғулом (*чидамай*). Ҳа, тулки, гапир!

Я х ш и в о й. Хайр, ўртоқ Пўлатов... Менинг ишим бор эди, кетай.

Ғулом (*йўлини тўсади*). Бир қадам нари жилмайсан, қани, силжиб кўр-чи, нима қилар эканман. Қайси юртга қочмоқчи бўласан?

Я х ш и в о й. Астафирулло... Далада иш кўп эди, ўртоқ Пўлатов.

Ғ у л о м. Ёлгон... Қани, менга қара. Кўзимга тикил, қўрқма... Нимага титрайсан, қўрқоқ, ерга қарама, гапир, Онахон нишон олгани учун сен жуда хурсандмисан? Онахонга дўстмисан? Онахон қаҳрамон хотинми?! Онахон бузуқ, Онахон Ботиралига ўйнаш эмасми? Шу Онахонга табиб дори деб ичирмоқчи бўлганинг заҳар эмасмиди?.. Гапир, гапир!!

П ў л а т о в. А... Нима? Ғуломжон?!

Ғ у л о м. Ўртоқ Пўлатов, мен гуноҳкорман, менинг юзим қора. Мен шарманда, номерд одамман. Нима бўлсам бўлдим. Лекин бутун сирни, бутун воқеани айтаман, мана бу ҳийлакор душманнинг миридан-сиригача фош қиламан.

П ў л а т о в. Биламан... Биламан, Ғуломжон раҳмат. Душманни тутишда ёрдам кўрсатдингиз...

САҚҚИЗИНЧИ ҚҶРИНИШ

Онахоннинг уйи. Турли овқат, винолар билан ясалган стол. Ойниса, Лола, Холбувилар ҳаракатда.

Х о л б у в и. Лолахон, чопа қол, қизим, қаймоқни келтиришин! Вой худо-ей, қандай хурсандчилик-а?

Л о л а. Хўп, энажон.

Х о л б у в и (*деразадан бақиради*). Ҳой, қаҳ-қаҳламай қолгур, қизлар, патирларга ҳазир бўлинглар, тагин куйиб кетма-син.

Кулги. Юзлари қизарган Ойниса хола қатлама тўла товоқни кўтариб келади.

Қатламаларни пишириб бўлдингизми, қуда?

О й н и с а. Мана — ўн жупи, яна бор. Булар сариғ ёғда пишганлари.

Х о л б у в и. Шакар сепганмисиз?

О й н и с а. Сепдим, қуда.

Х о л б у в и. Қани, менга беринг. Мен ўзим, расамади билан кўяман. (*Столга қўяди.*)

О й н и с а. Мен бўлмаса, айланай қуда, қолганларини пиширай. (*Кетади.*)

Л о л а (*қаймоқ кўтариб киради*). Эна, мана қаймоқ.

Х о л б у в и. Ҳа, жонимни қоқай. (*Олиб қўяди.*)

Л о л а. Эна, ахир оймлар келади, янги кўйлак кийиб олмайсизми?

Холбуви. Ишдан энди бўшадим. Қияман, қизим. Катта даданнинг келишини ҳам айтсанг-чи.

Кўйлакнинг ярмини кияр-киймас, ҳовлиқиб Ширмон киради.

Ширмон. Холажон! Холажон!

Холбуви. Вой, жувон ўлмагурлар. (Кўйлакка ўралишиб чиқиб кетади.)

Холмат билан Фулом киради.

Холмат. Ишқилиб, Тўйчи паловни бузмасин-да.

Фулом. У паловга уста.

Тўйчи (деразадан қараб). Фуломжон, сабзилар қани, тўғраганмисизлар, йўқми? Еғ доғ бўлиб, рақада гижбанг бўлиб кетди ахир.

Фулом (кулиб). Кўзми у, пешонами, элтиб қўйдим-ку.

Тўйчи. Шунақами? (Кетмоқчи бўлади.)

Фулом (эслаб). Эй, йўқ, бу ерда экан. (Олиб беради.)

Тўйчи (олиб). Баракалла, калла жойида экан. Ўзим уйдану, кўнглим Масков йўлида бўлиб қолипти шекилли.

Кулги.

Холмат. Гап унда эмас.

Тўйчи. Ҳа, буғдойдами?

Холмат. Икковимиз ҳам жиндак паришонмиз, хижолат-миз.

Тўйчи. Зарари йўқ, дард — меҳмон. Буқун улар келишади. Икки ёқлама хурсандчилик, базм катта. Ялла ўрнида. Ҳамма ёқ рақада гижбанг. Паловни бўлса акангиз қиём қилиб юборади, лекин... (Кулимсираб.) Фуломжон акам билан Онахон опам ҳам қиёмдак...

Фулом. Қўйсанг-чи ҳазилингни, мен билан ҳали у кўришадими, йўқми.

Тўйчи. Кўришади. Ярашади. Мен ўзим совчи бўламан. Ахир сиз ишни катта қилдингиз.

Тошлон (деразадан). Ҳой, Тўйчи, роса аҳмоқ экансан-ку.

Тўйчи. Нимага сўкасан, хумпар!

Тошлон. Еғинг ўт олиб кетди. (Кетади.)

Тўйчи. Ола, чинакам рақада гижбанг бўпти-ку, ҳой шошма, яна, яна бир бошлаб сўк. (Чопиб кетади.)

Лола (кириб). Ҳамма ёқ жойида, стуллар етишиб қолар. Ҳа, чой масаласини ҳам кўриб қўйиш керак. (Холматга.) Ҳа,

айтганча, катта ота, тулинг ўрнингиздан. Қани, юринг-чи. Қайрилинг. Бу нима? Белбоғингизга хашак илашиб ётипти. (Фулломга.) Қани, дада, сиз ҳам тулинг-чи, тулинг дейман. Яқинроқ келинг. Тағин ойимнинг олдида шарманда қилманг. Келинг, келинг. Қайрилинг. Тулинг. Яхши. Эҳтимол, ойим билан катталар ҳам келиб қолса, уларга аввал гул, ундан сўнг рапорт берамиз.

Холмат. Буниси яна қизиқ бўлди.

Лола. Рапортни ким берса экан? Дада, сиз берасиз.

Фуллом. А? Нима? Жинни бўлдингми, қизим?

Лола. Орқангиздан Холмат отам гапиради.

Холмат. Ана томоша.

Фуллом. Астафирулло, нимани гапираман.

Лола. Мен ёрдам бераман.

Фуллом. Йўқ, тилим бормайди.

Холбуви бир сават патир билан кириб дастурхонни безайди.

Лола. Бўлмаса, Холмат ота, сиз...

Холмат. Эй, қизим, қўй, даданг ҳам гапирмасин, мен ҳам гапирмайман, ану катта энанг гапира қолсин.

Пўлатов билан Азиз ака киради.

Азиз ака. Тайёرمىсизлар?

Пўлатов. Уҳ-ҳў, зиёфат катта-ку, эна? Қатламалару, патирлару...

Холбуви. Вой айланай, бугун бутун маҳалланинг ёш-яланглари бизникида. Тўй. Мен бу овқатларни кечаси билан ухламай пишириб чиқдим. Ҳа, қанча қилсам арзийди. Келиним келади.

Холмат (кулиб). Нима қиласиз гапни бўяб! Буларнинг ҳаммаси Тошматвойга қилинаётган хушомад деяверинг-да.

Холбуви. Ажаб қиламан, хўп қиламан. Сизга ҳам қилсам-чи?

Пўлатов. Лолахон, оинг билан қандай кўришасан?

Лола. Упаман, қучоқлайман, бўйнига осиламан.

Холбуви. Вой, мен нима қиламан, қизим?

Холмат. Сиз ҳам ўпасиз. (Кулади.)

Фуллом (ўзича). Мен нима қиламан? Салом қилсам қарамаса-я. Обруйинг борида қочиб қол, Фулом.

Холмат. Астафирулло. Менинг ҳам юрагимнинг ҳовлиқиши сира босилмаяпти.

Лола (Фулломга). Дада, қаёққа...

Фуллом. Шу ердан, қизим, шу ерда.

Пўлатов. Гуломжон, дадил бўлаверинг. (Лолага.) Лолахон, гулингни кимга берасан?

Лола. Биттасини ойимга, биттасини катта дадамга. Ундан кейин дадам ҳам ойимга анави гулни беради, а, дада?

Фулом. Ана холос. Худо ургани шу-да, ҳа, қизим, ҳа, албатта.

Азиз ака. Ойингнинг қўлидан ушлаб оласанми?

Лола. Бир қўлидан мен ушлайман, бир қўлидан дадам...

Фулом. Қийин бўлди, қочмасам бўлмайдиганга ўхшайди...

Холбуви. Катта отангни мен ушлаб оламан, қизим.

Азиз ака. Балли, кампир, балли.

Холбуви. Кампир деманг, кўнглимга келади.

Кулги.

Фулом. Жавраманг. Ҳали отам сиз билан ярашадими-йўқми?

Холбуви. Ҳой, тузи йўқ бола-ей, «отам ярашадими?» эмиш. Ҳа? Отангнинг нимаси ортиқ экан мендан?

Пўлатов. Ҳа, она, гапириб қўйинг.

Холбуви. Мен ҳали ярашишга рози бўлдим, ноз ҳам қилдим отанг? Ҳар куни юзларимни совунлаб ювсам.

Пўлатов. Тўғри, она, тўғри. Тошмат ота ҳам Москвадан келяпти. У ҳам анча ўзгариб кетгандир.

Холбуви. Битта ишонган эркак мана бу Холмат чолми?

Холмат. Ана холос.

Ақлмирза киради.

Ақлмирза. Саломалайкум.

Фотограф келади.

Лола. Пўлатов ака, шу ердагиларни бир олсин.

Пўлатов. Тўғри.

Фотограф. Қани, кимдан бошлаймиз?

Азиз ака. Аввал кампирни.

Лола. Кейин дадамни, ҳаммамизни.

Фотограф. Қани, кампир, гулни тўғри ушланг. Сиз гулни кимга берасиз?

Холбуви. Чолимга.

Фотограф. Жуда яхши. Сиз гўё чолингизнинг бўйнига қўл ташлаб, бундай гул берасиз. Тикка туринг. Мана шундай. Қимирламанг.

Холбуви. Болам, кўзим тиниб кетди.

Фотограф. Бузманг, бир минут. Диққат. Сал кулинг. Шундай, синимаю, есть!

Л о л а. Навбат дадамга.

Ғ у л о м. Қўйсанг-чи.

Фотограф. Бу кишининг хотини келадими?

А з и з а к а. Шундай, отлари Онахон.

Фотограф. Онахон, бу — яхши ном. Қани, тўғри туринг. Гулни беряпсиз. Хурсандсиз. Хотинингиз келган, жилмаинг. Бўшашманг. Бўлмайди. Масалан, мен хотинингизман, кўришдик. Упишдик. Гулни менга беряпсиз, мен олдим. Куласиз. Есть. Так-да.

П ў л а т о в. Боплади.

А з и з а к а. Жуда яхши суратчи экан-да.

Х о л м а т. Ўртоқ Пўлатов, келишиб қолди.

П ў л а т о в. Қани, кетдик.

Х о л б у в и. Вой, тилингдан айланай.

Т ў й ч и. Рақада гижбанг, гижбанг.

П ў л а т о в. Ҳамма ёқ тайёрми?

Х о л м а т. Тайёр. Бутун колхозчилар байроқ кўтариб йўлга чиқишди...

П ў л а т о в. Ғуломжон...

Л о л а. Дада, гулни олинг.

Ҳ а м м а чиқадн, саҳна бир зум бўш қолади. Бир оздан сўнг ғовур-ғувур, кўлгилар эшитилади. Тарадуд ва ҳаяжон ичида қўлида гул Ғулом киради. Ғулом уй ичида бетоқат юради. Шу пайтда Онахон якка ўзи кўринади. Ҳар иккови бир-бирига бир зум тикилиб жим қоладилар.

О н а х о н (*жилмайиб.*) Хўш, нега индамайсиз? Қўлингизни беринг, Ғуломжон. Соғинмапсиз шекилли?

Ғ у л о м (*аввал ўнғайсизлик сезади, қизариб ерга қарайди, сўнг бирдан дадилланиб.*) Саломат келдингизми? (*Тез юриб бориб кўришади, гулни тутқасади.*) Сиз учун.

О н а х о н. Раҳмат... Сиздан кўп хурсандман.

Қий-чув билан бошқалар ҳам кирадилар.

Т о ш м а т. Муборак-муборак.

П ў л а т о в. Ҳа, балли, иш мана бундай бўпти.

Х о л м а т. Ҳа, баракалла, Ғуломжон.

Т о ш м а т. Яша, ўғлим.

Ғ у л о м. Ота! (*Тошмат билан қучоқлашиб кўришади.*)

Х о л б у в и. Айланай келин, соғ-саломат келдингизми? Нақ соғиниб кўзларимиз йўлларингизда бўлди.

О й н и с а. Мунча соғинтирмасанг, қизим. Сени бу кийимлар ичида кўриб, аввал танимабманам.

Х о л б у в и. Кийимлари ярашганини айтмайсизми?

О й н и с а. Ойжамолга қаранг-а.

Х о л б у в и. Вой, дўндиқ қизим, умрингни берсин.

Х о л м а т. Ҳой, кампир, чолингизни ҳам бир эркалатиб қўйинг энди.

Х о л б у в и. Хуш келипсиз... *(Салом қилади.)*

Т о ш м а т. Хушвақт бўлинг!

Х о л б у в и. Қани, азизлар, ўтиринглар.

О н а х о н. Ўртоқ Пўлатов, марҳамат.

Т о ш м а т. Йўқ, тўрга ўтинг!

П ў л а т о в. Қелмай юрган жойимизми? Уйнинг тўри сизники... Меҳмонсиз. *(Холбувиға.)* Холажон, таклиф қилинг. Ўзингиз ҳам ёнгиналарида ўтиринг. Ҳа, соғинишиб қолгансизлар.

Кулги, ҳаммалари ўтирадилар.

Т о ш м а т. Тўғри гапирдингиз, ўртоқ Пўлатов, айниқса биз соғинганмиз-да.

П ў л а т о в. Холамизнинг кўзлари ҳам йўлингизда тўрт бўлди.

О н а х о н. Соғиндингизми, онажон?

Х о л б у в и. Вой, болам-ей, нимасини айтасиз?

О н а х о н. Энди аразлаб ташлаб кетмайсизми?

Х о л б у в и. Қўй, хижолат қилма, қизим! *(Тошматга.)* Вой сиздан бир ширин атирларди ҳиди келяптики.

Кулги.

Т о ш м а т. Ишларингиз қалай?

Х о л б у в и. Ишларимиз тузук.

П ў л а т о в. Холам ҳам ударник бўлиб олдилар.

Т о ш м а т. Қўп хурсандман, қўп хурсандман...

Х о л б у в и. Қани, келин, кўрган-билганларингиздан гапириб беринг.

Б о ш қ а л а р. Ҳа, шундай бўлсин.

Л о л а. Ҳозир сўз қаҳрамон онамга.

Кулги.

П ў л а т о в. Яша, Лола. Дўстларим, қадаҳларга қуйинг!

О н а х о н. Қани, Ғуломжон! *(Чўқиштириши учун қўлидаги қадаҳни Ғуломга чўзади.)*

Ғулом. Раҳмат, мен ташлаб юборганман.

Онахон. Ғуломжон, бугун, ахир...

Пўлатов. Ғуломжон, қайтарманг, олинг.

Ғулом. Сазаларингиз ўлмасин. *(Олади.)*

Онахон. Менинг гапим кўп. Ҳаммасини гапириб бераман...

Ҳа, қаердан бошласам экан...

Лола. Дадил гапираверинг.

Онахон. Биз бахтли кишилармиз. *(Кўксини кўрсатиб.)*

Хурсандчилик юракка сиғмайди. Чунки биз Ватанимизнинг юраги бўлган Москвани кўрдик. Унинг ҳикояси кўп узоқ. *(Жим қолади.)*

Лола. Сув берайми?

Онахон. Жим тур, қақажон! *(Пауза.)* Москвани кўрдим...

Улуғ Лениннинг мақбарасини зиёрат қилдим. Дўстларим билан бирликда Кремлда бўлдим. *(Қадаҳни баланд кўтаради.)*

Омон бўлсин, жонажон партиямиз!

Ҳамма ўрнидан туради. Қадаҳларни бўшатадилар.

Парда.

1935

ЎЛИМ БОСҚИНЧИЛАРГА

Уч парда, беш кўринишли драма

Қ А Т Н А Ш У В Ч И Л А Р

Москаленко Андрей Карпич. Тарих профессори, 55 ёшларда.

Мария Петровна. Унинг хотини, 50 ёшларда.

Оксана. Профессорнинг қизи, 18 ёшларда.

Наталья. Кичик қизи, 11—12 ёшларда.

Қамбар. Лейтенант.

Данило ота. Москаленконинг дўсти, 60 ёшларда.

Антон. Данило отанинг ўғли, 25 ёшларда.

Авдей. Профессорнинг укаси.

Ганна. Данило отанинг қизи, 18 ёшларда.

Петро. Қизил Армия генерали.

Людмила. Партизанка.

Козов.

Лютей. } Партизанлар.

Кривонос. }

Фон Келер. Немис генерали.

Адольф. Обер-лейтенант.

Ганс.

Флишнер. } Немис офицерлари.

Классин. }

Эдуард.

Воқеа Улуғ Ватан уруши йилларида бўлиб ўтади

БИРИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ ҚУРИНИШ

Профессор Москаленконинг уйи. Катта зал. Балкон. Июнь ойи. Тун. Еруф деразалар орқали Украина осмони кўринади. Чап томондаги бўлмада зиёфат. Хушчақчақ кулгилар, кўтарилган май қадаҳларининг дераза пардаларида ўйнаган соялари диққатни жалб қилади. Бир оздан кейин ясанган Оксана қаҳ-қаҳ уриб, югурганча бўлмадан катта залга чиқади. Балконга боради. Кўкрак тўлдириб чуқур тин олади. Гитара чалади. Қамбар чиқади, аста-секин Оксананинг ёнига боради. Қўлидаги гулларни унинг бошидан тўкади. Кулишади.

Қамбар. Оксана! Биз бу уйга чиқиб олдик, меҳмонларингиз хафа бўлишмасмикин?

Оксана. Меҳмонларнинг кайфи тарақ. Дадам ҳам Украина тарихидан ҳикояга тушиб кетди. Зерикишмайди, қани, келинг, ёнимга ўтиринг. Ёқадими?

Қамбар Оксананинг ёнига ўтиради. Оксана гитара чалади. Қамбар тинглар экан, кўзини Оксананинг кўзига тикади.

Қамбар. Ёққанда қандай? Сизнинг бу бармоқларингиз гитара симларини эмас, менинг юрагимни чертади. Оксана! Мана шу ғунчадай нафис оғзингиздан, яна бир марта севаман, деган сўзни эшитсам дейман.

Оксана. Ҳа, ёлғончи! Нега бўлмаса уч кундан бери қорангизни кўрсатмайсиз?

Қамбар. Бўшай олмадим.

Оксана. Дадамни табриклагани келмассиз ҳам деб ўйладим. Ёки биронта бошқага...

Қамбар. Менинг бахтимсиз! Бироқ, мен ўзингиздан қўрқаман.

Оксана. Нега?

Қамбар. Гўзалсиз. Ҳар қандай йигитни ўзингизга шайдо қила оласиз... *(Оксананинг юзига маъноли тикилади.)*

Оксана. Мен, оз бўлса ҳам, муҳаббат нималигини билман. Менинг кўнглимга кирган, туйғулари туйғумга ҳамоҳанг

бўлган биргина йигит, биргина меҳрибон киши борки, у ҳам бўлса сизсиз. Сизни кўрсам бахтли келажагимнинг суратлари кўз ўнгимда жонланиб кетади.

Қ а м б а р. Оксанам! (*Қучади.*) Қаранг! Табиат қандай чиройли. Беқарор шамол гулларни тебратиб қочади. Дунёда сиз бор, мен бор — муҳаббат бор...

О к с а н а. Ана, булбул ишқимиз достонини куйламоқда. Сайра, эй севгили Украинаннинг озод булбули, сайра! (*Ча-лади.*)

Г а н н а. Ха-ха-ха, ҳамма гапларингизни эшитиб олдим.

О к с а н а. Бу нима қилиқ, Ганна?

А н т о н киради.

Г а н н а. Ха-ха-ха, ҳаммаси усти ялтироқ, ичи қалтироқ гаплар. (*Тақлид қилиб.*) Қуёшим, бахтим, сенсиз ўламан! Ха-ха-ха...

А н т о н. Хўш? Бу гаплар сенга нега ёқмайди?

Г а н н а. Ёқмайди. Гашим келади. Хотин-қизларнинг ҳам ўтакетган танноз, нозик-ниҳолларини ёмон кўраман!

О к с а н а. Узинг-чи!

Г а н н а. Ха-ха-ха, мен Оксанага ўхшаган, сочи жингалак, бели камалак, чумчуқюрак қизлардан эмасман. (*Кулади.*) Ха-ха-ха.

А н т о н. Биламан, ўларча қўполсан, синглим!

Г а н н а. Сен гапирмасанг ҳам бўлади, Антон! Йигит кишининг ҳам мундай савлати, ғайрати бўлсин.

А в д е й (*киради*). Вой муғамбирлар-э... Мени билмайди дейсанлар-да!..

О к с а н а. Амакижон, келинг, биз билан ўтиринг!

Қ а м б а р. Авдей Қарпич, марҳамат! (*Папирос тутади.*) Суҳбатимизга сиз ҳам қўшилинг!

А в д е й. Суҳбатимизга дейсанми? Тил учуда гапирма! Ичингда бу фалокат қаердан чиқиб қолди, деяётгандирсан?

Оксана билан Ганна кулади.

Қ а м б а р. Ундай деманг! Биз сиздай кишининг суҳбатига орзумандмиз.

А в д е й. Менга шу хилда ширин хушомадларни қилмасдан ҳам кўр-чи. Шуни билиб қўйки, Оксанага ёққанинг билан менга ёқмасанг, фойдаси йўқ. Кулма, ишонмасанг мана ўзидан сўра. Отаси профессорга маъқул бўлганингда ҳам, амакиси Ав-

дей Карпичга маъқул бўлмасанг, муродингга етолмайсан. Оксана гапимдан чиқмайди. (*Оксанага.*) Шундай эмасми, Оксана?

Оксана. Шундай, амаким нима деса — шу!

Авдей. Эшитяпсанми? Профессорга эмас, менга ялин, Қамбар, менга! Ўзбекистондан келган совғаларни ҳадеб профессорга бераверма! Менга ҳам чўзиб тур.

Оксана. Лекин менга ёққан киши сизга ҳам ёқса керак-а, амакижон?

Авдей. Оббо муғамбир-э.

Москаленко, бир қўлида бутилка, ширакайф ҳолда чиқади.

Москаленко. Ҳо, Оксана! Қамбар!

Оксана. Дадам! Юринглар, бўлак жойга ўтамиз!

Қамбар. Юринг, Авдей Карпич, бўлак ерда суҳбат қиламиз.

Авдей. Ҳа, бизнинг суҳбат кишиларга қаймоқдай ёқиб тушади.

Кула-кула чиқадилар.

Москаленко. Қизи тушмагурлар иккови барабар йўқолишибди. Ёшлик-да, ёшлик... Ёшлик — киши умрининг баҳори. Ёшлик кунларини муҳаббат гуллари безайди.

Авдей билан Данило ота киради.

Данило ота. Эҳ! Қани энди ўспиринлик чоғларим қайтиб келса, Андрей Карпич! Днепрдаги қайиқ базмларимиз, икковимиз бир қизни яхши кўриб қолиб, қайиқда муштлашганларимиз эсингдами?

Москаленко. Ҳаммаси, ҳаммаси эсимда бор. Шўх эдим... Бу қизим ҳам ўзимга тортди шекилли, завқи қайралган, хаёли юксак, баҳор келса яйрайди, музикани севади.

Авдей. Лекин икковимиз кўпроқ уришар эдик, Данило!

Москаленко. Бу гапинг тўғри, Авдей!

Данило ота (*Авдейга*). Сен бўлсанг, ўйнаганинг-ўйнаган эди. Ушанинг учун сени яхши кўрар эдим. Аканг эса китобдан бош кўтармас эди. Эҳ, ёшлик, ёшлик!

Авдей. Қўй, эсга солма!

Москаленко. Сени у чоқлар пул қутуртирган эди, ука!

Данило ота. Ушанинг учун ҳам Андрей ўқиб олим бўлиб олди, дўстим.

Авдей. Кел, қадронлик учун битта ичайлик!

Москаленко (*вино узатиб.*) Кўтар! Бўшат, князь Данил!
Қалай, Қамбар сенга маъқулми?

Данило ота (*ичади*). Жуда яхши йигит...

Москаленко. Шу йигитни ўзимга куёв қилиб олмоқчиман. Нима дейсан, дўстим Данило?

Данило ота. Жуда маъқул гап.

Авдей. Қизингни Ўзбекистонга олиб кетиб қолса, кейин йиғлаб юрмайсанми?

Москаленко. Эй тентак, қиз баҳонасида Ўзбекистонни ҳам кўриб келаман-да! Айниқса Тошкент, Самарқанд, Бухорони кўришга ҳавасим катта.

Данило ота. Лекин шарт шу! Ўзбекистонга мени ҳам олиб борасан. Андрей Карпич, бу йигитни кўпдан бери танийсанми?

Москаленко. Бу йигит уч йилдан бери шу ерда ҳарбий академияда ўқийди. Мен академияда СССР тарихидан лекциялар ўқийман, шунда танишдим. Эс-ҳуши жойида. Истеъдоди зўр. Менга жуда ёқиб қолди. Бир-икки меҳмон қилдим. Уйга келиб-кешиб юриб ўз боламдай бўлиб қолди. Бир вақт қарасам, қизим Оксананинг менга муҳаббати тамом бошқача. Уйга келсам мени ўтказгани жой тополмайди! Вино ичсам уришмайди, кабинет йиғиштирилган, кўйлақлар ўз вақтида дазмолланган. Отажон-отажонга мушук боқмайди. Кейин билсам, бу ҳаммаси Қамбаржон учун қилинаётган хушомадлар экан, князь Данил Романович.

Кулишади.

Данило ота. Князь Данил? Қим у князь Данилинг! Нега мени князь деб ҳақорат қиласан?!

Москаленко. Мана шу-да эси пастлигинг.

Данило ота. Энди маст бўламан. (*Москаленконинг қўлидаги бутилкани тортиб олади. Қичқиради.*) Мария Петровна!

Мария (*бўлмадан чиқиб*). Нима дейсиз, Данило ота?

Данило ота. Мана шу шишанинг додига етинг!

Мария шишани олиб кириб кетади.

Мен сен билан кўйлақдан ёқа қолгунча олишаман! Нега мени князь деб ҳақорат қилдинг?

Москаленко. Князь Данилни биласанми ўзинг? Халқ уни жуда яхши кўрарди. Чунки у рус тупроғи учун курашган. Данил жасоратда Владимир Монамахга ўхшар эди. Владимир Монамахни биласанми, ким? Унинг замонида Киевнинг куч-

қуввати зўрайган! У овни яхши кўрар, неча мартаба ўлимдан қолган эди. Ёввойи ҳўкиз икки мартаба шохи билан илиб ташлаган, кийик сузган, буғу оёғи тагида қолган, ёнидаги қиличини ёввойи чўчқа узиб олган, айиқ этагини тишлаб, барс оти билан ерга йиқитган эди. Мен сени шундай ботирларга ўхшатсаму, сен нодон мендан хафа бўласан-а!

Д а н и л о о т а. Ке қўй, бу гапларингнинг ҳаммасини биланман... Хайр, Андрей Қарпич, юзга кир, ўшанда ҳам мени зиёфатга чақириб эсингдан чиқмасин! (*Ичади. Ташқарига қараб.*) Қамбар, Қамбар, бери кел! (*Москаленкога.*) Мен куёвингни синаб кўрмоқчиман.

Қ а м б а р киради.

Ана бу дарахтдаги зағчани шу милтиқ билан уриб бўлармикан?

Қ а м б а р. Ҳозир. (*Отади.*)

М о с к а л е н к о. Балли, мерган! (*Чақиради.*) Наталька!

Н а т а л ь к а (*чиқиб*). Лаббай, отажон, нима дейсиз?

М о с к а л е н к о. Югур, зағчани олиб чиқ.

Н а т а л ь к а. Хўп. (*Югуриб чиқиб кетади.*)

А н т о н (*ҳовлиқиб кириб*). Нима гап?

Д а н и л о о т а. Мерганликни ўрган ўғлим.

О к с а н а (*кириб*). Нима гап!

Н а т а л ь к а зағчани кўтариб киради.

Бу нима ўзи, Наталька! Шошма! (*Олади.*) Қандай кўнглингиз бўлди, Қамбар!.. Эсизгина қушча!

Қ а м б а р (*аста*). Сиз учун, Оксана!

О к с а н а. Яйраб учгани қандай яхши эди. Шунчалар бераҳммисиз?

Н а т а л ь к а. Қамбар ака, ана яна биттаси келиб қўнди.

Қ а м б а р. Оксана, олинг милтиқни. Узингиз отинг, бераҳммисиз?

О к с а н а. Нима деяпсиз? Мен умримда милтиқ, тўппонча ушлаган қиз эмасман, қўрқаман.

Г а н н а киради.

Қ а м б а р (*ўқлайди*). Қўрқманг, мана ўқлаб, тайёр қилиб кўйдим!

Г а н н а. Оксана, қиз номига иснод келтирма!

Кулги.

Нимадан қўрқасан? Отавер!

Қамбар. Уртоғингизни қаранг!..

Оксана. Бу қиз—бало... Ҳеч нарсадан тап тортмайди...
Қўйинг, қўрқаман.

Ганна. Э, бунақанги латта юракни мушукнинг олдига ташла! Уртоқ Қамбар, беринг, мен отаман!..

Оксана. Ҳо! *(Дарахтдаги қушни ҳайдайди.)* Кишт-кишт!..
Хайрият, учиб кетди.

Қамбар. Шунақа ҳам кўнглингиз юмшоқми, Оксана?

Оксана. Ҳамма сиздақа тошюрак бўлаверибдими?

Данило ота *(қўлида стакан, Қамбарга яқин келади)*.
Қани, ўғлим, мана буни ич.

Қамбар. Раҳмат, отажон! Соғлиғингиз учун! *(Ичади.)*

Данило ота. Бизнинг Украина ёқадими?

Қамбар. Жуда ёқади, мен Украинада кўп бўлдим. Харьков, Киев, Полтава, Ростов, сингари шаҳарларни кездим. Украина—жаннат. Кишилари меҳрибон, меҳмондўст. Ўзбекистон ҳам кўп чиройли бир мамлакат. Тошкент, Самарқанд, Хоразм. О, айниқса Фарғона жуда ҳам гўзал...

Антон. Фарғона ҳақида бизга бир ҳикоя қилиб беринг!

Қамбар. Фарғона водийси Чотқол ва Фарғона тоғ тизмалари орасида ётади. Қирларда лола очилади. Ёз бўлса оқ олтин пахталар кўз қамаштиради. Боғлардаги мевалар шарбатга тўлиб ётади. Дунё томи деб аталган Помир тоғлари ҳам Фарғонага яқин. Эҳ, тоғларни соғиндим, ота!

Оксана. Қизлари қанақа?

Қамбар. Қизлари ҳам Украина қизларидай дилбар, жозибадор.

Ганна. Э қўйинг, сиз ҳам бўлмадингиз, менга ўхшаган бундай серсавлат, суяги бутун полвоннухалариям борми?

Кулги.

Данило ота. Эшитяпсанми, Андрей Карпич, эҳ, йигит-да, йигит.

Москаленко. Оксана, овқатларни шу ёққа олиб чиқинглар.

Оксана. Ҳозир, отажон!

Стол тузайдилар.

Данило ота. Чолу кампирлари қандай, Қамбар?

Қамбар. Чолу кампирлари ҳам Украина чолу кампирларидай ёқимтой, нуроний одамлар!

Антон. Йигитлари-чи?

Г а н н а. Йигитлари ҳам ғайратли, полвон бўлсалар керак!
Қ а м б а р. Тўғри, полвон бўладилар!
М о с к а л е н к о. Қани, болаларим, Ўзбекистон учун ичайлик!

А в д е й. Ўзбекистон учун ичайлик!
Д а н и л о о т а. Ўзбекистон чолу кампирларининг соғлигига!
О к с а н а. Ўзбекистон йигитларининг соғлигига!

Ичадилар.

М о с к а л е н к о. Йигитлар соғлигига. (Ичади.) Йигитлар соғлигига. (Ичади.) Яна йигитлар соғлигига! (Ичади.)

М а р и я чиқиб, ҳайрон қараб туради.

О к с а н а (ҳайрон). Отажон!
М а р и я. Ҳой, сени нима жин урди?!
Д а н и л о о т а (шишани тортиб олиб). Менга қуймайсан шекилли.

М о с к а л е н к о. Йигит деган сўзни эшитсам юрагимга ўт тушади.

М а р и я. Қундуздай қизларим қайси ўғиллардан кам?

Д а н и л о о т а. Бўш келманг, Мария Петровна, бўш келманг.

Кулги.

М о с к а л е н к о (қотиб кулаётган Оксанага). Кулма! Кулма дейман! Мен сени ардоқлайман! Наталькани бўлса жон пардасида сақлайман. Лекин шуни билки, ҳар нечук, ҳали хотин кишидан генераллар, баҳодирлар кам чиққан. Аёл кишидан Ильё Муромец, Дереня Никитич, Алёша Поповичлар чиққани йўқ. Масаланинг шу нозик томонига ақлим етмай, ҳайронман.

Д а н и л о о т а. Э, Андрей Карпич, бу гапинг нотўғри. Бу унсурларнинг фикри. Мастлик—ростлик дейдилар, ҳа!

М о с к а л е н к о. Сен нима деяпсан? Мени масхара қилма! (Оксанага.) Қўрдингми, бу Данилонинг гердаишини, қизим? Бунинг учта ўғли бор: энг катта ўғли Европа билан Осие гумбазлари орасида жавлон қилаётган учувчи! Урганча ўғли Пётр—генерал. Мана бу ўғли Антон ҳам шундай бўлади. Мана, мана қўшнимизнинг ўғли полковник! Совет Иттифоқининг Қаҳрамони! Қандай шараф!

О к с а н а. Дадам маст бўлиб қолди...

М о с к а л е н к о. А? Нима? Маст бўлиб қолди?! Йўқ, мен маст эмасман! Мен ҳақ гапни айтаман. Сиз билмайсиз. Ешсиз,

кўпни кўрган бу дунёда яшаш осон эмас, лекин одам бўлиш ундан ҳам мушкул. (*Қамбарга.*) Мана, кўр! (*Гултувакдан тупроқ олади.*) Тупроқ! Шу тупроқда туғилдим, ўсдим, ёш етим қолдим. Бир меҳрибон оғушга илинмадим. Халқнинг азоб билан юрагидан юлинган нола-ҳасратлари кўзимни оча бошлади. Золимларга бош эгмадим. Ғурурим зўр эди, мансаб, шуҳрат учун югурмадим! Зулмат, ҳақсизлик ҳукмрон бўлган дунёни таний бошладим. Кураш тўлқинлари асорат кишанларини парчалаб ташлади! Оламга қуёш чиқди, руҳимни қоплаган бутун муз қатламлари эриб кетди. Менинг ўлик қалбимга жон кирди. Мен кексайган чоғимда мана шу муқаддас тупроқда озодлик кўрдим! Шунинг учун ҳам бу тупроқни севаман! (*Оксанага.*) Мен мана шу тупроқда сенинг меҳрибон онангни севдим, шунинг учун ҳам бу тупроқни ўпаман! Мана шу азиз тупроқда бахтим гуллари очилди, шунинг учун ҳам мен бу тупроқни бошимдан гул қилиб сочаман. Агар шу тупроқ бўлмаса менда на юрак, на бахт, на оила бўлар эди. Лекин бахтимни сақлаш учун мен шу тупроқни сақлашим керак! Гап шунда! Демак, менга руҳи лова сингари қайноқ, иродаси пўлат каби қаттиқ, ҳамлада арслон сингари ўғиллар керак! Мардлик ёлқинлари юракларини қамраб олган, даҳшатли панжалари йиртқиқларни бўғиб ташлашга қодир, ҳаётни севган, яшаш учун ўлимга қўшиқ айтиб, тикка борадиган ўғиллар керак!

Қ а м б а р. Бас, бас, Андрей Қарпич! Дам олинг! Ортиқ ичманг!

М о с к а л е н к о. Йўқ, шошма, шошма! (*Уйга югурганча кириб кетади.*)

О к с а н а. Отажон, ўзингизни босинг!

Д а н и л о о т а. Дардли одам-да! (*Кўз ёшини артади.*) «Ўғли йўқнинг—ўрни йўқ» дейдилар.

Қ а м б а р. Тарих эсига тушиб кетди.

О к с а н а. Илтимос қиламан, энди берманглар!

М о с к а л е н к о (*қўлида қилич, ичкаридан ҳайбат билан чиқади*). Мана! Мана кўр! (*Қамбарга.*) Қачонги қилич?

Қ а м б а р (*кўриб*). Қадимий қилич...

М о с к а л е н к о. Шарқнинг энг моҳир усталари ясаган. Дамини кўр! Ҳали ҳам ўткир! Бу қилични отамга бобом берган! Днепр учун, Дон учун чопишган, номусимизни ҳимоя қилган қаҳрамон қилич! Бу қилични менга отам ҳадя қилган. Хўш, энди мен кимга ҳадя қиламан? Қимга?! Қани, айтинг, қайси ўғлимга?..

Оксана ўзини тутолмай бир четга боради, йиғлайди.

Қ а м б а р. Хафа бўлманг, маст.

Оксана. Йўқ, Қамбар!

Авдей. Бас! Койима, Оксана! Мен сени йигирмата ўғилга алишмайман, қизим! Отангни мияси шунақа суюлиб қолган. Шунга ҳам кўз ёшими?

Мария. Қизим, ҳой, бу нима қилганинг? Қизим, йиғлама!

Жимлик.

Данило ота (*жиддий*). Андрей Карпич, бас, яхши эмас. Қизинг йиғляпти.

Москаленко (*аста-секин Оксана ёнига келади, унинг сочларини силайди, бағрига босади*). Қизим, айланай қизим, мени кеңир! Сени хафа қилдим... Оксана, наҳот, ҳазилни билмасанг. Сен жигарпорам, асал қизимсан. Мен сен билан фахрланаман. Сен менинг гавҳарим, кўрар кўзимсан. Натальяка бўлса—шакарим (*Натальякани қучади*.) Оксана бўлса юмшоқ кўнгил. Шу ёшга кириб бировни сен демаган, мусичадай беозор, нозик бир қиз.

Данило ота. Ахир қиз деган шундай бўлиши керак-да, Андрей Карпич.

Москаленко (*Оксананинг сочларини силаб*). Менинг Оксанам онасига ўхшаб товуқ сўйсам ҳалиям қўшиникига чиқиб туради. Оксананинг чиройли бармоқлари скрипкани йиғлатади. Оксана музика учун яратилган. (*Скрипкани узатиб*.) Ма, чал, қизим чал! Шундай чалки, етмиш баҳорни кўрса ҳам ҳали ҳаётга тўймаган отангнинг руҳи қайнасин... Шундай чалки, куйларингдан Днепр чайқалсин. Ғунчалар хандон уриб очилсин. Кўкка учган турналар ҳавода тўхтаб қолсинлар. Булбуллар гулларни тарк этиб, оёғинг остига йиқилсинлар! Мана шундай гўзал ҳаётни мақта, Украина куйларини чал, қизим, чал!

Оксана жиққа ёшга тўлган кўзлари билан отасига узоқ тикилади. Назоқат билан скрипкани олади. Секин чала бошлайди. Лирик ҳолат. Шу пайтда бирдан даҳшатли тревога бошланади. Проекторларнинг шуълалари осмонни ёритади. Аэроплан товушлари эшитилади. Қамбар шошилиб чиқиб кетади. Бошқалар ҳайрат ичида қоладилар.

ИҚҚИНЧИ ҚҶРИНИШ

Жазо отрядининг бошлиғи генерал фон Келлер штаби. Офицерлар штабга тўпланган.

Флишнер. Иқроп бўлиш керакки, дунёда мисли кўрилмаган жанглар бўляпти.

Ганс. Франция учун бўлган юришлар ҳам ҳеч нарса бўлмай қолди.

К л а с с и н. Ҳатто мана шу ўртача бир шаҳар ҳам бизга жуда қимматга тушди. Душман айёр!

Қовоғи солинган А д о л ь ф киради.

Э д у а р д. Бизнинг гўзал йигитимиз Адольф жанобларининг бугун қовоқлари солиқ. Хўш, Мюнхенни соғиниб қолдимикан?

Г а н с. Бугун, афтидан, насиба қирқилган кўринади.

Ф л и ш н е р. Насиба қўлга кирган бўлса ҳам, биронта зўравон тортиб олган бўлса керак. *(Кулади.)*

А д о л ь ф *(жаҳл билан)*. Жим!

К л а с с и н. Адольф, нима учун кўнглингиз ғаш?

А д о л ь ф. Мен бугун шаҳарда бир танноз қизни кўриб қолдим.

Г а н с. Офатижонлар сенга учрайди-я.

Э д у а р д. Шошма, бу ёғини эшитайлик.

А д о л ь ф. Профессорнинг қизи экан. Генерал жаноблари профессорнинг уйига бостириб киришни ман этди. Мен профессорни генерал жанобларининг ҳузурига келтирдим. Қиз уйда қолди. Бирам алам қиладики.

Г а н с. Бундан чиқдики, профессор ўз кишимиз экан-да.

А д о л ь ф. Шунақага ўхшаб қолди.

К л а с с и н. Агар бизнинг кишимиз бўлмаса, оиласи билан бу шаҳарда қолармиди? Аллақачон кетган бўлар эди.

А д о л ь ф. Йўқ, шаҳардан чиқиб кетишга улгуролмабди.

Генерал фон Келлер киради. Ҳамма оёққа туради.

Э д у а р д. Генерал жаноблари!

Ф о н К е л л е р. Хайль Гитлер! *(Ишора қилади.)*

Офицерлар ўтирадилар.

Олдинги мудофаа линиясини бўшатиб мамлакатнинг ичкарасига чекинаётган душманни таъқиб этиб бориш, душманнинг ўқ отиш нуқталарини емириб ташлаш ва мана бу *(харитани кўрсатиб)* Н. шаҳрининг бўсағасида мустақкамланиш учун генерал Зинненберг қўшинлари олдинга ҳужум бошлади. Лекин душман жуда пухта ниқобланган. Руслар ҳийлакор. Айниқса, партизан деганлари жонга тегмоқда. Буларга жазо бермоқ вазифаси менга топширилган. Шунинг учун ҳар бир жазо отрядининг лейтенант ва солдатлари қуйидаги вазифаларни бажармоғи лозим!
Офицерлар ёза бошлайдилар.

Фронт линияси орқасидаги партизанларга қаттиқ ва шафқатсиз жазо чоралари кўрилсин. Ҳамма нарса, шу жумладан, бинолар, музейлар, ҳайкаллар нобуд қилинсин. Шарқдаги тарихий ёки бадий бойликларнинг ҳеч қандай аҳамияти йўқ. Шундай қилсак душманга зарба берамиз ва Россиядаги Германия қуроли кучлари ҳаётининг хавф-хатарсизлигини таъмин этамиз! Англашилдими, жаноблар?

Офицерлар. Англашилди, генерал жаноблари.

Фон Келлер. Биз, Европа тарихимизни бошладик. Лекин бу тарих сиёҳ билан ёзилмайди. Бизнинг сиёҳимиз қондир! Сизга қаршилик кўрсатган ҳар бир кимсани ўлдилинг, ўлдираве-ринг! Бунинг жавобгарлиги сизга эмас, менга тушади! Шунинг учун ўлдираве-ринг!

Офицерлар. Эшитамиз, генерал жаноблари!

Фон Келлер. Вазифаларингиз ҳақида фармонлар ёзилган. Полковник жанобларидан олингиз! Энди сизларга рухсат, жаноб офицерлар.

Полковник ва офицерлар чиқадилар.

Фон Келлер (*ёлғиз, газетани кўриб*). Академиклар, профессорлар, ёзувчилар эмиш. Уқиган сайин сочларим тикка бўлади! Эҳ, Москвага голибона марш билан кирганда ҳар бирингизни биттадан устунга осаман! Бизнинг улуғ Фюреримизни ҳақорат қилган тилларингизни суғуриб олсам... Тирноқларингизни қайириб, игна учларида роса ўйнатсам... Йўқ, йўқ, шунда ҳам ғазабим босилмайди!

Полковник киради.

Полковник жаноблари, большевик олимларининг жаҳон олим-ларига қилган мурожаатини ўқидингизми?

Полковник. Уқидим, генерал жаноблари!

Фон Келлер (*заҳарханда билан*). Биз маданият душман-лари эмасмиз! Тухмат! Москва олимлари буни қилич кучи билан ёзганлар! Илм-фан олимлари бизнинг Россияга келиши-мизни шодлик билан қарши оладилар. Бу ҳақиқат. Биз буни исбот қиламиз!

Полковник. Тўғри, генерал жаноблари, биз бу масалада жим туролмаймиз!

Фон Келлер. Мен бунинг чорасини топиб қўйганман! Адольф жанобларига буюринг: профессорни ҳузуримга кирит-син! Унга эҳтиром кўрсатилсин!

Полковник чиқади, бир оздан сўнг профессор Москаленкони киритадилар. Москаленко жим туради. Фон Келлер иш билан машғул. Сўнг бошини кўтариб қарайди.

О, профессор Москаленко... Янглишмадимми?

Москаленко. Шундай.

Фон Келлер. Сизнинг бирмунча асарларингизни ўқиганман, ўзим ҳам тарихшуносман. Сизни Россиягина эмас, бутун жаҳон танийди, ҳурмат қилади. Марҳамат қилинг, сигара, коньяк. Профессор, сиз ўзингизни Келлер исмли яқин бир дўстингиз ҳузурида ўтирган деб фараз қилинг! Бизни кутиб, шаҳарда қолганингиз учун хурсандман.

Москаленко. Мен сизни нега кутар эканман? Қим ўлимни истаб унга қучоқ очади? Фафлат босиб, кетишга улгуролмадим. Қуёшимдан, дўстларимдан ажралиб, зулмат қўйнида қолдим.

Фон Келлер. Мен сиз билан илмий суҳбат қилмоқчиман. Қон, тўп, уруш жонга тегди. Фикрларимга қўшилмасангиз сира тортинмасдан жавоб беринг. Биз аввал кишини ишонтирамиз, сўнг хизматга соламиз. Мана айтинг—ким ҳақ? Маданият бизда! Биз дунёни, янгиламоқчимиз. Тарихни ҳалокатли йўлдан тўхтатиб, уни тўғри изга соламиз десак, бизнинг бу ташаббусимизни табриклаш керак эмасми? Сиз шунга нима дейсиз?

Москаленко (*бир оз жим туради, сўнг жиддий ва оғир гап бошлайди*). Тарих тараққиёт йўлидан бир хилда узлуксиз ривожланиб бормайди! Тарихнинг бу боришида чуқур зиддиятлар, курашлар, орқага қайтишлар, бурилишлар, вақтинча чекинишлар бўлиши мумкин. Аммо шуниси ҳақиқатки, ҳаётнинг ички мазмуни кураш, курашдир: келажак билан ўтган замон курашади, зулмат билан қуёш курашади, адолат билан зулмат, ҳаёт билан мамот! Шунини яхши билингки, генерал жаноблари, ҳеч ким, ҳеч қачон аҳли тарихнинг азамат ғилдиракларини орқага буролган эмас! Қуёш қораймас, ҳақиқат эгилар, лекин синмас!

Фон Келлер. Нотўғри.

Москаленко. Одамларнинг ҳақ-ҳуқуқи бир!

Фон Келлер. Ёлғон! Халқ ўртасида ҳеч қандай тенглик йўқ! Кишилиқ деб аталган организм асли йўқ нарса. Бундай организмнинг бўлиши мумкин эмас. Ҳамма гап ирқда!

Москаленко. Бутун дунёни забт этишга киришгансиз. Биламан, аммо мен минг йиллик тарихни мана шу кекса бошимда кўтариб келаман! Жаҳонни ўз ҳукми остига олишни истаганлар тарихда кўп бўлган! Ҳеч бўлмаганда Наполеонни бир эсга олинг, генерал жаноблари! Искандарлар, наполеонлар,

чингизлар ўзларининг хаёлий ниятларига етмаган эканлар, энди бу мақсадга бизнинг замонамизда етмоқ учун ҳеч қандай асос йўқ! Чунки инсонларда туйғу бор, муҳаббат, юрак, виждон бор.

Фон Келлер. Виждон! Биз ўша виждон деб аталган мавҳум нарсадан одамни қутқазамиз. Бизнинг қонунимиз, қон, уруш, куч! Бас! Сиз билан музокара тамом! Сизга бизнинг таклифимиз бор: ўз тилингиздан мана бунга жавоб ёзиб, бизнинг ирқ ҳақидаги назариямизни ёқлайсиз! Жаҳон халқлар инқирозга кетаётир, уларга гитлерчилар раҳбарлик қилиши керак, дейсиз. Чиринган миллатларнинг озод, мустақил яшашга ҳукмронлик қилишга ҳақлари йўқ эканлигини қайта-қайта уқтирасиз! Бу хизматингиз учун катта ҳадялар берилади. Ёзганларингиз бутун Европа газета-журналларида босилади. Бола-чақангиз билан сизни Берлинга жўнатамиз. Сиздан Фюреримиз жуда кўп миннатдор бўлади, албатта!

Москаленко. Шошманг, генерал жаноблари, мен қандай қилиб буни ёзаман? Ахир мени ҳали ишонтиролганингиз йўқ-ку!

Фон Келлер. Сиз ҳақиқатни гап билан танимадингиз.

Москаленко. Демак, куч билан танитмоқчи бўласизми? Янглишасиз! Мен сиз учун томир кўриб, қон текширадиган табиб ёки ота-боболарингизни мақтовчи маддоҳ эмасман! Мен ўз шон-шарафини ерга урувчи, ўз миллатини инкор қилувчи ватанфуруш, хоин эмасман! Боболарини камситувчи, хўрлаб ҳақорат қилувчи отабезори, ноқобил фарзанд эмасман! Ахир, мана шу ерда мен йигирма йилдан бери дарс бераман! Сиз менинг кафедрамга ўз штабингизни жойлабсиз! Бу макон менинг ҳаётимга тенг. Нечун сиз, менинг сеvimли институтимни вайрон қилдингиз?! Нечун сиз, менинг Ватанимга бостириб кирдингиз?! Нечун сиз, менинг лабораториямга от боғладингиз?! Қани, айтинг, сизни ким чақирган?! Сиз хушнудлик макони бўлган хонадонимга ғам-ғусса келтирддингиз! Жаннатимга—вабо, кулфат, оҳвоҳ келтирддингиз! Кетинг!..

Фон Келлер. Бас! Хўп дейсизми?..

Москаленко. Кечирасиз, генерал жаноблари, мен шу ёшга кириб, ҳали ўғриларга ҳамтовоқ бўлганим йўқ!

Фон Келлер. А?!

Москаленко. Ватанимни сотиб нон чайнагунча, болаларимнинг гўштини чайнаганим яхшироқ!.. Қўлингизда оғир занжир, йўқ, овора бўлманг, уни бизнинг гарданга сололмайсиз! Сиз бу чаман ерларни — пайҳон, бу гўзал боғни — вайрон, бу халқларни — қул-ғадо қилолмайсиз!

Фон Келлер. Бас, бас, бадбахт соқолларингни юлиб таш-

лайман! Бас, уҳ... (Пауза). Мендай маданий бир одамни бақир-ишга мажбур қилдингиз!

Қўнғироқ чалинади. Адольф киради.

Профессор жаноблари, ўз иззатингизни билмадингиз! Ҳа, майли, яна ўйлаб кўрасиз. (Хат ёзиб Адольфга беради.)

Адольф ўқийди.

Профессорга бир соат дам беринг! (Москаленкога.) Мен сизнинг шаънимга қилган ҳақоратингизни афв этаман. Немис генералларининг марҳаматли эканликларини бошқалар билиб қўйсинлар. (Адольфга.) Сиз бу қоғозга амал қилинг!

Адольф (маъноли). Бажараман, генерал жаноблари!

Фон Келлер. Биз илм аҳлларини ҳурмат қиламиз, сизни андак хафа қилдим, кечирасиз. Келганингизга раҳмат! Ҳар ҳолда яна ўйлаб кўрарсиз. Сизга муҳлат бераман, профессор жаноблари!

Адольф профессорни олиб чиқади. Фон Келлер у ёқдан-бу ёққа юриб сигара тортади. Иккинчи эшикдан Авдей Москаленко кин-ритадилар. Авдей қўрқиб жим туради.

Фон Келлер. Марҳамат Авдей Москаленко!

Авдей. Раҳмат, генерал жаноблари.

Фон Келлер. Биз сиздан жуда хурсандмиз.

Авдей. Раҳмат, мен ҳам сизни табрик қиламан.

Фон Келлер. Биз сизга озодлик келтираётирмиз.

Авдей. Бунинг учун чексиз миннатдорман.

Фон Келлер. Бизга энди чин кўнглингиздан ёрдам кўрсатасиз.

Авдей. Иншоолло.

Фон Келлер. Сизнинг молу мулкларингизни қайтариб бердиларми?

Авдей. Раҳмат! Ҳаммасини олдим.

Фон Келлер. Сизнинг акангиз бизни андек хафа қилиб қўйди. Агар биз унга сиёсат қилсак, сизни хафа қилган бўлмай-мизми?

Авдей. Ҳар ким ўз қилмишига ўзи жавобгар!

Фон Келлер. Демак, бизга душман бўлган киши, шубҳасиз, сизнинг ҳам душманингиз!

Авдей. Шундай, генерал жаноблари!

Фон Келлер. Рўйхатни келтирддингизми?

Авдей (қоғоз бериб). Мана... шаҳар ичида беркиниб юр-

ган ўн бешта актив коммунистларнинг рўйхати. Уларнинг исми, фамилияларини ҳам, турар жойларини ҳам аниқладим.

Фон Келлер. Раҳмат! Сизга бир неча сўроқлар бермоқчиман.

Авдей. Марҳамат қилинг, генерал жаноблари.

Фон Келлер. Хўш, сизнинг илгариги касбингизни билсам бўладими?

Авдей. Мана шу шаҳарнинг марказидаги катта оқ бино меники эди. Мен шунда савдо ишлари билан шуғулланар эдим.

Фон Келлер. Демак, шаҳарнинг обрўли савдогарларидан экансиз. Қўп яхши. Хўш, акангиз профессор Москаленко ҳам мол-мулкка эга эдимиз?

Авдей. Тўғри, унинг ҳам бирмунча мулклари, сармоси бор эди.

Ҳовлиқиб Ганс киради.

Ганс. Генерал жаноблари! Ижозат беринг!

Фон Келлер. Хўш, нега титрайсан! Гапир, яна партизанми?

Ганс. Йўқ. Ўз қисмидан ажралиб қолиб, шаҳар ичида яшириниб юрган бир қизил командир, қоронғи тундан фойдаланиб, капитан машинасига, ўқ-дори омборимизга бомба ташлади!

Фон Келлер. А?!

Ганс. Капитан билан тўрт офицер ўлди! Омбор портлади.

Фон Келлер. Тутдингизми?

Ганс. Йўқ!

Фон Келлер (*столни уриб*). Нега ахир?..

Ганс. Отдик, ярадор қилдик. Қочди, қувдик, етолмадик. Бир зумда ажинадай ғойиб бўлиб кетди.

Фон Келлер. Ҳаммангизни отиб ташлаш керак! Аблаҳлар! Хўш, тағин нима?

Ганс. Қочиб кетаётганда мана бу хат ёнидан тушиб қолган.

Фон Келлер. Хат?

Ганс. Тошкентдан, Қамбар Аҳмедовга.

Авдей (*ўзича*). Қамбар!!!

Фон Келлер. Қамбар, Қамбар! (*Авдейга*.) Сиз уни танийсизми?

Авдей. Танийман.

Фон Келлер. Демак, ушлашга ёрдам берасиз?

Авдей. Жоним билан.

Фон Келлер. Ганс, бу киши билан боринг, бутун шаҳарни элак-элак қилиб ахтаринг! Топинг! Оёқ-қўлини боғлаб, ме-

нинг ҳузуримга келтиринг! Мен унинг кўзларига ўз қўлларим билан чўғ босмасам тинчимайман. Тушунасанми, тинчимайман! Агар тополмасангиз ўзингизни отаман. Гап шу, кетинг!

Сув ичади, Авдей унга стакан тутади.

Г а н с. Хўп бўлади, генерал жаноблари! *(Шошилганча кетади.)*

Ф о н К е л л е р. Эҳ, бир нодон профессор, қандайдир, нотайин Қамбар шунчалар роҳатимни бузса-я! Бу қандай мамлакат! Уҳ...

П а р д а.

ИККИНЧИ ПАРДА

УЧИНЧИ ҚУРИНИШ

Профессор Москаленконинг уйи. Оғир, ваҳимали тун. Кўчадан шарпалар. «Халт!» деган хитоблар, фарёдлар эшитилиб туради. Олисдан ёнғин шуъ-
лалари кўринади. М а р и я деразага суянган ҳолда кўзини кўчадан узмайди.
Бир оздан сўнг чап томондаги эшик секингина очилади. О к с а н а киради.
Умивальникка бориб қўлларини ювади.

М а р и я. Хўш?..

О к с а н а (*маъноли*). Яширдим.

М а р и я. Хайрият.

О к с а н а. Шундай жойга яширдимки, ҳеч ким тополмайди.

М а р и я. Ярасини боғладингми?

О к с а н а. Боғладим.

М а р и я. Оғирми?

О к с а н а. Бир оз.

М а р и я. Бизникига кирганини биров кўрмадимикин?

О к с а н а. Бизникига ўзи киргани йўқ, онажон! Антон кўта-
риб келди. Аввал танимадим. Қим экан деб бундай қарасам,
Қамбар экан.

Н а т а л ь к а киради.

Наталья, қон изларини тозаладингми, синглим?

Н а т а л ь к а. Тозаладим. Кўча жуда қўрқинчли. Ҳозир бир
хотин бошыланг, сочлари ёзиқ ҳолда гўдакдай йиғлаб ўтиб кет-
ди. Орқасидан бир солдат қўлида тўппонча ҳайвондай бўкириб,
қувиб қолди. Қўрққанимдан қочиб кирдим.

О к с а н а. Вой, эҳтиёт бўл! Тағин...

Н а т а л ь к а чиқади.

М а р и я. Бор, қизим, бор.

О к с а н а. Овқат қани, ойи?..

М а р и я. Ана, столда.

О к с а н а. Мен овқат бериб чиқай. Сиз-чи, онажон, Наталькани яхшилаб қулоғини буранг! Мабодо...

М а р и я. Наталька сендан ҳам пишиқ! Узинга эҳтиёт бўл!

Д а н и л о о т а киради.

Д а н и л о о т а. Мария Петровна! Оксана!

М а р и я. Саломатмисиз, Данило ота?

О к с а н а. Нега бемаҳал юрибсиз?

М а р и я. Андрей Карпич қани?

Д а н и л о о т а. Мен яширин йўллар билан келдим. Документ қоғозлар бўлса дарров йўқотинг!

М а р и я. Нега?

Д а н и л о о т а. Андрей Карпични олиб кетдилар.

М а р и я. А?!

О к с а н а. Дадамни-я? Онажон!

М а р и я. Вой шўрим, энди нима қилдик?

Д а н и л о о т а. Оксана, Қамбарга эҳтиёт бўл. Мен кетаман. Андрей Карпичнинг аҳволини билишга ҳаракат қиламан. Сиз қўрқманг. Мен хабар олиб тураман. *(Тез кетади.)*

М а р и я. Энди бизга бу кўргилик бормиди, қизим? Наталькага билдирмай тур!

А н т о н *(кириб)*. Оксана, тинчликми? Қамбарнинг аҳволи нечук?

О к с а н а. Яхши.

А н т о н. Яширдингми?

О к с а н а. Хотиржам бўл, яширганман!

А н т о н. Юр, кўрсат! Мана мен Қамбарга дори-дармонлар топиб келтирдим. *(Аптечкани кўрсатади.)*

О к с а н а. Юр бўлмасам.

Кириб кетадилар. Мария деразадан кўзини узмайди. Жимлик. Бир оздан сўнг Антон, Оксана қайтиб чиқадилар.

М а р и я. Антон! Бу Қамбар қандай қилиб ярадор бўлган? Сен уни қаерда учратдинг?

А н т о н. Фашистлар омборини ёндирган, капитан машина-сига бомба ташлаганидан сўнг отиб ярадор қилганлар.

Оксана кийина бошлайди.

Хўш, қаёққа?

О к с а н а. Отамни штабга олиб кетибдилар, юр!

Антон. Борма!

Оксана. Юр, борамиз!

Антон. Бўлмайди, Оксана, борма! Ахир Қамбар ярадор...
Ташлаб кетиш ярамайди.

Оксана. Онам бор, қараб туради, биз дарров келамиз!

Антон. Йўқ.

Оксана. Бўлмаса сен тура тур, мен келаман. *(Кетади.)*

Мария. Қизим, Оксана, қайт!

Антон. Онажон, Қамбарга ҳушёр бўлинг! Оксана ёлғиз бормасин. Биз дарров келамиз! Онажон, қийноқлар ичида жон берсак берайлик, лекин Қамбарни душман қўлига топширмайлик.

Антон чиқади. Сирли, қўрқинчли жимлик... музыка... Бир оздан сўнг Наталья ҳовлиқиб киради.

Наталья. Бизникига қараб фашистлар келяпти.

Мария. А? Наталья, тилингни тий, қўрқма! Юзимиз ерга қарамасин! Гап шу. Уламиз, лекин Қамбарни бермаймиз! *(Деразадан қараб.)* Келишяпти!

Биров эшик қоқади. Қўрқанидан сурат бўлиб қолган Мария Наталькани маҳкам бағрига босади. Яна кимдир эшикни асабий равишда қаттиқ ура бошлайди. Наталья қўрқа-қўрқа эшикни очади. Адольф Авдейнинг ёқасидан судраб, тўрт солдат билан киради.

Адольф. Гапир!

Авдей. Гўшларимни нимта-нимта қилсанг ҳам гапирмайман! Менга бунча азоб берасан?

Адольф. Жим лаънати.

Мария. Авдей!!!

Наталья. Амакижон!!!

Авдей. Мария! Наталья!

Адольф. Яқинлашма, аблаҳ! Ҳозир отиб ташлайман!
Гапир!

Авдей. Билмайман, кўрганим йўқ.

Мария. Шўрлик Авдей! Қандай қилиб сен буларнинг қўлига тушиб қолдинг?

Авдей. Мария, азизим!

Адольф. Жим!

Наталья. Урманг, урманг, амакимни!

Адольф бўлмадаги ҳамма нарсага бир-бир кўз югуртади. Жавонларни очади. Титадилар. Кимнидир ахтарган бўладилар. Мария билан Наталья сўзсиз бир четда ҳаяжон ичида турадилар.

М а р и я. Авдей, аканг қаерда?

А д о л ь ф. Қани?

М а р и я. Қим?

А д о л ь ф. Қизил командир! (*Хатга қараб*). Қам.... Қамбар ҳам катта қизинг.

М а р и я. Қамбаринг ким? Танайман! Катта қизим бўлса, кетган аллақачон.

А д о л ь ф. Қаерга?

М а р и я. Билмайман.

А д о л ь ф (*Наталькага узоқ тикилиб*). Бу қизча ким?

М а р и я. Қизим...

А д о л ь ф. Кичик!.. Гапир!.. Қамбар билан қизинг қани?

М а р и я. Худо ҳақи, билмайман.

А д о л ь ф (*Наталькага*). Қўрқма! Биз сенларга тегмаймиз! Биз ҳаммангизни генерал жаноблари ҳузурига олиб борамиз. Отанг ҳам ҳозир генерал ҳузурисида. Бизнинг хизматимизни қилади. Қамбар деган қизил командирнинг яшириниб юрганини ҳам отангнинг ўзидан эшитиб билдик.

М а р и я. А?

А д о л ь ф. Ҳа, у бизни кутиб турган экан.

Н а т а л ь к а. Ёлғон!

А в д е й. Мария! Ишонма, ёлғон, тухмат!

А д о л ь ф. Унга пул ҳадя қилинди!

Н а т а л ь к а. Йўқ, йўқ, ишонмайман! Менинг отам... Онажон!

М а р и я. Ишонма, қизим! Йиғлама! Наҳотки ўттиз йилдан бери бир ёстиққа бош қўйган эримни билмасам. Йўқ, мен уни биламан! Борди-ю, мени алдаган бўлса, ёки қўрққанидан, қийноқларга чидамаганидан бу хиёнатга қадам қўйган бўлса, мен унинг мияларига тирноқларимни ботираман! Мен ундай қўрқоқ, разил эрни... йўқ... йўқ...

Н а т а л ь к а. Онажон. Юрагимни титратманг!

А д о л ь ф. Айтасанми, йўқми?

М а р и я. Йўқ.

А д о л ь ф. Шундайми?! Бўлмаса капут! (*Наталькага*). Қани, бўлмаса сен айтиб берарсан! Юр бу ёққа!

Адольф Наталькани ичкари бўлмага судрайди, солдатлар Мариани ушлайдилар.

Н а т а л ь к а (*онасига шафқат сўровчи кўзлар билан тикилиб*). Онажон, қутқар, онажон!

М а р и я (*ўзини қизига отиб*). Тегма! Тегма, қизимга.

А д о л ь ф. Кет! Маҳкам ушланг жодугарни!

М а р и я. Балонинг ўқига учрагур! Менинг қизимда нима ҳақинг бор? Тегма! Натальяка! Бу қандай бало?! Бу қандай кул-фат?!

А д о л ь ф. Қуруқ сўз қулоққа ёқмас! Ё ҳозир Қамбар билан катта қизингни топиб берасан, ёки мен уни...

М а р и я. Фашист! Қўнгил изтиробини, она фарёдининг ни-малигини биласанми? Бола муҳаббати, она меҳри биласанми нима деган нарсаси? Эй, золим!

А д о л ь ф. Шовқин кўтарма! Бу нолаларинг фойдасиз.

М а р и я. Йўқми?

А д о л ь ф. Йўқ.

М а р и я. Тўхта бўлмаси! Тўхта-тўхта! Мен ўша сен айтган Қамбар билан қизимни топиб бераман. Бунга тегма! Тегма!

А д о л ь ф. Мана ақлинг энди кирди! Ол қизингни!

Н а т а л ь к а. Онажон!

М а р и я. Қизим, ўргилай қизим! Қўзимнинг нури, юлдузим!

А д о л ь ф. Қани бўл, айт!

М а р и я. Шошма, золим! Мен нафасимни ростлаб олай... Уҳ... бўғиламан.

А д о л ь ф. Бўл, топиб бер! Менинг вақтим йўқ!

М а р и я. Ҳозир-ҳозир... Мунча шошиласан! Ер юткур. (Жимлик.) Менинг мана шу кенжа қизим, энди ўн икки баҳор-ни кўрди, оти Натальяка... Ҳали умр бўстонида битта ҳам гул узолгани йўқ. Сен бунинг жонига чанг солдинг. Бу қиз мотам, ҳасрат кунида эмас, улуғ байрам кунида туғилган эди. Бу қиз бўйнида кишанлар билан қайғу-ғам, кўз ёши билан эмас, бахт-саодат, шараф, номус билан туғилган эди! Айланай қизим, ширин қизим, йиғлама! Қўзингни катта оч! Улимга тик қара! Сад-қайи кўз ёши кетсин бу калтакесаклар! Қизим, биз она-бола ўламиз, лекин тиз чўкмаймиз, ялинмаймиз, марҳамат тиламай-миз, бу беҳаё, шарманда босқинчилардан!

А д о л ь ф. Жим, бадбахт! Мана энди бутун даҳшатиمنى сенга кўрсатаман!

М а р и я. Хайр болагинам.

Н а т а л ь к а. Онажон!!!

А в д е й. Йўқ! Тоқатим қолмади. Ҳой, золим, бу ёш қизга раҳминг келсин! Тегма бунга!

А д о л ь ф. Жим!

А в д е й. Мария, майли, Оксанани айтма! Лекин ҳалиги Қамбар қаерда? Билсанг айт! Жонингни қутқар! Болаларингга раҳминг келсин! Айт! Қамбар қаерда? Бир оғиз сўз! Қутуласан! Ўз жонингни кўзла! Ўз болаларингни ўйла, Мария!

М а р и я. А? (Узоқ жимлик. Кўзига тикилиб.) Авдей!!! Нималар дединг?!

А в д е й. Бир бегона йигитни деб хонавайрон бўлма! Қизларингни шарманда қилма! Булар ўжар, раҳмсиз. Айт, Қамбар қаерда? Мария!!! (*Адольфга.*) Жаноб офицер! Кечиринг... Ғазаб қилманг... Раҳмингиз келсин. Касалманд, нотавон бир хотин... Бунга жабр қилманг... Бу ҳозир ҳаммасини айтади. Илтимос қиламан, жаноб офицер, бизни омон қўйинг!..

М а р и я. Эй, шарманда! Шуни билки, босқинчи фашист оёқларидан ит ҳам ҳазар қилади! Лекин сен уни яла, ўп! Ўлганинг яхши бу кунингдан, ифлос! Лаънатлар бўлсин, сенлар билан ўтказган умримга! (*Натальякани қучиб.*) Кечир мени, болам! Мен эр деб иблис билан умр қилган эканман! Отанг, амакинг... Йўқ, йўқ, булар сенга ота ҳам эмас амаки ҳам эмас! Йўқол кўзимдан виждонсиз, юраксиз, номуссиз ҳаромзода! Мана, фашист, от! Санч найзангни кўксимга. (*Қучоғини очади.*)

А д о л ь ф. Қизини олинг! (*Қизини тортадилар.*)

Н а т а л ь к а. Онажон, (*Адольфга*) қўйвор мени, онамни бир ўпай!

А д о л ь ф. Йўқ!

М а р и я. Болам, болам! Ялинма, қарға, лаънатлар ўқи фашистларга, болам!

Қучоғини очади, чироғ ўчади. Қоронғидаги Марянинг фарёди эшитилади. Чироқ ёнганда саҳнада даҳшатли манзара кўринади. Уй таланган. Диванда Натальяканинг ўлиги. Яна бир четда Мария инграйди. Москаленко аста-секин пайпасланиб уйга киради. Ҳайрон бўлади. Чақиради.

М о с к а л е н к о. Натальяка! Оксана! (*Жимлик.*) Ҳой, ким бор? (*Жимлик.*) Булар нега товуш қилмайдилар? Ҳеч ким йўқ... Эки қочиб кетишдимикан? Шўрлик болаларим... (*Пайпасланиб диванга боради. Утиради.*) Ийе, бу ким? (*Қўли билан силайди.*) Қизим, тур! Натальяка. (*Бошини бағрига босмоқчи бўлади. Қон сезади.*) Натальяка! Бу нима гап? Натальяка ўлдирилган?! Бу қандай ҳол? Ҳой, ким бор? Товуш берсанг-чи! Мария! Оксана! Бормисанлар?! Ахир сизларга нима бўлди?!

Марянинг товуши эшитилади.

Ким? Ким? (*Пайпасланиб боради.*) Ким? (*Ушлаб.*) Мария? Мария!!! Қаллакесар генерал, ҳаммаси энди менга равшан! Сен менинг юрагим билан ўйнаган экансан, юрагим билан! Менга шундай азоб бермоқчи бўлдингми, бағритош, жаллод! Мария, жоним Мария!

М а р и я (*заиф*). Кимсан?.. Мунча азоб бердинг?..

М о с к а л е н к о. Мария, кўзингни оч. Менман, мен...

Мария Сен ким? (Таниб.) Сенмисан?! Йўқол, сотқин!
Уйимни ҳаром қилма!

Москаленко. Нега бундай дейсан! Нима бўлди?

Мария. Нобакор! Кўрмаяпсанми?! Ана, болаларингнинг
ўликлари устида тантана қил! Сочларингни юл! Даҳшат-даҳшат
деб бақир!..

Москаленко. А? Болаларим?.. Мен ҳеч нарса кўролма-
ман! Менинг кўзларимни ўйиб ташладилар.

Мария. А?! Демак... Кел азизим, кел қадрдоним! Мана,
бағримга кел!

Москаленко Марияни бағрига босади.

Хайрият, хайрият, энди армоним йўқ... Сендан розиман... Ле-
кин уканг Авдей...

Москаленко. Авдей?! Авдей кўринмайди... Қочган бўлса
керак...

Мария. Йўқ... Авдей... Авдей...

Москаленко. Авдей?..

Мария бир-икки талпиниб жон беради.

Мария! Мария! (Улганини сезади. Мариянинг оёғига ташланиб
йиғлайди.) Қандай пок, садоқатли дўст эдинг, Мария!.. (Жим-
лик.) Мария, мияларим қовурилди! Таним ёнади. Суякларим
чўғ. Кўзимнинг оқ-қораси меҳрибонларимдан айрилдим!!! Энди
нима қилдим?! Бу қадар ҳам инсон боласи бешафқат бўлади-
ми?! Йўқ, йўқ, улар инсон эмас! Бу бегуноҳ кўзлар, покиза
қалблар тупроқда чириб кетадими? Оксана қани? Оксана! Душ-
маннинг бу мудҳиш жиноятларини замон ҳеч қачон унутмас.
Менинг бу хаста руҳимга, кекса, заиф қалбимга ёшлиқ кунла-
римнинг шиддати, йигитлик гурури яқин келмоқда! (Қайнаб.)
Эй, қасос, муқаддас иштиёқ билан сенга муҳтожман! Ёрдамга
кел! Эй, қасос, сен шундай бир кучсанки, аламзада кўнгилларга
дармон берасан! Қийналган руҳ, жабрдийдаларга қайғудошсан!
Лекин нима қилайки, мен кексаман, заифман! Парчалан, пор-
пора бўл ожиз юрагим! Бу сочсиз бошларимга ўтлар, ўтлар со-
чилсин, ўтлар. Оҳ, агар менинг азамат ўғлим бўлса эди, сиз,
итларнинг ҳаром қонларингизни дарё-дарё оқизар эди. Кўзла-
рингизда чақмоқлар ёндиради эди! (Пайпасланиб қиличини
яширган жойидан топиб олади.) Эй, менинг ота-бувамдан мерос
бўлиб қолган муқаддас қиличим! Ғариб қиличим! Кимсасиз қи-
личим, йиғланг! Сизни кўтаргани қўл йўқ! Менинг қасосимни
ким олади, ким?..

Оксана (*йўлакдан отилиб киради.*) Мен оламан, отажон, мен!

Москаленко. Қимсан?!

Оксана. Оксана!

Москаленко. Оксана!

Қучоқлашади.

Оксана. Онажон! Меҳрибоним! (*Онасига ташланади.*) Натальяка! Жоним, азизим, жигарим. Менда... тоқат қолмади, тоқат! Ота! Отажон! Менга оқ йўл тила! Сенинг қаршингда заиф, шикаста Оксана тургани йўқ! Сенинг қаршингда кўзларига ғазаб дўзахини жойлаган, юрагини чуқур қайғу, муқаддас қасос қамраб олган Оксана турибди! Отажон, менга қиличингни топшир! Менга қасам бер! Сочларимни ёзаман, ўтли фарёдларим билан бутун фашист дунёсига ғулғула соламан! Ҳаммани уйғотаман! Мен сенга берган ваъдамни бажараман! Бер менга қасамингни, отажон!

Москаленко (*асабий кулиб*). Эй, менинг қиличим! Сиз синмайсиз, яна юксақларда порлайсиз! Қани кел, ўтир жоним қизим!

Қамбар (*яраланган қўлини ушлаган ҳолда кириб*). Тўхтангиз!

Москаленко. Қимсан?

Қамбар. Қамбар...

Москаленко. Қамбар?!

Қамбар. Мен, отажон мен.

Оксана. Мен буни яширган эдим. У ярадор.

Қамбар. Отам ўрнида отамсиз! Келинг, ҳар иккимизга бирликда қасам беринг! Мен сизнинг ўғлингизман!

Москаленко. Қамбарим, ўғлим!

Қамбар. Келинг, аввал кўзларингиздан бир ўпай. Бу менинг руҳимга руҳ қўшади. (*Упадади.*) Қани, бошланг!

Антон ўқдай отилиб киради.

Антон. Шошманглар, азизлар! Мени унутдингизми?

Москаленко. Антон! Хайрият, иккинчи қанотим ҳам бутун экан. (*Кўришади.*)

Қамбар (*қучоқлашиб кўришади*). Бошланг энди отажон!

Москаленко. Жигарпораларим! Ёвга қарши қўзғалингиз! Ниятингиз ўзингизга йўлдош бўлсин! Шу ўрмонларнинг, олтин уваларнинг овозига қулоқ солингиз. Боқинг, бутун Ватанимиз қасосга чақиряпти! Таланган, вайрон қилинган шаҳар-

қишлоқларимиз учун, зору фиғони кўкка кўтарилган оналар, сўйилган гўдаклар, аламлар, фарёдлар ўтида ўртанган, кафангадо қилинган кекса оталар, иззат-номуслари топталган опасингиллар учун душмандан қасос олинг!

Оксана. Онт ичаман. Генерал фон Келлерни ўз қўлим билан ўлдираман!

Антон. } Онт ичаман. (*Шарпа.*)
Қамбар. }

Профессор. Опоқ сочлари қонга беланиб ётган мана шу меҳрибон онангиз учун... Қарангиз, болаларим, балки бу ҳам сўзимни тасдиқлаб нурсиз кўзлари билан қараб тургандир... Мана-мана кўр, ҳали ўн гулидан бир гули очилмаган бир қиз, ёқут лаблари сўлган, рангсиз, ўз қонига оғушта бўлиб ётибди. (*Ўпада.*)

Оксана, Қамбар Наталькани ўпадилар.

Мана шу синглингиз учун душмандан қасос олишга онт ичингиз!

Оксана. Онт ичаман!

Москаленко. Кетинг, кетинг тез!

Оксана. Отажон, юринг!

Москаленко. Йўқ, кетинг, тез кетинг!

Оксана. Хайр, отажон. (*Қучоқлашиб хайрлашади.*)

Қамбар. Хайр, отажон!

Оксана. Энди кетолмаймиз!

Москаленко. А? Келиб қолишдими? Қочинг!

Машина товуши эшитилади.

Қамбар. Оксана, бекин.

Қамбар, Оксана ўзларини панага оладилар. Адольф киради. Орқасидан яна бир солдат.

Адольф. Ха-ха-ха... Профессор, энди аҳволингиз нечук?

Йўлакда солдатнинг фарёди эшитилади. Адольф саросимада.

Адольф. Ким?! Нима гап?! Кимсан?!

Оксана (*ўзини ўнглаб Адольфга ташланади*). Мен қасосман!

Бор кучи билан Адольфни бўғади. Олишув. Қамбар, Антон ёрдамга киради. Унгача Адольф ҳолсизланади, йиқилади.

Қ а м б а р. Отажон! Мана! Иккитасини саранжомладик...
О к с а н а. Биз буларга ҳали қирон келтирамиз!
М о с к а л е н к о. Хайрият! Болаларим, тез кетинг... Бара-
калла! Розиман! Тез кетинг!
Қ а м б а р. Хўш, қандай қочдик?
А н т о н. Чиқдик, ушлайдилар...
Қ а м б а р. Шошма, топдим!.. Пастда бўш машина турибди.

Адольфнинг камзул, шапкаларини ечиб кия бошлайди, Антон ҳам кийинади.

Қ а м б а р (деразадан қараб). Шофер хер комен!

Ўзлари тўппончани тайёрлаб турадилар. Ш о ф ё р киради.

Кўтар қўлингни.

Шофёр қўлини кўтаради.

Машинанинг калитини бер! Бер, бўлмаса отиб ташлайман!

Шофёр қалтираб машинанинг калитини беради.

Қани, тез юринг!

О к с а н а. Яна бир гуруҳ фашистлар келяпти, тез кетайлик.

Шофёр додлайди. Қамбар шофёрни отади. Шофёр яраланади. Қ а м б а р,
А н т о н ва О к с а н а чиқиб кетадилар. Машинанинг юргани эшитилади.

Ш о ф е р. Қочди!!! Қочди!!! Ердам беринг! Ердам!

Бир неча солдатлар билан Г а н с киради.

Г а н с. Нима гап?

Ш о ф е р. Қочди. Большевиклар жаноб Адольфни ўлдириб,
мени ярадор қилиб қочдилар.

Г а н с. А?! Чопинг, югуринг! Машина билан орқасидан қу-
винг, ушланг, тирик ушланг!

М о с к а л е н к о. Хо-хо-хо... Розиман! Розиман... Биламан
қанотингиз синмайди. Хайр, болаларим, омон бўлингиз.

Г а н с. Эҳ, лаънати! Бадбахт! Қараб тур!..

Солдатлар Адольфни олиб чиқадилар.

Ўз оловингга ўзинг исин!

Эшикларни бекитади. Жимлик. Бир оздан сўнг аста-секин уй ёна бошлайди.
Москаленко эшикни тополмайди. Сўнг ўртада туради.

Аланга яқинлашади.

Москаленко. Мен ўлим олдида ҳам мағрурман! Офтоб сингари ўз виқорим билан ботаётирман! Бахтимдан ўргилайки, бошим куймоқда, лекин эгилгани йўқ! Кўзларим ўйилди, лекин ёш тўккан эмас! Тиззаларим қовурилмоқда, аммо букилмаган! Эй, болаларим! Қасос алангасини ёндириг, ҳеч қачон, ҳеч қачон омон берманг бу шайтонларга! Азиз фарзандларим, дунёни тозаланг бу ифлос махлуқлардан! Йўқолсин зулмат! Яшасин қуёш! Алвидо, Ватаним! Алвидо, болаларим!

Саҳнани бутун аланга босади. Аланга борган сари кучаяди.

П а р д а

УЧИНЧИ ПАРДА

ТҮРТИНЧИ ҚҰРИНИШ

Оксана отрядининг қароргоҳи. Данило ота қўлида соз. Шевченконинг шеърини ўқийди, Партизанлар жон диллари билан тинглайдилар.

Д а н и л о о т а.

Қора булут қоровул каби,
Учиб юрар унинг устида.
Менда фақат бир йиғигина,
Украина учун кўз ёши.
Сўзлагани тилим бормади;
Ўйларим, сиз гул лолаларим.
Ўйларим, сиз жон болаларим.
Боринг ўша Украинага!
Ўша бизнинг Украинага!
Деворларнинг тагидаги зор,
Йиғлаб юрган, бўлиб хокисор,
Етим-есирларнинг олдига!
Ўша ердан топа оласиз,
Самимий қалб, сўз, муҳаббатни!
Ўша ердан топа оласиз,
Чин ҳақиқат билан ҳурматни!

А н т о н. Қора булут қоровул каби учиб юрар унинг устида... Эҳ, ота! Юракни эздинг!

Ч е р н я к. Деворларнинг тагидаги зор, йиғлаб юрган бўлиб хокисор, етим-есирларнинг олдига!.. Шевченко азамат шоир! Руҳинг ҳаёт! Қани, айт, наҳот Украина... Йўқ, йўқ, Украина Совет юрти, озод яшайди!

Д а н и л о о т а. Тўғри айтасан, Черняк! Украина осмонидаги бу даҳшатли момақалдироқлар Днепр бўйидаги улуғ зиёратгоҳимизни ҳам тебратмоқда. Йўқ, Украина озод бўлади! Чунки унинг Черняк, Қамбар, Петровдай ўғиллари, Оксанадай азамат қизлари бор!

Черняк. Оксана!.. Оксана ўз отрядининг номини «Ўлим босқинчиларга» деб атаган. Шу номнинг ўзи фашистлар учун бир даҳшат! Оксана бор жойда душманга ўлим бор. Оксана бор жойда қасос баҳодири қиличини қонга бўййди! Оксана интиқом қизи! Оксана ҳақида ғазал ёзаман! Куйга соласан, ота!

Данило ота. Жоним билан, ёз, Черняк ёз!

Антон. Генерал фон Келлер Оксананинг боши учун юз минг сўм пул мукофот эълон қилибди.

Ганна. Мунча арзон! Оксананинг бир тола сочи учун бутун Гитлернинг хазинаси етмайди!

Данило ота. Тўғри айтдинг, қизим!

Кривонос (*кириб*). Командир келяпти, оёққа турингиз.

Партизанлар ўринларидан сапчиб турадилар. Эркакча кийиниб олган Оксана киради. Унинг кўзларида оташ, юзида жиддият, улуғворлик бор.

Оксана. Салом, ўртоқлар!

Партизанлар. Салом!

Кривонос. Ўртоқ командир, атроф тинч! Тўрт соат мобайнида ҳеч қандай ҳодиса рўй бергани йўқ! Бир соат илгари белгиланган жойларга разведкалар юборилди. Қоровуллар бутун участкаларда ўзгартирилди.

Оксана. Ярадорларимизнинг ҳол-аҳволи нечук, ўртоқ врач?

Врач. Икки кишини операция қилдим. Оқибати яхши.

Оксана (*Авдейга*). Салом, амаки! Яхши ухлаб турдингизми?

Авдей. Раҳмат, «йўл азоби, гўр азоби», дейдилар, ўзим ҳам кўп чарчаган эканман. Ишқилиб, сени саломат кўрдим, шунинг ўзи катта давлат. Севинганимдан хийла вақтгача ухлаганим йўқ. Қандай кулфатлар бошимга тушганини билсанг эди, қизим...

Оксана. Амаки, хафа бўлманг! (*Людмила*ни кўриб.) Хўш, кайфинг қандай! Меҳмоннинг ҳам ой-куни яқинлашиб қолган бўлса керак?

Людмила (*уялиб*). Шундай, менга беш-олти кунга жавоб берсанг...

Оксана. Қаерга бормоқчисан? Уйгами? Йўқ, бормайсан. Шу ернинг ўзи яхши.

Людмила. Уйга бормайман. Шаҳарга яқин бир жойда таниш докторим бор. Шуникига бориб тураман. У менга ёрдам беради. Қетмасам бўлмайди.

Авдей. Ишончли одамми?

Людмила. Жуда ишончли киши. Мен яна қайтиб келаман. Сира ташвиш қилма!

Оксана. Адресингни қолдир. Хабардор бўлиб турайлик. Нима керак бўлса айт!

Людмила. Раҳмат, ўртоқ командир! Раҳмат.

Авдей. Қани, юр, қизим! Мен омборчига айтиб, сенга бир оз озиқ-овқат тўғрилаб берай, ҳам адресингни ёзиб олай юр!

Авдей билан Людмила чиқадилар.

Оксана. Антон!

Антон. Эштаман, ўртоқ командир!

Оксана. Сўнгги ҳафта ичидаги операциямизнинг натижасини аниқладингизми?

Антон. Аниқладим!

Оксана. Хотира дафтаримга ёзиб олай.

Антон. Сўнгги олти кун ичида...

Оксана. Сўнгги олти кун ичида... (Ёзади.)

Антон. Биз душманнинг транспорт колонналарига саккиз мартаба ҳужум қилдик. Катта калибрли снарядлар ортган ўн икки автомашинасини, солдатлар учун кийим-кечак солган тўрт машина, қуроллар ортган бир эшелонни нобуд қилдик.

Оксана. Яхши.

Антон. Шу ҳужумлар вақтида юзга яқин фашистлар ўлдирилди.

Оксана. Гарнизон ҳам шунинг ичидами?

Антон. Йўқ. Гарнизонга қилган ҳужумимизда ўттиз тўққизта фашистни қириб ташлаганмиз.

Ганна (кириб). Ўртоқ командир Антоновка қишлоғининг халқи раҳбарларини кўрсатиб беришдан, Гитлер армиясига озиқ-овқат бериш ҳақида душман қўмондонлигининг берган буйруғини бажаришдан бош тортгани учун, фашистлар улардан ўч олиш мақсадида 50 кишидан иборат жазо отряди юборилди. Жазо отряди ҳу нариги шосседан ўтар экан. Рухсат берсанг, мен йигирма киши билан уларни қарши олсам.

Оксана. Уларнинг сони ҳақидаги хабар аниқми?

Ганна. Аниқ, ўртоқ командир!

Оксана. Ўттиз кишини олиб пистирмада тур, улар келиши биланоқ ўн-ўн беш товуқ, беш-олти тўнғиз болаларини қўйиб юбор. Шундай қилсанг, уларни машинасидан туширасан ва ишни тездан баргараф қиласан!

Ганна. Маслаҳатинг жуда маъқул, ўртоқ командир. Худди шундай қиламан. (Тез чиқади.)

Данило ота. Дам ол, қизим!..

Оксана. Раҳмат, Данил ота, раҳмат! Сиз менинг отамни кўргансиз. Қандай чиройли, қандай нуруний, қандай донишманд эди, отам... Онам, синглим Натальяка...

Данило ота. Қизим Оксана! Қани энди Андрей Карпич ҳаёт бўлса-ю, дунёни тутган шуҳратингни эшитса...

Оксана. Ўртоқ Кривонос! Янги партизанларни киритинг! Кривонос. Хўп.

Чиқиб, ўнга яқин қуролланган партизанларни бошлаб киради.

Тайёр, ўртоқ командир.

Оксана. Салом, ўртоқлар!

Партизанлар. Салом!

Оксана. Одамхўр Гитлер шайкаси ўзининг қонли қиличларини Ватанимизга урди. Кўп ерларда уйларимиз вайрон, шаҳар-қишлоқларимиз таланган, боғ-бўстонларимиз хароб, оталаримизнинг муборак оқ соқоллари қонга бўялган! Оға-иниларимиз саргардон, опа-сингилларимиз хўрланган! Ёш гўдак болаларимиз ёндирилган уйларда, оловлар ичида қовурилмоқдалар! Лекин Совет юртининг қалби чексиз нафрат, одилона қасос туйғулари билан тўлган! Хўш, оталар, акалар, опа-сингиллар! Айтинг-чи, Совет юрти — Украина озод яшайдими ёки фашист босқинчиларига қул бўлиб қоладими?

Партизанлар. Озод яшайди!

Оксана. Шундай экан, сиз партизанлар сафига кирган азаматлар, Ватанимизнинг қуёшини тўсган қора булутларни бўрон бўлиб тўзғитингиз! Битта ҳам қолдирмай қирингиз! Мен билан баравар қасам ичингиз! Агар аҳдимдан қайтсам, ҳарбий сирларни душманга айтсам, Ватанга хиёнат қилсам, ёки майдондан қочсам, халқнинг ғазабига гирифтор бўлай!

Партизанлар (такрор қилиб)... Халқнинг ғазабига гирифтор бўлай!

Ҳаммалари милтиқ-қиличларини оладилар, бир-бирини табриклайдилар.

Кривонос. Ўртоқ командир, овқат ҳам тайёр бўлди!

Оксана. Овқатланингиз.

Ҳамма тарқалади.

Қамбар (киради). Салом, Оксана! Салом, дўстим Антон!

Оксана. Қамбар! Саломат қайтдингизми?

Данило ота. Ўғлим Қамбар! Хайрият, эсон-омон келибсан! Хўш, нима гаплар!

Оксана. Ўтир, гапир қани?

Қ а м б а р. Кўп қийинчиликлар билан ўғлингиз генерал Петронинг штабига бордик. Генерал Петронинг ўзи билан учрашдим. Сизнинг хатингизни, саломингизни, материалларни топширдим.

Д а н и л о о т а. Хайрият! Хўш, ўғлимнинг ранг-рўйи жойидами?

Қ а м б а р. Жойида.

Д а н и л о о т а. Иши қандай?.. Биздан хурсандми, болам?

Қ а м б а р. Жуда хурсанд, ўғлингизнинг гвардия дивизияси фашист итваччаларини таъзирини беряпти, ўғлингиз генерал Петро шу шаҳарни фашистлардан қайтариб олиш ҳаракатида. Унга ёрдам беришимиз керак. Бизнинг ҳозирги вазифамиз шу. Қизил Армия шаҳарга ҳужум бошлаганда, душманнинг орқа томонидан туриб кучини синдиришимиз лозим. Шу икки-уч кун ўртасида фон Келлернинг СС отрядларини тор-мор қилишимиз керак. Қўмондонликнинг биздан талаби шу.

О к с а н а. Демак, шаҳарга бостириб кирамиз. Душман полкларига қарши жанг қиламиз.

Д а н и л о о т а. Бундай жанг учун бизнинг қурол-аслаҳамиз кифоя қилармикан? Биз душман устига бостириб кира олармиканмиз, қизим?

О к с а н а. Бизнинг отрядимиз ҳозир икки мингдан зиёд. Биз ўз отрядимизни янги тартибда қайтадан туза олдик. Замбаракларимиз бор, партизанларимиз курашларда чиниққан. Биз энди майда-чуйда отрядларгагина эмас, полкка ҳужум қила оламиз.

Л ю т е й. Менинг отлиқларим жангга тайёр.

К о з о в. Замбаракчи группам ҳам шайланган.

О к с а н а. Биз фон Келлер штабига бостириб борамиз.

Қ а м б а р. Душманнинг устига бостириб бориш масаласида бир оз ўйлаш керак. Менинг мулоҳазам шу: душманнинг катта бир кучини мана шу ўрмонга келтириш керак, душманни мана шу ўрмоннинг ўзида қопқонга тушириб, роса савалаш керак!

О к с а н а. Бу мумкин эмас!

Д а н и л о о т а. Фашист келмайди!

Қ а м б а р. Келади!

О к с а н а. Фашист ҳеч қачон ўрмонга кирмайди, қўрқади.

Қ а м б а р. Ўрмонга ўзининг танк, замбаракларига ишониб киради. Мана бу қўриқ йўлларга миналар қўямиз. Қирувчи группаларимизни атроф-атрофларга ётқизамиз. Сўнг душман ўрмонга киргач, тўрт томондан ўт очиб, битта қўймай қириб ташлаймиз! Бу билан шаҳарга ҳужум қилган Қизил Армияга катта ёрдам берган бўламиз. Оксана, яхшилаб ўйла! Бу энг яхши маслаҳат.

Оксана. Қамбар! Буни амалга ошириш мушкул. Ахир фашистни ўрмонга ким келтиради... Фашист ҳийлакор тулки, алданмайди!

Қамбар. Гап душманни ўрмонга келтира билишда! Мана мен келтираман!

Оксана. А! Мен келтираман дейсанми?

Данило ота. Сенга ишонмайдилар. Иннайкейин, сен бу ерларни яхши билмайсан, болам!

Қамбар. Мен Украинани биламан. Унинг ўрмонларини, дарёларини, уваларини жуда яхши биламан, ота! Мени хафа қилманг!

Оксана. (*ўйланиб*). Аҳа, демак, душман сени олдига солиб ўрмонга келади, ваъданнинг устидан чиқмасанг, уларни бизнинг пистирмага йўлиқтирсанг... Улар сени... йўқ, йўқ! Нима деярнингни ўзинг биласанми, Қамбар!

Қамбар. Жуда яхши биламан. (*Жимлик.*) Менга ҳар қандай қийноқ-азобларга, бардош бера оладиган, иродали бир йигит керак, холос!

Узоқ жимлик.

Данило ота. Ўғлим, Қамбар! Мен бораман! Нима десанг шуни қиламан. Мен ҳар қандай навқирон йигитдан қолишмайман!

Қамбар. Ота... Сиз командирнинг ёнида қолинг... Менга йигит керак...

Данило ота. Шунақами, йигит керакми?

Қамбар. Шундай, ота.

Данило ота (*бирдан бақиради*). Антон, қаёқдасан, Антон? Антон!

Антон киради.

Данило ота. Кел болам, кел! (*Антонни қучиб*). Қамбар, мана! Йигит деб буни айтади! Ўғлим, сен разведкага борсан!

Антон. Менми?

Данило ота. Ҳа, сен!

Жимлик.

Антон (*қатғий*). Хўп, ота!

Данило ота. Ўғлим, ҳаётни сеvasан. Ана шу ҳаёт учун ўлимга тикка боришинг керак.

Антон. Албатта!

Қамбар. Раҳмат, Антон, раҳмат. Ижозат бер, Оксана!

Оксана. Ижозат?! Йўқ... Бу мумкин эмас!

Қамбар. Оксана!

Оксана. Гап битта! Била туриб мен сизни ўлимга юбормайман! Ўртоқ Қамбар, бу режангизни рад қиламан! Буйруғимни эшитинг! Душманни ўрмонга келтириш учун ҳаракат қилманг! Сизга алданмайди, қўлга тушасиз! Биз душман устига дадил босиб борамиз! Шаҳарга мана бу жойлардан кириб, тўсатдан, штабга, гарнизонга ҳужум бошлаймиз. Бугун душманинг ичига разведка юборишимиз керак. Разведкага сиз иккинги борасиз. Штабнинг, гарнизоннинг кучини, вазиятини аниқлайсиз. Аниқ материаллар келтирганингиздан сўнг, шунга қараб ҳаракат қиламиз!

Қамбар. Буйруғингиз бажарилади, ўртоқ командир! Бизга ижозат беринг!

Оксана. Бу операция оғир. Сергак бўлинг!

Қамбар. Ҳа, мабодо омон қайтмасак...

Оксана. Омон қайтишингиз керак!..

Қамбар. Хўп, омон қайтамиз, ўртоқ командир!

Жимлик. Данило ота билан Антон четга чиқадилар.

Қамбар. Мен сенга адресимни берган эдим. Илтимос қиламан, Ўзбекистонга хат ёз. Ёлғиз онам бор. Иссиқ-илиқ сўзлар билан кўнглини кўтар, Оксана!

Оксана. Ўзинг ёзасан. Ўзбекистонга бирга борамиз.

Қамбар. Оксана, мен отанга берган ваъдани ҳали тугал бажарганим йўқ. Мана бугун биз денгизнинг қирғоқларида сузган эдик, энди пўртаналар қучоғига борамиз. Қани, кетдик, Антон.

Оксана. (Данило отага). Боринг отажон, буларни узатинг! (Хаёлга чўмади.)

Авдей киради.

Авдей. Оксана!

Авдей. Бу нима қилганинг?

Оксана. Нима қилдим, амаки?

Авдей. Сен нега Қамбарга ишондинг? Нега уни разведкага юбординг?

Оксана. Хўш.

Авдей. Оксана! Балки мен адашарман. Негадир кўнглим шу одамга ишонмайди! У сени фашистларга тутиб бериши мумкин!

Оксана. Бас! Қамбарни ҳақорат қилманг, амаки!

Авдей. Оксана! Азизим, менга раҳминг келсин! Ахир мен

акадан, қавму қариндошлардан жудо бўлган ғариб бир одамман. Оксана! Энди мен сендан ҳам айрилиб қолайми, қизим! Уларни ҳозир йўлдан қайтар! Қамбар бошингга бало келтиради. Қайтар уларни!..

Оксана (*иккиланиб*). Қамбар!.. Йўқ! Қамбар йигитларнинг гули! Унда арслон юраги бор. Ундан хиёнат содир бўлмайди, йўқ, бу гапларни эшитмайман, қулоғим қар!

Авдей. Менинг юрагим сезяпти. Қамбар ўз ишини кўрсатади. Фашист аэропланлари тепангда пайдо бўлади. Атрофни ўраб, бутун ўрмонни тўпга тутати. Ана шунда, Авдей тўғри айтган экан, дейсан.

Жаҳл билан чиқиб кетади.

Ганна (*асир билан киради*). Қани юр! Йўрғала! Ўртоқ командир, буйруғингиз бажарилди. Айтганингизни қилиб тўққизта тўнғизни душманнинг йўлига қўйиб юбордим. Жанг қизиб пировардида битта тўнғиз билан мана шу фашист тирик қолди, холос.

Оксана. Яша, баҳодир қиз!

Ганна. Хафа бўлмайсиз, ўртоқ командир, бу тўнғиз ўжарлик қилиб ҳадеб тумшугини кўтараверади. Бир мушт уриб, пучуқ қилиб қўяй дедим.

Кулги.

Ўзиям ўтакетган қонхўр экан, итвачча!

Оксана (*асирга*). Фамилиянг?

Ганна (*асирга*). Гапир, ҳали замон қовурғангни ушатиб қўяман!

Оксана. Қайси полкдансан?

Асир жим.

Айтмайсанми? Кривонос, олинг отиб ташланг!

Классин. Йўқ! Тўхтаг!

Оксана. Гапир!

Классин. Фамилям Классин! 171-дивизия, 8-полкдан.

Оксана. «Ўлик бош» дивизиясиданмисан?

Классин. Йўқ!

Оксана (*мундирина кўрсатиб*). Бу нима?

Классин. Мени ўлдирманг. Ялинаман, ёлвораман...

Оксана. Бизнинг ўлдирилган гўдақларимиз, кексаларимиз, опа-сингилларимиз ҳам яшашни севар эдилар... Гапир, фон

Келлернинг штаби қаерда? Унинг кучи, қурол-яроғи ҳақида гапир! Унинг ўқ-дори складлари қаерда?

Жимлик.

Гапир дейман!

К л а с с и н. Билмайман!

О к с а н а. Билмайсанми?.. Муттаҳам, ўғри!..

Г а н н а. Уртоқ командир, бу каллакесарни, менга беринг! Мен буни бирпасда саводини чиқараман. Кейин ҳаммасини айтиб бераверади!

О к с а н а. Олиб бор!

Г а н н а. Қани, юр, турқинг қурсин! Олдимга туш! (*Олиб кетади.*)

Оксана ёлғиз ўтиради. Алланималарни ёзади. Зерикади. Гитарани олиб чалади. Хаёлга ботади. Шу пайт узоқда ҳайқиринқ эшитилади.

О к с а н а. Қим, ким бу?

А в д е й. Оксана!.. Оксана!..

Елкасини ушлаб Авдей киради, ўзини ерга ташлайди. Оксана Авдейни бағрига босади.

О к с а н а. Амакижон...

Доктор ва бир неча партизанлар тўпланади. Говур-ғувур, «Нима гап, нима бўлди?» деган сўзлар. Доктор Авдейнинг ярасини боғлайди.

Гапиринг, нима бўлди?

А в д е й. Данило ота билан душман разведкасига йўлиқиб қолдик. Узоқ жанг қилдик. Мен яраландим. Данило ота ўлдими, қўлга тушдими — билмай қолдим. Бизни пулемётга тутиб қолдилар. Мен роса отишдим. Лекин елкага ўқ тегиб сафдан чиқдим. Ўзимни аранг панага олиб, бу ерга етиб келдим.

Д а н и л о ота (*узоқдан ҳайқириб киради*). Қани сен, эй лаънати! Қани сен, ҳой баттол!

О к с а н а. Отажон, нима гап?

Д а н и л о ота (*даҳшат билан*). О, бадбахт! (*Оксанага.*) Қоч, қизим, қоч! Ҳазар қил бундан! Қоч! Бу шарманда, бағри қора заҳарли илон!

О к с а н а. Нима гап? Гапирсангиз-чи?

Д а н и л о ота. Хоин?!

О к с а н а. Хоин?!

Ҳ а м м а. Хоин?!

О к с а н а. Ахир, бу менинг ўтлар ичида ёниб ҳалок бўлган

отамнинг якка-ю ягона укаси... Менинг энг меҳрибон амаким.
Душманнинг ўқини еган...

Д а н и л о о т а. Душманнинг ўқини еган... Йўқ! Бу ифлосни
отган мен бўламан!

О к с а н а. А?!

Даҳшат ичида донг қотиб қолади. Партизанлар ичида ғовур-ғувур. Кривонос
Данило отага сув ичиради.

Д а н и л о о т а. Бу хоин сени душманга тутиб бермоқчи бўл-
ган экан. Мен буни пайқадим. Шарпа қилмасдан пойладим. Бу,
ўрмоннинг бир четига бориб сигнал берди. Шундан сўнг бир но-
маълум одам келди. Бу аблаҳ ана шу номаълум одамга Қамбар
билан Антон ҳақида гапирди.

О к с а н а. А?! Қамбар билан Антон ҳақида?!

Д а н и л о о т а. Ҳа, уларнинг нима мақсадда юборилганлиги-
ни билдирди.

О к с а н а. Билдирди?! Кривонос!

К р и в о н о с. Эшитаман, ўртоқ командир.

О к с а н а. Ёнингизга беш-олти йигит олиб ўрмонни ахта-
ринг, учраган кишини текширинг, жосусни топинг, тутиб кел-
тиринг!

К р и в о н о с. Эшитаман, ўртоқ командир! *(Кетади.)*

Д а н и л о о т а. Бу ярамас, вақт ўтмасдан ўрмон устига эл-
ликтача аэроплан юборилсин, ўрмонни ўралсин. Оксанани уш-
лаш учун энг қулай пайт, деди. Унга бир хат ҳам топширди. Мен
бирдан номаълум кишига ўқ уздим. Лекин у кўздан ғойиб бўл-
ди. Иккинчи ўқ билан буни отдим. Бу менга ўқ узди, яраланган
бўлиб йиқилдим. Бу аблаҳ мени ўлди деб ўйлади шекилли, дод-
лаб сенинг ёнингга келди. Гапир, бадкирдор! Нега ўз халқингга,
ўз авлодингга, қондош-жондош дўстларингга хиёнат қилдинг?!
Душманга сотилдинг?! Қўр бўлгур! Нобакор, гапир!

А в д е й *(қалтираб)*. Дўстим, Данило!

Д а н и л о о т а. Дўстим дема! Мен сенинг дўстинг эмасман!
Сенинг дўстинг — хиёнат! Сенинг дўстинг — шайтон! Сенинг дўс-
тинг — фашист, жаллод!

А в д е й. Менга шафқат қилинг! Тавба қилдим! Мени қўр-
қитдилар! Мени шу ишга мажбур қилдилар. Тавба қилдим, Ок-
сана. Мени кечир, Оксана!

Уртада ҳанг-манг бўлиб қолган Оксананинг оёғига ўзини ташлаб йиғлайди.

О к с а н а *(кўзини бир нуқтадан узмасдан, секин гапиради)*.
Бу совуқ ҳодиса мудҳиш булут галасидай кўз олдимни тўсди.

Ўртанган юрагимга ўт солди! Йўқ-йўқ, кўзларимга ишонмайман! Бу қандай ҳол! Мунча титрайсан, эй юрак!

А в д е й. Шафқат эт, Оксана, кечир!

О к с а н а. Шафқат эт? Кечир?.. Сийнамга бутун бир жаҳаннам ўтини ағдарганинг учун кечираманми?! Садоқатни билмадинг! Қондошлик ҳурмати эрга урдинг. Ҳали мен сени амаки деб атадимми?.. Алдаган экансан, мунофиқ! Сенинг ҳунаринг— хиёнат, отинг — хоин, лақабинг разолат, виждонинг кўр экан. Шу азиз тупроқ оёқларингдан ранжир, шамол юзингдан, жирканар, ҳамма сендан вабодан ҳазар қилгандай ҳазар қилар. Ёвларга сотилган олчоқларга ҳеч қачон шафқат бўлмас!

А в д е й. Оксана!

О к с а н а. Чекил ёнимдан беор! *(Партизанларга)*. Ўртоқлар! Қисқача ҳукмингизни кутаман. Нима дейсиз?

Милтиқлар шарақлайди.

А в д е й. Йўқ, йўқ, отманг! Раҳм этинг!

Д а н и л о о т а. Тўхтангиз!.. Бу беномусни дунёдан мен йўқ қиламан! *(Милтиқни ўқлаб Авдейнинг тепасига келади.)*

О к с а н а. Тўхтанг ота, Ватанини, ўз халқини, ўз акасини фашистлар оловида ёндирган, кўзларини ўйдирган хоиннинг жазосини мен бераман! *(Тўппончасини яланғочлайди.)*

А в д е й *(ўзини Оксананинг оёғи остига ташлаб)*. Оксана! Менга шафқат қил. *(Унинг кўзларига жиддий тикилиб, бирдан қўрқув ичида орқасига чекилади.)* Улим сенинг кўзларингда! Оксана!..

О к с а н а. Тўғри, сен ўлажаксан! Отинг!

Лютей яна бир нечалар Авдейни маҳкам тутиб ташқарига судрайдилар. Орқасидан Оксана чиқади, бир оз жимлик. Ташқаридан ўқ узилади.

К р и в о н о с. Ўртоқ командир! Ўрмонда ҳеч кимни учратмадим. Қамбар билан Антонни ҳам тополмадик.

О к с а н а. Тополмадик?.. Демак... Қамбар билан Антоннинг ҳаёти хавф остида... Кривонос, партизанларни йиғинг!

К р и в о н о с. Эшитаман, ўртоқ командир! *(Чиқади.)*

О к с а н а. Данило ота, фурсат ганимат! Дўстларимизга ёрдамга шошилиш керак. Бўлмаса кеч бўлади. Агар душманга асир тушган бўлсалар-чи, йўқ-йўқ... Мен уларни бермайман! Мен уларни озод этаман! Сиз қолинг, отажон!

Д а н и л о о т а. Йўқ. Ахир улар менинг ўғилларим! Мен сиздан ажралиб қолмайман!.. Бирга бораман!

Партизанлар орқа томонга тўпландилар, найза, милтиқ учлари кўриниб туради. Оксана тепаликка чиқади, партизанларга гапирди.

Оксана. Дўстларим, қўлингиздаги қиличларингиз муқаддас! Бу улуғ жангларда шу қиличлар билан бахт, саодат, озодликни топасиз! Улсак шараф билан ўламиз! Ғазаб ханжарини золим фашистларнинг қора бағрига қадаймиз! Ғазабимиз олдида душманнинг рангги ўчсин! Қани, олға!

От туёқлари, тачанкаларнинг товушлари эшитилади.

БЕШИНЧИ ҚҰРИНИШ

Генерал фон Келлер штаби.

Ганс. Шундай, жаноб полковник, Антоновка қишлоғида кетаётган жазо отрядимиз пистирмага йўлиқди. Фақатгина мен, яна икки солдат саломат қочиб қутулдик.

Полковник. Мунча ваҳима қиласиз? Сизга ким ҳужум қилди?

Ганс. Оксана отряди, жаноб полковник!

Полковник. Оксана! Яна ўша шайтон қиз! Кетинг!

Ганс чиқади.

Ё олло, бу қандай ҳол! Бутун Германия империясига иснод! Наинки шу шаҳарга келгандан бери бу лаънати қиз бир соат ҳам дам бермаса-я! Ўҳ!.. Қани қўлимга тушсанг, майдонга олиб чиқиб қиймалардим сени. Менга қарши қилич кўтарган қўлларингни майда-майда қилиб, улардан беш бурчакли юлдуз ясаб, жасадингнинг ёнига қўярдим!

Эдуард. Генерал фон Келлер жаноблари.

Полковник ва бир мунча офицерлар салом вазиятида турадилар. Фон Келлер адъютантлари билан киради.

Фон Келлер. Хайль Гитлер!

Офицерлар. Хайль Гитлер!

Полковник. Генерал жаноблари! Шаҳар ҳозирча тинч. Фақат уч-тўрт кундан бери партизанлар яна қимирлаб қолдилар. Уларга қарши қўлдан келган барча чораларни кўрдик. Айниқса, ўлдирилган профессорнинг қизи Оксананинг отряди тинчлигимизни бузмоқда. Оксанани ушлаш учун бирмунча чоралар кўрсам ҳам...

Фон Келлер. Ҳозирча ҳеч қандай натижа чиқаролганингиз йўқ, албатта! (*Офицерларга.*) Сизларга жавоб!

Офицерлар чиқади.

Полковник жаноблари! Олдинги позицияга бориб фронт аҳволи билан танишмоқ учун уч-тўрт кун қолиб кетдим. Наҳот шу қисқа муддат ичида ҳамма нарсани бўшаштириб юборган бўлсангиз! Наҳотки, битта заиф қиз кишидан зорланиб, кўз ёши тўкиб ўтирсангиз! Уят сизга, полковник жаноблари!

Полковник. Шундай... Уят, генерал жаноблари!

Фон Келлер. Гапни эшитинг! Аҳвол оғир! Шаҳар дарвозасига Қизил Армия яқинлашиб қолган! Шаҳарга ҳужум қилиши аниқ. Мен қўмондонликнинг аччиқ таънасини эшитиб қайтдим. Агар тезда ўз ишимизда бурилиш ясамасак, истиқболимиз қоронғи. Ҳар томондан бизни ўлим кутади. Жар ёқасида турибмиз, тезда бу хатони тузатиш керак! Ҳар эҳтимолга қарши сафар жабдуғингизни ҳозирлаб қўйинг! Генерал Зенненбергининг моторлашган дивизиялари шаҳар бўсағаларида тамом ҳалок бўлган. Мабодо, шаҳарни бўшатишга тўғри келса, большевиклар биздан фақат қуруқ вайронани олсинлар! Қўмондонликнинг топшириғи шу! Оксана отрядидан асир борми?

Полковник. Бор. Бир ҳомиладор хотин ва икки партизан йигит! Улар шунча сўроқ қилсам ҳам чурқ этишмади!

Фон Келлер. Сиз уларни сайрата билмайсиз! Аввал хотинни киритинг!

Полковник. Хўп бўлади, генерал жаноблари!

Чиқади. Ярим яланғоч, сочлари паришон, сўлғин Людмила олиб киради.

Фон Келлер. Хўш?..

Людмила. Мени барибир ўлдирасиз... Уч кунгина сабр этинг, болам туғилсин. Кейин, майли, нима қилсангиз.

Фон Келлер. Ҳаммаси шуми? Болани биз ҳам яхши кўрамиз, сендан озгина ёрдам сўраймиз, холос... Оксананинг турар жойини кўрсатсанг бизга бўлди. Сенга иссиқ уй, пул, кийимлар берамиз, болангни ҳам туғиб оласан. Болангнинг бахт-соадати учун айт.

Людмила. Боламнинг бахти менинг жим бўлишимни талаб қилади.

Фон Келлер. Агар болангни десанг, айтасан!

Людмила. Айтар эдим... Аммо бола: «Онажон, тилингни тий, Ватанга хиёнат қилма, бандитларга бош эгма!» дейди!

Ганс. Унингни ўчир!

Людмиланинг қорнига тепади. Людмила қичқириб йиқилади. Нафаси ичига тушади.

Фон Келлер. Сенинг ҳароми болангинг насибаси шу!

Людмила. Эй болам, ҳали ёруғ дунёга келмай туриб, йиртқиш золимларнинг оёқлари остида топталдинг. Ёруғ дунёни кўрмасдан онанг билан баравар ҳалок бўласан, болам! Фашист, гўдакларнинг ҳар бир қатра қони учун жавоб берасан. Улимга маҳкумсан!

Фон Келлер. Олиб чиқинг! Кўкрагини кесинг! Туз босинг! Бошини узинг, яланғоч жасадини майдон ўртасига қозиқ қоқиб, ўшанга санчинг! Тепасига катта ҳарф билан «Партизанка» деб ёзиб қўйинг!

Эдуард. Эшитаман, генерал жаноблари!

Людмила. Улим босқинчиларга!

Людмилани олиб чиқадилар.

Полковник. Ганс, бояги икки асирни киритинг.

Ганс. Эшитаман, полковник жаноблари!

Қамбар билан Антонни олиб киради.

Салом қил!

Қамбар. Бизнинг мамлакатда ҳайвонларга салом бермайдилар.

Ганс. Жим, лаънати! (Уради.)

Фон Келлер. Отинг нима?

Қамбар жим.

Айтмасанг ҳам биламиз, отинг Қамбар, коммунистсан! Сен, Антон! (Стол устида турган хатни кўрсатиб.) Қамбар... Онангдан келган хат. Уқишга ҳам улгурмаган бўлсанг керак? Сени бахтиёр ўғлим деб атабди. Чинакам бахтиёрмисан? Сен ҳам онангга ёзган хатингда: «Мен бир коммунист сифатида ўзбек халқининг фарзанди бўлиб ўз бурчимни адо этаётирман», деган экансан! Тўғри, бурчингни адо этдинг! Сенинг бурчинг — асир тушмоқ, шундай эмасми? Ха-ха-ха!

Қамбар. Менинг бурчим — гулзоримга кирган ёввойи чўчқани ўлдириш! Болаларимизни қопган қутурган итларни қириб ташлаш!

Ганс (милтиқ билан уриб.) Ҳадингдан ошма!

Полковник. Гапир, ҳайвон!

Қамбар. Афсуски ойнак йўқ экан! Бўлмаса қайси бир-
миз ҳайвон, дарров ажрим бўларди!

Фон Келлер (*Антонги*). Хўш, сен яшашни хоҳлайсанми?

Антон. Албатта хоҳлайман.

Фон Келлер. Хўп, мен сенга ҳаёт ваъда қиламан!

Антон. Мен эса бунинг эвазига партизанлар ҳақида маълумот беришим керак, албатта?

Фон Келлер. Сен тўғри гапирдинг. Оксана қаерда? Айт. Буни қанчалик тез айтсанг, ўзинг учун шунча яхши. Оксана отряднинг номи нима?

Қамбар. «Ўлим босқинчиларга!»

Генерал. Нима?..

Қамбар. «Ўлим босқинчиларга!»

Фон Келлер. Бас! Отряднинг номи нима дейман?

Антон. Отряднинг номи «Ўлим босқинчиларга!»

Фон Келлер. Оксананинг ўзи қаерда?

Антон. Гапни калта қил! Башарангга қараб кўнгил айни-япти.

Фон Келлер. Сен биз билан нима учун курашасан?

Қамбар. Ватан учун!

Фон Келлер. Бу ер Украина. Украина сенинг Ватанинг эмас!

Қамбар. Украина учун курашаман! Жонажон Украинада туриб серқуёш Ўзбекистоним учун, ўзбек халқининг қаддини кўтарган қизил Москва учун, чақнаб турган Кремль юлдузлари учун курашаман!

Фон Келлер. Бас, бас!

Антон. Бизнинг мақсадимиз бир, юрак, танзимиз бир!

Қамбар. Сен бизни бир-биримиздан жудо қилолмайсан.

Фон Келлер. Сизни бир-бирингиздан ўлим жудо қилади.

Қамбар. Мана, от! Биз ўлимдан қўрқадиган номардлардан эмасмиз! Мана, от!

Антон (*шиддатли бир ҳаракат билан Қамбарнинг йўлини тўсади.*) Тўхта! Аввал мени от!

Қамбар. Антон! (*Антонни четлаб кўкрагини очади.*)

Фон Келлер. Бас, лаънатилар!

Антон билан Қамбарни қийнайдилар.

Ҳа, ҳа! Қани, кўраман, бардошинг қанчага чидар экан. Гапир, гапир!

Қамбар (*инграб, сўнг шиддат билан*). Йўқ! Бандитлар! Бу қизиб чўғ бўлган темирни юрагимга боссанг ҳам мен сенга бош эгмайман!

Фон Келлер. Шунақами?! Кўкрагига босинг, кўкрагига!
Қамбар. Антон, ўзингни маҳкам тут!
Антон. Қамбар, мен маҳкамман, дўстим!
Қамбар. Бизни бу хилда қийнагандан кўра, бир йўла ўл-
дир!

Фон Келлер. Йўқ! Йўқ! Сенинг фарёдларингни эшитиш-
нинг ўзи катта бир нашъа! Гапир!

Антон. Хайр, дўстим Қамбар, хайр!

Қамбар. Хайр, Антон!

Эдуард (*ҳовлиқиб киради*). Генерал жаноблари!

Фон Келлер. Гапир! Гапир!

Эдуард. Штабимизни Оксана босиб қолди...

Фон Келлер. А?! Оксана!

Полковник. Оксана. Бўшашманг, қўйманг!

Фон Келлер. Биттаси ҳам қочиб қутулмасин, тез қўлга
туширинг! Бўшатманг!

Офицерлар Қамбар билан Антонни маҳкам ушлайдилар. Ташқарида тўполон.

Флишнер. Жаноб генерал! Партизанлар бизни ўраб ол-
ган. Борган сари ҳалқани сиқиб келмоқдалар. Иккинчи томон-
дан Қизил Армия шаҳарга бостириб кираётир!

Фон Келлер. Полковник, чора кўринг! Нега бўшаша-
сиз?

Полковник. Ҳозир, жаноби генерал! (*Офицерларга.*)
Яқин келтирманг.

Жанг қизиб кетади. Пулемётдан ота бошлайдилар.

Фон Келлер. Оксанани тирик ушланг! (*Чўқиниб.*) Худоё
худовандо ўз паноҳингда сақла! Бу қандай дўзах мамлакат!

Полковник (*телефонда*). Чекланишга йўл қўйманг. Қо-
чиб қутулмасин!

Эдуард. Генерал жаноблари, партизанлар атрофга мина
қўймоқдалар, штабни портлатмоқчилар!

Фон Келлер. А? Портлатмоқчилар? Энди нима қиламиз?
(*Қамбар билан Антонга.*) Шошма! Агар сенга жон керак бўлса
айт, портлатмасинлар! Бўлмаса ҳалок бўласанлар! Агар шу
ишни бажарсаларинг сенларни озод қиламан!

Қамбар (*ҳовлиқиб*). Жуда яхши. Айтамиз, генерал! Биз-
нинг борлигимизни билсалар, штабни портлатмайдилар.

Антон. Тўғри портлатмайдилар!

Фон Келлер (*полковникка*). Буларни чиқаринг! Лекин
қочмасин, мўлжалга олиб туринг!

Қамбар билан Антонни чиқарадилар, ўзлари жимгина қулоқ соладилар.

Қ а м б а р (*ташқарида ҳаяжон билан*). Оксана! Ғалабанг яқин! Бизни қизганма! Биз шараф билан ўламиз! Қулларини кўкларга совур, штабни ер билан яксон қил, Оксана!

А н т о н. Ендир, азамат қиз!

П о л к о в н и к. Генерал жаноблари, булар одамга ўхшамайди. Улимдан ҳам тоймайдилар.

Ф о н К е л л е р. Аблаҳлар!

Г а н с. Ана, яна ҳужум бошладилар!

Ф о н К е л л е р. Бўшашманг!

Қ а м б а р. Оксана, мен сени бутун вужудим билан севар эдим! Менинг ишқимни унутма! Севганим, Оксана! Хайр, ҳамшалик хайр!

Ф о н К е л л е р. Нима гап?

П о л к о в н и к. Лаънатилар! Бу иккови ҳам гавдаси билан пулемётни тўсиб олдилар! Нима қиламиз?

Ф о н К е л л е р. Отинг! Юракларини титиб ташланг!

П о л к о в н и к. Хўп бўлади, генерал жаноблари!

Полковник билан Ганс пулемётга югурадилар. Отадилар. Антон йиқилади. Шу пайт орқа томондан икки граната тутган ҳолда чақмоқдай отилиб Оксана киради.

О к с а н а. Кўтар қўлингни! Қимирладинг ёриб ташлайман!

Фон Келлер ва бошқалар қўл кўтарадилар.

П о л к о в н и к. Оҳ! (*Ташланади.*)

Д а н и л о т а. Ол сенга.

Отади. Полковник йиқилади, партизанлар киради, қуролсизлантирадидилар, жуда тез ҳаракат қилиб документларини оладилар. Гитлернинг суратини ерга урадилар.

Ф о н К е л л е р. Шафқат, шафқат!

Қ а м б а р. Оксана!

О к с а н а. Қамбар!

Қучоқлашиб кўришадилар.

Д а н и л о т а. Уғлим, Қамбар!

Қ а м б а р. Данило ота!

Д а н и л о т а. Антон қани? Менинг Антоним қани? (*Кўриб.*) Антон! Уғлим, болам! Сендан жудо бўлдимми? Сендан ота рози, Ватан рози, болам. Жонажон шу гулшан учун қурбон бўлдинг!

Сен менинг қонга тўлган кекса юрагимда бир умр яшайсан, ўғлим! Мен тирикман, мен жанг майдонидаман. Мен бу ҳайвонлардан жонингга жон, қонингга қон оламан, азиз ўғлим! (*Антонни ўпади. Оғир жимлик.*)

Оксана (*секин*). Улимни писанд қилмаган қаҳрамон йигит, Антон! Эшитяпсанми? Қизил Армия шаҳарга кириб келяпти, фашист итваччалар чекинишяпти! Бу сенинг ишинг! Сенга шон-шарафлар бўлсин, Антон!

Қамбар. Антон! Сенинг ёвга қарши арслон каби тортган наъранг қулоғимда ҳали ҳам жаранглайди! Сен мен учун жонингни тикдинг! Мен ҳам энди сенга жон билан қарздорман, азизим! Сенинг ҳар томчи қонинг учун фашист итваччаларидан омонсиз қасос олиб, уларни ер юзидан қуритмагунча жанг майдонидан бир қадам орқага чекинмасликка шу муқаддас қиличга онт ичаман!

Оксана. Онт ичаман!

Данило ота. Онт ичаман!

Ҳамма. Онт ичамиз!

Антонни аста-секин олиб чиқадилар. Оксана фон Келлернинг ёнига келади.

Оксана. Ўғриларнинг атамани, қўлимга тушдинг-ку! Жон беришдаги азоб нима, энди татиб кўрасан! Данило ота, олиб чиқинг, бу ўғриларни!

Данило ота. Қривонос, Лютей, Ганна! Ҳайда бу итларни!

Қривонос. Қани, олдимга туш!

Данила ота (*фон Келлерга*). Ҳой заҳарли илон, шуни сенга айтайки, биз ҳаммангизни мана шу хилда қириб ташлаймиз!

Фон Келлер ва офицерларни олиб чиқадилар. Жимлик. Ташқарида ўқ товушлари. Тўполон, тўп овозлари яқинлашади.

Қривонос (*кириб*). Ўртоқ командир, генерал Петро келиб қолди!

Оксана. А? Данило ота!

Генерал Петро киради.

Петро. Салом, ўртоқ партизанлар!

Оксана (*рапорт беради*). Ўртоқ генерал, душманга орқа томондан тўсатдан ҳужум қилиб, жазо отрядининг генерали фон Келлер штабини тор-мор келтирдик. Бу жангда биз қирқ киши-

ни йўқотдик. Лекин душманнинг тўрт юздан ортиқ офицер ва солдатларини қириб ташладик. Уқ-дори омборини портлатдик, танкларни ёндирдик. Элликдан ортиқ солдат ва офицерларини асир олдик. Кўпгина ўлжа, керакли ҳужжатларни қўлга киритдик. Шу асирлар орасида жаллод фон Келлер ҳам бор. Асирларнинг документларини сизнинг ихтиёрингизга топшираман. Шундай қилиб, буйруғингиз бажарилди, ўртоқ генерал.

Петро. Раҳмат сизга, ўртоқ Оксана! Сизнинг отрядингиз ўз номига муносиб иш қилди.

Қ а м б а р. Салом, ўртоқ генерал!

Петро. Раҳмат сизга, ўртоқ Қамбар!

Д а н и л о. Уғлим Петро.

Петро. Отажон! Кураш қонсиз, қурбонсиз бўлмайди, Антоннинг қасосини оламиз! Раҳмат, ўртоқ Оксана. Сиз Қизил Армияга катта ёрдам бердингиз, раҳмат.

О к с а н а. Раҳмат, ўртоқ генерал!

Петро. Ўртоқлар! Ҳали кўп оғаниларимиз, опа-сингилларимиз фашист босқинчиларнинг сиртмоғи остида азоб чекиб, жон бермоқдалар. Душман ҳисобсиз қирилишига қарамай, жонжаҳди билан уриниб, кўп ерларда олдинга силжимоқда. Душман ҳали бизнинг тупроғимизда, хонадонимизда. Таланган, ўт-олов ичида ёнган шаҳар ва қишлоқларни, оҳи зори фалакка кўтарилган авлодларимизни фашист босқинчиларидан озод қилиш учун, олға! Гитлер армиясининг чекиниш йўлларини чақмоқ сингари эгаллангиз. Биронта босқинчи бизнинг тупроқдан омон қайтмасин! Улим босқинчиларга!

О к с а н а. *(қизил аскарлар ва партизанларга хитоб қилади.)* Қадимги пойтахт Киев устида, шонли Полтава устида, Қарпат тоғлари, Буковина, Донбасс, Львов, Харьков устида, Украинанинг азалдан ўзлариники бўлиб келган жонажон ерлари устида, енгилмас байроқни, бахт-саодат байроғини, Ленин байроғини яна баланд кўтаришга, олға!

Ура садолари.

Қ а м б а р. Ватанимизга кирган фашист газандаларини битта қўймай қириб ташлаш учун олға!

Д а н и л о о т а. Озодлигимиз учун, авлодимиз учун, шарафномусимиз учун олға!

О к с а н а. Ватан учун, олға!!!

П а р д а

1941—1942

ОФТОБХОН

Тўрт парда, беш кўринишли драма

Қ А Т Н А Ш У В Ч И Л А Р

Офтобхон. «Намуна» колхозининг раиси, 27—30 ёшларда.
Тўлаганов. Район ер-сув бўлимининг вакили.
Қосимов. Райком секретари.
Деҳқонбой. Қекса колхозчи. Ҳосилот советининг раиси, 80 ёшларда.
Темиржон. Жангчи, Офтобхоннинг эри.
Хайри хола. Темиржоннинг онаси.
Жума. Офтобхоннинг муовини, 60 ёшларда.
Норбўта. Жангчи. Сўнг бригадир, 25 ёшларда.
Мақсудов. Агроном.
Роҳатой. Бригадир 19—20 ёшларда.
Розиқ. }
Адолат. } Тракторчилар.
Хушназар. }
Мадумар. }
Умарали. } Колхозчилар.
Тошчакки. }
Уғилхон. }
Саримсоқ ота.
Патти.

Жангчилар, колхозчи аёллар, қариялар, кампирлар,
болалар.

БИРИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ ҚЎРИНИШ

«Намуна» колхозининг кекса аъзоси Деҳқонбой отанинг данғиллама меҳмонхонаси. Ерда гиламлар солиниб, кўрпачалар тўшалган. Уйнинг деразаларидан кенг ҳовли, иморатлар ва ҳовлидаги қизғин ҳаракатлар кўриниб туради. Қатта бир зиёфатга тайёргарлик бораётир. Деҳқонбой отанинг бўлажак кўеви, Улуғ Ватан уруши майдонида қаҳрамонлик кўрсатиб, орден билан мукофотланган Норбўта, ярадор бўлгани туфайли ҳарбий хизматдан бўшаб, ўз қишлоғига қайтиб келган. Роҳатойнинг севинчи юрагига сиғмайди. Севгилисига аталган олма-анорларни шифтдан олиб патнисга солади.

Роҳатой *(куйлайди)*.

Кетар экан жангга мард-майдоним,
Дедим: ёвни янчиб келсанг беомон
Юрагимда қолмас сира армоним.
Ойлар ўтди, билдирмадим зоримни,
Сира қўлдан ташламадим торимни,
Учиб ўтган турналардан сўрардим,
Қўрдингизми деб севгили ёримни?..
Келди бугун қаҳрамоним қошимга,
Қуёш янглиғ ёғду сочиб бошимга,
Қаттол ёвни жангда этиб тору мор
Бахт келтирди, лаззат қўшди ошимга.

Хушназар *(бошида нон солинган сават, ўйнаб киради.)*

Зўр зиёфат-базм бўлиб,
Еган ошим ҳазм бўлиб,
Деган сўзим назм бўлиб,
Бугун димоғим чоғ экан.

Ўғилхон косов кўтариб ойнадан қарайди.

Хушназар. Ҳой, беўхшов париваш, ҳой маликайи дилзор,
саватингни ол дейман, бўлмаса ташлаб юбораман...

Ўғилхон. Бу ёққа бер! *(Нонни олади.)*

Хушназар (*ерга ўлириб*). Уҳ... Худога шукур... Патиринг-ни ҳар биттаси тегиримон тошидай оғир-а...

Ўғилхон. Бу киши тагин менга жазман... (*Кулиб*.) Сиздан кўра ўша Мадумар гушна тузук...

Хушназар. Эй, ўша ялқов, Мадумар гушна мenden тузук бўлдими?

Ўғилхон. Ялқов бўлса ўзим тузатиб оламан. Сизга тегмайман.

Хушназар. Эй, эй... Мен сени қачон оламан дедим? Сени олгандан кўра... ўзимни катта қайрағочга осиб қўйсам бўлмай-дими?

Ўғилхон. Кўп ноз қилманг, кейин пушаймон бўласиз, Мадумар акам ҳадеб менга киши қўйяптилар...

Хушназар. А?.. Нима дединг?

Ўғилхон. Ҳа.

Хушназар. Мадумарни хотини ўлган. У сени ҳам ўлдиради...

Роҳатой. Ундай бўлса ўзингиз...

Хушназар (*кесиб*). Эй синглим, менинг пешонамга хотин битган эмас.

Ўғилхон. Вой, нега ундай дейсиз? Пешонангизга мени битган-ку.

Хушназар (*чўчиб*). А? Худо сақласин! (*Роҳатойга*.) Агар шу гули қаҳ-қаҳ пари менинг пешонамга битилган бўлса, катта бир тарашани олиб синдириб ташлайман!

Ўғилхон. А, а! (*Қувлайди*.)

Хушназар. Йўқ, йўқ, тавба қилдим. (*Қочади*.)

Деҳқонбой (*ташқаридан*). Хушназар! Ҳў, Ўғил полвон қайдасан?

Ўғилхон (*ташқарига*). Ҳозир! (*Хушназарга*.) Қани, олдимга тушинг! Тандирга ўт қўйинг! Сув келтиринг! (*Елкасига қоқади*.)

Хушназар (*елкасини силаб*). Бай-бай-бай, қўлларингиз ҳам кетмон чопавериб, ипак бўп кетипти-я, тасаддуғинг кетай...

Ўғилхон. Юра қолинг энди, ўргилай... (*Бир қўлида сават, бир қўлида косов, қаққайиб чиқади*.)

Хушназар. Оҳ, оҳ... Ана қадду, ана қомат... Бошдан оёгингизгача нозу карашма-я, бай-бай-бай... Савлатингиздан от хурқади-я! (*Чиқади*.)

Роҳатой (*кулади*). Вой қуриб кетманглар-эй!..

Деразада Норбўта кўринад.

Норбўта. Роҳатой!

Роҳатой. Норбўта ака!

Норбўта.

То тирикман бу жаҳонда меҳрибон ёринг ўзим,
Кел, бошимга тожи гул бўл, ёри дилдоринг ўзим.

Роҳатой.

Ўйнатиб олмос қилични, жанг қилиб мардонавор,
Ёвни янчган ботирим сен, чин вафодоринг ўзим.

Норбўта. Роҳатой, сени шундай соғиндимки...

Роҳатой. Соғинган деб мени айтса бўлади... Кўчадан бери келмайсизу...

Норбўта. Жўралар билан гаплашиб қолдим... Ахир ваъдага вафо қилмапсиз-ку, жонгинам?

Роҳатой. Вой ўлай, ваъдамда туриппан-ку... Тухмат қилманг...

Норбўта. Тушунмадингиз, ваъда қилган пахтагиз қани? Ким айтади сизни донғи чиққан теримчи қиз деб?..

Роҳатой. Ҳа, бундай денг... (*Уялиб.*) Қишига осон тутманг... еримизни биласиз-ку, кўпи лойкаш, чимтол, кучсиз ўғитлар бўлмай яхши семиртиролмадик. Кузги шудгорнинг ҳам мазаси бўлмади. Ер юткур кана, семиз ўт, ширалар бўлса ғўзаларимизни бошига битган бало бўлди...

Норбўта (*кесиб*). Қўйинг... Топган баҳоналарингизни қаранг-а! Жўралар билан шу тўғрида гаплашиб сабабини суриштиряпман.

Роҳатой (*ташқарига қараб*). Вой, Хайри холам... Офтобхон опам Тошканнан кептимикин?

Норбўта. Ҳа, айтганча, хабарларингиз бўлдими? Темиржон акам ҳам урушда катта ишлар қилиб, орден олипти. Мен буни фронт газеталаридан ўқиб билган эдим.

Роҳатой. Ҳа, бу хабарни эшитганимиздаёқ колхозимизда тўй бўлиб кетди... аммо...

Норбўта. Ҳа, нимага индамай қолдинг?

Роҳатой. Олти-етти ой бўлди, хат-хабар келмай қолди.

Норбўта. А?.. (*Оғир тин олиб.*) Бўлмаса Офтобхон опам тозаям хафа десанг-чи!..

Роҳатой. Йўғасам-чи, Темиржон акамни қандай севар эди. Кеча-кундуз фикри хаёли Темиржон акамда.

Деҳқонбой ота қўлида хат. Хайри хола ранги оқарган-бўзарган ҳолда кирадилар.

Хайри хола. Болам Норбўта, омон бормисан, айланай? (*Кўришади.*)

Норбўта. Келинг, хола!

Деҳқонбой. Мана буни ўқи, ўғлим! Темиржон акангдан келган бўлса керак.

Норбўта (*ўқиб*). А?!

Жимлик.

Темиржон, акам...

Деҳқонбой. Хўш?

Хайрихола. Нима гап? Айт! Яширма! Нима бўпти?! Айт, болам!

Норбўта. Темиржон акам... Душман билан қаҳрамонларча курашиб ҳалок бўлипти...

Хайрихола. А? Вой болам!..

Кўзи тинади. Роҳатой суяб қолади.

Роҳатой. Холажон! Хайрихола! Сув! (*Сув сепеди, ичиради.*)

Деҳқонбой. Оғир... Ота-оналар учун оғир...

Хайрихола (*ўзига келиб*). Болам! Жоним болам!

Деҳқонбой. Бас, Хайри, бесабр бўлма. Болангни дарров ўлдига чиқарма! Елғон бўлса ажаб эмас, суриштириб аниғни билайлик... Сабр қил!

Хайрихола. Вой, мен қандай сабр қилай! Мени бу ҳасрат адо қилади, куйдириб кул қилади, энди...

Деҳқонбой. Ҳой, Хайрибуви битта сенинг болангми? Бу алам менда йўқми? Менам мана шу тупроққа икки азамат ўғлимни берганман... Сабр қил, келининг Офтобхонга раҳминг келсин.

Жума киради, тўхтади, дарров ўзини панага тортади. Тинглайди.

Келинингнинг юрагини пора-пора қилмай десанг, буни яшир! Аввал яхшилаб суриштирайлик... Гап шу. Хатни бер! (*Хатни Норбўтадан олиб ён чўнтагига солади.*) Темиржон тўғрисида ҳеч нарса билмаймиз!

Жимлик.

Норбўта. Мен... Темиржон акам тўғрисида ҳеч гап билмайман!..

Деҳқонбой. Роҳатой?

Роҳатой. Ҳеч нарса эшитганим йўқ...

Хайрихола. Бу қандай гап? Мен аза очаман, қора кияман!..

Деҳқонбой. Ҳой, Хайрибуви, ниятингни тузук қил, дейман! Келининг ёш, бечоранинг бошида ташвиши катта. Биласми, бунинг оқибати нима билан тугайди?!

Хайри хола. Ахир келинга билдирмай бўладими?.. Эрни у жонидан ортиқ яхши кўради-я...

Деҳқонбой. Ҳа, шунинг учунам билдириб бўлмайди-да. Мен ўғлинг Темиржонни ўз боламдан зиёда кўраман... Темиржон эсон-омон келади... Мен ўғлингга атаб қўй боқаман, келган кунни сўяман...

Хайри хола. Хўп, ишқилиб ёлгон бўлиб чиқсин. Қани хат?..

Деҳқонбой. Йўқ, хатни сенга бермайман. Ўзимда туради... Биров билмасин. Роҳатой, қизим холангни эшикка опчиқ. (*Хайри холага.*) Бор, дам ол, ўзингни юпат!

Роҳатой Хайри холани олиб чиқади.

Норбўта. Деҳқонбой ота, бу қилган ишингиз жуда маъқул.

Деҳқонбой. Албатта, ўзим ётиғи билан кейинчалик... Эй, меҳмонлар келишяпти, кутиб ол! Эй, аттанг-аттанг шу экан-да. (*Чиқади.*)

Жума (*орқадан*). Тўғри айтаман, ука, икки йилдан бери пахтасини бажаролмай қолди-да.

Тўлаганов (*кира туриб*). Демак, раис бўшанг! Айб ўшанда!

Жума (*кириб*). Обу ҳаво паст келди. (*Норбўтага*). Ассалому алайкум!

Умарали, Тошчакки, Мадумар, Тўлагановлар бирин-кетин кирадилар, кўришадилар.

Мана, раисимиз Офтобхон опаниям қурултойда роса терлатишипти, ука!.. (*Газетани Норбўтага беради.*)

Тўлаганов. Уҳў, иморат жойида-ку.

Жума. Ҳа, бу ўша хўжайиндан қолган уй-да, ука.

Норбўта (*газетани кўздан кечириб*). Аттанг, боя обу ҳаво паст келди дедингизми, Жума ака? Мен бир нарсага ҳайронман, ана шу қирнинг нариги томонида бир колхоз бор...

Жума. «Ғалаба» колхозини.

Норбўта. Ҳа, ўлманг... Орада қандай тафовут бор? Ер, ҳаво, иқлим бир хилда. Хўш нимага у колхоз ўттиз центнердан пахта бериб, планини орттириб бажаргану сизлар бўлса бажаролмай ер чизиб қолгансизлар?

Мадумар (*ширакайф*). Эй, билмайсанми, Норбўта, колхозда ҳамма нарса аёл тоифасининг қўлига қолган. Хотин киши кўп бўлса чўмични ит олиб кетади... Тузукми? Эркак йўқ! Эркак!

Умарали. Эй... эй... сен-чи? Сен эркак эмасмисан, гушна!
Мадумар. Жим ўтир!

Тўлаганов. Тўғри эмас, хотинларнинг ҳаммасиниям расингиз Офтобхонга ўхшатманг!

Жума. Офтобхон ёмон ишламади. Лекин у бечораниям эри кетиб ташвиш бошига тушиб қолди. Эридан хат-хабар йўқ... Шунинг учун пахтани унутиб қўйди-да. Мана энди ўзинг келдинг. Ишни қўлга олмасанг бўлмайди, ука...

Норбўта. Бу хил гапга ҳожат йўқ.

Ташқаридан Деҳқонбой Норбўтани чақиради, у чиқиб кетади.

Жума. Эй тавба-э, эй ҳали раис бўлдилару нозам қилдилар... (Тўлагановга.) Хайр, майли, хўш, энди ўзингиздан сўрайлик, ишларингиз қалай? Уй-рўзғорчилик... Қийналмаяпсизми?

Тўлаганов. Худо хайр берсин, колхоздаги ёр-оғайнилар туфайли ҳар жиҳатдан маъмурмиз. «Ударник» колхозининг раиси қалин ошнам. У менга бу йил бир-икки гектарга шоли экиб берадиган бўлди. Энди сизлар сабзавотдан қарашиб юборсаларинг, а, лаббай?..

Мадумар. Ҳа, бўпти, мана Жума акам омон бўлсалар!..

Умарали. Аммо бу раисимиз Офтобхон, кўп бахил хотин-да...

Тўлаганов. Мана, Тошкентдаги қурултой ҳам тугади, колхозларнинг вазифаси яна оғирлашиб кетди. Эндиликда Офтобхонга ўхшаганлар колхозни эпложмайди. Қолхозга уддабурон, иш кўзини билган, чаптаст одам раис бўлиши керак. Офтобхон келган куниеқ колхознинг мажлисини чақираман.

Жума. Ҳа, балли, яхши ишлаган бўлса — ошини, ёмон ишлаган бўлса — бошини ейди, ука.

Тўлаганов (соатига қараб). Уҳ-ху-в... Иш чатоқ бўпти-ку... «Галаба» колхозида мажлис чақирган эдим, икки соат ўтиб кетипти, вақт топсам қайтиб келаман, хайр ҳозирча... (Кетади.)

Жума (секин). Ҳақ гап шуки, Офтобхон бу йилам колхозга раис бўлиб турса, ҳаммамизни худо уради. (Шивирлайди.)

Бошқалар. Астафирулло...

Жума. Ҳали Тўлаганов шама қилди-ку, энг яхшиси, Офтобхонни раисликдан бекор қилиш керак!

Мадумар. Бўпти! Қолхозимизга бўлак кишини раис қиламиз, тузукми?

Тошчакки. Мана Жума акамни ўзлари жудаям боп!

Жума. Бе... ҳа, майли, укалар, мажлис бўлсин, бир гап бўлар...

Мадумар. Мажлис бўлсин... Чаппа қип ташлайман! Тузукми!

Аста-секин ёш-яланглар, ясанган жувонлар, кампирлар, чоллар тўплана бошлайдилар.

Меҳмонлар. Салом. Муборак бўлсин!

Деҳқонбой. Қуллуқ, қуллуқ!

Бошқалар. Бизниям шундай кунларга етказсин!

Деҳқонбой. Ҳой, Роҳатой, Ўғилхон, ўртоқларингни кутиб ол!

Роҳатой. Вой ўлмасам, Дилбархон, Савринисо, Адолхон, қани, жойларингизни билиб ўтиринглар.

Ҳамма ғала-ғовур билан жой-жойларига ўтиришади.

Деҳқонбой. Ёппасига хуш келибсизлар! Қани, марҳамат! Ҳа, бу ўғлим Норбўтанинг зиёфатига аталган мусаллас эди! Қани, қўлга олинглар, азамат жангчи фарзандларимизнинг соғлиги учун!

Меҳмонлар (*қўлларида қадаҳ*).

Нозик қадаҳ жарангласин қўлларимизда,
Унсин зафар чечаклари йўлларимизда.
Шу муқаддас Ватан — бизнинг онажонимиз,
Қуёш — ҳаёт бахш этувчи меҳрибонимиз.
Яша, яша, улуғ Ватан, сенга шараф-шон!
Қасд айлаган ёвларингга ўлим беомон!

Роҳатой (*дутор чертиб, якка*).

Очилур гулшанда гуллар қўлда торим, куйласам.
Товланур боғда кулиб олма-анорим, куйласам.
Тинглагай тўхтаб ҳавода юксак учган турналар,
Хур Ватан, олтин қуёш, бахту баҳорим куйласам,
Ларзалар тушгай фалакка, чайқалиб дарё тошур,
Шавкату шоним билан номусу орим куйласам.

Қизлар рақс қиладилар.

Жума. Норбўта, жуда хаёл суриб қолдинг, ука?
1-колхозчи. Ҳа, ёзилиб ўтир, кўп ўйланма...

Норбўта. Йўқлаб келганларингиз учун раҳмат. Лекин бундан икки йил бурун донг чиқарган, намуна бўлган колхозинг бунчалик шарманда бўлгандан кейин кўнгилга ўйин-кулги ҳам сиғмас экан-да.

Мадумар (*маст*). Эй, Норбўта, ҳақ гап шуки, раҳнамоинг аёл бўлгандан кейин ишнинг оқибати шунақанги вой бўлар экан?

Хушназар. Билиб гапир, гушна, Офтобхон опамда айб йўқ.

Мадумар. Эй, сен гапирма, нима, мушт отишасанми? Э, сен ўша хушомадгўй...

Хушназар. Тилингга зўр берма, сайратма!

Деҳқонбой (*кириб*). Ҳой, зиёфатимни бузманглар!

Жума. Бир гапдан қола қолсанг бўлмайдими, Мадумар?!

Мадумар. Э... Булар қачонгача нонимизни туя қилишади?

Норбўта. Мадумар ака, андиша ҳам керак!

Мадумар. Андиша қилмайман! Қўрқмайман, дангал гапираман, Офтобхоннинг қўлидан келса раислик қилсин-да.

Орқадан Офтобхон билан Қосимовлар кўринади.

Хушназар. Ҳой, ялқовларнинг пири, Офтобхон опани нега қоралайсан? Айб унда эмас!

Офтобхон (*яқин келиб*). Тўғри! Мадумар ака, жуда тўғри айтди. Айб менда!

Ҳамма ҳайратда. Жимлик.

Мадумар (*ҳайрон, Жумага*). Бу иш қандоғ бўлди?

Жума (*секин*). Жим, мажлисда гаплашамиз.

Офтобхон (*Норбўтага*). Омон-эсон келдингми?

Норбўта. Шукур, қани, ўтиринг, опа!

Деҳқонбой. Офтобхон, қани ўтир, дам ол, қизим. Қани ўртоқ Қосимов, марҳамат, бошим кўкка етди. Хўш, Тошкентда қандай гаплар бор?

Қосимов. Жудаям яхши гаплар бор, ота!

Ҳамма. Эшитайлик.

Мадумар. Ҳа, бўлган гапни очиқ айтаверинг!

Офтобхон (*жиддий*). Шу йилдан бошлаб пахта планини тўла бажариш учун, биз қурултойда, ҳаммангизнинг номингиздан қасамёд қилиб келдик.

Ҳамма бирдан оёққа туради.

Ҳамма. Қасам?

Офтобхон. Ватанимизнинг равнақи учун, фашист итваччаларни азиз тупроғимиздан ҳайдаб, йўқ қилиб ташлаш учун пахта керак, пахта! Ҳа, маррага оз қолди. Халқимиз кўп қийин-

чилик-машаққатларни енгиб, ҳар соҳада ютиб чиқди. Мен ҳам шу халқнинг битта қизиман, шунинг учун ҳам сиздай кекса оталаримга, қора кўз укаларимга, меҳрибон опа-сингилларимга суяниб туриб, дадил қасамёд қилдим.

Ҳамма ўзаро гаплашади. Деҳқонбой қаддини ростлайди.

Деҳқонбой. Гап шу! Модомики, бизнинг номимиздан қасамёд қилибсанми, энди бошқа гапнинг бўлиши мумкин эмас! Бу қасам — халқ қасами! Эндиликда ишингга пухта бўл! Ишга ҳозирданоқ бел боғла! Қасам билан ҳазиллашма! Қасамхўрни юзи қора бўлади! Бошла... Ҳаммамиз сен билан бирга!

Жимлик.

Қизим, нега йиғлайсан?!

Офтобхон (*чолнинг кўксига ташланади*). Отажон!.. Айланай сизлардан!

Саримсоқ ота. Дадил бўл: мардлардай ишга кириш!

Офтобхон. Отахонларим! Ҳозир сизлар юрагимга чироқ ёқдингиз! Менга куч-қувват бердингиз!..

Деҳқонбой. Қани, гапир. Тошкентдан қандай йўл-йўриқ келтирдинг?

Офтобхон. Ҳозир, отажон, ҳозир! (*Мактубни беради*.) Мана! Марказий Комитетга ёзилган мактуб!

Чироқ ўчиб саҳна айланади. Меҳмонхонанинг бети, айвон, ҳатто деразалар ҳам саноқсиз одамлар билан тўлиб-тошган. Кексалар, болалар, ёшланглар, қизу жувонлар жим ўтирадилар. Ҳаммада қандайдир кўтаринки руҳ, ажиб бир кайфият, улуғворлик; жиддият ҳукм суради. Саҳна бир қанча алвон, шиорлар билан безатилган.

Офтобхон (*мактубнинг охирги сатрларини ўқийди*). Биз пахтачиликни кўтаришга аҳд-паймон қилдик ҳам Марказий Комитетга шу мактубни ёздик. Бу мактуб бутун ўзбек халқининг қасамномасидир. Биз бу мактубни бир овоздан қабул қилдик. Партияга берган ваъдамиз ваъда! Бу ваъда муқаррар бажарилади. Биз бу йил пахта планини бажарамиз деб умумхалқ юришини эълон қилдик. Сўзимиз ва мактубга қўйган имзомиздан қайтмаймиз!

Қарсақлар.

Қосимов. Колхознинг кекса аъзоси Деҳқонбой ота бошлаб қасамномага қўл қўядилар.

Деҳқонбой (*мактубни олиб*). Фарзандларим!.. (*Ҳаяжон*-

ланиб, салмоқ билан гапиради.) Мен саксон баҳорни кўрганда жангчи фарзандларимизга ёзилган бир хатга қўл қўйганман. Ана ўша хатда биз, ўз ўғилларимизга: «Агар сизда ор-номус бўлса орқага бир қадам ҳам чекинманг, олға босинг!» дедик. Бизнинг амри фармонимизни қулоққа олган шерзодларимиз, мана бугун фашистни қийратиб, қувиб бораётимими? Ҳа, фашистга сичқоннинг ини минг танга бўп қолди. Фашистни ўлдириш савоб, «сизнинг одамгарчилигингиз ўлдирилган фашистларнинг сони билан ўлчанади» дедик. Хўш, энди бизнинг одамгарчилигимиз нима билан ўлчанади?.. Пахта планини бажаролмай хижолатга қолдик! «Агарда фашистни ўлдирмасдан келсангиз... Сизга дарвозамиз ёпиқ!» дедик. Хўш, энди эртага жангчи ўғлингиз дарвозангизни тақиллатиб келса, қани айтинг, қайси юз билан очасиз?! Оғир, дўстларим, оғир. Шунинг учун, болаларим, бу аламли доғни ювайлик, ваъдани бажарайлик!

П а р д а

ИККИНЧИ ПАРДА

ИККИНЧИ ҚУРИНИШ

Офтобхоннинг ясатилган уйи.

Хайри хола (ёлғиз).

Жоним болам, жангга мардона кетдинг.
Тулпорингни суриб, ҳар ёна кетдинг.
Кўнгил дарёсида дурдона кетдинг,
Азиз ўғлим, ёвни қирдинг беомон,
Жангга кириб бўлдинг ботир-қаҳрамон.
Ватан учун ҳадя қилдинг ширин жон.

Ўргилай Темиржон, қадди-бастингдан онагинанг айлансин...

Хушназар (ҳовлиқиб кириб). Ассалому алайкум.

Хайри хола. Кел, болам...

Хушназар. Опам қанилар? Арзим бор эди.

Хайри хола. Қанақа арзинг бор эди, болам?

Хушназар. Нимасини сўрайсиз, мени хонавайрон қилишди... Кафангадо қилишди... Дод! Мадумар гушна билан Тошчаккидан дод!.. Куппа-кундуз куни мени шилиб, яп-яйдоғ қилиб кетишибди-я!

Хайри хола. Нимангни ўғирлашибди? Арзигудай нарсамиди?

Хушназар. Арзигудай нарсамидимиш?..

Хайри хола. Ўтир, болам, ўтир, ҳозир ўзиям кеп қолар, сув ичиб ол.

Хушназар (сув ичиб). Уҳ, раҳмат! Бу бошлар қовоқ бўп кетди, қовоқ!

Хайри хола. Вой болам, нимага бошинг қовоқ бўп кетади?!

Хушназар. Эй, бу келиннингиз шундай ишларни қиляптики, асти қўяверинг... Ҳозир ҳамманинг эс-ҳуши пахтада. Биз бўлсак зеновой, ҳазиллашмайсиз... (Кулиб.) Мадумар гушнанинг фиғони фалакка чиқиб кетди. «Ўла!» дедим. Ҳа, савил эшакдиям баҳоси кўтарилиб кетди денг...

Хайри хола. У нима деганинг, болам?

Хушназар. Эшакка ҳам улов деб ном бердик.

Хайри хола. Худо урди-кетди, бу қайси тентакдан чиққан гап?

Хушназар. Бу ҳаммаси ўша келинингни иши. Учта ясла бўлармиш... Далани ўзида икки-уч маҳал овқатлар берилармиш... Иш катта. Хайр, энди анави савил тандирни бузиб ташлайверинг! Ахир менга берсангиз, ерга соламану...

Хайри хола. Эй, нега тандирни бузар экансан?

Хушназар. Ҳазил, ҳазил! Хафа бўлманг! Аммо, энди уйда нон ёпиш йўқ. Нонниям керагича колхоз новвойхонасидан олаверасиз. (*Кетади.*)

Хайри хола. Мен ўзим нима ташвишда-ю...

Ичкари кириб кетади. Офтобхон ҳорғин киради... Унинг юзида ташвиш аломатлари. Уст кийимини ечиб бир четга қўяди.

Офтобхон. Уҳ... (*Дармонсиз.*) Айтишга осон. Лекин бажариш жуда қийин... (*Чарчаган кўзларини Темиржоннинг сура-тига тикади.*) Темиржон, шу кеча-кундузда ёнимда бўлсангиз эди...

Тўлаганов (*ҳовлиқиб киради*). Офтобхон, бу қандай ўзбошимчалик? Мажлис қилар экансиз, нега менга хабар бермадингиз?

Офтобхон. Хафа бўлманг, ўртоқ Тўлаганов. Сизни ҳеч қаердан топиб бўлмади. Яхшиям ўзингиз келиб қолдингиз. Утиринг, улар ҳам ҳозир келишади.

Тўлаганов. Керак эмас! (*Стулни олиб қўяди.*) Ахир менинг битта жоним бор. Қаллаин саҳардан то қора шомгача, хуфтондан то азонгача югурганим югурган! Сизнинг бундай бе-маҳал чақирган мажлисингизга вақтим йўқ! (*Кетади, яна қайтади.*) Сиз нега менинг маслаҳатларимга юрмайсиз?

Офтобхон. Мен сизнинг нотўғри маслаҳатларингизни қабул қила олмайман.

Тўлаганов. Худо ҳақи, Офтобхон, жуда ҳам ўжар аёл экансиз. Кўзингиз уйқуда, қулоқ солинг. Мен Жума ака билан биргаликда кўп масалаларни ҳал қилдим, иш планларини белгиладим. Шунинг ўзи кифоя.

Офтобхон. Жума ака билан тузган планларингизни правление қабул қилмади.

Тўлаганов. Ўзингиз қабул қилмагансиз, атайин қиласиз. Сиз ўзбилармон хотинсиз. Бориб масалангизни қўяман.

Офтобхон. Қаёққа бориб дод десангиз деяверинг, колхоз учун партия олдида, райком олдида ўзим жавоб бераман.

Тўлаганов. А-ҳа... Тумшунгиз кўтарилиб кетибди.

Чертиб қўйиш керак. Мен сиз билан районда гаплашаман. (Зарда билан чиқиб кетади.)

Жума (кира туриб). Эй, тавба-э, ўт-олов, а?!

Деҳқонбой, Норбўта, Мақсудов, Роҳатой яна бир неча колхозчилар кирадилар.

Деҳқонбой. Қизим, Тўлаганов нега мажлисга турмай кетди?

Офтобхон. Мажлис бемаслаҳат, бемаҳал чақирилган эмиш. Утиринглар.

Жума. Тоқатингизга балли-э, Офтобхон. Бирининг кўнглини энди овласанг, иккинчиси устингдан дод дейди.

Деҳқонбой. Айниқса, Тўлагановга ўхшаганларни рози қилиш жуда ҳам мушкул денг.

Жума (чўчиб). А?.. Тўлаганов? Тўғри айтасиз... Ҳа... Дарвоқе, Офтобхон, сизга айтиш хаёлимдан кўтарилибди. Кичкина кор-хайри бор экан, бир оз майда-чуйда сўради. Бермасликнинг ҳеч иложини қилолмадим. Ўзингиз ҳам ваъда қилган экансиз.

Офтобхон. Нима?

Роҳатой. Вой, тавба, тўй қилмоқчиман, деб қўй билан гурuch сўраган эди. Офтобхон опам бермаган эди-ку!

Жума. А, шунақами? О, Тўлаганов-эй... Бўлмаса мени лажиллатибди-да...

Деҳқонбой. Жумабой, шу омборчи Ёрматни ҳам бўша-тиш керак эди-да.

Жума. Ҳа, бу ҳақда Офтобхон ҳам гапирган эдилар. Лекин боп одам тополмай юрибман.

Офтобхон. Эртага омбор мудирига буйруқ беринг. Тездан ҳисоб-китобни топширсин.

Жума. Кўп яхши, жоним билан.

Офтобхон. Хўш, Норбўта?

Норбўта. Ҳайдалган ерларнинг ҳаммасини текшириб чиқдик, 290 гектарча ер ҳайдалган.

Офтобхон. Бу жуда оз. (Мақсудовга.) Сиз нима дейсиз?

Мақсудов. Тўғри, баъзи жойлар юзаки, чала ҳайдалган экан, қайтадан ҳайдаттирдим.

Офтобхон. Бундан кейингисига эҳтиёт бўлиш керак.

Ҳамма. Ҳа, албатта.

Норбўта. Ариқларни тозалаш ишлари тугади. Аммо ўғит етишмаяпти. Ҳали кўп ўғит керак.

Офтобхон. Мўл ҳосил олиш учун ўғит керак, ўғит!..

Деҳқонбой. Тўғри, ер тўйса, эл тўяди. Ёрни тўйдирмасдан ҳосил олиш қийин.

Жум а. Уғитни қаердан ҳам топдик энди? Уғит бўлмаса, куч бўлмаса, одам етишмаса, ҳайрон бўласан киши.

Деҳқонбой. Шошма-шошма. Бир нарса эсимга тушиб қолди. Шу сойни нариги томонида қадим замонларда катта бойларнинг подахонаси бўлар эди. Хўжайинимизнинг подаларини биз ҳам ўша ерда сақлар эдик, ана ўша ернинг турган-битгани ранг-да, қизим!

Офтобхон. Бор бўлинг, отахон! Рост айтасиз!..

Мақсудов. Қари билганини, пари билмайди, дейдилар.

Офтобхон. Ўша жойни дарров бориб кўриш керак!

Норбўта. Шу бугуноқ борамиз...

Офтобхон. Яна бир маслаҳат: шу икки-уч кун ичида қишлоқни тозалаш куни ўтказамиз. Қўрғон ичларини, оғилхона, култета, кўча, гузарларни тозалаймиз. Ҳамма ахлат-супуринди, сомон-похол, чўпларни бир жойга тўплаймиз.

Деҳқонбой. Балли, қизим, от-улов, араваларни ҳам тайёрлаб қўйиш керак.

Ҳамма. Жуда яхши маслаҳат.

Жум а. Хўш, энди бу ишларга кимни мутасадди қиламиз?

Офтобхон. Уғитларни йиғиш ишини ўзим бошқараман. Далага ташиб етказиш ишини Норбўтага топширамиз.

Йигитча (кириб). Мумкинми?

Офтобхон. Ҳа, нима гап?

Йигитча (Мақсудовга). Ўртоқ Мақсудов, сизни райондан телефонга чақиришяпти.

Мақсудов. Ҳозир! (Офтобхонга.) Офтобхон опа, менга жавоб берасиз, мен шунақаси бўлак колхозга ҳам ўтаман.

Офтобхон. Яна қачон келасиз? Бояги масалаларни оқибати нима бўлади?

Мақсудов. Мен ўша масалаларни районда ҳал қилиб, яна келаман. Хайр! (Чиқади.)

Саримсоқота. Қўп яхши одам-да, шу агроном.

Жум а. Яна бир масала бор эди...

Ҳамма. Нима экан?

Жум а. Офтобхон Тошкентдалигида колхозга саккиз кийимлик бахмал, ўн дона ғижим рўмол олган эдим. Шунингдек, костюм, хотинлар пальтоси, тағин... етти жуфт этик ва баъзи майдачуйда дегандек... Шуларни чанг босиб ётибди.

Офтобхон. Нега тақсимлаб бермай сақлаб юрибсиз?

Жум а. Ўзи оз нарса. Тақсимлаган билан ҳаммага етмайди. Агар хўп десаларингиз, шу молларни правление аъзолари ўртасида бўлиб қўя қолсак, дейман.

Жимлик.

Офтобхон. Бу нарсаларни биринчи навбатда жангчилар

оиласига, ортиб қолса баъзи муҳтож қария колхозчиларга ула-
шиб бериш керак! Уқдингизми?

Ҳамма. Бу жуда яхши иш бўлади.

Офтобхон. Бахмал биланғижим рўмолни сақлаб қўйинг.
Ҳадемай, илғор қурт боқувчиларни мукофотлаш учун керак бў-
лади.

Чоллар. Балли, қизим.

Мадумар (*Тошчакки билан Умаралини судраб келади*).
Бу ёққа юр! Мен қаёқда ишласам, сенлар ҳам ўшағда ишлай-
санлар!

Тошчакки. Ҳой, ёқамни қўйвор, нима дейсан менга,
гушна?!

Мадумар. Раис опа! Мен ўзимни пахтада кўрсатаман, ту-
зукми?

Офтобхон. Сиз ўзингизни сабзавотда ҳам кўрсатиши-
нгиз мумкин.

Мадумар. Мен қасамномага сабзи-пиёз бераман, деб қўл
қўйган эмасман! Мана бу азаматлар ҳам мен билан пахтада
ишлашади.

Умарали. Правление мени қайси ишга қўйса, ўшани қила-
ман-да!

Мадумар. Мен правлениедан сўрайман, ўзимиз битта зве-
но бўлиб пахтада ишлаймиз, бошқа гап йўқ!

Офтобхон. Мадумар ака, бош тортманг!

Бошқалар. Ҳа, ҳа, бош тортма!

Мадумар. Раис опа, нима бу? Уша Хушназар берган пах-
тани мен беролмайманми? Ё биз ота ўғли эмасми? Мени ҳам
отам ўғлим деган. Мен ҳам ўғил боламан.

Хушназар. Ҳа, ўғил боласан. Осмон йиқилса, оёғинг би-
лан тираб қоласан. Бўлдими, гушна? Хўш, наъравор арслон та-
ғин оғзинг эски қопдай очилиб қопти? Гавҳаримни нима қил-
динг гушна?

Мадумар. Қанақа гавҳар, галварс?

Тошчакки. Ҳе, сенинг молингни ўғирлаган етти масҳаб-
да мусулмон эмас.

Хушназар (*истеҳзо билан*). Фариштасиз, пирим, фариш-
та! Яхшиликча молимни чўзиб қўйинг.

Жума (*кулиб*). Қанақа мол. Ҳой, молдор бойвачча!

Хушназар. Қанақа мол бўларди, булар менинг томор-
қамга кириб, ўн арава ўғитимни ўмариб кетишибди.

Умарали. Ҳо-ҳо, ёмонам шаллақи бўлибсан-да, Хушназар.

Хушназар. Гапирма! Нима, сен буни бир чилим наша ё
бир коса кўкнори, деб билдингми? Учовинг ҳам минг гўлаҳга
ўт қўйиб, муттаҳамликни пирра қилган туллаксанлар!

Мадумар. Астафирулло...

Норбўта. Офтобхон опа, Мадумар акани ўз бригадамга қўшиб олсам...

Хушназар. И-йе, нима деяпсан, Норбўта, бунинг бурди бор эканми? Бу қасамномага қўл қўйди нима-ю, қўймади нима?

Мадумар. Бас, ҳаддингдан ошма, Хушназар. Ўзингни эр билсанг, бошқани шер бил. Тузукми? Мен ҳам одам, менинг ҳам лафзим бор. Мен ҳам белида белбоғи бор йигитларданман. Ўша сен чопган ерни мен чополмайманми? Ҳе, сени қара-ю...

Офтобхон. Агар правление аъзолари хўп деса, Мадумар акани Роҳатойга берамиз.

Ҳамма маъқуллайди.

Роҳатой. Розиман.

Мадумар. Қуллуқ, кам бўлманг опа!

Офтобхон (*Мадумарга*). Лекин эҳтиёт бўласиз-да, тагин Роҳат билан мени қизартириб қўйманг.

Мадумар. Йўқ, Офтобхон опа, хотиржам бўлаверинг. (*Хушназарга*.) Мен бунга кўрсатаман! Роҳатой, ҳа, ишонаверинг, синглим!

Роҳатой. Мадумар акани зеновой қилиб оламан!

Офтобхон. Ўзинг биласан. (*Мадумарга*.) Эшитдингизми, Мадумар ака?

Хушназар. Аҳволи кундан ҳам равшан бу гушнанинг. Бир марта шарманда бўлиши чўнтагида нақд турипти.

Мадумар. Ўша сен айтган дангаса, Мадумар гушна сендан икки ҳисса ортиқ пахта бермаса одам эмас...

Офтобхон. Энди ҳаммаларинг уй-уйларингга бориб дам олинглар...

Хушназар. Барибир, ўғирлик ўғитлар билан ҳосилимни кўтараман, деб ўйлама.

Деҳқонбой (*Хушназарга*). Қўй энди, кейин гаплашамиз. Юринглар!

Хайрлашиб кетадилар. Офтобхон эшикни ёпади. Утириб газета ўқийди.

Жума (*қайғиб келади*). Офтобхон, ижозатми?

Офтобхон. Ҳа, нега қайтдингиз?

Жума. Ўзингизга хос бир-икки оғиз сўзим бор эди.

Офтобхон. Қандай сўз экан?

Жума. Ҳе... Ҳалиги... Офтобхон. Колхознинг молу дунёсини ҳар кимга ишониб, топшириб бўлмайди. Шу омборчи Ерматни бўшатмасак, дейман.

О ф т о б х о н. Нега?

Ж у м а. Негаким, ҳозир Ёрматдай тўғри, ҳалол одамни топиб бўлмайди.

О ф т о б х о н. Ҳалиги қарор қатъий. Уни эртагаёқ ишдан бўшатиш!

Ж у м а. Офтобхон, агар у ёмон бўлса, мана бошим. Ахир менга ҳам ишонмайсизми?

О ф т о б х о н. Ишонган тоғда кийик ётмас экан.

Ж у м а. Ана холос... Офтобхон... Сизга зигирча ҳам ёмонлигим йўқ, агар сизга қилча ёмонликни раво кўрсам ниятимга етмай.

О ф т о б х о н. Жума ака, садоқатингизни ишда кўрсатинг.

Ж у м а. Ҳа, албатта. Ахир иккимиз ҳам баиттифоқ, бир ёқадан бош чиқарсак, ишларимиз ҳам жойида бўлиб, орамизга ола дармайди.

О ф т о б х о н. Орамиз бузуқ эканми? Қим айтди сизга?

Ж у м а. Ахир, иккимиз ака-укадай, бирга ишлаётганимизни кўролмайдиганлар йўқ дейсизми? Унақанги бегоналарни гапига кирманг!

О ф т о б х о н. Бошқа гапингиз йўқми?

Ж у м а. Офтобхон, бошингизда шунча ташвишлар туриб, хотин бошингиз билан кўп ишларни қиялпсиз. Қим миннатдор бўлади, дейсиз. Омборни галлага, хумни мойга тўлдириб қўйиб, ундан кейин хотиржам ишлаш керак-да... Агар хўп десангиз, шу омбордаги нарсалардан юборай, кўрпа-тўшакларни ҳам янгилаб олинг.

О ф т о б х о н (*ҳайрон*). Хўш, бу нима деганингиз?

Ж у м а. Уй-рўзғорингизни биламан. Аҳволингизга ачинаман.

О ф т о б х о н. Аҳволимга ачинмай қўя қолинг! Кўпчиликнинг ҳақини ҳазм қилвориш қийин, Жума ака! Ҳали сиз шунақа одамсиз?

Ж у м а (*кулги аралаш*). Оҳ, оҳ. Жудаям тўғри. Жудаям баҳоси йўқ хотинсиз-да, Офтобхон. Қишининг ўсмоқчилаб сўраганини дарров била қоласиз-а. Мен сизни шунинг учун ҳам жонимдан ортиқ кўраман. Ёмон одамлар кўп, ёмон кўздан сақласин. Эркак киши бўлмаса, аёл кишига кўп қийин бўлади. Нимаки хизматлари бўлса жоним билан тайёрман.

О ф т о б х о н. Раҳмат, лекин бу ҳовлида сизбоп иш ҳам йўқ.

Ж у м а. Эй... Бизники беғараз, мен сизни синглимдан зиёда кўраман. (*Темиржоннинг расмига қараб.*) Ҳа, Темиржон бўлса, ўз укамиз. Умрингни бергур, суратга зап тушган экан-да, бай-бай-бай.

О ф т о б х о н (*хаёл суриб*). Ҳа, Тошкентда олдирган эди.

Жума. Эҳ... (Хўрсиниб.) Энди бечоранинг суратигина қолди десангиз-чи?! Ҳа... Э... Ундан хабар кептими?

Офтобхон. А? Кептими, кимдан эшитдингиз?

Жума. Нега ундан хат-хабар йўқ экан-а?

Офтобхон. Билмадим, бедарак бўлиб кетди.

Жума. Ҳеч нарса ҳам эшитмадингизми?

Офтобхон (ҳайрон). Ҳеч нарса. (Изтироб билан.) Сиз бирон нарса эшитдингизми?

Жума. Эй... Мен... Ҳалиги... Хайр энди, Офтобхон! (Кетмоқчи бўлади.)

Офтобхон. Йўқ, сиз бирон хабар эшитганга ўхшайсиз, айтинг, Жума ака!

Жума. Сабр қилинг, Офтобхон, сабр қилинг. Унча хавотирли гап йўқ. Ниҳоятини анави ерда бир-иккиталар Темиржон... Темиржонми... ҳалиги... хўш... Темиржондан хат кептими... деб гаплашаётгандай бўлишган эди.

Офтобхон (қаттиқ изтироб ичида). А? Кимлар? Кимлар?

Жума. Кимлар эди-я?.. Эҳ, эсим қурсин. (Бошига уриб.) Агар хабар топмаган бўлсангиз, жангчи болалардан сурштириб кўрай дейман-да, Аҳмад билан Эгамбердининг болалари ҳам келган эмиш. Шуларга ҳам учрашай. Қўйинг, хафа бўлманг... худо хоҳласа, бир кун эмас, бир кун ҳақиқат очилиб қолар. Ҳа, ҳов... Хайр энди, мен кетай... Хайр, яхши туш кўриб ётинг. (Кетади.)

Офтобхон ҳаяжон ичида ўртага келади, титраб-қақшаб ётоқ эшигига югуради. Суратни кўради, бақирмоқчи бўлади. Ниҳоят ўзини босади. Бўғилиб чақиради.

Офтобхон. Ойи, ойижон! Бу ёққа чиқинг!

Хайри хола (чиқиб). Ҳа, болам. Нима дейсиз? Нима бўлди?

Офтобхон. Бу ерга келинг, ойижон... Нима... Ҳалиги... Бу... Нега шу чоққача ўғлингиздан хат келмас экан-а?

Хайри хола (ранги ўчиб). Не билай, айланай келин?

Офтобхон. Ёки... менинг йўғимда хат келгану...

Хайри хола. Йўқ, йўқ! Хат келгани йўқ. (Йиғлайди, бўғилади.) Қандай қиламиз, жони омон бўлса бир кун хат келиб қолар.

Офтобхон. Онажон, ростини айтинг, мендан сир тутманг. Йўғасам...

Хайри хола. Вой, болам, менга ишонмайсизми? Қани энди хат келса, кўзларимга суртардим.

Офтобхон. Ингламанг, онажон... уҳ... Этларим жимирлаб, юрагим аллақандай бўлиб кетди, онажон, сув беринг! (Утиради.)

Хайри хола. Хўп болам, хўп. Мана! (*Сув беради.*)

Офтобхон. Хайрият... Шундай қўрқдимки...

Хайри хола (*силаб-сийпаб*). Чарчаганингизники болам. Оғир бўлинг. Кўп ўйланаверманг.

Офтобхон. Қўнглимга қандай хунук гаплар келди... (*Сесканиб.*) Нега мен қўрқдим, а?.. Нега юрагим ўйнади?.. Йўқ, ҳеч гап йўқ. Ҳаммаси ваҳима, онажон... Боринг, кириб ётинг!

Хайри хола кириб кетади. Офтобхон ёлғиз. Жимлик.

Хат-хабар йўқ... (*Сурагга тикилиб.*) Темиржон, кошкийди, хатингиз келса, кўзларимга суртсам, тўкилган юрагимга дармон бўлармиди. Кеча-кундуз фикру хаёлим сизда. Уйга келаман — сиз йўқсиз. Дастурхон ёзилади — сиз йўқсиз. Бир қошиқ ошни ҳам сизга илиниб ичганимни билмайман. На кўзимда уйқу бор, на жонимда ҳаловат. Ахир нега хат ёзмайсиз! Ёки... Бирон қанотли ўлим! (*Сесканиб.*) Йўқ, йўқ, бундай хунук ўйларни бошимга келтирмай. Албатта қаҳрамон бўлиб келасиз, фақат икки энлик хатингизга интизорман, хат ёзинг, жоним хат!

Музыка.

Эй гўзал қушлар, берингиз меҳрибонимдан хабар,
Севганим, кулган баҳорим, бахту шонимдан хабар...
Айрилиқнинг оташида куйса ҳам жону таним,
Сабр этай, келса Ватанга посибонимдан хабар.
Хушxabар келса қуёшдай бўлгуси бошим баланд,
Соғиниб, битди қарорим, борми жонимдан хабар?

П а р д а.

УЧИНЧИ ПАРДА
УЧИНЧИ ҚҰРИНИШ

Қўм-қўк дала. Теварақда қизғин иш бораётир. Тракторларнинг гуриллаши жимликни бузиб туради. Мадумар звеноси қоплаб ўғит ташимоқда.

Мадумар. Ҳа, азаматлар, бўшашманглар! *(Хушназарга.)* Ҳа, галварс, тағин ошхонага айланишиб қопсан?

Хушназар *(бакка сув қуяди)*. Ҳа, гушна, чигитларни бўлса экиб бўлдиқ. Энди сенга ўхшаб, берсанг ейман, урсанг ўламан, деб ётиб олмай, ошхонага ҳам ёрдамлашяпман-да...

Мадумар. Кўп ҳовлиқма, экиш ҳам иш бўптими? Ҳолинг-ни чопиқда кўраман, галварс!

Хушназар. Барибир, яғирингни зар тўқим билан ҳам яшир-ломайсан, гушна. *(Кетади.)*

Норбўта билан Роҳатой қоп кўтариб ўтади.

Норбўта. Уҳ... Роҳатой, тезроқ пахта пишса-ю... йиғиб-те-риб топширсак, ундан кейин...

Роҳатой. Қўйинг, ҳозир юрагимга чироқ ёқсангиз ҳам ёри-майди.

Норбўта. Нега, нега жоним! Гапир.

Роҳатой. Сиз сўраманг, мен айтмай.

Норбўта. Ҳа... Экишда орқада қолганингдан хиҷолатми-сан?

Роҳатой. Ҳа, бўпти. Қани, кўтаринг қопингизни. *(Қоп ўз-ўзидан жилади.)* Вой ўлай, вой ўлмасам! *(Хушназарни кўриб.)* Э, боринг-э... Хушназар ака, ҳеч тинч юрмайсиз-да.

Хушназар. Хо-хо-хо. Қани, кўтар қопингни. Ҳе фалак, Хушназарвойни қилдинг-ку ҳалак.

Кетишади.

Офтобхон билан Деҳқонбой киради.

Офтобхон *(кириб)*. Уғилхон, тезда Роҳатойни топиб кел!

Уғилхон. Хўп, опагон. (Кетади.)

Офтобхон. Хўш, отажон, қулоғим сизда.

Деҳқонбой. Ҳар қалай, жуда ҳушёр бўлишинг керак, қизим. Баъзи бир гапларга қараганда бу нобакор, уч-тўртта муттаҳамлар билан тил бириктириб, колхознинг кўп нарсаларини сув қилганга ўхшайди.

Офтобхон. Хотиржам бўлинг, ота, текшириш борапти.

Деҳқонбой. Жинойт бўлса, жавобгарликка торт.

Офтобхон. Хўп, отажон. (Розиқ билан бирга ўтиб кетаётган Адолатни кўриб.) Адолатхон!

Адолатхон (тўхтаб). Лаббай, опагон.

Розиқ ҳам тўхтайд.

Офтобхон. Қаерга кетяпсан?

Адолат. МТС директори чақирган экан.

Деҳқонбой. Мен энди ўз ишимга борай, қизим.

Офтобхон. Майли, боринг, ота. Хўш, Адолатхон, универсалнинг тоби қалай?

Адолат. Ўрта қўлдай. Йигирма беш-ўттиз сантиметр чуқурликда ҳайдаяпмиз, опагон, бугунги нормамиз ҳам бир юз элликка етди.

Розиқ. Ҳа, тўртинчи ҳайдовдан пеш чиққан ерларни пеш экиб бораётимиз.

Офтобхон. Тагин нормани оширишга уриниб, сифатдан урдириб қўйманглар.

Розиқ. Э... Ундай деманг, опа.

Адолат. Биз эккан чигитлар қалин-қийғос унади, опагон.

Уғилхон, Роҳат, Мадумар кирадилар.

Офтобхон. Экишни бугун тамомлашимиз керак.

Адолат билан Розиқ чиқадилар.

Роҳатой. Опагон, чақирдингизми?

Офтобхон. Хўш... Синглим, бу қандай шармандалик? Бу аҳвол колхозни ҳам орқага судраяпти. Иш шундай кетаверса, ҳаммамизга ҳам гап тегади-я, синглим!

Роҳатой. Опагон, ҳамма звеноларимнинг иши яхши, ёлғиз Мадумар акам судраяпти, холос.

Уғилхон. Экишда Норбўтага ютқиздик. Сизга нима бўлди, Мадумар ака?

О ф т о б х о н (*Мадумарга*). Чигит экишни кимга топширган эдингиз?

М а д у м а р. Сеялкада чигит экиш илмини Тошчакки билан Умарали яхши билади. Ушаларга топширганман.

О ф т о б х о н. Улар нега ишга чиқишмади?

М а д у м а р. Умарали касал.

Р о ҳ а т о й. Касал эмас.

М а д у м а р. Касал. Тиши оғрияпти!

Р о ҳ а т о й. Ёлғон!.. Сизлар мени шарманда қиладиган бўлдиларинг!

М а д у м а р. Мен ўзим кўриб жавоб бердим. Тошни бўлса билмадим...

О ф т о б х о н. Нега билмайсиз? Ахир сиз — звеновойсиз. Ваъда қани, ваъда. Мард кишининг гапи битта бўлади-да, Умарали, касалман деб, зўр бериб томорқасида ишлаяпти, ҳа, Тошингиз бўлса аввали кун ҳам ишга чиқмаган. Бозорда юрганмиш. Бу дангасаларни пахтага ўзингиз олиб ўтдингиз, энди кулфатини ҳам бирга тортасиз!..

Й и г и т ч а (*киради, Офтобхонга*). Опа, ўртоқ Қосимов чақиряптилар.

О ф т о б х о н. Ҳозир. Қани, юринглар. (*Роҳатойга*.) Кўп бўшашма, синглим, қаттиқ бўл. Шу кун экишни тугатиш керак.

Кетадилар.

Х у ш н а з а р. Хо-хо-хо... Ҳа, гушна қалайсан? Даминг тошни, пўписанг бошни ёрар эди-ку, нима бўлди? Фазабинг шуъла уриб, пешонанг суви йўқ саночдай тиришиб кетибди?

Кулги.

Нордон-нордон гапларни эшитиб, таъбингиз ҳам чироқдай равшан бўлгандир... Пахтада ишлаб нима қилар эдингиз... Лекин, ҳой, биродар, дангасалик ҳам ёмон дард. Ҳа, майли, бир кун тузалиб кетарсиз. Ё унгача қайтарма обдастагардон қилдириб юборайми?

М а д у м а р. Бас!

Х у ш н а з а р. Э, секинроқ. Ҳазилни билмаган гўсала, юракни қинидан бежо қилдинг-ку, лаънати!

М а д у м а р. Ҳадеб тилингга зўр бераверма, йўғасам, бир ураман, етти кун нон емас бўлиб ўласану... Чарх уриб жанозанг чиқади!

Х у ш н а з а р. Э, оғзингиздан чиқиб, мўйловингга ёпишсин. Вой-вой, мунча ҳам нафасингиз қайноқ. Хо-хо-хо... Бопладинг,

Хушназар, бопладинг! Бу душман-да, ҳа, душмандан бир тук юлсанг ҳам фойда. (Кегади.)

Жума (асабий ҳолда киради, нос чекади). Уҳ... (Ўтиради.) Итфеъл одамман, итфеъл. Ишни расво қилиб қўйдим. Энди нима қилдим... Энди бу ишнинг олдини олмасам, мени омбор босиб ўлдирди.

Тўлаганов (қўлида арқон, киради). Э, Жума ака, бормисиз?

Жума. Э, ўртоқ Тўлаганов, ўзингиз бормисиз?

Тўлаганов. Сизни қидиравериб, имомжинни бўлиб кетдим. Хашак борми, хашак? (Арқонни эшади.)

Жума. Хашакни нима қиласиз?

Тўлаганов. Хашак топинг, хашак. Кечаги ваъда қилган қўйингизни олдим. Машинада мағрайвериб безор қиляпти.

Жума. Э, маърамай ўлсин, овозини ўчиринг, овозини!

Тўлаганов. Энди ваъда қилган кийим-бошликларни ҳам берсангиз, тўйни ҳам бошлаб юборардим.

Жума (хўрсиниб). Эҳ... Тўлаганов... Энди, у нарсаларни қиёматда оласиз!

Тўлаганов. И-йе, нима деяпсиз? Сизни жин чалдим?

Жума. Ҳа, ишлар чаппасига кетди, чаппасига. Ҳозир Офтобхон билан қирпичоқ бўлиб келдим.

Тўлаганов. И-йе, нима гап?

Жума. Э... Ҳалиги... «Омбор мудири Ёрмат билан колхозни талагансанлар» деди.

Тўлаганов. Бекор айтибсан, ўртоқ Тўлагановнинг кўргазмасига асосан, колхозчиларга тўғри тақсим қилганман, демадингизни?

Жума. Дедим. Дедиму балога қолдим. «Мен таловчиларнинг дўқидан қўрқмайман, колхозни чигирткаларга талатиб қўймайман» деди.

Тўлаганов. «Бу иғво, бу тухмат! Тўлаганов билан ўйнашма, оқибати ёмон бўлади» демадингизми?

Жума. Дедим. «Тўлагановдан сен қўрқасан. Шунинг учун ҳам кун оралатиб, унинг ҳовлисига дон-дун, қўй, юбориб турасан. Ҳа, колхоз қўйини, колхоз молини!» деди-я.

Тўлаганов гудраниб юра бошлайди.

Ҳозир омборни текширишяпти, Ёрматни ҳам худо урди!

Тўлаганов. Оббо... Менга берган нарсаларингизни оформиш қилганмисиз, оформиш?

Жума. Оформиш қилишга-ку, оформиш қилганман-а... Ахир, биродар райпотребсоюздан олган молларим, ҳалиги қу-

риб кеткур, бахмаллар, ғижим рўмоллар, костюм, пальто, этиклар ҳақида справка олибди-да.

Тўлаганов. Хўп, олса нима бўпти? Сиз у молларни колхозчиларга тарқатгансиз. (*Кўз қисади.*) Менга бир оз майдачуйда берган бўлсангиз, пора эмас, ёрдам тарзида бергансиз. Қўяверинг, бу томонини райпотребсоюз билан ўзим гаплашиб, оформиш қилиб қўяман.

Жума. Ахир, сиз у томонларни тўғрилагунча, бу эртага мажлис чақириб, мени балога гирифтор қилмоқчи... Улар райком секретари Қосимов билан ҳам кўп сирлашди.

Тўлаганов. Ҳа, кўп ваҳима қилаверманг. Қосимов, ҳар қандай гапга алданадиган одам эмас. Мен Қосимовга Офтобхон тўғрисида материаллар берганман. Ҳа, яна районга бориб, унинг устидан (*напкани кўрсатиб*) шундай материаллар берайки, то ўзини оқлаб олгунча икки пахта пишиғи ўтиб кетсин. Юрагингизни қаранг-а. Сиз мени ким деб биласиз? Ёрматни ўз жойида қолдирсам, текширишни бекор қилсам, эртага бўладиган мажлисни тўхтатсам, унда нима дейсиз?

Жума. Оҳ, оҳ, ундай бўлса, мен сизнинг умрбод қулингизман...

Тўлаганов. Қўйинг-э... (*Кулиб, қитиқлайди.*) Ўлгудай қўрқоқ одамсиз-да! Хўш... Энди менга колхознинг аҳволидан гапиринг, экишлар қалай, экишлар?

Жума. Экишнинг сифати расво. Учинчи ҳайдов ҳали ҳам тугамаган. Бугун ўртоқ Қосимовга ҳам нотўғри маълумотлар беришди.

Тўлаганов. А? Мана бу энг катта жиноят. Тағин...

Жума. Ерлар тўрт энлик юза ҳайдалаяпти, чигитлар бўлса... Э, келяпти, бу ёққа юринг.

Чиқиб кетадилар. Офтобхон билан Норбўта киради.

Офтобхон. Норбўта, шу бугун кечаси правление мажлисини қиламиз, кўриладиган масала муҳим. Сен дарров Мадумар звеносига қарашиб юбор, экишни шу бугун тугатсин.

Норбўта. Хўп, опажон. Бригадамни Роҳатойнинг бригадасига ташлайман. (*Кетади.*)

Тўлаганов киради.

Тўлаганов. Ҳа, Офтобхон, қалайсиз? Қани экишни тамомлаганингиз? Учинчи ҳайдовни ҳали ҳам тугатмапсиз, ерларни бўлса тўрт энлик юза ҳайдатипсиз. (*Чўп кўрсатиб.*) Ўзим юриб кўриб чиқдим.

Офтобхон. Қачон кўрдингиз?.. Ёлғон гапирманг.

Тўлаганов. Ужарлик қилманг, хўп денг. Экиш сифати расво, чигитлар бўлса ивитилмай экиляпти.

Жума кўринади.

Офтобхон. Қўйинг, мени ишдан қўйманг.

Тўлаганов. Тўхтанг, қочманг энди. Сиз нега бесабаб омор мудирини ишдан олдингиз?

Офтобхон. Ишдан олишгина эмас, судга ҳам бердим.

Тўлаганов. А? Судга? Нега энди, нега?

Офтобхон. Эртага колхоз мажлиси бўлади, келинг, шунда биласиз! *(Кетади.)*

Тўлаганов. Далада иш қайнаб турган бир пайтда мажлис чақиришга йўл қўймайман. Ҳозир мен райкомга бораман, бутун кирдикорларингизни ўртоқ Қосимовга тушунтираман. Сизни колхоздан ҳайдатаман! Бу қишлоқда ё сиз турасиз, ё ме-менен...

Қосимов билан Мақсудов киради.

Ҳа, ҳа, ўртоқ Қосимов, саломалайкум.

Қосимов. Салом, ишларингиз қалай?

Тўлаганов. Бўлак колхозларда ишлар жойида. Фақат Офтобхоннинг иши расво.

Қосимов. Нега Офтобхоннинг иши расво бўлар экан?

Тўлаганов. Тил уқмас-да, тил уқмас. Маслаҳатларимга юрмайди; ҳамма вақт ўз билганини қилиб, экишни судраяпти. Мана материаллар. Ҳамма жиноят шунда...

Қосимов *(қоғозларни олиб, текшириб, заҳарханда билан.)* Ҳамма жиноят шунда...

Тўлаганов. Тўғри. Ўзингиз ҳам билар экансиз-а, ўртоқ Қосимов.

Қосимов. Ўртоқ Тўлаганов, сизнинг бу материалларингиз, сувдан пиширилган ҳолва! *(Йиртиб ташлайди.)*

Тўлаганов. А? Нима дедингиз?

Қосимов. Колхозчиларнинг ишига шумғия бўлманг, кетинг бу ердан! Ўрнингизга бошқа киши чиқади. Сиз қилган ишларингиздан райкомда ҳисоб берасиз!

Кетадилар.

Тўлаганов *(кўзлари пирпираб учади.)* Тушунолмадим, ҳа, масала равшан. Энди бўлар иш бўпти, Жума ака-ку, ўз ишига маҳкам. Бу томонларни пухталаб қўйишим керак! *(Кетади.)*

М а д у м а р (*Умаралини судраб киради*). Қасалнинг кўрпачидай судралмасдан, тезроқ, юр, юр дейман!

У м а р а л и. Мени нима қиласан?

М а д у м а р. Уша огриган тишингни қоқиб олмоқчиман. Негача мени алдадинг? Эрталаб «вой, тишим», деб ниқиллаб ётувдинг, хумпар. Яна уялмасдан ашулани ванг қўйиб томорқангда ишляяпсан-а!

У м а р а л и. Э, зерикканимдан у ёқ-бу ёқни кетмонлаб юрган эдим-да.

М а д у м а р. Ҳийлангни ташла! Йигитмисан? Ориятинг борми? Экишни шу бугун тамомлайсанми, йўқми?

У м а р а л и. Тамомлайман, дедим-ку, тамомлайман.

Т о ш ч а к к и (*орқадан*). Мадумар, ҳо, Мадумар!

М а д у м а р. Тош, бу ёққа кел.

Т о ш ч а к к и киради.

Ҳа, нима дейсан?

Т о ш ч а к к и. Арзим бор эди, улуғ дўхтурга бир оғиз айтиб қўйсангиз, менга икки-уч кунга справка берсин.

М а д у м а р. Қасалмисан?

Т о ш ч а к к и. Ҳа, касалман, улуғ. Дўхтурга борсам мана мунча шишани қўлтиғимга қўйиб, кейин олиб қараб, соғсан, ишингга бор, деди-я, хумпар! Дардингни билмайди-да!

М а д у м а р. Ҳа-ҳа... касалман, дегин. Дўхтурга айтмай, икки-уч кунга ўзим жавоб берсам-чи?

Т о ш ч а к к и. Оҳ, кошки, унинг савобига нима етсин. Бир шаҳарга бориб келар эдим, улуғ. Озроқ майда-чуйда буюмлар бор эди, шуларни пуллаб...

М а д у м а р. Менга нима олиб келасан?

Т о ш ч а к к и. Фойданинг нуқул думба-жигари сизники-да, улуғ. Бешта мўсафид ҳам сиздан айлансин. Пахта деявериб ҳам ўлиб бўлдим-ку.

М а д у м а р. Меҳнат қилмасдан, а? Пахта деявериб ҳам ўлиб бўлдингми? Сен қачон иш қилдинг, бадбахт? (*Тошчаккининг ёқасидан ушлайди.*)

Т о ш ч а к к и. Вой, аҳмоқ, вой, беандиша... (*Бўғилиб.*) Дод!..

М а д у м а р. Додлама, хумпар, ишдан қочасан, бозорда юрасан...

Т о ш ч а к к и. Ҳой, Мадумар, қўйвор ёқамни! Вой, вой, оёқни единг! (*Қўлидан бўшайди, нафасини ростлайди.*) Туппа-тузук одам эдинг, расво бўпсан-ку.

М а д у м а р. Офтобхон опадан дашном эшитдим. Хушназар том бошига чиқиб қопяпти. Ахир, биласанларми, мени лафзи бор, деб зеновой қилишди. Тўғрими? Борди-ю, орқада қолсам, нима деган киши бўламан. Мени номусга ўлдирдинг, номусга! Ор-номус нима, биласанми?

Т о ш ч а к к и. Биладан, улўғ, биладан.

У м а р а л и. Бошлиқдан ёлчидик, деб суюнган эдик, гулдек урмизга эгов бўлдинг-ку.

Т о ш ч а к к и. Хо-хо-хо, арра бўлдинг-да, арра.

М а д у м а р. Битта-ю битта укам фронтда. Мана бугун хат олдим. Колхоздаги қилаётган ишларимиз тўғрисида сўрапти. Унга нима деб жавоб ёзаман?

У м а р а л и. Оббо, мақтан-э, мақтан. Сенинг битта укам, бўлса, менинг бешта укам фронтда. Нега мен ҳовлиқиб ёрилиб ўлмайман.

М а д у м а р. Ёлғонни ҳам ямламай ютасан.

Т о ш ч а к к и. Ёлғон эмас, азбаройи худо ишонавер!

М а д у м а р. Хўп. Бўлмаса, ўша азаматлар учун ишлайсанлар.

И к к о в и. Ишлаймиз.

М а д у м а р. Менга ёрдам берасанларми ёки шарманда бўлишимни хоҳлайсанларми?

У м а р а л и. Э, жинни... Сенинг донг чиқариб катта мукофот олишингни хоҳлаймиз.

Т о ш ч а к к и. Ҳа, гап битта.

М а д у м а р. Бўлмаса, шу бугун экишни тамомлаймиз! Библиб қўй, ҳаво айниб турибди.

И к к о в и. Бўпти, қайтган номард!

М а д у м а р. Қани, юринглар! (Тошчаккининг оёғини босади.)

Т о ш ч а к к и. Вой, оёқ.

М а д у м а р. Хо-хо-хо, ошна деган шунақа жон ҳам ачитади.

Бир-бирининг бўйнига қўл ташлашиб куйлашади.

Ҳа, ҳа, азим дарёман деб савлатингга ишонма...

Кетадилар.

Офтобхон билан Жума киради.

Офтобхон. Нима бало, яна булут тўпланиб қолди.
Жума. Э... қўрқманг, ўткинчи булутлар... (Жимлик.) Уруш

курсин, уруш. Уруш ҳаммани ҳам тажанг қилиб қўйди. Гуноҳ.. ни кечиринг, қизим. Сизга қаттиқ-қуруқ гапириб, кўнглингизни огритиб қўйдим. Худо ҳақи, сизнинг қадрингизга етмаган одам кўр бўлсин. Мен сизни қилган хизматларингиз кўринсин, юзингиз ойдай ёруғ бўлсин, деб ҳалакман... Тўғри, бир қанча хатлар ҳам қилиб қўйдим...

О ф т о б х о н. Хато бўлса майли эдику-я...

Ж у м а. Бадбахт Тўлагановга ўшаганларнинг киясига қолдим. Бўлмаса, нахотки мен ўз колхозининг молини ўғирласам, талон-тарож қилсам. Офтобхон, одамзоднинг ҳаммасига ҳам ишониб, дўст деб кетаверманг. «Ишонмагин дўстинга, сомон тикар пўстинга», деганлар-а... Ҳа... Қизим-эй... Битта севган боғингиз, суянган тоғингиз ўша Деҳқонбой отами? Мен у чолнинг оппоқ соқолини ҳурмат қиламан. Аммо... у одам ўртамингни бузиб, мени ноҳақ хафа қиляпти. Сизни ҳам хафа қилиб қўймаса, деб кўрқаман.

О ф т о б х о н. Қўйинг бу гапларни. Деҳқонбой ота менинг асл отажоним, у менинг ишимга ҳамиша мадад беради, оғиримни енгил қилади.

Ж у м а. Хо-хо-хо. Ана шу-да, мен сутни оқ десам, сиз қора дейдиган бўлиб қолгансиз. (*Упкалаб.*) Ўша чол сизнинг отахонингиз бўлса, нега шу кунгача сиздан бир нарсани яширади?

О ф т о б х о н (*пауза*). Нима дедингиз?

Ж у м а. Қўйинг!

О ф т о б х о н. Тўхтанг, кетманг! Жума ака, гапиринг. У менадан нимани яширади?

Ж у м а. Офтобхон, камоли сизга дўстлигимдан гапираман.

О ф т о б х о н. Хўш, гапиринг, гапиринг, ахир!

Ж у м а. Сиз мени билмайсиз! Мен сиз учун жонимни фидо қилишгача бораман. Ўтга кир десангиз ўтга, сувга кир десангиз сувга кираман.

О ф т о б х о н. Айтсангиз-чи, ахир!

Ж у м а. Лекин, синглим, сир шу ерда қолсин!

О ф т о б х о н. Хўп, хўп, айтинг энди!

Ж у м а. Деҳқонбой отани чақиринг. Унда бир махфий хат бор!

О ф т о б х о н. Қандай хат!

Ж у м а. Шу хатни талаб қилиб олинг!

О ф т о б х о н. Хатда нима ёзилган?

Ж у м а. Ўқиб биласиз. Хув ана — сизнинг ишонган тоғингиз!

О ф т о б х о н. Вой ўлмасам, вой шўрим! (*Чақиради.*) Деҳқонбой ота! Деҳқонбой ота! (*Чиқади.*)

Ж у м а. Мана энди эртага мажлис эмас, аза очади бу хотин... (*Чиқади.*)

Офтобхон (*қайтиб киради*). Вой ўлмасам, ҳой кимсан? Ким бор? Адолат! Деҳқонбой отани чақир, дарров келсин.

Офтобхон ҳаяжонда, пауза.

Деҳқонбой (*кириб*). Ҳа, Офтобхон, нима гап?

Офтобхон. Ота, мен сиздан бир нарсани сўрайман.

Деҳқонбой. Хўп, болам, сўра!

Офтобхон. Хат қани?

Деҳқонбой (*чўчиб*). Қандай хат, қизим?!

Офтобхон. Нега мендан яширасиз? Хатни беринг?

Деҳқонбой. А?.. Ҳа... Йўғ-е... Қанақа хат! Йўқ... Буни сенга ким айтди? Елғон, ёлғон қизим!

Оғир жимлик. Деҳқонбой ноилож хатни беради, Офтобхон ўқийди, гапиролмай лаблари титрайди, ҳолсиз ўтириб қолади.

Деҳқонбой. Қизим, ўзингни тут! Ҳар қандай оғир кулфатни енгишга ўрган. Бу мусибат ёлғиз сенинг бошингдагина эмас. Ҳаммамизда ҳам бор. Ахир «юз йил қулликдан кўра, бир кун озод яшаш афзал» деган боболар. Юртимизнинг шаъни, халқимизнинг озодлиги учун сенинг эринг, менинг ўғилларим қурбон бўлдилар.

Офтобхон. Отажон!..

Ҳўнграб ўзини Деҳқонбойнинг бағрига ташлайди. Колхозчилар кирадилар.

Деҳқонбой. Жон қизим, ўзингни тетик тут. Шунча қилган меҳнатларингни шамолга совурма. Қадингни кўтар, ғайратингни сўндирма!

Жимлик, аёллар йиғлайди, эрларнинг бошлари ерда. Бир оздан сўнг Офтобхон аста-секин қадини кўтаради.

Офтобхон. Ҳаммамизнинг ҳам юрагимизда дард бор, алам бор. Эркакларимиз қўлларига милтиқ тутиб, кетмонларини бизга ташлаб кетдилар. Мамлакатимизнинг шон-шарафи, орномуси бизнинг қўлимизда. Ҳа, мана, қора хат! Йиғламанг, мен ҳам йиғламайман! Бу мотам, бу аламлардан эзилманг! Дадил бўлинг! Кўзимизда ёш ўрнига ёвларга қарши қасос ўтлари ёнсин, қасос!

Бирдан чақмоқ чақиб, қаттиқ момақалдироқ бўлади, дўл ёға бошлайди.

Бу нима?! Бу нима?!
Жума. Ёмғир, бўрон, дўл! Шарманда бўлдик, шарманда!
Экилган чигитлар расво бўлди, расво!
Офтобхон. Жим, ваҳима қўзғаманг!

Занг чалинади, дўл, момақалдироқ кучаяди, ҳамма тўпланади.

Дўстларим, сингилларим, меҳрибон оналарим, асбобларни
шайланг, ноумид бўлманг, қийинчиликка бардош беринг!..

Деҳқонбой. Болаларим, тайёрмисиз?

Колхозчилар. Тайёрмиз!

Офтобхон. Қани, юринглар!

Бир тўп аёллар, қизлар, кексалар, болалар қўлларида кет-
мон, бел тез чиқадилар.

Офтобхон. Ҳеч нарса йўлимни тўсолмайди! Осмондан
бало ёғса ҳамки, берган сўзимдан қайтмайман!

Парда

ТўРТИНЧИ ҚҰРИНИШ

Учинчи кўринишдаги жой, орадан бир қанча вақт ўтган. Пахталар чаман-
чаман бўлиб очилган. Тонг чоғи, қушлар сайрайди, сувлар шилдираб оқади.
Олисдан майин най товуши эшитилади. Офтобхон пахталарни оралаб
юриб саҳнага чиқади. Супага ўтириб тин олади. Кенг пахта майдонига,
узоқларга кўз ташлаб завқланади, чеҳраси очилади.

Деҳқонбой (*кириб*). Ҳа, қизим, Офтобхон, қуёш чиқи-
шини томоша қилмоқчимсан?!

Офтобхон. Сизмисиз, ота? Пахталарга қараб ҳеч тўймай-
ман. Нима дейсиз?.. Бу йил хижолат бўлмаймизми?!

Деҳқонбой. Пахтамиз яхши, лекин охирги чопиқдан ор-
қада қоляпмиз. (*Узоқни кўрсатиб.*) Ҳув анави Рўзмат бригада-
сига қарашли ер эмасми? Ғўзасини ёввойи ўтлар босиб кетибди,
қизим!

Офтобхон. Ҳа, ғўза ораларини яхши ишлаша олмаган,
қаттиқ тайинладим, бугундан қолдирмай бегона ўтларни бут-
кул қуритишади.

Мадумар билан Умарали киради.

Мадумар. Ахир, пахтага шарбат оқизиб туриб ҳам ухлайдимки киши?..

Умарали. Худо дилу жигаримдан урсин, кўзим илинганам йўқ эдики, бир вақт қарасам, ҳамма ёқ кўл-кўл бўлиб ётибди.

Мадумар. Тонг отгунча болохонадор, серхуштак хурракини отиб ухлагансан. Мапа энди, Хушназар яна булбул бўлиб сайрайди.

Умарали. Эй, Хушназар минг сайрасин, ахир ҳамма бизнинг пахтамизни яхши деб мақтаяпти... Тагин нима дейсан?!

Мадумар. Пахтамиз яхши экан, деб ишни бўшаштирганнинг бўйнини узаман, тузукми? Шу топда-чи, бола, кўзимга аллақандай бўлиб кўриняпсан...

Умарали. Эй-эй, кўзинг қурсин сени.

Мадумар. Қани, юр!

Умарали. Ҳой, ошнам, шайтонга ҳай бер!

Хушназар (*ашула қилиб кириб*). Ҳа, Ҳасан-Хусанлар яна бир-бирингизни сузишиб қопсизлар...

Умарали. Ҳа, отбоқардан чиққан Асфандиёри рўйтан, жуда димоғингиз чоғ.

Хушназар. Ҳа, энди ошигимиз олчи, одамзоддан ҳемириям қарзимиз йўқ, дўппимиз ҳамиша чамбарагу...

Мадумар. Упкангни босиб ол, таъбингни тирриқ қилиб қўяман. Ҳали сен ўзингни хўроз фаҳмлайсанми?

Хушназар. Хўрозмиз-да, хўроз. Яна қанақаси денг-а? Созивори хўроз...

Мадумар. Ут, ўт-э.

Хушназар. Шошманг-шошманг. (*Йўлини тўсади.*)

Мадумар. Битта шаллақи макиёндан тепки еб, оғзи бурнинг қонга тўлиб ўласан, галварс. (*Кетади.*)

Хушназар. Ўл-а, қочдинг-ку, бесўнақай, қилиғи совуқ даканг хўроз! Ёнингдаги бўлса, қул-қул товуқ.

Розиқ (*киради*). Ҳа, мулла Хушназар, жуда шарақлаб сайраб қопсиз?..

Хушназар. Таъбим чоғ, Розик шер, ахир қариллаган Мадумарнинг суроби тортилиб қолганини кўриб ҳам хурсанд бўлмайми?

Розиқ. Ҳе, катта кетманг, ютқизиб қўясиз...

Хушназар. А, ютқизиб қўясиз! Туянинг думи ерга текканда...

Розик. Мадумарнинг пахтаси ҳаммангизникидан яхши-я. Яна ер чизиб қоманг?

Хушназар. Ким ютқизади! Қорнимга пичоқ тортиб юборман.

Розик кулиб чиқади.

Ўғилхон (*ташқаридан*). Мадумар ака, Мадумар ака! (*Кириб.*) Хушназар ака, Мадумар акам қаёққа кетди?

Хушназар. Эй, Мадумар акангиз... Ҳов анави кўлга ҳопитгани кетди.

Ўғилхон. А? Жинни жиртакдан чиққандай сизнинг шунақа дудмол гапларингиздан чиқдим-да.

Хушназар. Вой... Сизни ўша аллалаб тебратган, эркалатиб ухлатган онангиздан айланиб кетай. Энди, ўша Мадумар савдосини бошингиздан чиқаринг, унинг гўри, кафани тайёр.

Ўғилхон. Бекор айтибсиз!

Хушназар. Хўп денг, ҳозир бахт бизга қайрилиб қараган, ўзимиздан қолманг, кафтимда кўтараман, ўргилиб кетай...

Ўғилхон. Шошилиб турибман, йўлимни тўсманг!

Хушназар. Вой жонгинам, бир оғиз...

Ўғилхон. Хўш, нима дейсиз? Гапиринг, бекорчи вақтим йўқ!

Хушназар. Дўқ қилмасдан гапиринг, жонгинам. Юрагим тушиб қолса, уволимга қоласиз, қани мундай ўтиринг. (*Ўтказади.*) Хўш, худони ўртага қўйиб айтинг-чи, мени яхши кўрасизми, йўқми?..

Ўғилхон. А?..

Хушназар. Хўп деяверинг. (*Кўзини юмиб, гапга тушади.*) Мадумарни алла қилиб ерга урсам...

Мадумар ўтади. Ўғилхон уни имлаб қақиради. Ўрнига ўтказади, кейин билдирмай қочади.

Ана ундан кейин иккимизнинг тўйимиз бўлса... Кимсан, донг чиқарган юз центнерчи Хушназарвойнинг қайлиғи Ўғилпошшо... Устингизда хонатлас, гирдишин кўйлак, хитой товардан тоза беқасам камзул, оёғингизда қошиқдай ботинкача (*Билакларини ушлаб.*) Қўлларингизда олтин билагузугу, ёқут кўзли узуклар... Анвойи нозу неъматлар дастурхонда... Қуванинг туятиш анораларини эзиб қора чаросидан қилган винога кўшиб, мана шундай қилиб қўлингизга тутсам, ҳамма меҳмонлар бирдан оёққа туриб, «ширин бўлсин» деб қичқирсалар, мен уялганимдан кўзимни чирт юмиб, бошингизни мана шундай қайириб, ўпиб-ўпиб

олсам... (Ўғилхон ўрнида ўтирган Мадумарни ўпади. Чўчиб.)
Войдод, войдод, кимсан?

Мадумар қотиб кулади.

Кимсан?! Эй ўл, лаънати, Ўғилпошша қани?!
Мадумар. Бетимни таъми қалай, ширинми? (Кета бошлайди.)

Хуш назар (ялиниб). Ҳой, Мадумар, айланай полвон, шу сир ўртада қолсин, бировга айтиб юрма!

Мадумар. Шундай банд бермаган, ичакузар гап бўлади-ю, юракда сақлаб бўладими?! (Ташқарига.) Ҳой, Тош, янги гап чиқиб қолди... (Кетади.)

Хуш назар (орқасидан). Ҳой, беандиша... Ҳой, кўр бўгур! Ҳой, кўр бўгур! Ҳой, Мадумар, қайт. (Кетмоқчи бўлади.)

Қосимов, иккита колхозчи, Офтобхон ва Деҳқонбой кирадилар.

Қосимов. Йўқ-йўқ, Офтобхон, хато қиласиз. Ҳамма вақт ипак масаласи пахта билан барабар туради, ахир. Сиз пахта деб ипакни ёш болаларга топшириб қўйибсиз-ку, улар ипак қуртини боқа оладиларми?

Офтобхон. Уртоқ Қосимов, одам етишмаса қандай қилай ахир?

Қосимов. Одам етишади, ишни икки нормага ўтказинг. Эрта билан ҳамма бир соат илгари уйғониб, тутга офтоб туширмай новдаларини кесиб, баргларини тозалаб, қирқиб-тайёрлаб, болаларга топшириб, ана ундан кейин ёппасига дала ишига ўтсинлар.

Деҳқонбой. Қуртларга қараб туришга уч-тўртта кампирлардан ҳам қўйиш керак.

Офтобхон. Тўғри. Ҳозир ҳамма жойда ҳашоратлар урчий бошлади, тездан зовурларни дорилаб кўмиб, марзаларга ҳам дори сешиб чоптириб ташлаймиз.

Қосимов. Ҳа, балли, бу марзаларнинг ўрнидан пахтага янги семиз ер ҳам очилади.

Деҳқонбой. Хўп, пахтамиз қалай?

1-колхозчи. Пахтагиз яхши, зўр меҳнат қилипсиз. Аммо... пировардида андак бепарволикка йўл қўйилган кўринади.

Хуш назар. Эшитиб қўй, гушна!

2-колхозчи. Бир қанча жойларни ўт босган, кўп ерларга ҳашорат ўта бошлаган.

Қосимов. Тезда пахталарни дорилаш керак.

Офтобхон. Албатта, бу томонларни ҳам кўрсангиз...

Қосимов. Кўрамиз, кўрамиз, аввал анави қўшнингизни кўриб келмоқчимиз, кейин сизларнинг ишларингизни текшириб, колхозчилар билан мажлис ўтказамиз. Ҳозирча хайр.

Қосимов чиқади. Патти бошини бойлаб инқиллаб киради.

Офтобхон. Хўш?

Патти. Вой бошим, тарс ажралиб кетай деяпти. (*Тиграб.*) Этларим жунжикиб, аъзойи баданимдан ўт чиқиб кетяпти.

Хушназар. Қани? (*Пешонасини ушлаб.*) Пах-пах ёндиради-я, бай-бай... ҳароратингга тухум пишади, тухум. Даражангчи, тўппа-тўғри етмиш иккиннинг ярми-е!

Патти. Масхара қилманг, афтингизни ел есин!

Офтобхон. Дўхтурга кўрсат! Қоғоз ол!

Патти (чўчиб). Дўхтурга кўрсат?.. Қоғоз ол... Ранг кўр, ҳол сўр, деганлар, ишонмайсизми? Қалтираб кетяпман, гапиришга ҳам мадорим йўқ. Жавоб беринг!

Офтобхон. Мажлис қарорини бузолмаймиз.

Патти (*жаҳл билан*). Дўхтурга бормайман! Ҳа, мунча тўралик!

Хушназар. Боягина тилинг калимага келмаятувди, энди тўппончадай отиляпти-ку.

Патти. Жим ўтиринг! (*Кетади.*)

Хушназар. Ҳой, тўхта, жин чалдими сени? (*Чиқади.*)

Жума (*кириб*). Офтобхон, юрагингиз шунчаюм қорами, мен одамни сизчалик арзонга сотмайман. Сиз душманларнинг гапига кириб, мажлисда менга дашном бердингиз, шундай бўлса ҳам...

Офтобхон. Ўша мажлисдаги тавба-тазарруларингизни унутдингиз! Кўпчилик, қилган хизматларингизни назарда тутиб, сизни колхозда қолдирган эди.

Жума. Ҳа, кўпчилик қадримга етади, лекин сизга қолса, мени колхоздан ҳам ҳайдаб, оқуйлик қилиб юборар эдингиз.

Офтобхон. Тонмайман. Сиз илгари тузук одам эдингиз, ammo кейинчалик бузилдингиз.

Жума (*жиддий*). А? Нима деддингиз? Бузилдингиз? Мен-а? Сиз бу гапни бетимга айтишга қандай ботинолдингиз?.. Мен иссиқ бағрини захга бериб, колхоз тузиш учун қулоқлар билан жон бериб, жон олиб курашиб юрганымда, оппоқ қизим, сиз тўптош ўйнаб юрар эдингиз. Мана шу колхозни мен ўзим туздим...

Куч-қувватимни сарф қилдим, энди давлатга, иззатга сазовор бўлганимда сиз менинг бошимдан сув қўйдингиз, колхозни менадан тортиб олдингиз.

О ф т о б х о н. Жума ака, шуни яхши билингки, давлатни, иззатни, қолаверса, мана бу колхозни менга васиқалаб бериб қўйганлари йўқ. Агар мен ҳам колхознинг молу мулкани сиз сингари ҳавога совурсам, сиздан баттарроқ жазога тортилган бўлар эдим. Сиз мансаб деб балойи нафс овораси бўлиб, халқ назаридан қолдингиз. Халқ назаридан қолган кишини ким деса бўлади?

Ж у м а. Бас!.. Ортиқча насиҳатнинг кераги йўқ. Уша мажлис менинг кўзимни очган.

О ф т о б х о н. Одамнинг ҳар нима бўлгани яхши? *(Кетади.)*

Жума лом деёлмай ўтириб қолади. Пауза.

Й и г и т ч а *(кириб)*. Жума ака, сизга повестка. *(Повесткани бериб қўл қўйдиради.)* Мана бу ерга қўл қўйинг.

Ж у м а *(титраб, қўл қўяди)*. Бу қаердан?

Й и г и т ч а. Суддан. *(Кетади.)*

Ж у м а *(жим қолади, кўзини бир нуқтага тикиб, қовжирган товуш билан)*. Во ажабо... Бу қандай ҳол! Прокурор... Суд... Ҳм... Ҳей, лаънати, Жума, баланд жар ёқасига келиб қолибсан... Наҳотки. *(Оғир одим ташлаб чиқади.)*

П а р д а.

ТҮРТИНЧИ ПАРДА

БЕШИНЧИ ҚҮРИНИШ

Карнай-сурнай, ўйин-кулги билан парда кўтарилади. Шиннам бир боғ, етилиб пишган олма, анорлар, узумлар, очилган гуллар, тўшалган гиламлар, осилган портретлар билан боққа бўлакча ҳусн кирган. Бу боғда колхозчиларнинг тўйи ўтмоқда. Ўртада уста бир раққоса қушдай учиб, ўйнамоқда. Рақс тугайди. Ҳамма уни олқишлайди.

Деҳқонбой (*қарсак чалиб ўртага тушади, ўйинчига гул тақдим қилади*). Яша, камол топ, қизим. (*Севинчига сиғмай бошқаларга гапиради*.) Болаларим, районимиздаги жамики колхозлар ишни қойил қилишди. Лекин ҳали баланд бир девордан ошиб ўтганимизча йўқ. Юртимиз берган ваъдасини тўла уддасидан чиққанда яна катта тўйлар бўлади. Умрингни бергур, Офтобхон ҳаммамизнинг бошимизни бир ерга жамғариб, кечани кеча, кундузни кундуз демай зўр ғайрат қилди, ишлади. Биз ҳам йиғитлардай ишладик, чарчамадик, эл-халқ олдида юзимиз ёруф бўлди.

Қариялар. Ҳа, катта меҳнат қилди, роҳатини кўрсин!..

Офтобхон (*ғамгин, ўзича*). Қани энди Темиржон тирик бўлса-ю, шундай тўй-томошаларни кўрса. Балиқ сув билан тирик бўлгандай, мен у билан тирик эдим. (*Хўрсиниб*.) Уни кўриш энди йўқ. У ўлган...

Деҳқонбой. Азамат Темиржон сингари ҳаммамизнинг ўғилларимиз юзимизни ерга қаратмадилар, элим-юртим, болачақам деб қаҳрамонларча курашдилар. Улар тупроғимизни, озодлигимизни, шону шарафимизни сақлаб қолдилар.

Саримсоқота. Қизим Офтобхонга минг-минг раҳматлар бўлсин.

Офтобхон. Ота, бу йил-ку, биз пахта планини ортиғи билан бажардик. Шунинг учун ҳам шодлигимиз юрагимизга сиғмаяпти. Аммо келар йили биз яна кўпроқ пахта беришимиз керак.

Деҳқонбой. Ҳамма гапинг маъқул! Болаларим, эртага ҳаммангиз ёппасига қизим Роҳатой билан Норбўтанинг тўйига марҳамат қиласизлар!

О в о з л а р. Борамиз! Муборак-муборак!
О ф т о б х о н. Шошманг! Аввал Хушназар ака билан Уғил-
хоннинг тўйини ўтказамиз!

Х у ш н а з а р. Ҳой, Офтобхон опа, ашипка қилдингиз. Унақа,
одамни обрўйини туширманг, Мадумар билан денг! (*Яна чет-
роққа кетади.*)

М а д у м а р (*кулиб*). Ҳа, Хушназар полвон, нима бўлди, қо-
воқ-тумшуғингиз осилиб, ўзингизни четга олиб қопсиз?

Х у ш н а з а р. Таъбим-да, нима ишинг бор? Мамлакатнинг
Уғил полвонини бериб қўйдим-ку, тагин нима дейсан?

У м а р а л и. Нима дер эди? Пахтани қойил қилдим, дей-
ди-да!

Т о ш ч а к к и. Ҳой, биз билан кўп ҳазиллашма! Сендан кўра,
ўн болани ортиқ бериб, қойил қилган азаматлармиз. Мард бўл-
санг елкасига қоқиб қўй!

Х у ш н а з а р. Балли, баракалла, кўп иш кўрган эски тул-
лаксан-да, яша азамат!

М а д у м а р. Менга ҳам қўлингни чўзиб қўй! Тузукми?

Х у ш н а з а р. Қоч, қўлимни кир қиласан!

М а д у м а р. Эй, қўлингни бер дейман сенга. (*Зўр билан
қўлини олади.*) Энди тан бердингми, галварс?

Х у ш н а з а р. Тан бердим, гушна, қойил қилдинг, гавҳар
ўгриси.

С а р и м с о қ о т а. Мадумар, бўлди, жаннатини хафа қилма!

Х у ш н а з а р. Уғри бўлсанг инсоф билан бўл-да, товоғини
олдинг, қошиғини қўй-да, деган гапга амал қилмадинг-а,
гушна.

М а д у м а р. Хо-хо-хо, оғайнилар. Уғилхоннинг кўнгиллари
Хушназар акада экан... Ҳа, энди кўнгил экан-да.

Х у ш н а з а р. А, нима деяпсан?

М а д у м а р. Яхшилик қил — дарёга ташла! Икковлариям
қўшақарисин! Тузукми?

Х у ш н а з а р (*ҳовлиқиб*). Вой айланиб кетай. Мадумар пол-
вонимдан, кел-э, тойлоғим, яна бир қучоқлашайлик.

М а д у м а р. Бизники ўртоқлик ҳазили эди, тузукми?..

Х у ш н а з а р (*Уғилхонга қулоч очиб боради*). Вой, айланиб
кетай, ўргилиб кетай, қоқиниб кетай.

Уғилхон уялиб, ерга қарайди.

Д е ҳ қ о н б о й. Солхурда, замон кўрган кишиман. Аммо Хуш-
назардай бети қаттиқ куёвни энди кўряпман.

Уйин-ашулалар қизиб кетади.

Қосимов (кириб). Салом, ўртоқлар!

Ҳамма. Саломат бўлинг, ўртоқ Қосимов!

Қосимов (Деҳқонбойга). Саломатмисиз, ота?

Деҳқонбой. Бор бўлинг, ўғлим.

Қосимов. Энди, ҳорманглар, ғалабаларингиз қутлуғ бўлсин!

Ҳамма. Қуллуқ, қуллуқ.

Қосимов. Офтобхон, Деҳқонбой ота, энди ҳорманглар!

Офтобхон. Раҳмат, ўртоқ Қосимов, тоза куттирдингиз-да.

Қосимов. Донгдор колхозингизнинг ҳурматига яраша мукофот келтираман, деб кечикиб қолдим. Қани, айтинглар-чи, колхозингизнинг нима билан мукофотласак хурсанд бўласизлар.

Роҳатой. Ҳаммадан илгари Офтобхон опамни мукофотлангиз...

Қосимов. Хўп, Офтобхон опангизни қандай мукофот билан хурсанд қилсак бўларкин?

Офтобхон. Бу фидокорлик, бу зўр меҳнат мана бу азамат колхозчиларники. Шуларни хурсанд қилсангиз — шунинг ўзи бас!

Қосимов. Мен буларни ҳам хурсанд қиламан. Лекин, қандай мукофот берсак хурсанд бўласиз?

Деҳқонбой (қизиқиб). Айт қизим!

Хушназар. Айта қолинг, опа!

Қосимов. Айтинг!

Офтобхон (дудуқланиб). Айтар эдим... Аммо қўлингиздан келмайди.

Қосимов. Майли, тоғни тагидан кўчириб бер денг, айтганингизни қиламан.

Офтобхон. Тоғни тагидан кўчириш мумкин, менинг айтганимни муҳайё қилиш мумкин эмас. Чунки одам дунёга икки мартаба келмайди.

Қосимов. Бунн ҳам муҳайё қиламан.

Ҳамма. Тавба...

Офтобхон. Қандай қилиб? Иложи йўқ... Қани энди Темиржон соғ-омон бўлганда эди... шундай тўй-томошаларда бирга...

Хайри хола йиғлайди, уни юпатадилар.

Уни кўриш, дийдорига тўйиш йўқ энди. У ўлган...

Қосимов. Агар шу билан хурсанд бўлсангиз, уни ҳам...

Хушназар. Ё алҳазар. Ўзи нима гап?

Қосимов. Темиржон! Машинадан туш, бери кел!

Ҳамма (қараб). А?! Темиржон?!

Югурадилар.

О ф т о б х о н. А?.. Темиржон?! Темиржон?! (*Ҳолсизланади.*)
Х а й р и х о л а. Болам! Жоним болам! Онанг айлансин, бо-
лам! (*Эсини йўқотган ҳолда югурганича чиқиб кетади.*)
Р о ҳ а т о й (*сув келтириб Офтобхонга сепеди, ичиради*). Опа-
жон, айланай, она, кўзингизни очинг.

Темиржон, Хайри хола, унинг кетидан колхозчилар киради-
лар.

Ана, Темиржон акам келдилар!
Х а й р и х о л а (*парвона бўлиб.*) Темиржон, бормисан, бо-
лам?!

Т е м и р ж о н. Салом! (*Офтобхонни кўриб, ҳайрон бўлиб.*)
Офтобхон?!

О ф т о б х о н (*кўзини очиб, ўрнидан туради*). Темиржон!
(*Қулочини катта очиб боради, қучоқлайди.*) Бормисиз? Бу ўн-
гимми, тушимми?

Х а й р и х о л а. Ўғлим, омон кўрдим, энди армоним қолма-
ди. (*Қучади, ўпади.*)

О ф т о б х о н. Темиржон! (*Темирнинг юзларини силайди.*)

Х а й р и х о л а. Нега хат ёзмадинг? Ахир тилаб-тилаб олган
биттаю битта болам эдинг, наҳотки, кекса онангга раҳминг кел-
маса?

Т е м и р ж о н. Онажон! (*Бағрига олади, ўпади.*)

Х а й р и х о л а. Ёш хотинингниям дор-дунёси қоп-қоронғи
бўлди, болам!

О ф т о б х о н (*кулимсираб*). Бу кишим ўзлари шунақа аза-
ли бепарво. (*Темиржонга.*) Наҳотки, бизни шунчалар қийнаса-
нгиз.

Т е м и р ж о н (*кулимсираб*). Офтобхон. (*Бағрига олиб.*) Хат
ёзишнинг сира иложи бўлмади... Ўпка қилманг. Мен ярадор бў-
либ, душман орқасида қолиб, партизанларга қўшилиб кетдим...

Д е ҳ қ о н б о й. Ҳа, ҳали ҳаммасини бир бошдан ҳикоя қи-
ласан, ўғлим!..

О ф т о б х о н (*юзига термилиб*). Темиржон... Ахир... сиз...
сиз... йўқ-йўқ... хайрият... Темиржон... (*Бирдан чўчиб.*) Вой ўл-
масам, қўлингиз...

Жимлик.

Т е м и р ж о н. Қўлимни кўриб кўнглингиз ғаш бўлиб қолди
шекилли. Яримжон кишини яна илгаригидай сева олармикин-
сиз?..

О ф т о б х о н. Темиржон, бас!..

Темиржон (*жиддий*). Биламан. Нотавон бўлиб қайтдим.
Офтобхон. Бас! Ҳали бир қўлсиз экансизу. Мен то таним-
да жоним бор, сизни деганман, сизни бошимга кўтараман. Сиз
менинг қувончим, дўстим, вафодоримсиз. (*Бағрига отилади.*)
Темиржон. Раҳмат! (*Офтобхоннинг сочларини силайди.*)

Музыка.

Офтобхон ва Темиржон.
Оҳ, кўнгил, яйраб қувонди, ёру жоним кўриб,
Севганим, ойдин кўзим, гулбарги хандоним кўриб.
Офтобхон.
Бу бошим осмонга етди жангда тортиб наъралар,
Шум разил ёвларни енгган шеру арслоним кўриб.
Деҳқонбой. Қани, энди, болаларим, юқорига марҳамат
қилинглар!

Ҳамма жой-жойига ўтиради. Қадаҳлар қўлга олинади.

Душманларимиз тез фурсатда тор-мор бўлсин. Ҳаммангиз-
нинг ҳам жондан азиз фарзандларингиз иссиқ бағрингизга
Темиржондай қаҳрамон бўлиб қайтиб келсин!..

Ялла-ўйин бошланади. Йигитча кириб Қосимовга телеграмма беради.

Йигитча. Уртоқ Қосимов, телеграмма!
Қосимов (*ўқиб чиқиб*). Уртоқлар, хушxabар!
Ҳамма. Эшитайлик...
Қосимов. Орденли республикамиз Ўзбекистон, пахта ҳа-
қида жонажон партиямизга берган муқаддас ваъдасини шон-
шараф билан бажарди.

Тантанали музыка.

Парда.

1944

ГЕНЕРАЛ РАҲИМОВ

Тўрт парда, саккиз кўринишли драма

ҚАТНАШУВЧИЛАР

- Раҳимов Собир. Командир, полковник, сўнг генерал-майор.
Кедров Николай Иванович. Армия қўмондони, генерал-полковник.
Лукьянов Захар Захарович. Армия штабининг бошлиғи, генерал-лейтенант.
Санюк Степан Назарович. Полк комиссари.
Иван Загоруйко. Старший лейтенант, батальон командири.
Смирнов Геннадий. Лейтенант, Раҳимовнинг адъютанти.
Бадридзе Серго. Майор, полк командири.
Шаров Борис Васильевич. Майор, полк командири.
Надеждина Анна Петровна. 2-ранг ҳарбий врач, госпитал начальниги.
Марченко Михаил Тимофеевич.
Соҳиб чангал (Соҳиб).
Коровин Александр (Саша).
Арам Азабошиян. } Танка қарши
Шермат. } отувчи жангчилар
Дўлон. } (Пе-те-эрчилар).
Швидко. Капитан Кедровнинг адъютанти.
Поша. Медицина ҳамшираси.
Жовид. Турк офицери.
Саидбек. Қочоқ, босмачи.
Фон Буг. Генерал-майор.
Штенгаль. Полковник.
Шиль. Обер-лейтенант.
Алоқачилар.
Жангчилар.

ПРОЛОГ ЎРНИДА

Минг тўққиз юз қирқ иккинчи йил сентябрь ойлари. Шимолий Кавказ. Губорсиз кенг осмон. Қорли тоғ чўққилари. Ҳаво совуқ. Изғирин қўл-қулоқларни ялаб, ачитиб турибди. Жангчилар ўзбек халқининг тарихий мактубини тингламоқдалар. Мактубни дивизия командири полковник Раҳимов ўқийди. Бир жангчининг қўлида қизил байроқ. Жангчиларнинг руҳида қатъият, жанговар ирода ҳукмрон, кўзларида ғазаб оловлари чақнайди.

Раҳимов (*босиқ, мардона овоз билан*). «Азиз жигарпораларимиз. Ватаннинг ҳар бир сиқим тупроғи биз учун табаррук экан, унинг фашист итваччалари оёғи остида мурдор бўлишига бепарво қараб турган кўзлар кўр бўлишга, бепарво эшитиб турган қулоқлар кар бўлишга лойиқдир.

Ҳозир Улуғ Ватан уруши майдонларида, айниқса, Сталинград, Шимолий Кавказ ва бошқа фронтларда совет халқларининг, ана шу жумладан, Ўзбекистоннинг ҳаёт-мамоти масаласи ҳал бўлаётир. Бир қадам ҳам орқага чекиниш йўқ. Ё ҳаёт, ё ўлим-асорат. Агар ўрталарингизда бирортангиз заррача қўрқоқлик қилсангиз, жанг майдонларидан қочсангиз, унда сизга лаънат ўқиймиз. Сизга серқуёш Ўзбекистонни ҳаром деб ҳисоблаймиз. Сиздай фарзандни оқ қиламиз! Бундай нолойиқ фарзанд ўз ҳовлисига қайтиб келиб, эшигини қоқишга ҳаққи йўқ! Қочоққа шафқат, қўрқоққа ҳурмат сира ҳам мумкин эмас! Ўзбек халқининг сиздан қатъий талаби битта: душман йўлини тўсингиз, уни улоқтириб ташлангиз ва тезроқ тор-мор этингиз! Бизнинг ишимиз ҳаққоний иш, биз ғалаба қозонамиз!»

Жангчилар. Ура! Ура!

Соҳиб (*ўзича шивирлаб*). Бир қадам орқага чекиниш йўқ.

Чироқ аста ўчади.

БИРИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ ҚҶРИНИШ

Блиндаж. Марченко, Саша, Соҳиб чангал, Шермат, Арам ва яна бир неча жангчилар блиндажда. Ҳар қайсиси бирон иш билан машғул. Бири автомат тозалайди, яна бири махорка ўрайди, бири хат ёзади. Соҳиб чангал ёнбошлаб ётиб хат ўқийди, хаёл суради.

Марченко. Соҳиб, қалайсан? Ишинг жойидами?

Соҳиб. Михдай...

Саша. Дядя Миша, сорок.

Марченко. Махорканг соб бўлдимми?

Соҳиб. Дивизияда сендақа чекағони йўқ. Иилнинг махорка-ю, мучалинг чилимми, билмайман.

Саша. Чекмайсанми, гапга суқилма. Ўзимнинг таъбим хира бўлиб турибди.

Соҳиб. Виламан, Дўлон гумбурга куясан.

Саша. Йигитнинг гули эди-я. Ўлдими, қўлга тушиб кетдимми, билмайсан киши.

Шермат. Саша, йигирмасини узат.

Саша. Ҳозир. Ма, ол. (Соҳибга.) Ҳамколхозинг тузук улфат. (Пауза.) Эҳ... Автоматдек чарсиллаган ўктам йигит эди-я, Чангал!

Соҳиб. Саломат бўлса келади, албатта.

Арам. Махоркажон. (Тортади.)

Шермат. Мунча чекдинг?

Арам. Бекорчилик. Махорка бўлмаса ёрилиб ўлардим. Мудофаа.

Шермат. Гап мудофаада эмас, бўлмасам мен нимага ёрилиб ўлмайман?

Арам. Сен ёрилиб ўлмайсан, ўлиб ёрилсан.

Шермат. Э, Арамжон, нафасинг мунча саратон? (Пауза.) Бай-бай-бай. Изғирин ҳам роса заптга олди-ку.

Соҳиб. Йўталяпсан. Ма, бўйнингга ўраб ол. (Иссиқ рўмол узатади.)

Ш е р м а т (олиб). Узинг-чи?

С о ҳ и б. Қўявер, мени жин ҳам урмайди. Михдайман. Рангпар, нозиксан, яна тумовлаб қолма, ҳамколхоз. Онамдан хат олдим.

Ш е р м а т (жонланиб). Хат? Қани? Нима ёзибди?

С о ҳ и б. Сенга салом айтибди. Зулайҳо холам кун ора ойимни ёнига кириб: «Ҳой, Зебинисо, хат ёзсанг ўғлингга тайинлагин, Соҳибжон минг қилса катта йигит, Шерматжон ҳали ёш, тергаб турсин, акалик қилсин» дер эмиш.

Ш е р м а т. Қандай меҳрибон оналаримиз бор-а! Ўзлари ҳам бир-бировларига шундай жонкуяр, шундай дўст... Ораларидан қил ҳам ўтмайди.

С о ҳ и б. Қишлоғимизда тиши ўтса тоғни, тикани бўлмаса янтоғни ейдиган ғаламис бир бой ўтган. Булар шу бойнинг эшигида йигирма йил чўрилик қилишган. Қўли косов, сочи супурги эди онаминг... Ҳе, бизни не-не азоб-уқубатлар ичида катта қилишган бу шўринг қурғурлар. (Хаёлга чўмади.)

С а ш а (хатни ўқиб туриб). Бирам ширин хат ёзибдики...

С о ҳ и б. Боягина тутун қайтараётувдинг, бирдан гули қаҳқаҳдек очилиб кетдинг... Ўзи нима гап? Ҳа... Катяжондан хат келганга ўхшайди-а?

С а ш а. Бирданига учта.

А р а м. Нималарни ёзибди?

С а ш а. Нима ёзар эди: «Жоним, сени соғиндим, ҳар кеча тушимга кирасан, душманни енгиб тезроқ қайт, мен сени севаман, кутаман, ўпаман», хуллас, шунақа гаплар.

А р а м. Жавоб ёзсанг, мендан ҳам салом де. Ие, суратиям бор дейман, қани, бир кўрай. (Кўриб.) Оҳо... бир жаҳон-ку, зап кетиворган қиз экан-да.

С о ҳ и б. Қани кўрсат-чи? (Яқин боради, кўради.)

А р а м. Кўзини қара, кўзини. Ёнади-я.

Ш е р м а т. Ҳой, кўп тикилаверма, киннанг киради. (Қараб.) Бай-бай... офатижон-ку... Еру жононинг билан мурод-мақсадингга бепилиска етворавурмайсанми...

С о ҳ и б. Тўғри, жиндек пучуқ демасанг... Ҳа... Шошма, ваъдаси ҳам ўзига ўхшаган михдаймикан?

С а ш а. Нега пучуқ дейсан?.. Узингники қанақа? Қуралай кўз, бурунлари ҳам чимдилаб қўйгандайми? Хатида нима дебди? Сизга берган ваъдам, чин ваъда, деб ёзибдими, а? Нега даминг ичингга тушиб кетди? Гапир.

С о ҳ и б. Мен қизлардан хат олмайман.

С а ш а. А? Шерматни лақиллатаверма.

Ш е р м а т. У нима деганинг, Саша?

С а ш а. Хатни ойимдан келди деса ишоняпсанми? Тўғри,

ойисидан хат олади, аммо хат, Шерматжон, кўпроқ сингилча-
нгиз Қумрихондан келади... Ҳа, муҳаббатнома...

Соҳиб. Ёлғонни ҳам ямламай ютасан...

Саша. Ёлғон дедингми? Бўлмаса хатни кўрсат.

Соҳиб (*кулиб юборади*). Шарманда қилдинг-ку. (*Хатни Шерматга узатади*.)

Шермат (*хатни кўздан кечириб*). Хату саломнинг кўпи синглимиздан келар экану, адресни бизга чатоқ кўрсатиб юрган экансиз-да, почча?..

Соҳиб. Уялдим-да, Шермат... Ахир ўзинг биласан...

Шермат. Аллақачон пайқаганман, менга ёзган хатларидан ҳам маълум эди. Майли, почча, десам арзигудек йигитсан.

Соҳиб (*кўрсатиб*). Фақат шу ерини ўқи, бу ёғига ўтма. (*Хатни беради*.)

Шермат (*ўқийди*). «Районимиздаги барча колхозлар...» (*Пауза*.) «Бизнинг колхозимиз ҳам партияга берган ваъдани бажариш учун қаттиқ иш олиб бормоқда. Мен звеном билан 40 центнердан пахта беришга ваъда қилдим...» Хўш... «Сиз ҳам аблаҳ душманни йўқ қилиб элу юрт олдида юзимизни ёруғ қиласиз албатта! Соғ-омон қайтинглар, кўзимиз йўлингизга интизор, балиқ сув билан тирик бўлгандай...»

Соҳиб (*хатни тортиб олиб*). Энди бу ёғи секрет, дўстим. Ҳа, бу ёғига аралашмайсан. (*Кўйнига солади*.)

Арам. (*Марченкога*.) Дядя Миша, мунча хаёл сурдинг?

Саша. Яна кўмири эсга тушиб кетди шекилли.

Арам. Ҳа, шунинг учун ҳам кўнгли кўмирдай равшан бўлиб турган экан-да.

Марченко (*зарда билан*). Қоп-қора! Нега куласан? Тўғри, эсимга тушиб кетди. Сира эсимдан чиқаролмайман! Ахир биласанми? Йўқ, билмайсан. Макеевқадаги, Донбассдаги, Шахтадаги кўмир конларини яхши билмайсанлар... (*Пауза*.) Жудаям антиқа қилиб юборган эдик-да. Ахир у шахталарни, у техникани Американг кўрса борми, ҳасаддан жиғибийрони чиқиб, ваҳимадан суроби тортилиб кетар эди. Ҳа, нима деяпсан... Эй аттанг... Ҳаммаси вайрон бўлди, бузилди, ёнди. (*Пауза*.) Саша, сен Макеевқадансан-а?

Саша. Красний Сулинда ишлар эдим.

Марченко. Шахтёрсан. Дардимни биласан. Э, қўй, буларни! Нимани кўрибди, нимани билади? Дарвоқе комбатимиз Иван Загоруйко, ана у билади... Ҳа, у ҳам бизнинг шахтада ишларди. Донгдор шахтёр эди, азамат...

Соҳиб. Саша, ҳасратга тушиб кетдинг-ку, қани, автоматжон, гармонингни ол. Битта миҳдайини ясаб ташла. Хатдаги ширин гаплар бундай танимизга яйрасин...

Марченко. Бугун тилинга шакар суртиб олганмисан, Чангал?

Саша. Қани, даканг хўроз, заказингни қилавер. (*Гармонни олади.*)

Соҳиб. У... Хмара дарёсидан ўтиб, Егоровка районига кириб бораётганимизда бир нарса чалувдинг, эсингдами?

Саша. Ҳа, уми? Уни ўзим тўқиганман. Ушанда ҳам баталь-онимизнинг командири шу Раҳимов эди. У вақтлар майор эди. Ашула командирга жудаям ёқувди-да...

Соҳиб. Қани, ўшани бир чал.

Саша гармонни завқ билан чалади, жангчилар тинглайдилар, шу орада Раҳимов, Санюк ва Загоруйко кирадилар.

Саша (*чалишдан тўхтаб*). Ўртоқ полковник...

Жангчилар оёққа турадилар.

Раҳимов. Тўхтаманг, чалинг, чалинг.

Саша чалади.

Сўзи қандай эди? Шундай бошланармиди? (*Куйлайди.*) Буздим-а?

Саша. Боплайсиз... Лекин манави жойини (*куйлайди*) шу хилда майинроқ қилиб олсангиз, ашула анча силлиқ чиқади...

Раҳимов. Раҳмат... кейин ўргатарсиз... Хўш, аҳвол қалай, жангчи ўртоқлар?

Жангчилар. Яхши, ўртоқ полковник.

Раҳимов. Овқат, ётиш-туриш?

Соҳиб. Михдай, ўртоқ полковник. Фақат ҳалиги тамакидан...

Раҳимов. Ҳа, ҳа, тамакидан қисилган кўринасизлар. Ўртоқ комбат, старшинага буюринг, ҳар бир жангчига юзтадан папирос берсин.

Загоруйко. Эшитаман, ўртоқ полковник, юз донадан папирос берилади.

Жангчилар. Раҳмат.

Раҳимов (*Марченкога*). Тетикмисиз, қария?

Санюк. Бу кишини қария деманг, хафа бўлади. Ҳали норфул йингит.

Раҳимов. Бўлмаса узр...

—
Енгил кулги.

Лекин мушукнинг бўйнига қўнғироқ бойлаб келолмайдиган йингитлар ҳам бўлади.

Марченко. Биз унақасидан эмасмиз, ўртоқ полковник.

Раҳимов. Биламан, чайирсиз, Соҳиб чангал айтгандай, михдай йигитсиз, шундайми?

Марченко (*хижолат тортиб*). Йўғ-э... жудаям мақтаб юбордингиз, ўртоқ полковник.

Раҳимов (*унинг этигини кўрсатиб*). Оҳори тўкилибди-ку?

Марченко. Роса йўл босган, хизмати каттаю, лекин...

Раҳимов. Лекин нима? Эки бу этик нуқул кетга қараб йўл босган демоқчимисиз?

Марченко. Топдингиз. Шунинг учун ҳам кўзимга совуқ кўриниб қолган-да савил. Қасд қилганман, то маймоқ бўлиб, жағи узилиб тушмагунча шу билан ер депсаганим-депсаган!

Раҳимов (*кулимсираб*). Ҳа, ҳа, тоқат қолмади, денг?

Марченко. Бўлди-да, отнинг жиловини энди бу ёққа буриш керак!

Соҳиб. Бизни Берлин йўлига тўғрилаб: «Қани, ҳа, азаматлар!» деворинг, бизам бундай ишни михдай қилиб, фашистнинг елкасидан сафар ойини кўрсатиб қўяйлик.

Раҳимов. Иш михдай бўладиган бўлса, бўпти. (*Соҳибнинг қўлида китоб кўриб*.) Нима ўқияпсиз? Қани...

Соҳиб (*хижолат*). Бекорчилик...

Раҳимов. Иш катта-ку... Инглиз тилини ўрганияпсизми?

Марченко. Балодек гапиради.

Кулги.

Соҳиб. Эй, ёлғонингизни қўйинг, уялтирманг, рус тилига нўноқману... Бу китобни, уч кун бўлди, топиб олдим.

Раҳимов. Тузук, тузук... (*Загоруйкога*.) Қарияга янги этик берилсин.

Марченко. Раҳмат, ўртоқ полковник. Этикни яхши ният билан сақлаб қўяман.

Раҳимов (*Шерматга*). Хўш, Шермат аския, овоз қалай? Янги афандидан борми?

Шермат. Овоз тобида. Фриц ҳақида бир жуфт нав-нусха афандини тўқиб, пардоздан чиқариб қўйдим, ўртоқ полковник.

Раҳимов. Э, унақа бўлса эшитайлик.

Шермат. Қиттек чаласи бор. Роса қиёмнга етсин. (*Пауза*.) Фрицни бир аския қилиб ташлай дейману, сира яқин келмаяпти, хумпар.

Марченко. Бу бола яқинда келди. Ҳали жангга кирганича йўқ. (*Шерматга*.) Шошмай тур, рўдапога дуч келасан.

Шермат. Менга рўпара бўлмаяпти-да.

Раҳимов. Отангиз сизни шер деб атабди, фриц шердан

қўрқади. Бунинг устига, узоқдан дурбин солиб бўйнингиздаги ўқни кўриб, ўзингизни замбарак деб ўйлагандир...

Кулги.

А р а м. Хо-хо-хо... болади-ку, қуштомоқ.

Ш е р м а т.. Аския бўляпти чамамда. Опташай дейману, пича андиша қиламан-да, ўртоқ полковник.

С а н ю к. Қофия келганда ҳеч кимни аяма.

Р а ҳ и м о в. Булар ёмон, риоя қилишмайди. Бир куни Йўлдош ота билан шуларнинг колхозига борганман.

Ш е р м а т. Ҳали-ҳали эсингизда экан.

Р а ҳ и м о в. Бир олишамиз. Аммо айтиб қўяй, Шер, аскияга менам жуда уста бўлганман-да, ёмон оламан. Ҳа.

М а р ч е н к о. Эҳтиёт бўласан, Шермат.

Ш е р м а т. Кўрамиз, ўртоқ полковник.

С о ҳ и б. Эрка қори акаларни ҳам қочирган бола бу, ўртоқ полковник.

Р а ҳ и м о в. Арман халқининг қаҳрамони, димоғ чоғми? Уйдан хат келяптими?

А р а м. Раҳмат. Хат масаласида пешонамиз очиқ, ўртоқ полковник.

Р а ҳ и м о в. Зериккандирсизлар?

М а р ч е н к о. Жуда-жуда, ўртоқ полковник.

Р а ҳ и м о в. Бўлмаса ҳушёр бўласизлар, йигитлар. Ўртоқ комбат, пе-те-эрчи группанинг бошлиғи ким?

З а г о р у й к о. Мана шу Александр Коровин.

Р а ҳ и м о в. Жуда соз. Тунда бўладиган мажлисга шу группадан уч-тўрт кишини олиб борасиз.

З а г о р у й к о. Эшитаман, ўртоқ полковник.

С а н ю к. Ўртоқ полковник, яна бирмунча блиндажлар қолди, шуларни ҳам кўздан кечириб чиқсак.

Р а ҳ и м о в. Яхши.

Геннадий, унинг кетидан Васька киради. Васьканинг сочи ўсиқ, эндида узун, кенг, йиртиқ шинель, юзлари очликдан, йўл машаққатидан сўлғин, кўзлари ичига тортиб кетган, қарашлари дардли, ғазабли.

Геннадий. Ўртоқ полковник, армия қўмондони генерал-полковник Кедровдан... *(Хатни беради.)*

Р а ҳ и м о в *(ўқиб)*. Генерал чақиряпти, тез боришим керак экан, ўртоқ комиссар.

С а н ю к. Бўлмаса блиндажларни мен ўзим айланиб чиқаман.

Раҳимов. Яхши, жангчилар билан гаплашинг, ҳол-аҳволни билинг. (*Васькани кўриб.*) Бу ким? Нима қилиб юрибди?

Геннадий. Бу бола боядан бери кетимга тушиб олиб, менга командирни кўрсатасан, деб ғишава қилади, холос. Эшикдан ҳайдасам, тешикдан киради. Ҳозирнинг ўзида кўзини шамғалат қилиб, машинага ўлтириб қочдим. Аммо бу зумраша, қаноти борми, билмайман, бу ерга ҳам меңдан илгари учиб келиб, кўзини лўқ қилиб, яна рўпарамда турибди.

Раҳимов (*болага*). Отинг нима?

Васька (*қовоғи солиқ*). Васька Куркин...

Раҳимов. Ота-онанг борми?

Васька. Икковини ҳам осиб ўлдиришди. Отам шахтёр, коммунист эди.

Раҳимов. Ўлдиришди? (*Пауза.*) Энди нима қилмоқчисан?

Васька (*босиқ ва ҳаяжон билан*). Қасос оламан...
Аскар бўламан.

Жимлик.

Мен уни... (*қичқириброқ*) ўлдираман! Қурол бермасангиз ҳам майли... (*Қир латтага ўралган кичкина бир ханжарни этигининг қўнжидан чиқариб Раҳимовга кўрсатади.*) Ўзимда ҳам бор, мана. (*Беради.*) Уни танийман. Укки кўз, ўлдирмасдан қўймайман, букридан қасос оламан.

Жимлик.

Раҳимов. Ёш экансан. Хат ёзиб берай, Тошкентга кет. Тўғри уйимга борасан. Яхши парвариш қилишади. Менга ўғил бўласан. Ота-онанг учун биз қасос оламиз.

Васька. Йўқ!.. Ҳеч ерга бормайман! Мен уни топмай қўймайман! Мен буларнинг ҳаммасини ўлдираман! Ҳа, ҳаммасини!..

Раҳимов ерга кўз тиккан Васьканинг руҳига киради, ачинади.

Раҳимов. Қани, жўнадик. (*Чиқа бошлайди.*)

Васька (*Геннадийга*). Ҳой, амаки, ўртада сўппайиб қолавераманми?

Геннадий (*Васькага*). Тошкентга жўна, хумпар, бу ерда нобуд бўласан.

Раҳимов (*қайтиб*). Ҳалиги бола қани?

Васька (*жон кириб*). Мана мен!

Раҳимов. Қани, юр! Замбаракнинг тагида бақаларни қўрқитиб юрарсан...

Васька (*гердаийб*). Ким нимани қўрқитади, ҳали кўраммиз.

Раҳимов. Хайр, жангчи ўртоқлар.
Жангчилар. Хайр, ўртоқ полковник!

Раҳимов, Загоруйко, Санюк чиқадилар.

Соҳиб. Қани, чал Саша.

Саша ҳазин бир куйни чалади.

Марченко (*музыка орасида*). Жанг қанча оғир бўлса, га-
лабаси ҳам шунча ширин бўлади.

Соҳиб. Дядя Миша, кўпни кўрган, одамсиз, қани, бир каро-
мат қилинг-чи?

Марченко. Қандай каромат?

Соҳиб. Нима учун командиримизни бунчалик шитоб би-
лан чақриб қолишди, а?

Марченко. Мудофаада ётавериб бўғилиб кетдик. Ишқи-
либ, янги этик бежиз берилмаган бўлса керак.

Саша чалади, аста-секин табиат манзаралари ўзгаради, булутлар тарқайди,
ҳайбатли тоғлар яна яққол кўринадилар. Буларнинг кўзлари узоқларда..
Баъзи-баъзида отилган ракеталар атрофни ёритиб туради. Жангчилар му-
зикага жимгина қулоқ соладилар.

Соҳиб (*ухлаб қолган Шерматнинг устига бир нарса ёниб*).
Совқотиб қолма, иссиқроқ ёт, Шерматжон, дўстим...

ИККИНЧИ КҲРИНИШ

Генерал Фон Бугнинг штаби. Бир неча офицерлар генерални кут-
моқдалар.

Адъютант. Генерал жаноблари.

Фон Буг ва полковник Штенгаль кирадилар.

Фон Буг. Жаноб офицерлар, Кавказ Гитлер оёғи остида.
Кавказни ишғол қилишдай зўр вазифа фон Клейст жаноблари-
га топширилган.

Офицерлар. Хайль Гитлер!

Фон Буг. Полковник Штенгаль, жаноб офицерлар, мен сиз-
ларга жуда кичик ва енгил бир вазифа топшираман. Раҳимов
деган аллақандай осиелик бир полковникнинг дивизиясига чақ-
моқдай тез ҳужум қилиб, уч кун ичида тамом янчиб ташлайсиз!

Штенгаль. Янчиб ташлаймиз, жаноб генерал!

Фон Буг. Олампаҳо ҳазратлари бизни ҳеч қачон унутмайдилар. Мана, ўқинг. (*Телеграммани узатади.*)

Штенгаль (*ўқиб*). Фюрердан? Қандай саодат!

Фон Буг. Яна шунча дабдаба, яна шунча техника. Фюрернинг марҳаматлари улуг. Полковник Штенгаль, кўксингиз яна ялтираб қоладиган бўлди.

Штенгаль. Фюрер ҳазратлари, аввало жанобингизни...

Фон Буг (*қоғозни ёзиб*). Мана, азизлар, ҳамма нарса мана шу планда кўрсатилган. Бугун учинчи... Бешинчи сентябрь соат бешу ноль-нолда... Жаноб офицерлар, операция учун мумкин қадар пухта тайёрланингиз. Полковник Штенгаль саккизинчи сентябрда Раҳимов дивизиясининг тор-мор бўлганлиги ҳақида менга хабар берасиз.

Штенгаль. Хабар бераман, генерал жаноблари.

Фон Буг. Сизларга рухсат. Полковник, сиз қолинг.

Офицерлар чиқадилар.

(*Адъютантга.*) Меҳмонларни таклиф қилинг.

Адъютант чиқади, Жовид ва Сайидбеклар кирадилар.

Жовид ва Сайидбек. Хайль Гитлер!

Фон Буг. Хайль Гитлер! Марҳамат, азиз меҳмонлар. (*Кўришади, Штенгалга.*) Меҳмонлар билан танишинг. Империянинг дўсти, Туркия фарзанди Жовид афанди.

Штенгаль. Мамнунман. (*Кўришади.*)

Фон Буг. Бу жаноб туркистонлик, Сайидбек афанди.

Штенгаль. Бахтиёрман. (*Кўришади.*) Жовид афанди, Туркияга Фюрер ҳазратларининг алоҳида меҳру муҳаббати бор. Сиз бунга шак-шубҳа қилмасангиз керак.

Жовид. Бу муҳаббат билан биз фахрланамиз. Шунинг учун ҳамки, империя армияси Кавказда, айниқса, Боку ва Туркистон дарвозаларига яқин турган бир пайтда биз турклар билан бу воқеаларга бепарво, томошабин бўлиб қараб туrolмадик. Ғалабангиз бизни ниҳоят даражада шоду хуррам қилди. Биз ҳам қўлимиздан келганча ёрдамлашиб, ғалабангиз хазинасига ўзимизнинг арзимас ҳиссамизни қўшдик.

Фон Буг. Миннатдорман. Ҳаммамизнинг мақсадимиз битта — Кавказ ва Туркистонни большевиклар панжасидан озод қилмоқ, Фюрер ҳазратларининг енгилмас қиличи ҳимоясида шу юртларда ҳақ ва адолат ўрнатмоқдир.

Сайидбек. Бизнинг ҳам орзу-амалларимиз Фюрер қиличи ҳимоясида қўлдан кетган бахту давлатимизни қайтадан тикламоқдир, генерал ҳазратлари.

Фон Буг. Марҳамат, жаноблар, бу энг аъло тамаки, Туркиядан мукофот, бу эса Франциянинг машҳур коньяги, қани марҳамат.

Тамаки тортадилар.

Сайидбек жаноблари, сизнинг юртингиздаги боғларда, ҳаётбахш водийларда лазиз узумлар кўп битар эмиш, тўғрими?

Сайидбек. Тўғри... Фарғона водийси, Хоразм, Тошкенг, Самарқанд, Бухоро сингари шаҳарлар ўзларининг бўлиқ ерлари узумзорлари, айниқса, пахталари билан машҳур, генерал жаноблари. Масалан, биргина менинг бузрукворимнинг бешта шаҳарда пахта заводлари, жаннатсимон боғлари, юз мингдан ортиқ қорақўл қўйлари бўлган эди. Ҳе, аттанг...

Фон Буг. Қорақўл, пахта, нефть! (*Мийғида кулиб.*) Қани, жаноблар, нефть, пахта, қорақўл учун ичайлик. Кавказ бугун ёртага тамод бизники бўлади. Ўзбекистон виноларини ҳам, албатта, биргаликда ичамиз, Сайидбек афанди.

Ичадилар.

Сайидбек. Иншоолло. Аввал Бухорода, менинг боғимда... Гиждивонда шундай катта боғим бор эдики, унга ҳатто, амир ҳам кўз тиккан эди. Ҳозир у боғ... Йўқ, мен бунга чидолмайман, юрагимни кўйдирган чўғ йигирма икки йилдан бери ўчмайди. Мен уларнинг пўстларига сомон тикмасам, дунёдан армон билан кетаман.

Жовид (*кулиб*). Жаноб генерал, Туркия давлати ҳам анчадан бери Кавказ ва Ўрта Осиёдаги мамлакатларга...

Фон Буг (*айёр кулиб*). Нима демоқчи эканингизни кўзингиздан билиб турибман, ҳа, ҳа... Фюрер ҳазратлари ҳам шу ўлкаларни Туркия паноҳига топширишга тантанали суратда ваъда қилган, деган сўз бир вақтлар қулоғимга етгандай бўлувди, Жовид афанди.

Жовид. Бу оламшумул марҳамат, шоён таҳсин. Ҳали ҳам кечаги бир воқеадек эсимда: Кавказ ва Шарқий Бухорода Туркия қиличининг кучи билан тартиб ўрнатмоққа киришдик. Аммо бу ўлкаларда ҳокимиятни большевиклар қўлга олдилар. «Кўқон мухторияти» битирилди, амир салтанати тугатилди. Биз бунга чидаб туrolмадик. Ёрдамга югурдим. Сайидбек афанди билан биргаликда амир салтанатини қайтадан тиклашга уриндик.

Фон Буг. Кечирасиз, Британия давлатининг бевосита амр-фармони билан ҳам, деб қўйинг, Жовид афанди.

Жовид. Шундай, Черчиль жанобларининг ғайрат ва кўмак-лари билан.

Фон Буг. Ҳа, ҳа... энди у киши гўё... Йўқ, Черчиль ҳеч қачон русларга дўст бўлган эмас, бундан сўнг ҳам дўст бўлмаса керак, албатта. Хўш, қандай операциялар ўтказдингиз?

Куладилар.

Жовид. Босмачилик ҳаракатига ривож бердик.

Сайидбек (*ширакайф*). Тўғри, бир мен ўзим нима ишлар қилмадим. Осдим, кесдим, ёндирдим, қонга ботирдим, коммунист, комсомолларни бўғизладим, айниганларнинг ёстиғини қуритдим. Дин-шариатни рўкач қилдим, ҳар тадбир, ҳар чорани кўрдим, аммо мақсадимга етолмадим. Ниҳоят, ўз жонимни зўрға олиб қочдим. Хайрият, яна фурсат келди. Яна бораман. Бу гал сизнинг паноҳингизда бораман, мен сизнинг ҳар бир буйруғингизни садоқат ва ихлос билан бажаришга доим тайёрман. Ана шунинг учун ҳам ичаман, генерал жаноблари.

Фон Буг. Чиройли гапирдингиз, Сайидбек афанди. Юртингизни кўрмаганингизга қанча бўлди?

Ичадилар.

Сайидбек. Бухородан чиқиб кетганимга роппа-роса йигирма икки йил бўлди.

Штенгаль (*қадаҳларга май қуйиб*). Чиқиб кетганингизгами, ёки кечирасиз, чиқариб юборганларигами?

Кулишади.

Сайидбек. Бу пичинг, гарчи аччиқ бўлса ҳамки — ҳақиқат. Жовид. Яна ҳам тўғрироғи, уриб чиқарганларига йигирма икки йил бўлди.

Фон Буг. Ўшанда ҳам калтакни, Сайидбек афанди, мана шу генерал Кедров билан Раҳимовдан егансиз.

Сайидбек. Афв этасиз, сиз буни қаёқдан биласиз, генерал жаноблари?

Фон Буг (*папкадан бир варақ қоғоз олиб*). Таржиман ҳолингиздан маълум.

Пауза.

Биз даставвал бошқача ўйлаган эдик. Мулоҳазамиз хато бўлиб чиқди. Совет халқлари ўзаро урушар, жанжаллашар, бўғишар, тарқалиб бўлиниб кетар, деб умид қилар эдик. Аммо

умидимиз сув юзидаги кўпикдай пучга чиқди. Ҳа, ҳа, пучга чиқди! Бу нарса Фюрер ҳазратларини, бутун империяни қайғуга солди. Чунки улар бир ёқадан бош чиқаришиб, яқдил, яқвужуд бўлишиб, бизга қарши жанг қилмоқдалар. Уларни ажратиш учун қилаётган барча тадбир-чораларимиз ҳаммаси шамолга учмоқда. Большевизм чорак аср мобайнида буларнинг миясида шу қадар чуқур, бақувват илдиз отганки, бу илдизларни фақатгина калла билан биргаликда қўпормоқ мумкин холос. Ҳа, ҳа, шундай бўлак чора йўқ. Шундагина биз Фюрернинг янги тартибни жаҳон миқёсида мустаҳкам ўрната олурмиз.

Жовид. Бу вазифани бажармоқ учун Туркия давлатининг бир миллион армияси Кавказ чегараларида жанговар бир вазиятда ҳозир-нозир турибди, жаноб генерал. Бу армия буюк империя учун қон тўкишга тайёр. Фақат ҳалигидай... (*Дудуқла-ниб.*) Уртада... Сталинград масаласи...

Фон Буг (*ранги ўчиб, тажанг*). Биламан, келинг, амалий ишга ўтайлик. Сиз, Жовид ҳам Сайидбек афандилар, обер-лейтенант Шиль билан биргаликда иш кўрасиз. Вазифа обер-лейтенант Шилга тўла тушунтирилган. Бор кучни ишга солинг. Ҳийла-тадбирлар кўринг, варақалар тарқатинг. Радио орқали Кавказ мусулмонлари ўртасида ташвиқот олиб боринг. Тез кунда полковник Раҳимовни йўқотинг. Бу вазифани мен сизларга топширдим. Керакли ҳужжат ва қуроллар билан таъмин қилина-сиз. Бир йўл топиб ўзингизни Раҳимов штабига етказасиз, уни бир ёқлик қиласиз...

Шиль. Бажарамиз, генерал жаноблари.

Фон Буг (*Шилга*). Асирни олиб келинг.

Шиль чиқади.

Жовид афанди, сиз Фюрернинг янги тартиб ва янги мафкурасини мусулмонлар ичиди ташвиқ қилинг. Айниқса, ўзингизнинг синалган қуролингиз пантуркизмни ишга солинг. Империяга ёрдам кўрсатинг. Полковник Штенгаль сиз бу жанобларни операциямиз плани билан таништиринг.

Штенгаль. Хўп бўлади, генерал жаноблари.

Фон Буг. Қани, ғалаба учун, жаноблар.

Ичадилар. Шиль яна бир немис автоматчиси калтақланган, кўйлаклари йиртилган бир жангчини олиб кирдилар. Жангчи мағрур, тикка туради. Жимлик.

Штенгаль. Хўш, ҳали ҳам гапирмайдими?

Шиль. Ҳатто инграмайди ҳам.

Фон Буг (*Жовидга*). Разведкачи, адашиб қўлга тушган.

Штенгаль. Тўртта азаматимизни чавоқлаб ташлади бу аблаҳ.

Жовид. Қийнаб ўлдириш керак!

Штенгаль. Лекин кичкина бир хизмат қилиб, тирик қолиши мумкин. Ўжар, мутаассиб!

Фон Буг. Гаплашиб кўринг, Жовид афанди.

Жовид. Отинг нима? Гапир?

Шиль. Оти Дўлон.

Сайидбек. Дўлон, Раҳимов дивизияси ҳақида нима биласан? Қўрқма, ёрдам берамиз, биласанми, иккимиз ҳам бир одам, бир юртдан.

Жовид. Тўғри, ҳаммамиз бир миллат фарзандимиз.

Дўлон (*бошини кўтаради, узоқ тикилади*). Бир миллат? Бир одам дедингми? Сен одаммисан? Сен бевурд, бетайин, миллатфурушсан. (*Жовидга.*) Сен-чи? Сенинг миллатинг фашист. Қасбинг жаллодлик!

Фон Буг. Аблаҳ!

Дўлон. Сен ажалсан!

Жовид. Йўқотинг!

Дўлон. Ўлимга маҳкум алвастилар!

Фон Буг. Олиб чиқинг, осинг!

Дўлон. Тфу!

Дўлонни уриб олиб чиқадилар.

Жовид. Генерал жаноблари, бу мени ҳақорат қилди. Рухсат этинг ўз қўлим билан, ў... Бадбахт.

Фон Буг. Бўғманг. Асаб учун энг яхши дори... (*Коньяк қуяди.*) Қани, соғлигингиз учун...

Жовид. Ташаккур, генерал жаноблари.

Фон Буг. Уч кун ичида Раҳимов дивизиясини тор-мор қилиш учун.

Ичадилар.

Парда.

ИККИНЧИ ПАРДА

УЧИНЧИ ҚУРИНИШ

Армия қўмондони Кедровнинг штаби. Икки бўлмадан иборат уй. Уйнинг этагида парда билан ярим тўсилган каравот. Дераза пардалари туширилган. Деворда катта харита. Бир бурчакда радиоприёмник. Ўртада стол атрофида бир неча генераллар, полковниклар ва турли даражадаги офицерлар ўтиришибди. Улар генерал-полковник Кедровнинг сўзини тингламоқдалар. Қабулхонада адъютант Швидко.

Кедров. Қўшини ва Гудериан сингари генераллари Москва остонасида тор-мор бўлгандан сўнг Гитлер бўлак йўлга ўтди. У Россияни зўр қисқич ичига олиб, Волгада иккига бўлгану, осонгина ютаман, деб ўйлайди. Мана — Қрим, Керчь, Тамань ярим ороли Манштейн, Маттенклот, Иянеке сингари Гитлер генералларининг панжасида. Гитлер Волгага Паулюсни, Кавказ ва Кубанга бўлса фон Клейстни юборди. Европани лимондай сиқиб, италян, румин, венгер группаларини ўтга отмоқда. Тамань — Гитлер армияси учун бир трамплин. Шу ердан туриб у Тбилиси бойликларини, Боку нефтини босиб олмоқчи ҳам ўзининг аҳмоқона планларини амалга оширмоқчи. Фон Клейст қаттол душман. У билан жанг жуда қаттиқ бўлади. Фон Клейст 198 ва 125-пиёда аскар дивизияларини ва 94-тоғ дивизиясини яна қанча танк, мотомеханикалаштирилган полкларни мана бу Қайнарбулоқда, Кохт тоғлари, Кулечевоё ҳам Качканов районларида тўплаган. Унинг мақсади катта зарба билан ёриб ўтиб, Туапсега чиқиб олишдир. Олий қўмондон Шимолий Кавказ fronti армиялари олдига шундай шарафли вазифани қўяди: душманнинг олдинга силжишини тўхтатиш, жонли кучлари ва техникасига қирон солиш, фурсат келганда буйруққа мувофиқ хужумга ўтиб, Шимолий Кавказни, Кубанни душмандан тозалаш, Краснодар, Новороссийск, Тамань, Қрим, Одесса орқали Берлинга қараб йўл олиш. Вазифа оғир, лекин шарафли.

Лукьянов бир қадар ҳовлиққан ҳолда киради. Кедровга қогоз узатади. Кедров хатни ичида ўқийди ва сўзида давом этади.

Ҳаммангиз ўз мулоҳазаларингизни, тадбир ва талабларингизни ёзиб тайёрланг. Бугун кечқурун фронт штабида, қўмондон ҳузурида менинг докладим бўлади. Саволлар борми?

Офицерлар. Равшан, ўртоқ генерал-полковник.

Кедров. Бўлмаса сизларга жавоб. (Лукьяновга.) Рациядан берилдими?

Генерал ва офицерлар хайрлашиб чиқадилар.

Лукьянов. Шундай, тезда бунга қарши зарурий чораларни кўрмоқ керак.

Кедров. Генерал фон Буг офицерларини тўплаб, уларнинг олдига кичкина бир вазифа қўйибди. Ўрта осиелик бир полковникнинг дивизиясини яшиндай тез ҳужум қилиб, уч кун ичида тор-мор этиш учун 5 сентябрь соат беш ноль-нолда... Шундай... Демак, эрта ўтиб, индинга тонг пайтида...

Лукьянов. Шундай, Николай Иванович...

Кедров. Ҳа, ҳа, душман Кавказда ҳал қилувчи зарба учун ҳозирлик кўрмоқда. У бу зарбани даставвал Раҳимов дивизиясига бермоқчи бўлади. Сиз уларнинг оператив фикрларини қандай деб ўйлайсиз?

Лукьянов. Клейст ҳар икки флангда бақувват танк группалари тўпланган. Разведканинг кўрсатишича, Клейст армиясига ёрдамчи кучлар қўшилмоқда. Танк дивизияларига материал қисмлари олмоқда. Шунга қараганда, зарба ҳам ғарбдан, ҳам шимолдан бир вақтда берилади... Лекин у илгари Раҳимов дивизиясига зарба бермоқчи. Фон Буг Клейстнинг маккор, танк ҳужумига моҳир генералларидан, бу унинг таржимаи ҳолидан маълум. Клейст шу операция билан Шимолий Кавказни олиб, Туапсега чиқиб олмоқчи.

Кедров. Демак, полковник Раҳимовнинг зиммасига жуда оғир вазифа тушар экан. Қандай бўлмасин, Раҳимов дивизияси бу ҳужумни тўхтатиши, фон Бугни бир қадам илгари ўтказмаслиги шарт.

Лукьянов. Раҳимов дивизияси бу ҳужумни тўхтатиши керак. Шунга кўра бу тўғрида менинг алоҳида фикрим бор, Николай Иванович.

Кедров (харитадан кўзини узмай). Эшитай, Захар Захарович.

Лукьянов. Инкор қилмайман, полковник Раҳимов жангларда чиниққан, қобилиятли офицер. Аммо, ўртада Кавказ масаласи кўндаланг бўлиб турибди. Тоғдай оғир бу юкни Раҳимов кўтара олармикан? Борди-ю, Раҳимов фон Бугнинг ҳужумини тўхтата олмаса...

Кедров. Хўш, унда нима бўлади?

Лукьянов. Душман бизни анча овора қилади. Ҳатто Туапсега ёриб ўтиши ҳам мумкин.

Кедров. Ҳа, ҳа... Тўғри... тўғри...

Лукьянов. Бу ҳақда чуқурроқ мулоҳаза юритишимиз керак.

Уртага оғир жимлик чўкади. Кедров у ёқдан-бу ёққа юради.

Кедров. Тулки фон Клейст фон Бугни Раҳимов дивизиясига бежиз қарши қўйган эмас. Шахтёрлар дивизияси Ростов жангларида донг чиқарди. Буни туллак фон Клейст яхши билди. Хўш, қанақа маслаҳат берасиз?

Лукьянов. Раҳимовни бошқа ўринга олиб, у дивизияга тажрибакор генераллардан бирини юборсак дейман.

Кедров (*Лукьяновнинг кўзига қараб*). Захар Захарович, бу қандай маслаҳат? Бу гап менга ҳазм бўлмади, кечирасиз...

Лукьянов. Николай Иванович, Раҳимов ёш, асов отдай тез, тажанг, ғазабини босолмай бирон хатога йўл қўйгудай бўлса, фон Буг буни букиб қўяди, деган хавфим бор, холос.

Кедров. Раҳимов қачон ва қаерда букилибди, ўртоқ генерал-лейтенант.

Лукьянов. Мен генерал фон Бугнинг плюс-минусларини ҳисобга олиб гапиряпман, Николай Иванович! Ахир гап Кавказнинг тақдири устида...

Кедров. Раҳимовни бўшанг, заиф демоқчимисиз?

Лукьянов. Йўқ, Раҳимов чиниққан, пишиқ офицер, аммо генерал фон Буг айёр, даҳшатли алвасти.

Кедров. Даҳшат десангиз ҳам, бало десангиз ҳам мана шунинг ўзи!

Лукьянов. Қим?

Кедров. Раҳимов! Раҳимов — фашистлар учун даҳшат. Яқинроқ келинг. Мен сизга бир план кўрсатай. Мана, Раҳимов тузган.

Қоғоз кўрсатади, шивирлашади. Қабулхонага Раҳимов киради. Швидко ўрндан туради.

Раҳимов. Салом, адъютант. Нега бормаисан?

Швидко. Фурсат бўлмапти, ўртоқ полковник.

Раҳимов. Бор, Ўзбекистондан совғалар келди, қўлбола винолар ҳам бор. Меҳмон қиламан.

Швидко. Унақа бўлса борганим бўлсин, ўртоқ полковник.

Раҳимов. Геннадий, ўтира тур.

Швидко. Марҳамат, ўртоқ лейтенант. Мана стул, ўтиринг.

Геннадий. Раҳмат. Ҳожати йўқ. Битта чексак майлими?
(*Ўтиради, чекади.*)

Раҳимов (*кириб*). Ўртоқ генерал-полковник, буйруғингизга мувофиқ келдим.

Кедров. Келинг, Собир Умарович.

Кўришадилар.

Лукьянов. Соғлиқ қалай, полковник?

Раҳимов. Раҳмат, ўртоқ генерал-лейтенант, соғлиғим яхши.

Кедров. Гуноҳингизни биласизми?

Раҳимов. Йўқ.

Кедров. Устингиздан шикоят тушди.

Раҳимов. Шикоят?

Кедров. Ҳа, мана Тошкентдан хат олдим... Ўртоғингиздан... Эрим ухламасдан озиб кетибди, уришиб қўйинг, дебди. (*Хатни кўрсатади.*)

Раҳимов. Келинингиз менга ҳам шу мазмунда хат ёзибди.

Кулишади.

Кедров. Хўш, нега ухламайсиз? Қани, менга айтинг-чи, нега ухламайсиз-а?

Раҳимов. Ухлайман, Николай Иванович. Лекин кўпинча уйқум бузилади.

Кедров. Ҳа, ҳа, кўзингизга ҳалигидай алвастилар, дев, ажиналар кўринади, ўшалар билан бўғишасиз, кейин чўчиб уйғониб кетасиз, шунақами?

Раҳимов. Худди шундай, ўртоқ қўмондон.

Кедров. Ана ўша девлар, ажиналар, Собир Умарович, сизни ўнгингизда янчиб ўтишга қасд қилишган. Хўш, бунга нима дейсиз? (*Кўзига тикилиб туради.*)

Лукьянов. Яна қанақаси денг, энг қаттоли.

Раҳимов. Бешинчи сентябрь соат бешу ноль-нолда.

Кедров билан Лукьянов бир-бирларига маъноли қарашиб олади.

Кедров. Сиз бунни қаердан билдингиз?

Раҳимов (*қабулхонага қараб*). Геннадий.

Геннадий (*кириб салом беради*). Разведка группасининг бошлиғи лейтенант Смирнов Геннадий эшитади, ўртоқ қўмондон!

Раҳимов (*Кедровга*). Бундан беш соат илгари бу азамат учта жосусни тутиб олган. Бирини қочгани учун жойида отиб ўлдирган, иккиси тирик қўлга тушган. Мана сўроқ протоколи.

Кедров. Немис эмас-ку?

Раҳимов. Ўзбек, қочоқ-босмачи, бири обер-лейтенант, мана буниси турк офицери...

Кедров. Турк? Кавказда... Бу Геббельснинг найрангларидан бири. Бунда сир бор. Раҳмат, сизга рухсат.

Геннадий честь бериб чиқади.

Лукьянов. Хўш, энди ўзингиз нима дейсиз?

Кедров. Фон Буг эртага дивизиянгизга ҳужум бошлайди. Аммо, орқага бир қадам силжиш Кавказни душман оёғи остига ташлаш деган сўз. Сиз, ўртоқ полковник, Кавказ дарвозасини қўриқлаб турибсиз. Бу ишончини оқлашингиз керак.

Раҳимов. Партия ва халқимнинг ишончини оқлашга жоним борича ҳаракат қиламан!

Лукьянов. Душман катта куч билан ҳужум бошлайди.

Раҳимов. Кўкрак билан қарши оламиз.

Кедров. Кўкрак билан эмас, кўкрак тешилади. Ўт-олов билан қарши олишингиз керак!

Раҳимов. Ўт-олов билан қарши оламиз. Техникамиз оз, одам кам, шароит оғир, шунни айтишим керакки, ўртоқ қўмондон, қанча оғир бўлмасин, душман ҳужумини тўхтатишга ҳаракат қиламиз, охириги нафасимизгача курашиб, ўз маррамизда жон беришга тайёرمىз.

Кедров. Жон беришга шошилманг, жонни сақланг. Аввал жанг қилишга урининг. Жанговар мудофаа учун позиция сайлаш, батальон, рота, взводлар учун жасур командирлар танлаш ва уларни тарбия қилиш ишининг ҳам аҳамияти зўр. Шуларга эътибор қилинг. Мен сизнинг дивизиянгизга қўмондонлик қилмоқчи эмасман, душманни ўтказманг, қиринг, маҳкам туринг, чекинманг. Қўмондоннинг буйруғи шу.

Раҳимов. Чекиниш йўқ. Вазифани бажаришга рухсат этинг, ўртоқ қўмондон!

Кедров. Солдат — бу улуғ сўз. Уларга ғамхўрлик кўрсатинг, ҳаммамиз ҳам солдәтмиз.

Раҳимов. Менга одам ҳам техникадан ёрдам берасизми?

Кедров. Ёрдам берардиму, афсуски, резерв масаласи...

Раҳимов (*жимликдан сўнг*). Бўлмаса яна бир қанча танк ҳам пе-те-эрлардан беришингизни сўрайман.

Кедров. Ҳозирча сизга танк керак эмас, пе-те-эрдан қанча сўрайсиз?

Раҳимов. Элликта.

Кедров. Бу кўп. (*Кўйин дафтарчасига қараб.*) Иигирмата олиб туринг. (*Ёзиб беради.*)

Лу к ъ я н о в. Кавказ масаласи, ўртоқ полковник.

Ра ҳ и м о в. Мен ҳарбий санъатни Бокуда ўрганганман. Кавказ менинг иккинчи ватаним. Ҳа, ўзбек халқининг мактубини жангчилар ўртасида ўқиб чиқдик.

К е д р о в. Жуда яхши. Ўқидим, жуда ўткир ёзилган. Хайр, ўртоқ полковник, сизга ғалаба тилайман.

Ра ҳ и м о в. Раҳмат. (*Чиқаётиб.*) Қани кетдик, Геннадий. Хайр, Швидко. Бор, бўлмаса вино тугаб қолади.

Ш в и д к о. Хайр, ризқимизга яраша қолар, ўртоқ полковник.

Ра ҳ и м о в билан Геннадий чиқиб кетади. Ш в и д к о ичкари киради.

Ўртоқ генерал-полковник, сизга ҳеч нарса керак эмасми?

К е д р о в. Менга ҳеч нарса керак эмас.

Ш в и д к о. Ахир бу нима? Чой музлаб, колбасаям жаҳлидан кўкариб кетибди-ку.

К е д р о в (*кулиб.*) Янгилаб кела қол, жонинг чиқмасин.

Ш в и д к о чиқади.

Хўш, Захар Захарович, сиз менга бир нарса демоқчимидингиз?

Лу к ъ я н о в. Нима ҳам дер эдим, яна ўзингиз биласиз... Ҳар ҳолда кўп, оғир участка. Мен Раҳимовни ўз ўғлимдай кўраман, аммо бу фон Буг...

К е д р о в (*завқ билан*). Кўрдингизми, бургутнинг боласига ўхшайди — ёвқур, забардаст йигит... Ажойиб... Мен ишонаман. Қани, харитани олинг.

Лу к ъ я н о в столга харитани ёзади, ҳар иккови қўлларида қалам энгашадилар.

ТУРТИНЧИ ҚУРИНИШ

Дивизия штаби. Ярим кеча. Мажлис. Офицерлар состави. Тартибсиз стуллар, тутун.

Ра ҳ и м о в (*офицерларга*). Мана қаранг... Душманнинг асосий техника кучи майор Бадридзе, сизнинг полкингиз турган шу иккита йўлдан келади. Демак, жанг оқибатини сиз ҳал қиласиз...

Б а д р и д з е. Шундай, ўртоқ полковник. Разведка материаллари ҳамда душманинг сўнги кунлардаги хатти-ҳаракатига

қараганда хужум даставвал Иван Загоруйко батальони турган участкага, мана бу ерга бўлади. (*Харитадан кўрсатади.*)

Раҳимов. Сизнинг мулоҳазангиз қандай, майор Шаров?

Шаров. Мен ҳам шундай деб ўйлайман, ўртоқ полковник.

Раҳимов. Сизнинг полкингиз, майор Шаров, чап томондан бўладиган хужумни қайтаради. Вазият талаб қилса, Бадридзе полкига ёрдам берасиз.

Шаров. Ёрдам бераман, ўртоқ полковник!

Раҳимов. Мардлик ва жасорат кўрсатинг. Душманнынг хужуми шиддатли бўлади. Қатъият ҳамда темирдек ирода билан қарши турингиз!

Шаров. Душман хужумига кўкрак билан қарши турамиз!

Раҳимов. Кўкрак билан эмас, кўкрак тешилади, ўт-олов билан қарши олингиз, ўртоқ майор!

Шаров. Ўт-олов билан қарши оламиз, ўртоқ полковник.

Раҳимов. Вазифа равшанми?

Офицерлар. Ravshan.

Раҳимов. Саволлар борми?

Офицерлар. Йўқ.

Раҳимов. Хўп, қолган гаплар жанговар буйруқда айтилган, уруш планида кўрсатилган, ҳаммангизга муваффақият тилайман. Майор Бадридзе билан комбат Загоруйко қолишади. Бошқаларга жавоб.

Офицерлар чиқадилар.

Санюк. Қани, ўтиринг, ўртоқ комбат. Айтганча, уч-тўртта жасур йигитларни ўзингиз билан бирга олиб келинг деган эдик.

Загоруйко. Улар шу ерда. Чақирайми?

Раҳимов. Бир оз тўхтанг. Вазифани аниқ тушундингизми? Душман дастлаб сизга хужум қилади, демак, ғалабанинг калити сизнинг қўлингизда, ўртоқ комбат.

Бадридзе. Қани, харитангизни олинг. (*Загоруйкодан харитани олиб кўрсатади.*) Мана бу батальон участкаси, бу ерда батальон артиллерияси бор. Булар қўшни батальонлар, бу ўқ ячейкалари.

Загоруйко. Жанговар пойлоқчилар мана бу ерда. Саволим ҳам шулар ҳақида, ўртоқ полковник. Сиз ғалаба дейсиз, батальон участкасида бўладиган ўпирилишни ўзимиздаги бор кучлар билан йўқ қилишга ақлим етмаяпти. Чунки резервда турган биронта ҳам взводим йўқ. Тўсатдан бериладиган қаттиқ зарабани қайтаришга кучим ҳам етарли эмас. Аммо шуни айтишим керакки, ўртоқ полковник, батальон чекинмайди, керак бўлса ўз маррасида жон беради.

Раҳимов. Жон беришга шошилманг, жонни сақланг, душман билан жанг қилишга, ғалаба қозонишга ўрганинг!

Загоруйко. Душман бизнинг жанговар пойлоқда турган йигирма-ўттизга яқин жангчиларимизни уриб ташлаб, ёриб ўтади.

Санюк. Нега уриб ташлаб? А? Нега уриб ўтади?

Загоруйко (*таажжубланиб*). Ахир ўн-ўн беш одамдан иборат бўлган жанговар пойлоқчилар душманнинг жуда катта кучини тўхтатиб туролмайди-ку, ўртоқ комиссар!

Раҳимов. Мен сизга ҳайронман, комбат, ахир сиз фашистни савалаган офицерсиз-ку? Ельнида, Оқсойда, Кукуевода, Гончаров, Қазатчино районларида, ниҳоят, Ростовда...

Загоруйко. Унда ўзимиз ҳужум қилганмиз, ўртоқ полковник.

Санюк. Солдат бир жойда туриб ўлим кутмайди, ўлимни душманга тўғри қилиш керак. Сиз душман уриб кетади, дейсиз, ҳолбуки, бу ерда фақат жанг қилиш шарт, ўртоқ комбат.

Раҳимов. Комиссарнинг гапи ҳақ. Душман мана бу ердан келади. (*Харитадан кўрсатади.*) Бу ерларга бақувват пе-те-эрчи взводлар юборинг. Йўлларга мина қўйинг, енгил миномёт, қўл пулемётлари бўлсин, лекин группа енгил, чаққон бўлиши шарт.

Загоруйко. Ўртоқ полковник, душман бу ердаги кучларимизнинг ҳар икки томонидан ўтиб кетаверади.

Бадридзе. Ҳар икки томон жарлик, тоғлик-ку?

Раҳимов. Фашист машинасиз бу ерлардан юрмайди. Фақат шу йўлдан келади, кўрдингизми? Пулемёт, миномёт ва танка қарши отадиган милтиқлар билан қуролланган кичик бир взводни ҳам бу ерлардан уриб чиқариш қийин. Мана бу тепалikka пистирма қўйиб, душманни шу ерда қарши олиш керак. Танклар бостириб келдими, взвод орқага ташланиб, сўнг биқиндан урсин. Яна яшириниб, сўнг мана бу ерда пайдо бўлиб ўтга тутсин. Кўрасизми, душманни неча марта овора қилишингиз, ўтказмасдан тутиб туришингиз, ҳатто улоқтириб ташлашингиз мумкин. Бизнинг вазифамиз, душманни бир қадам ҳам илгарига ўтказмаслик, орқага чекинмаслик!

Загоруйко. Чекинмаймиз.

Раҳимов (*Геннадийга*). Жангчиларни чақир.

Геннадий чиқади. Саша, Соҳиб, Марченко, Арам ва Шерматлар кириб салом берадилар.

Саша. Буйруғингизга мувофиқ келдик, ўртоқ полковник. Пе-те-эрчи группа бошлиғи Александр Коровин.

С а н ю к. Загоруйкониң ишонган тоғлари.

Раҳимов. Душман танкларига қирон соладиган довюраклар. Мана сизларга ҳам иш чиқиб қолди.

С а ш а. Вазифани қойил қиламиз, ўртоқ полковник.

Раҳимов. Тушунтиринг, ўртоқ комбат.

Загоруйко. Фашистлар тонг пайтида бизга қарши ҳужум бошлашади. Душманиниң ҳужумини сизлар қарши оласизлар. Сиз мана шу жойда пистирмада ётасиз. Вазифангиз шу. Душманиниң автоколонналарини, артиллерия ва танкларини ўтказмайсиз...

С а ш а. Бир қадам ҳам ўтказмаймиз. Пўлатдай маҳкам турамыз!

Раҳимов. Сизларга жавоб.

С а ш а. Ўртоқ комбат.

Загоруйко. Ҳозир етаман.

Жангчилар чиқиб қабулхонада тўхташади.

Раҳимов. Сиз буларниң ҳаракатидан мени хабардор қилиб туринг.

Загоруйко. Хабардор қилиб тураман, ўртоқ полковник. Кетишга ижозатми?

Раҳимов. Боринг.

Загоруйко. Ўртоқ майор, сиз билан...

Бадридзе. Ҳозир ўзим бораман.

Загоруйко. Эшитаман, ўртоқ майор.

Загоруйко чиқиб кетади, Раҳимов Бадридзе билан харита устида шивирлашиб қолишади.

Васька. Амаки, мени ҳам бирга олиб боринг.

Геннадий. Эй, қаёққа борасан? Сени мен зўрға топганман. (Жангчиларга.) Бу мениниң кадрим бўлади.

С а ш а. Эшитдингми? Сенам кетсанг, командир ёлғиз қоларкан.

Геннадий. Хафа бўлма.

С а ш а. Хайр, ука...

Соҳиб. Васькажон, қалайсан?

Васька. Михдайман.

Соҳиб. Баракалла. Уша укки кўзни тутсам нима қилай? Тириклай чайнаб ташлайми?

Васька. Э, қўйинг! Масхара қилманг!

Соҳиб. Хафа бўлма. Ҳа. Васька, мени Соҳиб чангал дейишади, ёдингда тут. Катта бўлганинда эслаб юарсан. Ўзбек

эди, бўтақоралик эди, ўзи ҳам қоп-қора, келишган, миҳдай йигит эди, дейсан.

Жангчилар кулишиб чиқишади.

Бадридзе. Хўп, ўртоқ полковник. Ҳамма айтганларингизни бажараман, рухсат беринг.

Раҳимов. Майли, боринг, ҳушёр бўлинг.

Бадридзе кетади, Геннадий киради.

Асирларни олиб киринг.

Геннадий, Васька қўлларида автомат, асирларни киритадилар. Шиль билан Жовиднинг боши эгилади.

Қани, яширманг, ҳаётдан умидингиз бўлса, тўғриси гапиринг. Охирги марта сўрайман. Хужум қайси кунга белгиланган, қанча куч билан ва қайси томондан бошланади? Ҳаммасини гапиринг.

Шиль. Айтганман.

Раҳимов. Унинчи сентябрь соат тўртдами?

Шиль. Унинчи сентябрь соат тўртда.

Раҳимов (*Жовидга*). Тўғрими, тасдиқ қиласизми?

Жовид. Тўғри, тасдиқ қиламан.

Шиль. Бизга барибир, яширадиган жойи қолгани йўқ, фон Бугнинг буйруғи шу. Унинчи сентябрь.

Раҳимов. Елғон!

Шиль. Билганимиз шу!

Раҳимов. Елғон!

Шиль. Бўлак нарсани билмайман.

Раҳимов. Газанда! (*Урнидан шарт туради, у ёққа-бу ёққа юради, ғазабини босишга уринади. Жовидга.*) Хўш сен, бу фашистларнинг оёғи тагида нима қилиб ўралашиб юрибсан? Ёки ер ваъда қилдимиз?

Васька (*Геннадийнинг қулоғига секин*). Ер керак бўлса, ўзимиз икки-уч метр берар эдик-ку.

Геннадий (*секин*). Сайрамай тур, мамадана.

Васька. Эшитаман, мамадана сайрамай туради.

Раҳимов (*Жовидга узоқ тикилиб*). Бу варақаларни сен тарқатдингми? Бешараф, беномус байроғингни кўтариб келдингми? Фашист байроғини-я? Яна зулм-жафо уруғини сепмоқчимисан? Гитлернинг қонли қўлини ўпасан! Разил! Сен ниятингга етолмайсан!

Жовид. Барибир мен тантана қиламан!

Раҳимов. Бас! Сенлар ҳужум планини мендан яширмоқчи бўласанлар, аммо мен биламан, бешинчи сентябрь соат беш ноль-нолда!

Бу сўз Жовид билан Шилни ваҳимага солади.

Шиль. Империя армияси ҳаммангизни мажақлаб ташлайди!

Раҳимов. Юм оғзингни!

Геннадий. Мунча жаврадинг, жағинг тушкур.

Раҳимов. Олиб чиқинг, отиб ташланг!

Жовид. Қонунга хилоф! Отолмайсан!

Васька. Қани бўл, кўп гап эшакка юк. (Геннадийга.) Манави бир...

Геннадий. Энди ишинг юришиб кетади, Васькажон, қани ҳайда.

Олиб чиқадилар, жимлик. Раҳимов ғазаб билан Жовид ва Шилнинг изидан қараб қолади.

Раҳимов (ўзича). Тантана қилармиш... Чаён... (Яна жимлик.)

Геннадий (кириб). Ўртоқ полковник, ҳамма нарса бекамикўст тахт бўлди.

Раҳимов. Фақат ўзингга эҳтиёт бўл. (Қоғоз бериб.) Ҳаммаси шу ерда кўрсатилган. Инженерга учра, сапёрларни ишга сол. Шундай қилки, керак бўлган пайтда тоғ ағдарилсин.

Геннадий. Бўйруғингизни тугал бажараман, ўртоқ полковник, хайр. (Чиқиб, Васькага.) Васькажон. (Сочларини силаб, эркалайди.) Мана, биз ҳам кетдик.

Раҳимов (қўлига китоб олиб). «Война и мир»... (Ичида ўқийди.)

Геннадий. Агар биздан жиндак хатолик ўтган бўлса, маъзур тутасан. Командирга парво қил, вақти-вақтида ейишничишига қара, зериктириб қўйма. Баъзан жаҳли чиқиб уришадди, кўнглингга олма. Шубҳали одамларни ёнига қўйма, маҳкам бўл! Тушундингми? Васька, Васька, Васькажон! (Қўл узатиб.) Хайр, омон бўл!

Васька. Геннадий амаки, сиз қаёққа борасиз?

Геннадий. Юракка ғусса тўлди, бир ўйнаб келай, яна кўришамиз, хайр, Васька омон бўл! (Тез чиқиб кетади.)

Васька (Геннадийнинг сўзларидан ҳанг-манг бўлиб қолади-да, бирдан ўзига келади). Геннадий амаки... (Орқасидач югуради, тўхтади.) Бу қанақа одамлар? Мени ёш бола, ақли етмайди деб ўйлашади шекилли, йўқ, мен ҳаммасини биламан.

Мен ёш бола эмасман. Булар ўлимга кета туриб ҳам қўшиқ айтишади, қандай ажойиб кишилар!

Қабулхонага чиқиб Васькадан кўзини узмаган Раҳимовга.

Ўртоқ полковник.

Раҳимов. Ҳа, Васька, йиғладингми?

Васька. Ўртоқ полковник, мени ҳам Геннадий амаким билан бирга жўнатинг.

Раҳимов. Геннадий кетса, сен кетсанг, мен нима қиламан? Шошма, тонг отиб қолай деди-ю, нега ухламадинг, чарчагансан.

Васька. Геннадий амаки ўрнига адъютант қилиб қолдириб кетди, ўзингиз нега ухламаяпсиз?

Раҳимов. Унақа бўлса, ўртоқ адъютант, сен ҳам ухла, мен ҳам ухлай, бор.

Васька ухлагга тайёрланади, Раҳимов бир қанча вақт қимирламасдан тик туради. Дераза ойнагига йирик ёмғир томчилари урилади. Ёмғирга қулоқ солади.

Роса қуйди-ку... *(У ёқдан-бу ёққа юради, бир қадар асабийлашгани, таъвишлангани сезилади, дағал юзида қасос туйғуларини, кўзларида ғазаб учқунлари барқ уради. Бирдан орқасига қайрилиб, телефонга боради, трубкани олади.)* Катаев, ҳа, уруш худоси, тетикмисан? Қайфинг яхшими? Ҳушёр бўп тур. Албатта... Сенга ҳам.

Трубкини қўяди, соатига қарайди, тоқатсизланади. Эшик секин очилиб уйқусираган Васьканинг боши кўринади.

Васька. Чақирдингизми? Сизга бирон нарса керакми, ўртоқ полковник.

Раҳимов. Ҳа, сенмисан?

Васька. Бирон нарса керакми, дейман?

Раҳимов. Ухла, дедим сенга, ухла.

Васька чиқиб кетади. Раҳимов ҳам ётоққа ўтади, саҳна бўш қолади. Ёмғир кучаяди. У яна кўринади. Телефонга келиб трубкани олади, бўғиқ товуш билан гапирди.

Менга Қаймаковни беринг! Ўртоқ инженер, Геннадий Смирновга ёрдам бердингизми? А? Балли! Раҳмат, хайр! *(Трубкини аста қўйиб, яна олади.)* Санюкми? *(Трубкини шинели орасига*

олади, Васька томонга кўз ташлайди, бўғиқ, аста гапиради.) Степан Назарович, Бадридзегга айтинг, Загоруйкога кўз-қулоқ бўлиб турсин. Душман томонда нима гап? Жимжитлик? (Трубкини аста қўяди. Қўлини ихтиёрсиз узатиб, столдан бир китобни олиб варақлайди.) Тамань... (Ўқиб.) Александр Македонский ўзининг шоҳона зиёфатига шу Тамандан вино олдириб кетар эди. (Яна варақлаб.) Тамань Суворов фанагорияси... Александр Васильевич Суворов шу ерда казак корпусига беш йил қўмондонлик қилган. Бу қалъани мустақкамлашда Александр Суворовнинг хизмати жуда ҳам зўр. (Китобни ёпиб, ўйланиб.) Суворов, генераллиссимус Суворов... Қандай улуғ зот. Рус халқининг шон-шавкати, азамат саркарда... (Суратига тикилиб.) Юзларидан нур ёғилади. (Ўйланиб.) Хўш, шундай оғир, танг бир ҳолга тушиб қолганда қандай тадбир кўрар эди у? А? (Шошиб, варақлаб бир саҳифани очиб.) Тебранмас эди. Ҳар қандай оғир ҳолга тушганда ҳам ғалабага ишонар эди. «Где тревога—туда и дорога...» (Ёпиб.) Қандай бақувват сўзлар... «Где тревога—туда и дорога...»

Аста-секин юриб қабулхонага чиқади, ухлаб ётган Васька устига шинель ёпади, яна қайтиб киради. Китобни қўйиб, чироқни ўчиради. Уй қоронғилашгандай бўлади. Бир оз вақт ўтгач, тонг ёриша бошлайди. Раҳимов яна дераза ёнида пайдо бўлади. Ўйга чўмади, соатига қарайди. Саҳна орақасида товуш эшитилади, эшик тақиллайди.

Қиринг.

Шошилиб С а н ю к киради.

С а н ю к. Беш минут қолди... Загоруйко батальони совхоз территориясига мустақкам жойлашиб олиб, душманни ўт билан қарши олишга тайёр турибди. Пе-те-эрчи группалар ҳам душманга яқин жойларда пистирмада турибдилар. Буйругингиз тўла-тўқис бажарилди, ўртоқ полковник. Энди фақат жангга қараб қолдик, холос!

Р а ҳ и м о в (соатига қараб). Уч минут қолибди. Бошқа батальонларнинг вазияти қандай?

С а н ю к. Бадридзенинг бошқа батальонлари, майор Шаровнинг полки ҳам тўла жанговар вазиятда.

Р а ҳ и м о в. Загоруйко ёвқур командир. Биз уни ташлаб қўймаймиз. Албатта ёрдам берамиз. Бир минут қолди. У азамат комбат, душманнинг жуда катта кучига қарши жанг қилади. (Соатига қарайди.) Ана, роса бешу ноль-ноль.

Ҳар иккови тоқатсизлик билан қулоқ соладилар. Жимлик. Тобора буларнинг тажанглиги ошади. Санюк тоқатсизланиб юради, гапирмоқчи бўлади. Раҳимов қўли билан тингланг, деган ишорасини қилади. Узоқдан бирдан бўғиқ гумбурлаш эшитилади.

С а н ю к. Лаънати, бошлади.

Р а ҳ и м о в. Ҳа, бошлади. Роса бешу ноль-нольда. Қани кетдик.

Тез чиқадилар.

П а р л а.

УЧИНЧИ ПАРДА

БЕШИНЧИ ҚҰРИНИШ

Кавказнинг юксак қорли тоғ тизмалари кўринади. Тонгга яқин. Саша, Марченко, Соҳиб чангал, Шермат ва бошқалар пулемёт ва танкка қарши отадиган милтиқлар билан қуrollанган ҳолда қулай марраларга жойлашиб олганлар. Отилиб турган ракеталар яқин ўртада фашист оқопларининг борлигидан дарак беради.

Марченко. Хўш, кўриняптими, ўртоқ командир?

Саша. Қўкат ҳам қимирламайди, дядя Миша.

Арам. Лаънатининг артподготовки тугади-ку.

Соҳиб. Қулоқларим батангга келди-я.

Шермат. Бу жимжитлик нимага аломат! Шитир этган товуш ҳам эшитилади. Назаримда ҳозир ҳужум бошланадигандай.

Арам. Шермат дукиллаётган нима? Юрагингми?

Шермат. Суф сенга!..

Саша. Соҳиб, тетикмисан?

Соҳиб. Михдайман, ўртоқ командир!

Шермат (*ҳовлиқиброқ*). Нон урсин, ҳозир бошлашади.

Соҳиб. Биз ҳам шуни кутиб турибмиз, бошлайвермай-димн!

Саша (*Соҳибга*). Нима ўқияпсан?

Соҳиб. Партияга ариза ёздим. Қираман. Мана, ўртоқ парторг. (*Беради.*)

Арам. Бизники ҳам тайёр, жангга коммунист бўлиб киришни истайман. (*Чўнтагидан ариза олиб беради.*)

Саша. Албатта, кўрамиз.

Соҳиб. Коммунист бўлиб жангга кириш катта бахт.

Марченко. Ватан учун курашаётган ҳар бир жангчининг зўр тилаги — шу.

Соҳиб. Миша амаки, шу Ватан деган сўзни қандай тушуниш керак?

Шермат. Ватанми?

Соҳиб. Тўхтаб тур, Шер.

Марченко. Шошма, қани, айтсин.

Шермат. Ватан—бу киндик қонинг тўкилган жой, масалан, Бўтақора.

Саша. Йўқ, Шермат, туғилган жойгина эмас. Ватан—бу кенг советлар юрти.

Соҳиб. Бу—Москва, Кавказ, Ўзбекистон. Тўғри айтдимми, ўртоқ командир?

Саша. Жуда тўғри айтдинг, Соҳиб.

Шермат. Пахтавонли гапни ҳам михдай қиласан, ҳам-колхоз.

Соҳиб. Москванинг азамат кенг кўчаларини, шаҳардек заводларини, қиёмат метросини, ниҳоят буюк Кремлни ўйласам, ҳадеб фашистни савалагим келади. Ўзбекистоннинг кўм-кўк пахтазорларини, қумурсқабел узумларини эсладимми, фашистни савалагим келади. Кавказ бу азамат баланд тоғлар, бу кўм-кўк увалар, даралар, булар ҳаммаси менга ошна, мен шуларга суқланиб қарайман. Қараган сарим душманни савалагим келади. Кавказ осмонидаги юлдузларни кўрганымда, Шерматжон...

Шермат (*сўзини кесиб*). Синглим Қумрижоннинг чўлпон кўзлари эсингга тушиб кетадими? Шоир бўпкет-ей, гапни ҳам роса қиясан-да. Шошма, сен ўзинг Москвада бўлганмисан?

Соҳиб. Йўқ.

Шермат. Тошкент у ёқда турсин, Қўққонни кўрганмисан?

Соҳиб. Йўқ, Бўтақорадан тўғри Берлинга бормоқчиман. Кулма. Мен мамлакатимни хаёл кўз билан кўряпман. Ғалаба қилиб қайтгандан кейин шаҳарларни бир-бир кезиб чиқаман.

Саша. Балли, Чангал, тўғри айтасан.

Шермат. Китоб кўравериб саводинг ҳам чиқиб қопти. Инглизчаниям хатм қилиб юборган бўлсанг керак?

Соҳиб. Нимага қўл узатсам етаман, нима деяпсан.

Марченко. Қил билан фил боғлаш, тирноқ билан тоғ қазиш мумкин, аммо Саша, Соҳиб чангалга ўхшаган мард ўғилларни ўстирган Совет Ватанини қул қилиш сира ҳам мумкин эмас.

Соҳиб. Биз ҳали бу лаънатининг бошига тоғларни ағдарамиз, нима деяпсан. Мана шеър ёзиб қўйдим. «Жангчилар» газетасига юбораман.

Шермат (*эшитилар-эшитилмас*). Сал ўпкангни бос, шоир.

Саша, Марченко, Арам бир ёққа сурилиб кетишади.

Соҳиб. Жигимга тегма. Сени қандай жин урди, феълинг айниб қолди.

Шермат (*бўғиқ*). Ҳай, бундай дўппини олиб қўйиб, ўйлаш керак. Бир сиқим тупроғимиз шу ерларда қоп кетмасин дейман.

Соҳиб (*кўзига оғир тикилиб*). Қўрқапсанми?
Шермат (*шивирлаб*). Ахир, душман зўр. Танклар беҳисоб, ўзюрар замбараклари бор. Ҳализамон устимизга балоқазодай ёпирилиб келади-ю, ҳаммамизни янчиб ташлайди.

Соҳиб. Гапингни сичқон думича қиммати йўқ. Янчиб бўпти! «Ҳар нарсани ҳам ҳамқишлоғимга айтсам бўлаверади, деб ўйласанг аҳмоқсан. Ҳа ишинг чаппа бўлади, бола!

Шермат. Ёшми, ҳали дунёга келиб нимани кўрибмиз?

Соҳиб. Ҳа, нима бўпти? Фашистни кўрмайпман, бир кўрсам аския қилардим, деб кариллаётган сен эмасмидинг? Гапир! Имонинг учдими, туямижоз! Мақсадинг нима? Ҳойнаҳой кўзини шамғалат қилиб, носимизни тупуриб қолайлик, демоқчимисан? (*Ғазабкор.*) Гапир, итвачча!

Шермат. Тилингни тий!

Соҳиб. Хўш, Саша, Марченко, Арамларнинг ҳам жониборми? Ширинми?

Шермат (*ноилож*). Ширин, ширин.

Соҳиб. Бўпти-да. Йигит йигитнинг кўзгуси, шулар нима бўлса биз ҳам шу. Қўрқоқ йигит эмас, тўнғак. Тўнғакнинг ўзи на сумалакка ярайди, на маҳалланинг ишига. Бўйнида иллоти борнинг оёғи қалтирайди. Қалтирама! Ҳа, ночор қолганда одам эшакни амаки депти, дейсан-да. Фрицни амаки дейликми? Ҳой, бола, гапдан гап, чўпдан хас чиқиб яна ишинг пачавасини чиқара кўрмаки, нариги дунёни сенга бир қадам қилиб қўяман.

Шермат. Бўлди, бўлди, аравакаш айбдор. Тавба қилдим. Мен шунчаки, гапирдим, қўйдим-да, отнинг тўрт оёғи бўлса ҳам қоқилади.

Пауза.

Янглишмасам, қахрамон бўлмоқчи кўринасан. Биладан-биладан... Орденга қизиқасан... Қўлингда бир пулинг йўғу, туянинг тишини санайсан-а, ҳамколхоз?

Соҳиб. Ўзбек мард, довюрак бўлади. Шунни яхши билиб қўй. Иснод келтира кўрма. Улар билан тиригимизам, ўлгимизам олишади, тушундингми?

Жимлик.

Булар ҳам жимгина узоққа тикилишади.

Саша (*сахна олдига келиб, телефон трубкасини олади*). Артподготовка тамом бўлган, батальоннинг биринчи марралари қаттиқгина зарарланган. Душман ҳужумини кутиб турибмиз. Хўп, албатта. (*Трубкани қўяди.*)

Шермат (*бирдан бақириб*). Танклар!

Узоқдан танкларнинг гуриллаши эшитилади.

С а ш а Тўғри! Итваччалар, орқамизга ўтиб олмоқчилар!
Со ҳ и б. Сезде шекилли.

С а ш а. Танк орқасида фашистлар кўринди. *(Телефонга.)*
«Орёл», тўртинчи ориентирда танклар пайдо бўлди. Хўп, ўртоқ
комбат, танкларни жонли кучлардан ажратиб ташлашга ҳара-
кат қиламиз! *(Трубкани қўяди.)*

Шу чоқда буларнинг устидан ўқ учиб ўтади. Ҳамма бошини эгади. Шермат
сира бошини кўтармай тек қолади.

Арам, танкларнинг йўлини қирқинг! Марченко, сиз ҳам бо-
ринг!

А р а м. Эшитаман, ўртоқ командир, танкларнинг йўлини
қирқаман!

Марченко билан Арам гранаталар олиб, эмаклар чиқиб кетишади.
Танкка қарши отадиган милтиқларнинг расчётлари Саша командасида танк-
ларни ўтга тутади. Саша ўз пулемётидан ота бошлайди. Бир мина тушиб
ёрилади. Соҳибнинг милтиғи пачақланади. Ўзи бутунлай тупроқ тагида қо-
лади. Саша Соҳибни кўрмайди, бақиради.

С а ш а. Соҳиб, Соҳибжон. Соҳиб!.. *(Югуриб бориб тупроқ-
ни ковлайди, Соҳибни тортиб олади.)*

Со ҳ и б. Нақ ўлай девдим-а, дўстим. *(Қараб.)* О, аблаҳлар,
яқин келишиб қопти-ку? *(Граната ирғитади.)* Мана сенга!

С а ш а. Милтиққа ўт! *(Ўзи пулемётга ёпишади, пулемёт бу-
зилиб қолади.)* Бузилди. *(Тузата бошлайди.)* Соҳиб, Арам,
Саша, шошилманглар, танкларни ёндиришлар, Володя, Қозим,
гранаталарни олиб, чап биқинга ўтинлар, танкларни яқинлаш-
тирмай туринглар! *(Ўзи шошилиб пулемётни тузатмоқчи бўла-
ди, тузатолмайди.)*

Со ҳ и б. Саша, фрицлар кеп қолишди.

С а ш а. Бўлмапти.

Ш е р м а т. Ана югуришди.

Танклар тобора яқин келади.

Бу қандай бало? Бостириб келишяпти!

Фашист офицерларининг говур-гувури, командаси эшитилади.

С а ш а. Барибир ўтолмайсан, ҳашаротлар!

М а р ч е н к о. Рухий атакага ўтишди. Пулемёт... Эҳ... бузил-
ганини қара-я. *(Камарига гранаталарни қистириб кетади.)*

Барабан чалиб, ашула айтиб келаётган фашистлар борган сари яқинла-
шади. Қўзлари чаноғидан чиққан Ш е р м а т қочи киради.

Соҳиб. Қаёққа? Қайт, дейман сенга, қайт. Қани, ушла буни! (*Бир боғлам граната тутқизади.*) Юр!

Ўзи олдинга ташланади. Шермат ўзини бошқа томонга уради. Саша тузатилган пулемётдан яқинлашиб қолган душманга ўт очади. Фашистлар орқага чекинишади.

Саша. А-ҳа, ана, келавер... Ажалинг етганинг келавер!

Сашага ўқ тегиб йиқилади, Раҳимов, Загоруйко, Геннадий, Васька қўлларида автомат, граната билан кириб келадилар.

Раҳимов. Қаёққа?

Қочиб кетаётган Шермат тошдай қотади.

Душман ана у ёқда, чекинадиган жой йўқ!

Загоруйко. Ўртоқ полковник, танклар бостириб келяпти!

Раҳимов. Гвардиячи азаматлар. Партия учун, Ватан учун. Душман йўлини тўсинг, танкларни ёндириг! Мен билан олға!

Ўзи олдинга югуриб кетади. Жангчилар унга эргашадилар. Шермат бир чуқурликда ваҳимадан йиқилиб қолади.

Саша (*ўзини куч билан тутиб*). Мана бу ёндан фашистлар кўринди. (*Пулемётга келади, кучсизланади.*)

Васька кириб пулемётга ёпишади.

Васька. Қани? Ҳа, газандалар! (*Пулемётдан ота бошлайди, ўқ тегиб йиқилади.*)

Раҳимов. Васька, Васька! (*Бағрига босади. Бир четга қўйди, ўзи пулемётга югуради.*) Ҳа, санчилдингми? Қўтар бошингни, илонлар! (*Ўқ ёғдиради.*) Қайтмаганингга қўймайман, қочиб қол! Қочиб қол. У ким? Марченко!

Соҳиб. Марченко ўзини танк остига ташлади, ёндирди.

Загоруйко (*шошиб-пишиб кириб*). Фашистларнинг ҳужуми қайтарилди... Танклар ёндирилди. (*Қўли билан кўрса-тиб.*) Бир... Икки... Беш... Етти... Қолганлари қочди, ўртоқ полковник. Атака қайтарилди.

Отишмалар тўхтади.

Раҳимов. Аросат жанг бўлди. Биринчи атака бостирилди. Яша, Марченко! Аммо фон Буг худди шу жойга кечгача жуда кўп атака қилади. Ёриб ўтишга уринади. (*Загоруйкога.*)

Сиз яна шу жойнинг ўзини мустаҳкамланг, ярадорларни санитария батальонига жўнатинг, қаҳрамонлик кўрсатганларни орденга тақдим қилинг. Мен бошқа участкаларга кетдим. (*Васькага яқин бориб.*) Васька.

В а с ь к а (*кўзини очиб*). Ўртоқ полковник...

Р а ҳ и м о в. Қалайсан... Қўрқма, қўрқма.

В а с ь к а. Қўрққаним йўқ... (*Инграйди.*)

Р а ҳ и м о в. Дарров машинага ётқизинглар, қон кўп кетди.

В а с ь к а н и олиб чиқадилар, Загоруйкога.

Мен кетдим, айтганларимни бажаринг.

З а г о р у й к о. Ҳаммасини бажараман, ўртоқ полковник.

Р а ҳ и м о в. Ҳалок бўлганларни иззат-ҳурмат билан дафн этамиз.

Раҳимов, Загоруйко чиқадилар. Саҳна бўш, Соҳиб чангалнинг «Шер, Шермат!» деган чақириғи эшитилади. Бир оздан сўнг бошкўздан қон оққанча кучли изтироб ичида саҳнага отилиб киради.

С о ҳ и б. Шер, Шер! (*Пауза. Уртада ўйланиб қолади. Ўзига тасалли берган бўлиб.*) Ҳа, ўлган, менинг жонажон дўстим Шер, шердай курашиб ўлган... (*Чиқиб, яна гир айланиб келади.*) Шермат йўқ! Улиги ҳам йўқ, тириги ҳам. (*Миясига даҳшатли фикр келади.*) А?! Наҳотки. Шермат қўлга тушган бўлса, ёнки... Унинг сўзлари... Йўқ, йўқ, бу бадхаёл. Этларим сесканиб кетди. Шер! Шермат! (*Қовжираган, йиғи аралаш товуш билан.*) Бадбахт бола! Агар хиёнат қилган бўлсанг, онангнинг берган оқ сути ҳаром бўлсин, яшама, кўзларинг ўйилсин! Мен сени ўлимга ҳукм этдим. Марченко, Марченко! Дядя Миша. (*Пауза.*) Қандай ҳалол, пок одам эдинг, дядя Миша! Қасамёд қиламанки, бир қатра қоним қолгунча душманларинг билан курашаман. Қонингга қон, жонингга юзлаб жон оламан!.. Йўқ, ўтолмайсан, ўтолмайсан, алвастилар!

Соҳибнинг ғазабкор кўзлари ёнади.

П а р д а

ОЛТИНЧИ ҚҶРИНИШ

Раҳимовнинг команда пункти. Стереотруба ўрнатилган. Уйнинг бир бурчагига алоқачилар ўз телефон ва рациялари билан жойлашган. Уч-тўрт жангчи қўлларида автомат, тикка туришибди. Соҳиб чангал ғазабидан тутақиб кетган. Уртада бош яланг, қуролсиз Шермат. Жимлик.

Р а ҳ и м о в (*секин, вазмин*). Гапир! (*Жимлик.*) Нега қочдинг? Дўстларни ўлимга ташлаб-а?

Шермат жим, Раҳимов ғазаб билан бақиради.

Жавоб бер!

Ш е р м а т (*кўзлари жавдираб*). Тавба қилдим, тавба қилдим, ўртоқ полковник!

Раҳимов. Сен Шермисан? Йўқ, сендан ит ор қилади. Сен иснод келтирдинг! Сен, бевурд, ярамас, қўрқоқ! Сенинг борингдан йўғнинг афзал!

Ш е р м а т. (*шафқат сўрагандай бўлиб жангчиларга қарайди, уларнинг ғазаб тўла кўзларидан ваҳимага тушиб, бақиради.*) Войдод! Мени отманг! (*Жимланиб.*) Ешман! Тавба қилдим! Отманг!..

Раҳимов. Мактубда қўрқоққа шафқат бўлмас дейилган, унутдингми? (*Бақиради.*) Встать!

Шермат тик туради.

Жангчи ўртоқлар, бунга қандай жазо берамиз?

Милтиқлар шарақлайди.

Кимда-ким бу ярамас отилсин, деса, икки қадам илгари чиқсин!

Жангчилар икки қадам олдинга чиқадилар.

Ш е р м а т (*талваса билан*). А? Улим! Соҳибжон... Дўстим Ахир сен ҳамқишлоғимсан-ку. Онамга нима дейсан? А? Онамга нима дейсан? Колхозга не деб жавоб қиласан? А? Уйладингми? А?

Соҳиб. Беномус қўрқоқни ўз қўлим билан отиб ўлдирдим дейман. Онанг ҳам берган сутини кўкка совурган. Сенинг отишинг керак.

Ш е р м а т. Шундайми?

Соҳибнинг кўзига тикилади, нажот кўрмайди, калласи тушиб кўча томон йўл олади, орқасидан Соҳиб боради. Жангчилар ҳам аста-секин чиқадилар. Раҳимов бир нуқтага тикилганча жим қолади, ҳаяжонланади. Унинг юрагини алланималар тимдалагандай бўлади. Эзилади, лекин тезда ўзини тутиб олади. Милтиқ товуши эшитилади.

С а н ю к. Душман бутун ўтини Загоруйконинг устига таш-ляяпти.

Раҳимов у ёқ-бу ёққа юради.

Яна қаттиқ ҳужум бошланди, биз ҳам жавоб қайтарсакмикан, ўртоқ полковник?

Раҳимов. Мумкин эмас, ўртоқ комиссар.

Санюк. Чидаб бўлмаяпти, ўртоқ полковник.

Раҳимов. Биламан. Кўриб турибман.

Санюк. Оғир.

Раҳимов. Солдатнинг иши қачон енгил бўлган экан. Генералнинг айтганларини унутдингизми?

Санюк. Танклар, танклар совхозга, Загоруйко батальонига яна ҳужум бошлади.

Раҳимов (*шошиб трубкага боради, кўради*). Қани? Ҳа, кўрдим, етти, тўққиз, ўн беш, ўн етти, йигирма уч... Лаънатилар.

Санюк. Танклар билан шердай олишяпти, азаматлар.

Раҳимов. Қандай усталик билан жанг қилишяпти, қандай моҳирлик билан. Ҳамма ёқни тутун босиб кетди. (*Трубкадан нари кетади, юради, ўйланади, тўхтади. Ўзича гапирди.*) Ҳозир қатъий зарба бериш учун энг қулай пайт! Контрҳужумга ўтиш керак. (*Ичида масалани ҳал қилгандай бўлиб, алоқачига.*) Менга Бадридзени тўғриланг, контратакага ўтамиз.

Алоқачи. «Тўртинчи!», «Тўртинчи!»

Раҳимов (*айниб*). Йўқ, керакмас. (*Яна у ёқдан-бу ёққа бетоқат юради.*)

Санюк. Ўртоқ полковник, душман оғир тўплардан ота бошлади, Загоруйконинг участкаси дўзахга айланиб кетди, уни икки томондан ўраб келишяпти. Уни қутқазिश керак.

Раҳимов (*тараддудга тушади, унинг қийин руҳий вазиятда қолганлиги юриш-туришидан сезилиб туради. Юра туриб у бирдан тўхтади. Алоқачига*). Бадридзени чақиринг!

Алоқачи (*суюниб*). «Тўртинчи!», «Тўртинчи!» «Йигирмага қулоқ сол...» (*Раҳимовга.*) Мана, ўртоқ полковник.

Раҳимов (*трубкани олиб*). Ўртоқ майор, а? Нима дейсиз?

Шу вақтда кўзойнагини тозалаб қўмондон киради. Раҳимовнинг сўзини эшитида. Швидко ҳам бор.

Биламан, аҳвол оғир. Загоруйкога қийин бўлди. Нима? Контратакага рухсат?.. Чидолмаяпсизми? Рухсат йўқ. Чиданг! Буйруқ шу! (*Трубкани қўяди.*)

Санюк, алоқачи ҳайрон, Раҳимов тез чиқиб кетади.

Кедров. Салом, ўртоқ комиссар.

Санюк. Салом ўртоқ генерал.

Кедров. Хўш, аҳвол нечук?

С а н ю к. Душман танклари батальон позициясига ҳужум қиляпти. Загоруйко батальонининг аҳволи танг.

К е д р о в. Полковник қани?

С а н ю к. Ҳозир чиқди.

К е д р о в. Чақиринг.

С а н ю к тез чиқади, Р а ҳ и м о в югуриб киради.

Р а ҳ и м о в. Салом, ўртоқ генерал. (*Кўришади.*) Эндигина телефон қилиб сўрамоқчи эдим.

К е д р о в (*қўлини узатиб*). Карпов дивизиясига борувдим. Кириб ўтмасликнинг иложи бўлмади. Сизни табриклар қўяй дедим. Ҳа, ўтқир офицерлар тарбияладингиз. Загоруйко — бургут-а?

Р а ҳ и м о в. Чинакам бургут.

К е д р о в. Фон Буг кучаняпти-ю, лекин Шаров, Бадридзе, Загоруйкодай азаматларни босиб ўтиб бўпти... Хўш?

Р а ҳ и м о в. Яқиндагина унга танклар қаттиқ ҳужум қилди. Душман унга уч томондан бало-қазодай ёпишди... Агар тездан қатъий ҳужумга...

К е д р о в (*сўзни кесиб*). У ялтираган нарса нима?

С а н ю к. Икки тоғ орасидаги жилға. Душман шу ораликқа кириб олиш учун уриняпти.

К е д р о в. Бу, катта йўлга чиқиб олиш деган гап.

Р а ҳ и м о в. Ўртоқ генерал, шароит шуни талаб қиладики...

К е д р о в (*бўлак ёққа қараб*). Кавказ тоғу тошдан иборат. Довон учун бўлган жанглар эсингиздами? Яқинда қўмондон Ўртоқ Петров билан ҳам сизни эслашдик, полковник.

Р а ҳ и м о в. Раҳмат, ўртоқ генерал, вазият шуни талаб қиладики...

К е д р о в. Молодец. Иван Загоруйко пухта офицер, қаранг, душманни анча овора қипти.

Р а ҳ и м о в. Ўртоқ генерал.

К е д р о в. Хўш полковник?

Р а ҳ и м о в. Қарши атака қилишга рухсат сўрайман, ўртоқ генерал.

К е д р о в. Юрагинг тошиб кетяптими?

Р а ҳ и м о в. Қулай пайт.

К е д р о в. Мумкин эмас!

Р а ҳ и м о в. Ҳамма нарса тайёр. Артиллерияни ҳам бир жойга тўплаганман.

К е д р о в. Рухсат йўқ!

Жимлик. Кедровнинг жаҳли чиққанини Раҳимов пайқайди.

Раҳимов. Эшитаман, ўртоқ генерал.
Кедров. Ҳозирча мудофаани мустаҳкамла. Душманнинг тинкасини қурит, комбатга ёрдам бер, унга миномётдан кўпроқ узат. Загоруйко маҳкам туради.
Раҳимов. Бажарамиз, ўртоқ генерал.
Санюк. Душман атакаси қайтарилди.

Жимлик. Кедров Раҳимовга яқин келади.

Кедров. Мен яна бир гапни аниқлаш учун келдим, ўртоқ полковник.

Раҳимов. Эшитсак, ўртоқ генерал.

Кедров. Биринчи куни ҳужум қаттиқ бўлдим?

Раҳимов. Шундай, ўртоқ қўмондон.

Кедров. Олдинги маррада бордингми?

Раҳимов. Бордим, ўртоқ генерал.

Кедров. Жангга кирдингми?

Раҳимов (*қийналиб*). Шундай, ўртоқ генерал.

Кедров. Жанг қилдим дегин?.. Бу кўрсатган фидокорлинг учун қандай мукофот берсак-а? Сен туфайли мен қўмондондан катта мукофот олдим. Танбеҳ, уқдингми? Қўмондон мени роса койиб ташлади, ҳа фақат сен туфайли. Ахир, неча марта айтишим керак? Қачон ташлайсан бу ўзбошимчаликни? Сен кимсан, ўзингни биласанми? Дивизия командири! Дивизия командири ҳали траншеяда, ҳали қўл жангига кириб кетган, ҳали танкка қарши югуради, ҳужум қилувчиларнинг тепасига келади, ура-ура! Бу қандай гап!

Раҳимов (*босиқ товуш билан*). Узр... Айбдорман. Кечиринг, ўртоқ генерал. Туролмадим, мажбур бўлдим. Узр сўрайман.

Кедров. Узр... узр... Мана шу билан иккинчи марта кечираман, билиб қўй, полковник. Ҳа, ғазабимни биласан-ку, жаҳлим чиқса отамни ҳам аямайман. Мана ҳозир ҳам шошиляпсан. Яхшиям келганим, бўлмаса чидаб туролмасдинг, контратакага ўтардинг, ким билсин, ура, деб жангчилар олдида тағин ўзинг борармидинг?

Раҳимов. Сиздан берухсат ҳужумга ўтмас эдим, ўртоқ генерал.

Кедров. Вақт келганда ҳужумга буйруқ оласан. Шошилма, мудофаани кучайтир. Фон Буг ҳозир кучини бир батальонга қарши соляпти. Уннинг кучини қир, тўхтат.

Раҳимов. Бажараман, ўртоқ генерал.

Санюк. Фон Бугни энди савалаймиз, ўртоқ генерал.

Кедров. Албатта. Швидко машинани тайёрла, кетамиз.

Раҳимов. Нима гап?

Самолётларнинг товуши эшитилади.

Санюк. Мессершмидтлар! Биз томонга учиб келяпти.

Кедров. Кетамиз, хайр, полковник.

Раҳимов (*югуриб келиб, унинг йўлини тўсиб*). Кечирасиз, мажбурман. Жонингиз биз учун, Ватан учун азиз, Николай Иванович.

Санюк. Тепамизга келди!

Раҳимов. Николай Иванович!

Кедров. Мақсадингни биламан, мени ертўлага ҳайдамоқчисан. Бўлмайди, ишингни қилавер, сенга халақит бермайман, полковник. Швидко, машинани тайёрла.

Раҳимов (*қаттиқ изтироб ичида*). Уртоқ қўмондон, кечирасиз, мен сизга рухсат бермайман. Бир оз туринг, яширининг, сизнинг бу ерда эканлигингизни билиб қолган бўлса керак.

Кедров. Билса билар... Мен сенинг қанотингдан, нимадан қўрқаман, Собир.

Санюк. Самолётлар қайтиб кетишди.

Кедров. Ана, кўрдингни, сен бўлсанг ваҳима қиласан. Генерални ўлдириш осон гап эмас, полковник. Ҳа, кетдим, фон Буг ҳали сенга кўп осплади. У энди жинни бўлади. Бўш келма. Темирдай маҳкам туравер.

Раҳимов. Сиз бор, темирдай маҳкам тураман, ўртоқ генерал.

Кедров. Хайр. Сенга ғалаба тилайман. (*Чиқади.*)

Раҳимов уни кузатиб, қайтиб киради. Ташқарида машина товуши.

Санюк. Уртоқ полковник, душман Загоруйко устига яна ҳужум бошлади.

Раҳимов. Загоруйкога қийин бўлди.

Танклар овози.

Алоқачи. Уртоқ полковник, Загоруйко...

Санюк. Хўш?

Алоқачи. Загоруйко жангдан чиқибди.

Раҳимов. А?

Парда

ТУРТИНЧИ ПАРДА

ЕТТИНЧИ ҚҰРИНИШ

Дивизия кўчма госпиталида бир хона. Каравотда ярадор Раҳимов ётади. Каравот ёнида госпиталь бошлиғи — 2-ранг ҳарбий врач Анна Петровна Надеждина ўтиради. Паша Раҳимовнинг ҳароратини ўлчаб, қоғозга қайд қилади.

Надеждина. Уйқуга кетди, бирон кишини қўйманг, ором олсин. Сўнг тинчроқ жойга кўчирамыз. *(Чиқади.)*

Қўлтиғида бир талай қоғоз, папкалар билан Васька киради.

Васька. Салом, Анна Петровна.

Паша. Тссс...

Васька. Тссс. *(Оёқ учида кириб келади, шивирлаб.)* Тузукми? Қайфи жойидами? Иштаҳаси? Гапга тоби, томирининг уриши, ранг-рўйи, хуллас, саломатлиги қандай?

Паша. Ол-а... Ҳудо сенинг пешонангдан илгари жағингни очган экан-ку...

Васька. Сенсираманг.

Паша. Ҳой, тирранча, жим! Ўзинг кимсан?

Васька. Ана холос! Ҳали сиз Васька Куркинни танимайсизми? Турмушдан минг километр орқада қопсиз. Билмасангиз билинг, мен полковник Раҳимовнинг адъютантиман.

Паша кулади.

Надеждина *(қўлида дори шиша, киради. Васькага)*. Хўш, яна келдингизми? Қўлтиғингиздаги нима?

Васька. Анна Петровна, энсангиз қотмасин, нима бўларди, қоғоз, буйруқ.

Надеждина. Қани, дарров жўнаб қолинг-чи!

Васька. Анна Петровна, овора бўласиз. Барибир ҳализамон чақиртириб келади.

Надеждина *(Пашага)*. Бу болани қўйманг дедим-ку...

Раҳимов (*кучсиз товуш билан*). Васька...
Васька. Лаббай! Айтмовдимми! (*Югуриб каравотга яқин келади.*)

Надеждина. Уйғотдингиз, зўрға ухловди-я... (*Яқин келиб.*) Безовта бўлманг, ётинг.

Раҳимов. Ие. (*Қўзғалади.*)

Надеждина. Қаёққа?

Раҳимов. Кетаман.

Надеждина. Мумкин эмас.

Раҳимов. Қани, Васька, йиғиштир, кетдик.

Васька (*шошилиб*). Эшитаман. (*Пашага.*) Таёқ билан папах қани?

Надеждина (*аразлаб*). Собир Умарович, нима қиляпсиз?

Раҳимов. Ётолмайман. (*Бирдан туришига ҳаракат қилади.*)

Надеждина (*ихтиёрсиз қичқиради*). Қўзғалманг!

Раҳимов оғриқ сезади, Надеждинанинг кўзига тикилади, норозилик туяди, жимлик.

Жонингизга куйсангиз-чи, Собир Умарович!

Васька ҳайрон.

Раҳимов (*хўрсиниб*). Васька... Васька...

Васька Эшитаман, ўртоқ полковник.

Раҳимов. Иш хуржун-ку, жиян?

Васька. Кўриб турибман. Яхшигина қиймалашибди, ноинсофлар...

Раҳимов. Ишдан чиқибмиз-да, энди.

Васька. Йўқ, сиз ишдан чиқмайсиз, сиздан иш чиқади.

Раҳимов. Ҳали бу оёқ билан Висла, Одердан ўтиб, Берлинга кириб бормоқчи эдик-ку.

Васька. Ярадор бўлса оёқ бўпти, сиз бўпсизми?

Раҳимов. Тўғри айтасан, кетамиз...

Надеждина. Мен устингиздан генералга шикоят қиламан.

Зарда билан эшик томонга чиқади, Раҳимов ҳайрон.

Раҳимов. Анна Петровна, ҳазил, генералга айта кўрманг, мана ётдим.

Надеждина. Паша, полковникка дори ичир мен бошқа касаллардан хабар олай.

Надеждина чиқади, деразадан келиб полковникка қараб хотиржам бўлиб кетади. Шу вақтда эшик очилиб ярадор жангчилар кўринадилар.

Раҳимов. Салом, ўртоқлар.

Ҳар хил пойма-пой, «салом», «омонмисиз, ўртоқ полковник», деган товушлар.

Қалай, хафа қилишмаяптими? Яхши қарашаяптими?
Са ша а. Яхши қарашаяпти.

Жангчилар полковникдан қандайдир сўз кутгандай бўлишиб, унга тикиладилар.

Раҳимов (*жангчи*). Утиринг, тик турманг.

Паша табуретка келтириб беради, жангчи ўтиради.

Қани, бир танишиб олайлик, сиз қайси полкдан?

1-жа н г ч и. Рядовой Козим, учинчи полк, биринчи батальоннинг учинчи ротасидан.

Раҳимов. Бадридзе полкидан. Комбатингиз Загоруйко яхши одам... Оғир ётипти.

2-жа н г ч и. Арслондек йигит...

Раҳимов. Ҳаммаларингиз ҳам бир батальонданмисизлар?

Жа н г ч и. Шундай.

Раҳимов. Батальон қаттиқ жанг қилди, лекин ўзи ҳам анча тўкилди... Нима бўлса ҳамки, маҳкам турдингиз. Душманни тўхтатдингиз.

Яраси оғрийди, инграйди. Паша унга ёрдамга югуради.

Ҳожати йўқ — ўтиб кетади.

Жангчилар бир-бирларига қаршиб олишади.

Кўриб турибман, сизларга жуда оғир, оғир, дўстларим.

1-жа н г ч и. Саволимиз бор эди...

Раҳимов. Сўранг.

Жа н г ч и. Биз шунча ҳаракат қиляпмиз, лекин натижа ҳалигидай... Чамамда фашист жойидан сира қимирламайман, дейди шекилли...

Раҳимов. Фашист ҳали Ленинградда, Одессада, Киевда, Мурманскда, Қримда ҳам мана шу Кавказда. Фашист бу ерларга канадай ёпишиб олган.

2-жа н г ч и. Э, аттанг... Аҳволимиз мана бундоғ... Краснодарга кирмасдан туриб, майиб бўлиб қолдим, алам қилади...

1-жа н г ч и. Қани энди (*оёғини шапатилаб*) ишқал бўлмаганда-ку, роса тепардим-а! Хўш, бу ёғи нима бўлди, ишни оро

йўлда қолдириб кетавераманми? Йўқ, ўртоқ полковник, кетмайман, яна жангга кираман.

Раҳимов. Нима учун бундоғ бўлди, сабабини биласизми?

Саша. Тўғриси гапирсам майлими?

Раҳимов. Гапиринг!

Саша. Машинаси зўр. Машинаси бўлмаса-ку... кунини кўради-я.

Раҳимов. Лекин совет жангчиси танкдан зўр чиқди... Бунга мисол ўзингиз. Уч ой бўлади, фон Бугга бир қарич ер бердикми?

Саша. Йўқ.

1-жангчи. Бермаймиз ҳам.

Раҳимов. Бермаймиз. Биз ҳали сиз билан кўп жангларда учрашамиз... Галаба йўли текис бўлмайди, бу йўл жуда оғир, мушкул... Шундай вақтлар ҳам бўладики, орқага чекинасан, шаҳарлар бўшатасан, ҳал қилувчи жойда куч тўпламоқ учун ёрдам кутасан. Сўнг бутун куч-қувват, газаб ва даҳшат билан душман устига ёпириласан, тўғри-а? Совет солдати мардликни бировдан қарзга сўрамайди... Ҳаммамиз Улуғ Россияни сева-миз, керак бўлса жонни ҳам фидо қиламиз. Биласизми, ўзбекларнинг севикли шоири Ҳамид Олимжон Россия ҳақида шундай шеър ёзибди, мана эшитинг, ўқиб берай: *(Ўқийди.)*

Россия, Россия, азамат ўлка,
Эй, осмон сингари бепоён Ватан.
Тўлдирган чоғда ҳам жаҳонни нурга
Қуёш қуча олмас сени дафъатан.

Россия, Россия, менинг Ватаним,
Мен сенинг ўғлингман, эмасман меҳмон.
Сенинг тупроғингда улғайди таним,
Ҳозирман сен учун бўлмоққа қурбон.

1-жангчи. Отасига раҳмат. Роса дилидан чиқариб ёзибди.

Раҳимов. Раҳмат, дўстларим.

2-жангчи. Сизга раҳмат, ўртоқ полковник, кўнглимизни кўтардингиз.

Арам. Тезроқ тузалинг.

Саша. Саломат бўлинг. Хайр, ўртоқ полковник.

Жангчилар хайрлашиб чиқадилар. ' 1

Санюк *(кириб)*. Салом, Собир Умарович. Соғлигингиз яхшими?

Раҳимов. Раҳмат, анча тузикман. Ҳа, яхши келдингиз... Мен бир план туздим. Шу план бўйича фон Бугни тезда барта- раф қилиш мумкин.

Санюк. Қандай қилиб?

Раҳимов. Мана, сиз ҳам танишиб чиқинг. Мен буни гене- ралга юбордим. Агар план тасдиқ қилинса, марра бизники. Бу сафар тўхтабгина қолмаймиз, ўзимиз ҳам ҳужум қиламиз. Ге- нерал планни Шимолий Кавказ фронти қўмондонига юборган. Ўртоқ комиссар, биз ҳам душманга даҳшатли зарбамизни кў- сатамиз.

Надеждина (*бир яшик кўтариб кириб*). Собир Умаро- вич, мана сизга совға. Сухумидан... апельсин... лимон. Горком секретаридан хат ҳам бор.

Раҳимов. Раҳмат, Анна Петровна. Ўртоқ комиссар, ўқинг- чи? (*Санюк ўқийди.*) «Дивизия командири полковник ўртоқ Со- бир Раҳимовга ва полк комиссари ўртоқ Санюкка. Азиз биро- дарлар! Кавказнинг шонли ҳимоячилари! Сухуми шаҳрининг меҳнаткашларидан сизга оташин салом. Сиз жанг майдонла- рида мардлик ва жасорат кўрсатиб, душманнинг ҳолини танг қилмоқдасиз. Аблаҳ фашист, сизнинг омонсиз зарбангизни кў- риб ваҳимага тушмоқда. Кавказни мудофаа қилаётган ҳар бир жангчи шуни яхши билсинки, унинг орқасида кенг жонажон юрти ва йўлига кўз тиккан оиласи турибди. Азиз жангчилар, фикри ёдимиз сизда. Сизга ғалаба тилаймиз.

Сухуми шаҳри партия комитетининг секретари...»

Раҳимов. Анна Петровна, илтимос қиламан, лимонларни жангчиларга берсангиз.

Санюк ва Надеждина яшикни олиб чиқадилар.

Надеждина (*тез қайтиб кириб*). Сизни кўргани генерал Кедров, генерал Лукьяновлар келишди.

Раҳимов (*ҳовлиқиб*). Николай Иванович? (*Ўрнидан тур- ради.*)

Кедров ва Лукьяновлар кирадилар.

Кедров. Жойингиздан жилманг, уринманг... Салом, ўртоқ Раҳимов!

Раҳимов. Салом! Хуш келибсиз, ўртоқ генерал... Келинг генерал.

Лу кья н о в. Кайфу ҳолингиз нечук, Собир Умарович?
Ра ҳ и м о в. Раҳмат, Захар Захарович! Яхшиман.
Ке д р о в. Собир Умарович, сизни табриклайман, раҳмат,
душманни Кавказга ўтказмадингиз.

Пауза.

Бу кўрсатган хизматларингиз учун СССР Олий Советининг Президиуми сизни 2-даражали Суворов ордени билан мукофотлади. Буюк саркарданинг порлоқ, ўлмас образи ҳамиша сизни руҳлантирсин, ишингизга мадад берсин. Сизни чин юракдан табриклайман. *(Кўксига ордени тақади.)*

Ра ҳ и м о в *(ҳаяжонда)*. Совет Ватани учун хизмат қилман!

На д е ж д и н а. Табриклайман, Собир Умарович.

Ра ҳ и м о в. Раҳмат, Анна Петровна. Сиздан хурсандман.

Лу кья н о в. Аммо Анна Петровна сиздан хафа, Анна Петровна хафа қилармишсиз, врачларга қулоқ солмас эмишсиз. Шундайми?

На д е ж д и н а. Тўғри, Захар Захарович!

Ке д р о в. Бир хил одамлар бўладики, сира ҳам жонига ачинмайди, саломатлигини барбод қилади. Ахир унинг олтин боши, сиҳати, куч-қуввати халқники-ку. Шуни яхши билингки, Собир Умарович, сизнинг жонингиз халқ учун, партия учун керак. Сиз бўлсангиз...

Ра ҳ и м о в. Кечиринг.. Ҳа... Битта саволим бор.

Ке д р о в. Биламан, мудофаада туравериш жонга тегди, қачон ҳужумга ўтамиз демоқчисиз? Ҳаммамизнинг ҳам тилагимиз шу.

Фон Клейст бор кучлари билан яна бир марта кучаниб кўрмоқчи. Бутун участкаларда, шу қатори сизнинг участкангизда ҳам бугун-эрта зўр жанглар бошланади. Душманингиз фон Буг ҳам ўлиб-тирилиб тайёргарлик кўрмоқда. Ҳаммасидан ўзингиз хабардорсиз...

Ра ҳ и м о в. Мен фон Бугни тор-мор этиш ҳақидаги план ва мулоҳазаларимни юборган эдим.

Ке д р о в. Кўрдик. Фикрлашдик. Уйлайманки, рухсат ҳам этармиз.

Ра ҳ и м о в. Раҳмат. Мен эртадан бошлаб чиқаман.

Лу кья н о в. Бу гапни врачлар ҳал қилсин. Тўғрими, Анна Петровна?

На д е ж д и н а. Тўғри айтасиз, генерал, яна тўрт-беш кун шу ерда даволаниши керак.

Лукьянов. Эшитдингизми? Аввал тузалинг. Ҳали зўр жанглар турибди. Бугун-эрта сиз билан биргаликда Берлинга қараб йўл оламиз, ўртоқ генерал.

Бу гапдан ҳамма ҳайратда.

Кедров. Тўғри, таажжубланманг, сиз генерал-майорсиз, табриклайман. *(Қўлини сиқади.)*

Раҳимов. Николай Иванович, ахир... мен... мен... ҳали унча хизмат кўрсатганим йўқ.

Кедров. Хизматингиз катта... ўртоқ генерал.

Раҳимов *(ҳаяжонланиб, Кедровнинг қўлини маҳкам сиқиб)*. Раҳмат, Николай Иванович. Раҳмат, Захар Захарович, фақат... сизлар...

Кедров. Кечирасиз, безовта қилдик, бизга ижозат, соғ бўлинг. Ўртоқ генерал. Ўзбекистон севган юрту элингиз сизга кўпдан-кўп салом йўллайди.

Раҳимов. Раҳмат.

Лукьянов. Ўзбек халқи сиздек фарзанди билан фахрланса арзийди. Хайр, генерал, сизга ғалаба тилайман.

Раҳимов. Раҳмат, кўп миннатдорман, тамом тузалиб қолдим.

Кедров. Ана, айтмадимми, қочишга баҳона топилди. Йўқ, мусаффо бўлиб согайганингиздан сўнг, ўшанда ҳам докторларнинг рухсати билан. Хайр соғ бўлинг.

Хайрлашиб чиқадилар.

Надеждина *(кириб)*. Чин юрагимдан табриклайман сизни, Собир Умарович.

Раҳимов. Анна Петровна, Анна Петровна, майли, энди дорингиз борми, уколингиз борми, опкелаверинг.

Надеждина кулади.

Нима десангиз — хўп. *(Ўзича.)* Наинки мен... а? Ҳозир юртим бу хабарни эшитиб қандай суюняпти экан. Биласизми, Анна Петровна, ҳа, мен жиндек ҳовлиқяпман. Ҳайрон бўлманг, кулманг... Ахир... Революциядан илгари қурол нималигини билмаган ўзбек, э... қўйинг, гапимдан адашдим, ишқилиб, Анна Петровна, сизга чин юрагимдан ташаккур билдираман.

Саша *(эшикдан мўралайди)*. Муборак бўлсин, ўртоқ генерал.

Раҳимов. О... Саша... Қуллуқ, раҳмат.

Жангчилар. Муборак бўлсин, табриклаймиз.

Раҳимов. Мен бу шону шарафга сизлар туфайли сазовор бўлдим, аввало сизларга раҳмат, дўстларим.

Васька (ҳовлиқиб кириб). Табриклайман, ўртоқ полковник... йўғ-е, ўртоқ генерал.

Раҳимов (Васькани қучиб). Раҳмат, Васька. Қани энди тайёрмисан?

Васька (честь бериб). Тайёрман, ўртоқ генерал!

САҚҚИЗИНЧИ КҲРИНИШ

Грауденц шаҳри бўсағасида бир ўрмонзор. Узоқдан Грауденц шаҳридаги завод, фабрикаларнинг трубалари, қават-қават иморатлар, вайрона бинолар, мустақам дзот, дотлар кўриниб туради. Шаҳар қамалда. Қиш кунлари, қора совуқ... Енгин шуълалари, тутун. Ора-чора пулемёт, автомат ва ракеталар отилади. Саша, Арам, Васька қўлларида автомат, қўкраклариди тўла орден ва медаллар, шаҳарни томоша қилмоқдалар.

Саша. Ана, йиртқич ҳайвоннинг уяларидан бири — Грауденц шаҳри. Кўряпсанми, Васька?

Васька. Кўряпман, Совет Иттифоқининг Қаҳрамони, гвардия лейтенанти Александр Коровин.

Арам. Тўрт йилдан бери жанг қила-қила ахир шу ерга етиб келдик.

Саша. Фон Бугнинг ҳам зарбимизга тоб беролмай қоча-қоча, ахир етган ери шу бўлди...

Арам. Шаҳарни роса маҳкамлабди. Дзот устига дзот қуриб ташлабди, лаънати.

Васька. Энди қаерга қочар экан?

Саша. Берлинга қочади.

Арам. Яна икки марта сакрасак, Берлинга ҳам етиб оламиз-а, лекин мана бу иш чўзилиб кетди. Шаҳарни қамал қилганимизга ҳам мана — роса бир ойдан ошиб кетди.

Соҳиб инглиз офицерини бошлаб киради.

Соҳиб. Салом, дўстлар, ишлар михдайми?

Саша. Салом, бу ким?

Соҳиб. Танимадингми? Англияман дейди.

Арам. Ҳа, кеча лагерда ётган беш мингга яқин асирларни

озод қилмовдикми? Бу ўшалардан бўлса керак. Офицерга ўхшайди.

Соҳиб. Топдинг. Генерални кўриб унга раҳмат айтишим керак, дейди. Менам: икки «Шухрат» ордениниг кавалери младший сержант Соҳиб бўламан, раҳматингни менга айтавур, генералга бориб тегади, дедим, сира кўнмайди.

Васька. Сен унинг юрагидагини қаёқдан билдинг?

Соҳиб. Гаплашдим. Тўрт йилдан бери пашша тутиб юганим йўқ. Уқидим, тил ўргандим. Гаплашиб кўрсатайми?

Арам. Имо-ишора билан гаплашишга ҳам катта ҳунар керак.

Соҳиб. Гаплашайми? Бояги француз солдатлари бўлса халоскоримиз сенсан, деб ўпишавериб, икки бетимни дўмбира қилиб юборишди. Бунинг-чи? Сўрагани-сўраган. «Ҳорма!»— «Бор бўл», у-бу шундоқ-ундоқ гап. «Ҳа, сен кимсан?»— «Ҳа, мен Соҳиб чангалман. Эшитганмисан?»— «Ҳа, нима учун сени чангал дейишади?»— «Ҳа, тўртта фрицнинг бўғзини йиртиб ташлаганман». Бу гапни эшитиб ўзиниям капалаги учиб кетди. «Нимага келдинг?»— «Ҳа, бу юртларда халқ бесаранжом бўпти, ёмонларнинг таъзирини бериб, яхшиларни мундоғ ишини миҳдай қип қўяй деб келдим», дейман. «Қаердансан?»— «Бўтақораликман.»— «Ҳа, Бўтақоранг Москвадан каттами, кичикми? Чироглари кўпми?»— «Ҳа, Москвадан кичик, лекин Лондондан ёруғроқ. Чунки чироглари кўп» дейман. Қўй-чи, нуқул ташвишнинг ўзи.

Саша. Демак, бутун Англияга доврўғинг кетибди-да, чангал?

Арам. Европани Гитлер чангалидан озод қилган бўтақоралик Соҳиб чангал Миршодиқул ўғли деявер.

Соҳиб. Қани, (Имо қилиб.) гаплашамиз, юрсинлар.

Офицерлар билан чиқиб кетади. Жангчилар кулишади. Генерал Раҳимов киради, жангчилар салом берадилар.

Раҳимов. Салом, жангчи ўртоқлар!

Жангчилар. Салом.

Раҳимов. Қайфиятларингиз қандай?

Жангчилар. Жуда соз!..

Раҳимов. Мана, ниятингизга етдингиз, жангчи ўртоқлар!

Жангчилар аста-секин тўпланиб, саф тортишади.

Сиз Германия тупроғида, қадимги Бранденбург маркграфлигининг ерларидасиз. Прусс юнкерларининг бешиги, немис имперализмининг ўчоғи, уруш ва провокациянинг манбаи бўлган зулмат шаҳри Берлиннинг биқинида турибсиз. Душман Орёл, Смоленск, Ленинградда, Миус, Свирь, Днепр дарёларида, Севастополь, Перекоп, Болтиқ бўйларида, Познань, Люблин, Карелия бўйида жуда ҳам бақувват мудофаа қўрғонлари, қалъалари барпо қилган эди. Сиз ғалаба байроғини баланд кўтариб, шу мустақкам қалъаларни йиқитиб, парчалаб, ўт ва қон кечиб, шу ергача етиб келдингиз. Сиз Дон, Десна, Днепр, Шимолий Донец, Жанубий Буг, Днестр, Нарва, Неман, Висла дарёларини орқада қолдириб, бу ерга етиб келдингиз. Энди сиз Одерга яқин турибсиз. Сизнинг қахрамонлигингизга, қудратли техникангизга бутун жаҳон қойил. Бир йил илгари бизнинг шиоримиз: «Ғарбга қараб олға» бўлган бўлса, энди: «Берлинга қараб олға». Ҳа, рус солдати Берлинга мана шу билан учинчи мартаба киради. Лекин бу охиргиси бўлиши керак. Партиямиз оғзи қон ҳайвон фашистни ўз уясида ўлдириб, ғалаба байроғини Берлинга тикишга фармон берди. Биз бу вазифани шараф билан бажаражамиз. Даёшь Берлин!

Ж а н г ч и л а р. Даёшь Берлин!

С о ҳ и б (кириб). Даёшь Берлин!

Р а ҳ и м о в. Берлинга бориш учун қаршингизда ана шу кичик Берлин — Грауденц шаҳри турибди. Буни бартараф қилмай муғамбир, ҳийлакор, мақтанчоқ фон Бугнинг жазосини бермай туриб, Берлинга бориш мумкин эмас! Тайёрмисиз?

Ж а н г ч и л а р. Тайёрмиз, ўртоқ генерал!

Жангчиларнинг сафлари бузилади, ҳар ким ўз иши билан овора.

Р а ҳ и м о в. Хўш, гвардия младший сержанти ўртоқ Соҳибчангал, этик қалай?

С о ҳ и б. Раҳмат, ўртоқ генерал. Этик Берлингача чидайди.

Р а ҳ и м о в. Совет Иттифоқининг Қаҳрамони, гвардия лейтенанти Александр Коровин, ўқ-доридан қалайсиз?

С а ш а. Раҳмат, ўртоқ генерал. Ўқ-дори Берлингача етади.

Р а ҳ и м о в. Балли хурсанд қилдиларингиз. Энди мен ҳамангизни тўй билан табриклайман.

С а ш а. Қанақа тўй?

Р а ҳ и м о в. Менинг йигирма йиллик тўйим.

В а с ь к а. Йигирмага кирган бўлсангиз икковимиз бир ёшда эканмиз, ўртоқ генерал.

Раҳимов. Ҳа, менга эмас, республикам, мен туғилиб катта бўлган азиз тупроқ, Совет Ўзбекистони йигирма ёшга тўлди. Мана. *(Телеграммани баланд кўтарди.)* Бугун Ўзбекистонда тўй. Мени тўйга чақиришибди.

Соҳиб. Ўзбекистонда тўй?

Саша. Тўйинг муборак бўлсин, дўстим. *(Соҳибнинг қўлини сиқади.)*

Соҳиб. Раҳмат, Саша, раҳмат. Яшавурмайдими, иши миҳдай, ҳаққи бор. Гармонинг қани, автомат, эй кечирасиз, ўртоқ лейтенант.

Васька. Ўртоқ генерал, бир вақт мени Тошкентга жўнатмоқчи бўлган эдингиз, эсингиздами? Ана энди пайти келди, бирга борамиз.

Раҳимов. Биз тўйни шу ерда ўтказамиз. Ўзбекистоннинг тўйига Грауденц шаҳрини тўёна қиламиз, ўртоқлар.

Жангилар. Ура, ура, ура!

Раҳимов. Қани, Васька, ошпазингга айт, қулинг ўргилсин палов, кавказча кавоб тайёрласин...

Васька. Эшитаман, ўртоқ генерал, Соҳиб акам айтгандай ҳаммаси миҳдай бўлади.

Раҳимов. Саша, гармонингни торг. Тўй, юртимизда тўй, кўнглимизда тўй!

Саҳна қоронғилашиб ёришганда стол атрофида генерал Кедров, Лукьянов, Шаров ва бир неча офицерлар ўтирган бўлишали. Зинфатнинг авжи қизиган пайти. Саша чалиб куйлайди.

Кедров *(қўлида стакан)*. Қани, яшнаб турган пахтакор республикамиз Ўзбекистон учун ичамиз. Ўзбекистон Совет байроғи остида тобора гулласин, равнақ топсин!

Ичадилар. Ашула давом этади. Гурунг, кулгилар, музика.

Раҳимов *(қўлида қадаҳ ёрнидан туради)*. Ўзбек халқи Ленин партияси раҳбарлигида, кўнгли дарё азамат рус халқининг ёрдами туфайли, қуллик занжирларини парчалаб, мана шундай бахту саодатга эришди. Мен бу қадаҳни буюк рус халқининг шону шарафни учун ичаман.

Николай Иванович, Захар Захарович — сизлар учун, соғомон бўлинглар!

Ичадилар.

Лукьянов. Собир Умарович, Ўзбекистондан делегация келаётган эмиш. Хабарингиз бўлса керак?

Раҳимов. Хабарим бор, Захар Захарович.

Лукьянов. Уларни яхшилаб кутиб олинг. Мен ҳам бўламан.

Раҳимов. Албатта сизга хабар бераман, Захар Захарович.

Лукьянов. Ишонаманки, делегация сизнинг ғалабангиз, шуҳратингизни кўриб, ниҳоят даражада хурсанд бўлади. Сиз, ўртоқ генерал, юксак баҳо ва олқишга лойиқсиз.

Раҳимов. Раҳмат, ўртоқ генерал.

Лукьянов. Собир Умарович, сизнинг соғлигингиз ҳам соадатингиз учун шу қадаҳни кўтаришга ижозат беринг.

Раҳимов. Раҳмат!

Ҳамма чўқиштириб ичади. Кедров билан Раҳимов бир четга ўтади. Лукьянов, Шаров, Бадридзе иккинчи томонга ўтиб, ўзаро суҳбатлашадилар.

Кедров. Хўш, ўртоқ генерал, вазият қандай?

Раҳимов. Грауденц шаҳри ўзингизга маълум, бир ойдан бери қамалда.

Кедров. Аммо шаҳарни душман дўзахга айлантириб юборган. Шу шаҳарнинг мудофаасига Гитлер ўзи аралашаётган эмиш. Разведканинг хабар беришига қараганда Герман Геринг номидаги мотомеханикалаштирилган дивизия ёрдамга юборилган. Фон Бугга мадад бериш учун Европада танилган жаллод генерал Фрике келган. Фон Бугнинг ўзи ҳам Грауденц шаҳрида экан. Шунинг учун ҳам Гитлер фон Буг Кавказдан қочгандан кейин Грауденц шаҳри мудофаасини унга топширган.

Раҳимов. Жуда тўғри.

Кедров. Хўш, мудофаа системаси қандай?

Раҳимов. Ҳаммасини игнасида ипигача билдик, разведканинг хабар бериши шундай: шаҳар неча қатор траншеялар, сим тўсиқлар, танкка қарши қазилган чуқурлар билан ўралган. Мина далалари, дзот-дотлар жуда ҳам кўп. Ҳар бир уй томош вайрона, кўприкларни мудофаа учун фойдаланган. Ҳамма ерда пулемёт уялари бор. Ҳатто соқчи батальонлар, полиция бригадалари, фольксштрум отрядлари ҳам шаҳар мудофаасига ташланган. Бу нарса кўрсатадики, Гитлер осонликча жон беришни истамайди. Лекин шунга айтишим керакки, ҳеч қандай куч йўлмизни тўсолмайди, биз ғалаба байроғини Берлинга ўрнатамиз, ўртоқ қўмондон!

Лукьянов. Раҳмат, тўғри айтдингиз. Гитлер жон бериш олдида қаттиқ талвасага тушяпти, янгидан-янги дивизиялар, полкларни келтириб бизга қарши соляпти. У осонгина жон бермайди. Берлинга яқинлашган сари шиддатли, оғир, қонли жанглар бўлади. Лекин ишонаманки, гвардиячи Сталинград қаҳрамонлари Олий Бош Қўмондоннинг буйруғини сўзсиз бажардилар.

Раҳимов. Албатта, сўзсиз бажаради, ўртоқ генерал.

Кедров. Сиз Грауденц шаҳрини ўз кучингиз билан штурм қилиб оласиз. Мен маршал буйруғига мувофиқ Данцигга жўнайман. Данциг катта порт шаҳри. Шу ерга Шарқий Пруссиядан, Болтиқ бўйларидан, Помераниядан чекинган саноқсиз фашист армияси тўпланган. Душман Данцигга маҳкам ёпишмоқда. Аммо ердаги, ҳаводаги, денгиздаги барча кучларни ишга солиб, зўр жангларни бошлаб юборишга фармон олдик. Сиз Грауденцни олгандан сўнг, тездан Данциг томонга йўл олинг.

Раҳимов. Ўзбекистон йигирма йиллиги шарафига бугун тонг чоғи шаҳарни штурм қиламан.

Кедров. Майли, рухсат. Душманни яксон қилинг, аммо жангчилар ҳаётини сақланг. Шунинг учун энг аввал яхшилаб артподготовка ўтказинг. Зиёфатингиз учун раҳмат, ўртоқ генерал. *(Хайрлашади.)*

Лукьянов. *(Яқин келиб.)* Раҳмат, ўртоқ генерал. Чин кўнгилдан сизга ғалаба тилайман. Данцигда кутамиз сизни.

Раҳимов. Кўп миннатдормон. *(Генералларни узатиб қайтади.)* Васька.

Васька. Эшитаман, ўртоқ генерал.

Раҳимов. Полк ва батальон командирларининг ҳаммасини чақир. Айт, команда пунктини шу жойга кўчирсинлар!

Васька. Эшитаман, командирларни чақираман. Команда пунктини шу ерга кўчириш тўғрисидаги буйруғингизни етказаман, ўртоқ генерал.

Чироқ ўчиб, телефонисткалар ишга киришган, бир неча офицерлар хизматга ҳозир туради.

З а г о р у й к о. Ўртоқ генерал, полк жангга тайёр.
Р а ҳ и м о в. Сиз-чи, ўртоқ Бадридзе?
Б а д р и д з е. Тайёрман, ўртоқ генерал.
Р а ҳ и м о в. Полковник Шаров?
Ш а р о в. Полк жангга тайёр, ўртоқ генерал.
Р а ҳ и м о в. Сизларга ишонаман.
О ф и ц е р л а р. Ишончингизни оқлаймиз.
Р а ҳ и м о в. Жангга киришинг. Сизга ғалаба тилайман.

Чиқадилар.

В а с ь к а. Ўртоқ генерал, менга ҳам жангга киришга рухсат беринг.

Р а ҳ и м о в. Рухсат.

В а с ь к а кетади.

А л о қ а ч и (*телефон трубкасини қўйиб*). Ўртоқ генерал, барча қисмлар билан алоқа боғланди.

Р а ҳ и м о в. Балли! (*Радио-алоқачига.*) Хўш, сен тайёрмисан?

А л о қ а ч и. Тайёрман!

Р а ҳ и м о в. Рациянг бузилиб қолмайдими?

А л о қ а ч и. Асло, ўртоқ генерал.

Р а ҳ и м о в. Қани, «Чақмоқни» чақир.

А л о қ а ч и. Ҳозир! «Чақмоқ», «Чақмоқ», сен билан «Ўттиз» гаплашади.

Р а ҳ и м о в. «Чақмоқ!» Тайёрмисан? Қани бўлмаса еру кўкка бир ларза сол! Огонь! (*Трубкани қўяди, дурбин билан кузатади.*)

Бирдан зўр канонада бошланади. «Катюша»ларнинг бўғиқ даҳшатли товушлари, юзларча узоққа отар пўлат тўпларнинг ҳайқириғига қўшилиб кетади. Ҳавода узлуксиз гумбураш. Енгин алангалари кўринади, атрофни тутун босади.

Р а ҳ и м о в. Қани, «Куч»ни чақир, «Куч»ни!

А л о қ а ч и. «Куч», «Куч», сени «Ўттиз» чақиряпти. Мана. (*Трубкани беради.*)

Раҳимов (*трубкага*). Пулат айиқларни олиб чиқ. Батареяларни янчиб ташла. Дадил олдинга бос! (*Трубкини қўйиб, яна олади.*) Шаров, тайёрмисан, полковник? Қани, полковник, жангчиларни кўтар! Фашистларга қирон сол! Дзот-дотларини, траншеяларини янчиб ташла! (*Иккинчи трубкини олади.*) Артиллерия тайёргарлиги яхши бўлди. Ҳа, полковник Бадридзе, кўтар, дадил кўтар! Жангга!

Танкларнинг гуриллаши, тўп овозлари эшитилади.

Галаба тилайман. (*Алоқачига.*) «Лочин»ни чақир!

Алоқачи. «Лочин», «Лочин», сени «Бургут» сўрайди. (*Раҳимовга трубкини беради.*) Мана, ўртоқ генерал.

Раҳимов (*трубкага*). «Лочин», юрагинг тошиб кетяптими? «Ил»ларингизни осмонга учир, ёғдир, аяма... (*Трубкини қўяди.*)

Шу чоқ ўнлаб самолёт моторларининг гуриллаши эшитилади.

(*Трубкини олади.*) Аҳвол қалай? Яқинлашдингми? Боравер. Нима? Чап томондан контратака қиляпти?!

Санюк. Хужум қилаётган қисмимизга орқа томондан зарба бермоқчи.

Раҳимов (*алоқачига*). Резервни чақир!

Алоқачи. Резервдаги полк штабининг бошлиғи телефонда.

Раҳимов. Андрей Никифорович, душман чап томондан тамаки фабрикасига контратака қиляпти, батальон чапга ташла. Бешинчи ротани Загоруйко ихтиёрига юбор. Шаҳарга ёпиш! А? (*Ҳаяжонланиб*). Бу қандай гап? (*Санюкка.*) Контратакани тўхтатиб бўлмаяпти, вазият оғир. Комиссар, сиз команда беринг, ўзим бораман!

Санюк. Ўртоқ генерал, борманг, бормаисиз. Ахир яхши эмас.

Раҳимов. Хавф туғилиб қолди, душман фабрикани қўлга олса, дивизияни икки қисмга бўлиб қўяди. Команда беринг.

Югуриб чиқиб кетади.

Санюк. Ўртоқ генерал! Оббо, яна кетди, бу қандай одам! Алоқачи (*трубкини узатиб.*) Қўмондон сизни телефонга чақиряпти.

Санюк (*трубкани олиб*). Салом, ўртоқ генерал. Ҳа, мен командир ўринбосари Санюк. Яхши Грауденци штурм қиляпмиз... Ҳозир шу ерда эди. Кўп раҳмат, қўмондон. (*Трубкани қўяди. Бошқа трубкани олади.*) Загоруйко, яқинлашдингми? (*Трубкани қўяди, дурбин билан қарайди.*) Генерал бир группа автоматчиларни олиб кетди. А?! Контратакаси ҳам барбод бўлди, дейсанми? Яша! (*Пауза. Трубкага.*) Нима? Полковник Шаров, биринчи траншеяларни эгалладим дейсанми? Балли, ўлма, олдинга бос! (*Иккинчи трубкани олиб.*) Майор Загоруйко, шаҳар деворига ёпишпти? Яша, азамат майор, яша!

Ҳорган, чарчаган ҳолда Раҳимов киради.

Раҳимов (*трубкага*). Нима? Одам оз қолди? Ҳозир учта рота сизга ёрдамга боради. Полковник Бадридзе, шаҳар қопқаларини бузиб ташла, босиб кир. Олга, олга! (*Чуқур нафас олади, харитага белги қўяди.*)

Санюк (*кириб, ҳаяжонли*). Ўртоқ генерал, Загоруйко. Бадридзе, Шаров полклари Грауденц шаҳрини олдилар. Крепостга байроқ ўрнатилди. Генерал фон Буг таслим бўлди.

Раҳимов (*секин*). Ура, ура полковник!

Санюк. Ура, ура, ўртоқ генерал!

Раҳимов (*трубкага*). Николай Иванович, Грауденц шаҳри олинди, буйруғингиз бажарилди, генерал фон Буг таслим бўлди. Ҳа, генерал Фрике ҳам бирга. А, ким билан?.. (*Санюкка секин*). Маршал... (*Трубкага.*) Мен Раҳимовман, салом ўртоқ маршал. (*Пауза.*) Раҳмат, Ватанимнинг ҳар бир амри фармонига ҳозирман! Раҳмат, албатта. (*Трубкани аста қўяди, хурсанд.*)

Санюк. Табриклайман, Собир Умарович.

Раҳимов. Сизни ҳам табриклайман, Степан Назарович.

Ҳовлиқиб Васька киради.

Васька. Доклад қилишга рухсат этинг, ўртоқ генерал. Топшириқ бажарилди. Шаҳар олинди. Тўнғизнинг энг каттаси—сизнинг кушандангиз фон Буг билан генерал Фрике ҳузурингизга бош эгиб келди. Мана документларини. (*Папка узатади.*)

Фон Буг ва Фрикени Соҳиб, Арам, Сашалар киритадилар. Уларнинг қўлларида фашист байроқлари. Байроқларни келтириб Раҳимовнинг оёғи остига ташлайдилар.

Раҳимов. Зулмат, ажал байроғи. (*Жангчиларга.*) Раҳмат, мен тўртталангизни СССР Олий Совети Президиуми номидан Қизил Юлдуз ордени билан мукофотлайман. (*Байроқларни босиб ўтади.*)

Васька. Уртоқ генерал, менга қандай хизмат бор?..

Раҳимов. Уртоқ Васька, энди Берлинга.

Васька. Есть Берлинга. (*Чиқади.*)

Асир тушган немис солдатларининг соялари кўринади, шаҳар қўрғонига илинган қизил байроқ ҳилпирайди. Бундан руҳланган Раҳимов жангчиларга мурожаат қилади.

Раҳимов. Ботир жангчилар! Ғалаба билан табриклайман. Ана, балолар, мусибатлар, оҳу фарёдлар келтирган қора шаҳар оёғингиз остида. Берлинга томон олға! Олға!!!

Парда

1949

*Улуғ Октябрь Социалистик
Революциясининг
40 йиллигига бағишлайман*

ЙУЛЧИ ЮЛДУЗ

Тўрт парда, тўққиз кўринишли драма

ҚАТНАШУВЧИЛАР

- Владимир Ильич Ленин.
Феликс Эдмундович Дзержинский.
Михаил Васильевич Фрунзе.
П. Г. Полторацкий. Ишчи ва солдат депутатлари Тошкент Совети Иж-
роия Комитетининг раиси. Сўнг Закаспий frontiда фавқулодда комиссар.
В. Д. Вотинцев. Туркистон Коммунистик партия Марказий Комитетининг
раиси.
Темир Мардонов. Тоштрам ишчиси. Биринчи Тошкент отрядининг
командири. Коммунист, 30 ёшда.
Аваз. Туркман қизилгвардиячилари отрядининг командири. Коммунист,
деҳқон, 28 ёшда.
Жақип. Қизилгвардиячи қозоқ, 34 ёшда.
Шожалол.
Парпибоев. Шаҳар ЧҚСи раиси.
Ғани. Темирнинг иниси. Қарол, 22 ёшда.
Зеби. Бойнинг жияни, 17 ёшда.
Артём. Қизилгвардиячи йигит.
1-ишчи (рус).
2-ишчи (ўзбек).
Қария.
Лениннинг секретари.
Тўраҳонбой. Иккинчи гильди савдогар, 45 ёшда.
Гуласал. Темирнинг севгилиси, сўнг Тўраҳонбойнинг кичик хотини, 18 ёш-
да, гоят гўзал.
Осипов. Республика ҳарбий комиссари, контрреволюцион «Туркистон ҳар-
бий ташкилоти»нинг раиси.
Ҳазрат. «Уламо» жамиятининг раиси.
М. С. Назаров. Нефтчи миллионер.
Маллисон. Интервентларнинг Закаспий frontiдаги ҳарбий кучлари қў-
мондонни.
Тредуэлл роже Кальвер. Американинг Туркистондаги консули.
Бейли Чарльз. Миссионер, сўнг Маллисон штабида контрразведка бош-
лиғи.
Сандий. Пантуркист, Истамбулда таҳсил кўрган киши.
Башкин. «Сўл» эсер, командир, бурка кияди.
Сардор (Ўраз сардор). Закаспий ҳукуматининг бошлиғи.
Ислом. Тўраҳонбойнинг ўғли, 26 ёшда.
Кўзойнакли жаноб.
Офицер.
Эшмат. Бадқовоқ, чўтир, бадфезъл қўрбоши.
Фолбин.
Дўкандор.
Газета сотувчи бола.
Тиланчаёл.
Ҳинд аскарни (новча сипоҳи).
Боқимсиз бола
Ишчилар, деҳқонлар, қизил аскарлар, командирлар, бос-
қинчилар. Воқеа 1918 йилнинг иккинчи ярми ва 1919 йилнинг бошида
бўлиб ўтади.

ПРОЛОГ

Тун. Шамол. Булутлар карвони. Момақалдироқ қарсиллайди. Қўкда олов чақнайди. Бир дарахт панасида икки киши (йигит-қиз) анчадан бери меҳр тўла кўзларини бир-бирларига тикиб, гўё ҳамма нарсани унутгандай жим ўтиришади.

Гул а с а л (*ниҳоят сирғаниб ерга тушган чит дуррасини титраган қўллари билан олиб қоқиб*). Наҳот шундай ўйласангиз. Ғурбат ичида кўканак бўлган бахти сиёман. Менга ичингиз ачисин. Мен уни жинимданам ёмон кўраман. Отам мени ўлдирсаям...

Темир. Юрт иши деб кетяпман, Гуласал. Мен кетиб яна...

Гул а с а л. Бас... дунёнинг нариги учига кетсангиз ҳам мен сизни кутаман. Удурки агар йўқ дер экансиз...

Темир. Очлик, муҳтожлик ғариб отангизни эзиб ташлади. Отангиз жўжабирдек жон. Беш бола-я, ҳаммаси бер, ейман, дейди. Боқиш осон эмас. Отангиз бойдан қарздор... Мен қайтиб келгунча тагин бу тулки бой...

Гул а с а л. Мени қўрқитманг, наҳот бой отада инсоф бўлмасам...

Темир. Игнанинг тешигидан туянинг ўтишига ишонаману, лекин бойларнинг инсофли бўлишига ишонмайман, айниқса бу Тўраҳонбой кўпас.

Гул а с а л. Отам ҳеч вақт мени ўтга ташламас. Менга ишонаверинг! Мен тили дўст, дили қоралардан эмасман.

Темир. Тил — юракнинг калити. Хўп. Ишонганим бўлсин, хайр гулим!

Гул а с а л. Ой бориб, омон келинг!

Темир чиқиб кетади. Гуласал бир зум жим қолади, кўз ёшларини артади.

Кетди. Чароғон кўнглимни тим қоронғи қилди-ю, кетди. Темиржонни ўз паноҳингда сақла, худойим!

Дуррасини танғиб аста босиб кириб кетади.

БИРИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ ҚҰРИНИШ

1918 йил. Май. Генерал Маллисоннинг Машҳададаги резиденцияси.
Эшик қанотида новча сипоҳи тошга солинган нақшдай қотиб турибди.

Маллисон (*бўлиқ оёқларини узатиб, сигара тортиб*). Давом этинг, полковник!

Бейли (*газета ўқийди*). «Ҳиндистон қўзғолон байроғини баланд кўтариб, елкасидан лаънати қулликни ирғитиб ташламоқда...»

Маллисон. Ҳо-ҳо! Ирғитиб бўпти! Биз Россиянинг елкасига минамиз ҳали! (*Ўз сўзидан завқланиб оғзидан паға-паға тутун чиқаради.*)

Бейли (*ўқийди*). «Эронликлар, араблар, ҳиндлар! Шарқнинг мазлум халқлари! Мамлакатингизни қулликка солувчи зolimларга беомон зарба бериб, уларни устингиздан ағдариб ташлангиз!» (*Пауза.*) Буни ким ёзган, биласизми, милорд?

Маллисон. Ленин...

Оғир жимлик, официант бир шиша вино ва кумуш қадаҳлар қўйилган патнисни кўтариб киради. Қадаҳларга вино қуйиб ўзи чиқади, ичадилар.

Коммунизм! Қандай хавф-хатар. (*Пауза.*) Россия оғир касал, юқади. Тожу тахтни тўнтариб, еру заминни таг-тагидан силкитиб ташлаган даҳшатли зилзила — довул Ганг дарёсига ҳам тўлқин солмоқда! Ҳиндистон — Англия тожини безаган гавҳар.

Бейли. Мана, Бенгалия, Панжоб, Мадорасда вабо авж олиб, уч ярим миллион ҳинд ўлибди!

Маллисон. Ўлаберсин, ўликлар исён кўтармайдилар! Биз ҳурриятни мурдаларга берамиз... Ҳе-ҳе-ҳе! (*Бейлига.*) Мақсадга ўтаман, сэр!

Бейли. Эшитаман, генерал.

Маллисон. Энзелидаги бош штабдан олган хабарга қараганда, бир неча полкларимиз Месапотамиядан чиқиб, Бокуга келаётган эмиш: Денистравель мудаббир генерал. Тангри иноя-

ти билан Бокунинг қора олтини Британия флоти, Виккерс ҳам Армстронг заводларининг томирларига оқиб, кучимизга куч, ҳайбатимизга ҳайбат қўшади.

Бейли. Лекин (*сигарани кулдонга эзиб*) Туркистондаги ишимиз унча ўт олмаяпти. Қўқон мухторияти тор-мор бўлди... Чўқаев қочди, аммо «Туркистон ҳарбий таъкилототи» ҳали бақувват. Унинг раҳбарлари — миллионер Назаров, Осипов, Ҳузсардор, Тўраҳонбойлар тирик. Гапиришга журъат этдим, кечирасиз, милорд!

Маллисон. Марҳамат.

Бейли. Ҳиндистоннинг большевизм офатидан омон сақлаш учун Ҳиндистоннинг мудофаа чегараси Туркистонда бўлмоғи шарт, генерал!

Маллисон. Офарин! Биз Эрон Хуросони, Афғон Ҳироти, Амир Бухороси, рус Закаспийси, Хева, Урал, Сибирь, Озарбайжон вилоятларини ўз ичига олган бир империя барпо қиламиз. Ўйласам, юрагим орзиқиб кетади.

Бейли (*қадаҳ кўтариб*). Жаҳон бизники бўлади, генерал. Денгизлар ҳоқими Британия учун!

Маллисон (*айёр кўзларини бир нуқтага тикиб*). Қуни кеча Тошкентдан меҳмонлар келди. Бугун шартномага имзо чекамиз. Бошлаб Закаспийда исён кўтарасиз.

Бейли. Тайёрман, генерал.

Маллисон (*хариладан кўрсатиб*). Сиз Чатрал, Гильгит, Уш орқали тўғри Тошкентга кириб бориб, Туркистон ҳукумати-га дўстона саломимизни етказасиз. Ҳе-ҳе-ҳе. Пешовардан Ҳайбар тоғлари, Бухоро орқали ҳам сизга ёрдам берамиз. Биз Туркистонни олов ҳалқага олиб, Россиядан буткул ажратиб ташлаймиз.

Бейли. Тартиб ўрнатамиз.

Маллисон. Америка ҳам Тошкентга ўз консулини жўнатибди. Тредуэлл роже Кальвер. У шу ерда. Келади. Сиз у билан қалин дўст бўлиб олинг. Лекин тўрга тушиб қолманг, тулки! Бу иш бажарилгач, яна Закаспийга, менинг қошимга қайтасиз.

Бейли. Тушундим, милорд!

Маллисон. Мана бу генерал планнинг лойиҳаси, ҳали тушунтириб берасиз.

Қўнғироқ чалади, секретарь киради.

Меҳмонларни чақиринг!

Секретарь. Хўп бўлади, милорд. (*Чиқади.*)

Назаров ва Ҳузсардор кирадилар.

С ар д ор. Генерал ҳазратларининг кайфлари чоғ, олтин бо-
ши омон бўлгай. (*Бош эгиб таъзим қилади.*)

М ал л и с он (*кибр билан*). Марҳамат, марҳамат! (*Жой кўрсатади.*)

На зар ов. Буюк Британиянинг шавкатли офицерларига
Туркистон мунтазир...

М ал л и с он. Жаноблар! Буюк Британия давлати билан
Закаспий ҳукумати ўртасида тузиладиган шартнома лойиҳаси
тайёр. Ҳозир имзо чекамиз. Марҳамат! (*Шартномани Сардорга
узатади.*)

С ар д ор (*шартномага қўл қўяди*). Шундай қилиб, тарихий
шартномага қўл қўйилди, афандилар.

На зар ов. Биз тақдиримизни инглиз тақдирига қўшдик,
генерал.

С е к р е т а р ь (*кириб*). Америкалик Тредуэлл жаноблари.

М ал л и с он (*хурсанд*). О, марҳамат!

Малла сочли, бўйдор, сурранг кўз Тредуэлл киради.

Т р е д у э л л. Салом, дўстлар!

М ал л и с он. Салом. Мана, туркистонлик дўстлар билан
танишинг, сэр.

Т р е д у э л л (*кўришиб*). Қай бирингиз Тошкентдан?

На зар ов. Мен, Михаил Степанович Назаров.

Т р е д у э л л. Ҳмм... яхши... биламан... келишингиз сэр?..
Яна қайтиб...

На зар ов. Шундай, сэр.

Т р е д у э л л. Биз бир-биримизни...

На зар ов. Танимаймиз....

Т р е д у э л л. Лекин...

На зар ов. Лекин, сизни Тошкентда бошимизга тож қилиб
кўтарамиз. Дўстлик, ҳамкорлик учун.

Ичадилар.

Хўш. (*Соатига қараб*.) Менинг фурсатим тангроқ, генерал...

М ал л и с он. Ҳозир, сэр, полковник Бейли, дўстларга
плани...

Б е й л и (*жиддий*). Хўп, генерал.

Харитага яқин боради, бошқалар диққат билан қулоқ соладилар.

Тредуэлл чуқур креслога ботиб сигара тортади. Кўзи харитада.

Асосий ҳужумни генерал Дутовнинг Оренбург армияси бош-
лаб, Актюбинскини қуршайдилар. Шунинг кетиданоқ Ашхобод

фронтидаги кучларимиз. Еттисувдаги оқ казаклар ҳужумини бошлаб юбордилар. Туркистон Совети қўмондонлигининг резервлари тамом бўлгандан кейин Закаспий, Еттисув фронтларини қувватлаш учун, бир вақтда Тошкент, Самарқанд ва Фарғона ўлкаларида исёнлар бошланади. Фарғонадаги қўзғолончи отрядлар, яъни босмачилар икки йўлдан юриб келади. Унинг кичикроқ бир қисми Қандирдавон, Карамин, Чотқол тоғлари орқали от йўли билан Оҳангарон сойига тушиб, Тошкентни босади.

Т р е д у э л л. Жунаидхон ҳам Бухоро амири тўғрисида...

Б е й л и. Ҳозир, сэр... Жунаидхон Амударёнинг чап қирғоғидан юриб Дарғонотага, сўнг Чоржўйга келиб, Чоржўй темир йўлини босиб олади. Бухоро амири Амударё билан Сирдарё ўртасидаги темир йўлни эгаллайди. Закаспийдаги Совет қўшинларини марказдан — Тошкентдан ажратиб ташлайди. Шундай қилиб, Туркистонда Совет ҳокимияти тугайди. Генерал, планинг қисқача мазмуни шу!

М а л л и с о н. Қандай мулоҳазалар бор?

Н а з а р о в. Шоён таҳсин!..

Ў р о з с а р д о р. Мақсадга мувофиқ.

Т р е д у э л л. (қўли билан сигара тутунларини ҳайдаб). Америка шартнома учидан Закаспий ҳукуматига Ўрта Осиё банкиси орқали уч миллион доллар, ўн олти та тоғ замбараги, қирқта пулемёт ва керагича винчестер беришга ваъда қилади. (Енгил чапак.)

М а л л и с о н. Очарчилик, вабо, тиф деган генералларни болшевиизмга қарши жангга солиш керак.

Т р е д у э л л. Хуллас, бу ажойиб планни рўёбга чиқариш учун ичайлик, жаноблар!

С е к р е т а р ь. (шошилиб кириб). Лондондан депеша, милорд. (Телеграммани беради.)

М а л л и с о н. (тез кўздан кечириб). Жаноблар! Аччиқ майини ширин қиладиган хушxabар. Уқинг!

Б е й л и. (ўқийди). «Генерал Маллисон жанобларига! Нушки-Синстон темир йўлининг қурилиши муваффақият билан бормоқда. Ун тўққизинчи Панжоб пиёдалар полки ўн олтинчида ҳамда йигирма олтинчи кавалерия полки бундан икки кун бурун йўлга чиқишди. Бу полклар сизнинг ихтиёрингизга юборилди. Далбандинда пиёдалар дивизияси тузилди. Яқин кунда бу дивизия ҳам йўлга тушади. Тездан Ашхободдаги сиёсий вазиятдан бизни хабардор қилинг. Полковник Бейлининг Тошкент группаси жўнаб кетдими, йўқми, бизга билдириг.

«Ҳарбий министр».

М а л л и с о н. (хурсанд). Жаноблар, Туркистон учун!

П а р д а

ИККИНЧИ ҚҰРИНИШ

Тўра хонбойнинг ташқариси. Ёз кунлари. Рўпарада ўймакорлик ва сиркорлик билан ишланган олди айвон, ҳашаматли меҳмонхона. Айвонга тоза гиламлар, атлас, адрас кўрпачалар тўшалган. Унга кўча дарвозаси. Чапда ичкари билан ташқарини қўшадиган йўлакча. Ғани елкасида юк, ўзи-ча ниманидир гингиллаб, йўлакдаги омондан чиқиб, ичкарига чопади. Гулсала йўлакда кўринади. Унинг эғида хонатлас кўйлак, қулоғида қашқар балдоқ.

Гулсала (юзини ярим яшириб). Ғанижон!

Ғани. Лаббай.

Гулсала. Хўжайинингиз йўқмилар?

Ғани. Янгитда мачитга равона бўлдилар.

Гулсала. Заб намозхон хўжайинингиз бор-да. Сиз қора меҳнатдан бўшамайсиз, у киши ибодатдан...

Ғани. Уқиган намозларимнинг савобини арра қиламиз, дейдилар. Чамамда, мени жаннатга ям ўзлари олиб кирадилар, шекилли.

Гулсала. Шу бой бўладиган бўлса сизни жаннатда ям ўларча ишлатади. (Пауза.) Жойнамоз устида Шўрони қарғаётгандир?

Ғани. Қарғайди, Шўрони умри ҳаммомди томига чиққан майса, қуриб кетади, деётгудилар. Мана, кароматларига чечак чиқиб ётибди.

Гулсала. Шўро бўлса ёшига тўляпти, денг. Шунақа, итнинг дуоси ижобат бўлса, осмондан гўшт ёғмасмиди?

Кулги.

Акангиз келиб суюниб қолдингизми?

Ғани. Аммолайким суюнчим ичимга тушди, ая!

Гулсала. Нега?

Ғани. Акам ақлидан адашиб, тўртинчиларга қўшилиб диндан қайтибди, бизни шарманда қилди. Кўча-кўйда бош кўтариб юрولмай қолдинг, киши. Унга гапиравериш тилимга тук чиқди. Э, қўйинг...

Ғани ичкарига йўналади. Гулсала оғир бир сўлиш олиб, супага омонат ўтиради. Устунга осиглиқ дуторни олиб чертган бўлади.

Гулсала. Уф... дутор чертсанг юракдаги сиқинтиларни пуркаб ташлагандай бўласан киши, ёш жонимга раҳминг келсин худо!.. Ҳеч кимнинг менга ичи ачимайди. Қани, энди, пар қанотим бўлса-ю, кенг кўларга учиб кетсам, бир умр қутулсам, бу азоб-уқубатлардан! Оҳ, шўрлик отам билиб-кўриб туриб, мени Темиржондан жудо қилиб ўтга отди-я...

Олма деб отган отам,
Беҳи деб сотган отам,
Золим бойга қиз бериб...

Пауза.

У бечора ҳам ноиложнинг кунидан берган. Улмаган менинг жоним. Теміржон... (*Дуторнинг ипларига тикилганча ўйга чўмиб туради.*) Тақдир, пешона...

Рўмолини қоқиб, оғир босиб кириб кетади. Ичкаридан Ғани билан Зеби чиқадилар.

Зеби. Ғани ака! Бошингиз айландими?

Ғани кулади.

Яна кулади-я, йиқилишга сал қолдингиз, бирам кўрқдимки...
Туф-туф... (*Ёқасига тупуради.*)

Ғани. Яланг ёлғон гапирасиз-да.

Зеби. Вой, анавини шиктини, ишонмайди-я...

Ғани. Бўлмасам нега қумга тушган тангадек кўринмай кетдингиз?

Зеби. Кўриняпман-ку... Кўзим тегди чоғи.

Ғани. Куралай кўз пирт учиради кишини, пучуғим.

Зеби. Пучуқ деманг! Боринг-э...

Ғани. Мушук босган чучварадай бурунчангиз бор.

Зеби. Ажаб бўпти! (*Зоғора беради.*)

Ғани. Бўйра-бўйра қўнғир сочларингиздан ўзим айланай!

Зеби. Мунча кўп кулаверманг. Неча тою, неча қоп бўлди?

Ғани (*оғзи тўла нон*). Олтмиш той газлама, юз қоп нону шакар, тўйни қачон қиламиз?

Зеби. Яна уч қовун пишиғи бор.

Ғани. Уҳў, унгача ўзимизам палагимиз ўчиб, қовунқоқи бўп кетар эканмиз-да.

Зеби. Ўзингиз яримта зоғорага зорсизу, яна тўй дейсиз-а?

Ғани. Тақдир қалами бўлганинг шу, деб пешонамга ёзиб қўйган бўлса нима қилай? Қунжара билан ажриқ ураётганларнинг саноғи йўқ. Ҳа, зоғорага ҳам шукур.

Зеби. Ростанам юртга жавур. Бой тоғамдан сўрасалар бермасмикни!

Ғани. Тоғангиз Тўраҳонбойданми? Қиш уни қор сўрасанг ҳам бермайди.

Зеби (*қўлларига қараб*). Вой мен ҳали ўлай; қўлларим порсилдоқ бойлаб, қавармаган жойи қолмабди-ку, майли, намакопга тиксам қотиб қолар?

Ғ а н и. Қўрсатинг-чи?

З е б и. Мана!

Ғ а н и (*қўлидан тутиб ўзига тортиб*). Бу қўл эмас, чўғ...

З е б и. Тегажоқлик қилманг. Заҳар аям кўриб қолса, нақ миямда данак чақади-я...

Ғ а н и. Дарров кишини шаштини қайтарасиз-а. Асал аян-гиз-чи?

З е б и (*майин кулиб*). Баҳри-дили очилади. (*Бидирлаб*.) Асал аям-чи, тоғамга кўнгилсиз. Аям акангиздан ҳали кўнгли-ни узмабди, қачон қарасам, кўзидан мунчоқ-мунчоқ ёш тўкил-гани-тўкилган... Унақайкан, тоғамга тегиб нима қиларди.

Ғ а н и:

Қалдирғоч қаро бўлур,
Қаноти ало бўлур.
Ешликда берган кўнгил
Айрилмас бало бўлур.

Гуласал бой тоғангизга хотин бўлишга кўнмасайди, бой бу-нинг отасига ярим ботмон буғдой бермаса эди, шу билан бутун бир хонадоннинг ёстиғи аллақачон қуриб кетарди, Зебихон. Ҳа... Қамбағалга осон тутманг, минг қилса бойнинг жиянисиз-да.

З е б и. Тоғам бўлгани билан бу бой бизни жуда ёлчитиб қўй-яптими? Қайтага кўпроқ меҳнатга солади.

Ғ а н и. Акамга таъсиб қилиб менам жўнаб қолсамми, деб турибман, Зебихон.

З е б и. Мени ташлаб-а? (*Кулиб*.)

Мени ташлаб номард сенга йўл бўлсин?
Ажаб ёрларим (*кескин*) бирга кетамиз.

Ғ а н и. Ҳазил. Бойдан қарзим бор, Зебихон!

З е б и. Мана шу-да... Яланг, ҳўл жўхори, тушган тегирмон тошидай айнийсиз-қоласиз.

Ғ а н и. Кириб кетманг, гап чала қолмасин.

З е б и. Қўйинг, ўзингиз ҳам дўппини кўрганда тўрт кун гапи-радиган бўпсиз, ҳа-ҳа-ҳа!

Т ў р а х о н б о й (*дарвозани қоқиб*). Ғанижон, ҳо Ғанижон!

Ғ а н и. Ҳозир!

З е б и кириб кетади.

Тўра хонбой. Хўш, ҳаммасини жойлаб ташладингми?
(Қалин қовоқлари остидан Фанига зеҳн солиб қарайди.)

Фани. Жойладим, бой ота.

Тўра хонбой (бўғиқ, дўриллаган, товуш билан). Қўни-қўшнинг кўзи тушмадимми? Сўрасалар, билмадим де! Жияним Зебиниям бўйи чўзилиб, ҳадди камолига етиб қолди. Совчилар эшигимнинг турмини бузишяпти. Бирини ўпоқ, бирини сўпоқ деб қайтаряпман, ўғлим. Сирим шуки, Зебини сенга бераман. Юртга тўй бериб, очларни дуосини оламиз худо хоҳласа.

Фани (ҳанг-манг бўлиб). Бой ота?!

Тўра хонбой. Мен сенга бирни берсам, худо менга ўрни беради, болам.

Фани. Қуллуқ, бой ота!

Тўра хонбой. Худога шукур, юртда қаҳатчилик. Нон деса кесак ғириллаб келадиған замон. (Бирдан Фанининг кўзига тикилиб амирона.) Тилингни тий! Қани, чилим сол!

Меҳмонхонага кириб яна қайтиб чиқади. Қўлида қутича, Фани чилим тутарди. Бой чилим тортади. Йўлакка бориб Зебини чақиради.

Зеби, кичик аянгга айт, йўлакка чиқсин!

Гулсал йўлакка келади, салом қилади. Гулсални кўргач, бойнинг руҳи тетикланади.

Қовоқларинг солқиган... Кундошларинг хафа қилишдими?

Гулсал. Йўқ... ўзим.

Тўра хонбой. Ютганинг ўзингники, чайнаганинг гумон. Дўконлар ёпилди, завод, гастинса, қўраларни ўз қўлим билан топширдим. Қамалмай қолдик — шу ҳам худонинг инояти. Энди кўмган, яширганларимизни маҳкам қилайлик. Ма, ушла! (Ҳирс-ли кўзлари билан тикилиб қутичани узатади.) Бриллиант, олтин асбоблар. Ҳаммаси сеники!

Гулсал ноилж қутичани олиб жим туради. Ҳаллослаб Ислом киради.

Ислом. Дада, дада! (Қулоғига пичирлайди.)

Тўра хонбой (юраги орқага тортиб). А? (Гулсалга.)
Кир! Кейн...

Қизилгвардиячилар кийимида Темир кириб келади. Бойнинг жон-пони чиқади-ю, лекин сир бой бермай очиқ чеҳра билан қарши олишга уринади. Темирни кўргач, Гулсалнинг қўлидаги қутича «тап» ерга тушади, бир зум деворга суялганча тек қолади. Яна эс-хушини тўплаб апил-тапил ердан қутичани олиб ичкарига отилади.

Тўра хонбой. Э, Темиржон! Келинг, келинг, иним! Заб келдингиз-да... Қайси шамол учирди?

Ғани (*отхонадан чиқиб*). Ака!

Темир. Ғанимисан? Ука! (*Қучоқлашиб кўришади.*) Қасал деб эшитдим, хайрият, рангинг туппа-тузук. (*Қўлтиғидаги тугунчани Ғанига узатиб.*) Мана, кийиб ол!

Ғани. Ҳожати йўқ эди. (*Очиб кўриб.*) Эҳе... Бу, пўрим этикку, ўзингиз киярсиз...

Темир. Кийиб ол.

Тўра хонбой. Ол! Қуллуқ қил, акангга! Ислом, дастурхон! Кичик аянгга айт, паловга уринсин, қани, марҳамат, юқорига!

Темир. Ҳожати йўқ, кетамиз.

Тўра хонбой. Туз ичган жойга ҳурмат йўқми? Ёки золим хўжайинникидан туз татишга анавилардан қўрқасизми? Ҳа-ҳа-ҳа!

Темир. Бир иш важдан...

Тўра хонбой. Иш қочмайди. (*Бирдан чўчиб.*) Қанақа иш?

Темир. Хўп десангиз олам гулистон...

Тўра хонбой. Қани, эштай?

Темир. Очарчилик... Юрт абгор, қийналган...

Тўра хонбой. Ҳа, юртга қийин бўлди. Халқ қозонини сувга ташлаб қўйган. Фарғонада ҳар куни юзлаб одам ўляпти. Москов нон бермай қўйди. Уруснинг ўзи оч, ўзи.

Темир. Тўғри, халқнинг қозони сувда, лекин ёнларидан ел ўтмаган баъзи балохўрларнинг пичоқлари ҳали ҳам мой устида ўйнапти! Рус топган бир парча нониниям биз билан бирга баҳам кўряпти.

Тўра хонбой. Мусулмон қириляпти. Мана битта мусулмон сизмисиз, кемада туриб кемачини бўғасиз. (*Айёр кулиб.*) Ана мусулмончилик, ана диёнат!

Темир (*қизишиб.*) Мусулмончилик! Юрт оч, юрт шипшийдам, уруш, очарчилик... Ҳар қадамда муҳтожлар, сон-саноқсиз очлар чирқираб юришибди... Шундай экан, нима учун сиз, тойтой газлама, омбор-омбор буғдой-донларни ерга кўмиб чиритасиз?! Юртга бермайсиз?! Ҳеч бўлмаса мусулмонларга, нон деб жон бераётган мусулмонларга беринг! Йўқ, бермайсиз. Сиздан нон сўраш бўри кўксидан сут сўратгандай гап! Шуми мусулмончилик?! Шуми диёнат?!

Тўра хонбой (*заҳарли кулиб*). Ҳой, Темир, маст-пасмисиз, иним? Ҳақингиз бўлса айтинг, берай, гарданимда кетмасин!

Темир. Мен ўз ҳақимни талашаётганим йўқ. Юртнинг молини беринг деяпман!

Т ў р а х о н б о й. Ўзим очман, ўзим!
 Т е м и р. Тўғри, балиқ сувда туриб ҳам чанқадим дер экан.
 Т ў р а х о н б о й. Ҳа! Тилингизни ханжар қилиб қайтибсиз-
 да, а?! Тўғрай қутурса, бургутга чопаркан.
 Т е м и р. Гапни калта қилинг, бой! Кўмикда ётган моллар-
 ни чиқариб берасизми, йўқми?
 Т ў р а х о н б о й (*ғазабкор*). Ҳеч нима йўқ!
 Т е м и р. Бор! Кишидагининг калити осмондами?!
 Т ў р а х о н б о й. Топиб ол бўлса!
 Т е м и р. Топиб ҳам оламиз!
 Т ў р а х о н б о й. Айтиб қилган ўғирликни айби йўқ-да!
 Тўғри, олтинни кўрса фаришта ҳам йўлдан тояди!
 Т е м и р. Ҳақорат қилманг!
 Т ў р а х о н б о й. Қўлингдан келганини қил!
 Т е м и р (*бутун гавдаси билан илгарига отилиб, бойнинг кў-
 зига тикилиб*). Яхши!

Шахдам қадам ташлаб дарвоза томон йўналади.

И с л о м (*безовта*). Дада!.. Ахир, буларга дағал гапириб бўл-
 майди. Ширин гап билан алдаш керак.
 Т ў р а х о н б о й. Отангман. Ўргатма!
 И с л о м. Тавба қилдим.

Т е м и р, А в а з, А р т ё м, Ж а қ и п ва икки-уч қизилгвардиячилар билан яна қайтиб киради.

Т е м и р (*бойнинг кўзига қаттиқ тикилиб*). Қаерга бекитган-
 сиз? Ўзингиз кўрсатинг!..

Т ў р а х о н б о й (*кўзлари қонга тўлиб, босиқ*). Бостириб
 киришга нима ҳақинг бор?!

Т е м и р (*қоғоз кўрсатиб*). Ишчи-солдат депутатларининг
 Тошкент шаҳар Совети қарори билан уйингизни обиска қила-
 миз, мана!

Т ў р а х о н б о й. Ҳеч нарса тополмайсан!

Т е м и р. Жақип!

Ж а қ и п. Не дейсин?

Т е м и р. Отхонани қараб чиқ, бойвачча сенга йўл кўрсата-
 ди. Тушундингми?

Ж а қ и п. Тусуникти...

Т ў р а х о н б о й (*Ислолга*). Бор, ўғлим!

Т е м и р. Артём!

А р т ё м. Ўртоқ командир!

Т е м и р. Сен меҳмонхонага кир!

А р т ё м. Хўп!

Т е м и р. Аваз! Сен дарвозада тур! Бой, юринг омборни кўрамиз.

Т ў р а х о н б о й. Ўзинг қара. Омборда лоҳовляям йўқ!

Қўл силтаб Артём билан меҳмонхонага кириб кетади. Темир йўлакка келиб омборхонанинг қулфига қўл узатганда, «Тўхтанг!» деган шиддатли хитоб эшитилади. Темир эшик қанотида юзини ярим пана қилиб турган Гуласални кўриб тақ қотади.

Г у л а с а л (*аламли*). Бузманг!

Т е м и р. Омонмисиз?

Г у л а с а л (*тигроқ товуш билан*). Салом. Танидингизми?

Т е м и р (*энтикиб*). Қирган заҳоти...

Г у л а с а л. Эсингиздан чиқармабсиз...

Т е м и р. Улгунча...

Г у л а с а л. Менга ёмонликни раво кўрмассиз?..

Т е м и р (*кўзлари чақнаб*). Асло!

Г у л а с а л. Сизга мол керакми?

Т е м и р (*тунд*). Йўқ!

Г у л а с а л. Бойда дунё йўқ. Овора бўлманг!

Т е м и р (*кескин*). Топиб сламиз!

Г у л а с а л (*ийгида кулиб*). Мен ялиниб-ёлворсам-чи? (*Темир жим.*) Ахир силтаб ташламассиз. (*Темир жим.*) Мол-дунёга жаям муккадан кегибсиз-да?..

Т е м и р (*ачитиб*). Молу дунёга сиз учгансиз...

Г у л а с а л. Мол-дунё сизга керак... менга эмас!

Т е м и р. Менга ҳам керак эмас!

Г у л а с а л (*кинояли*). Қимга керак бўлмаса?!

Т е м и р (*овозини кўтариб*). Юртга! Оч-яланғоч юртга! Ғалла-донларни яширасиз, юртга бермайсиз? Бой хотинсиз-да, Гуласал! Бой хотин!

Буларнинг сўзини Ислом пойлаб эшитади.

Г у л а с а л (*чидамай*). Бас! Бой хотин ўлсин! Дунёга надомат билан келувдим, ҳасрат билан ўтаман, энди. Отам бир парча нонга кўзлари нигорон бўлиб, икки оч укамни ахир ерга кўмди. Бошқа иложим қолмади.

Т е м и р. Ернинг юзида, куннинг кўзида юрганингиз яхши, Гуласал! Қойманг, қаттиқ тегдим.

Г у л а с а л. Етим-есирларга чинакам жавур бўлди... Тўғри айтасиз. Икки укам ҳам шўрлик онам нон-нон, деб туриб жон беришди. Эсимга тушса дод дегим келади... (*Уйлаб қатғий.*) Майли, сўраб-билиб менинг уйимга киринг, катта рўжани об-

ташлаб меҳробни бузсангиз, йўл очилади. Ана шу йўлдан бо-
раверсангиз ҳамма нарсани топасиз... Ҳа, буниям олинг... (*Бой
берган қутичани узатади.*)

Т е м и р. Бу нима?

Г у л а с а л. Очларга ҳадям...

Т е м и р (*олиб кўриб*). Йўқ... бу ҳаммаси бриллиант, қим-
матбаҳо тошлар-ку... Ўз зеб-зийнатиңизни...

Г у л а с а л. Олинг...

Т е м и р. Майли, очларга яланғочларга... (*Олади.*)

Гуласал кириб кетмоқчи бўлади.

Т е м и р. Гуласал!

Г у л а с а л (*нимжон, қалтироқ овоз билан*). Лаббай.

Т е м и р. Раҳмат...

Г у л а с а л (*титраб*). Гуноҳимдан ўтинг. Илойим мендай сов-
рилманг.

Т е м и р. Сизда гуноҳ йўқ.

Г у л а с а л. Ўзимни ўлдиролмадим-ку, бу гуноҳ эмасми,
ахир! Барибир мен ўлган аёлман, хайр!

Ўзини ичкарига отади. Темир жим қолади.

Т е м и р (*бақириб*). Жақип! Аваз! Юринглар! Қани, бой ота,
бошланг! Пўшт-пўшт. Аёллар нари турсин! (*Фанига.*) Фани, юр,
ука! Йўл кўрсат!

Т ў р а х о н б о й (*Фанининг қулоғига*). Ичкарига кира
кўрма!

Ҳ а н и. Бой ота!

Т ў р а х о н б о й. Гапир, жигаринг!

Ҳ а н и. Ака, қайтинг! Бой отада ҳеч гап йўқ!

Т е м и р. Бойнинг ёнини олиб қопсан, ука! Оғриқ ошдан, ёв
қариндошдан бўлдимиз? Нариги тур!

Ҳ а н и (*шартта йўлини тўсиб*). Етти пуштимиздан босқинчи
чиқмаган! Қишининг мулкига тегма, ака! Отам гўрида тик ту-
ради бу ишингга!

Т е м и р. Руҳи шод бўлганиданми?

Ҳ а н и. Сендай ўғлини бино қилганидан!

Т е м и р. Бадбахт! (*Шапалоқ уради.*)

Ҳ а н и (*жаҳлини ютиб*). Яна бир ур, ёриб ташламасам мени
итнинг олдига боғла!

Т е м и р. Мана! (*Шапалоқ уради.*)

Ҳ а н и. Отамни арвоҳи урсин, сени ўз қўлим билан чавақла-
масам. (*Пичоқ суғуриб, шиддат билан югуради.*)

Т е м и р. Ур номард!

Кўксини очиб беради. Гани қўлида пичоқ таққа туриб қолади. Бирдан пичоқни синдириб ерга улоқтиради. Темирнинг кўзларига олов кўзларини тикади.

Г а н и. Ака! Бу ярамас йўлдан қайт, ё яна қайтиб кўзимга кўринма! Қаллангни шарт оламан! (*Тез чиқиб кетади.*)

Т е м и р (*анча жим бўлиб қолади, сўнг*). Қани, юринглар!

Ичкарига кириб кетадилар. Пауза. Т ў р а х о н б о й гоҳ ичкарига, гоҳ ташқарига зир-зир югуради. Бир оздан сўнг Ислом отасини қўлтиқлаб чиқади, супага ўтқазади, елпийди.

И с л о м. Ота, сизга нима бўлди?! Отажон?!

Т ў р а х о н б о й. Ҳеч гап йўқ, ўғлим... (*Ҳансирайди, ўзини босишга уринади, тўсатдан бақиради.*) Унутма! Чида! Лекин одам боласини қовурувчи жаҳаннам бўл! Қир! Ўлдир! Агар шундай қилмасанг, рози эмасман, ўғлим!

И с л о м. Мана сув! Отажон, аравага юклашяпти.

Т ў р а х о н б о й. Менга деса ҳовлимга қўш солиб юборишин! Тамом! (*Жиддий.*) Шошма, булар кўмикда ётган молларни жўнгина топиб олишди-я...

И с л о м. Биров чақди. Мен пайқадим.

Т ў р а х о н б о й. Ким? Ғаними?

И с л о м. Йўқ... Кичик аям...

Т ў р а х о н б о й. Гуласал?!

И с л о м (*сирли*). Ҳа, бу ўшанинг иши... Ҳозиргина йўлакда учрашди булар!

Т ў р а х о н б о й. Темир билан-а! Ҳа-ҳа!..

Темир, Жақип, Авазлар киришади.

Т е м и р (*қоғоз кўрсатиб*). Мана икки юз тўп газлама, саксон қоп бугдой, йигирма яшиқда чой, ўн беш яшиқда ишланган тери, ўн қоп шакар, гугурт, совун ўзингизга ҳам пичасини қолдирдик. Қўл қўйинг.

Т ў р а х о н б о й (*бошини кўтармай*). Она сутидек ҳалол бўлсин.

Т е м и р. Қўлни қўйинг. (*Бой ноилж қўл қўяди.*) Бойвачча!

Ислом ҳам қўл қўяди. Улар чиқиб кетишади. Пауза.

Т ў р а х о н б о й. Ислом, чақир ановини!

И с л о м. Хўп. (*Кириб кетади.*)

Дарвозада тиланчи аёл кўринади.

А ё л. Болам касал, хайр қилинглар, яхшилар!
Т ў р а х о н б о й. Худодан сўра. Ўзим бор давлатдан ажра-
либ сирри-валқайроқ бўлиб ўтирибман.

А ё л. Э, худо, ҳали мен илондан шакар тилаб келдимми?!
Т ў р а х о н б о й. Гани, ҳайда. Қасал тарқатади.

А ё л кетади, Ислом, Гуласал чиқадилар.

Т ў р а х о н б о й (*Исломга*). Ўзинг нари тур! Ҳали шундоқ денг! (*Битта-битта босиб Гуласалга яқин боради.*) Ниятингиз, оймбека?!

Г у л а с а л (*кўзини бир нуқтадан узмай*). Билмайман...

Т ў р а х о н б о й. Қўрқанингда айттингми?!

Г у л а с а л. Ўзим.

Т ў р а х о н б о й. Қорнинг тўйдими?!

Г у л а с а л (*дадил*). Мен тўқман, лекин эл-халқ оч! Ота-
онам оч...

Т ў р а х о н б о й (*ўз қулоғига ишонмагандай*). Ё олло! Большовой ўз ичимда-ку! Исқирт отангининг кепатаси ёдингиздан чиқдими? Эшак мунчоққа зор бўлган бўйнингиз марварид-маржон, қўлингиз олтин узук, қулоғингиз олтин балдоқлар кўрди. Шуларни унутдингизми? А?!

Г у л а с а л (*қўлидан чиқиб*). Тўхтанг! Мен била туриб мол-давлатингизни очларга бердим. Мени ҳар нима қилсангиз ҳақингиз бор, хотинингизман. Мана мени ўлдиринг!

Қулочини ёзиб, бошини орқага ташлаб тек қолади. Гуласалнинг тарқалиб кетган қўнғир кокиллари, ёш гавдаси, бойнинг қаҳрига сув сепгандай бўлади.

И с л о м (*безовта бўлиб*). Нега қараб турибсиз, ота?! Бундай хотинни янчиб...

Т ў р а х о н б о й (*ўкириб*). Йўқол! (*Ислом чиқади. Ўзини босиб Гуласалга яқин келади.*) Йўқ! Сени ўлдирмайман. (*Қовжираган говуш билан*). Сен бўлмасанг, менга олам тор қафас. Ҳайда десанг, кундошларингни ҳаммасини ҳайдайман, уларни тирноғингга олмайман. Сен кетсанг мендан ором кетади, ором. Йўқ, йўқ, шафқат қил менга. (*Кўз ёшларини артади.*)

Г у л а с а л (*кўзларига жиққа ёш олиб*). Жавобимни беринг. Мен кетай, илойим асти кам бўлманг...

Т ў р а х о н б о й (*дарғазаб*). Кир ичкарига!

Гуласал кириб кетади. Бой ўртада анча туриб қолади. Бирдан қозиқдаги ўрма қамчини олиб ичкарига йўналади. Ғани кўчадан кириб келади, ўтириб ўй суради. Ичкарига қулоқ солади. Азоб чекади. Бир неча бор йўлакка бориб қайтади. Шарпа, ўзини четга олади. Бой ёқаси очиқ, салласи чувалган, қутурган ҳолда чиқиб келади.

И с л о м. Ота!

Т ў р а х о н б о й. Улдими? Жазоси шу...

И с л о м. Ҳушидан кетиб ётибди.

Т ў р а х о н б о й. Эрниг отини оти чиқаради, ё хотини! (Пауза.) Олам остин-устин! Нажот йўқ! Наҳотки, кечагина қамчинг остида зир титраган сарпоёқлар бугун бошингга чиқсалар! Наҳотки, бизга ҳеч ердан нажот бўлмаса?! Борми нажот?!

Қўлида газета, ҳовшиқиб С а и д и й киради.

С а и д и й. Бор!

Т ў р а х о н б о й. Қани?

С а и д и й (газетани баланд кўтариб). Мана, нажот бор!

Т ў р а х о н б о й (кўзлари ўйнаб). Нима гап?!

С а и д и й. Суюнчини узатинг!

Т ў р а х о н б о й. Гапиринг, борим сизники, Саидий!

С а и д и й. Июль ойининг учида атаман Дутов Оренбургни янгидан босиб олиб, Туркистонни Россиядан ажратиб ташлаган эди. Кеча ўн биринчи июлда Закаспийда ҳам большевиклар ҳукуматини Фунтиков ҳамда Ураз сардорлар ағдариб ташлашибди! Ана сизга нажот, бой!

Т ў р а х о н б о й. Саидий! (Қулоч очиб боради.) Хайрият!.. Дўстим!

С а и д и й. Полковник Бейли Машҳаддан Тошкентга қараб йўлга чиққанига уч кун бўпти. Америкадан Тредуэлл деган зот консул бўлиб келган.

Т ў р а х о н б о й. Яна завод, қўра, ер-сув! Ҳаммаси ўз қўлимга қайтади. Ҳали мен Темирни букаман, Темирни! Ана нажот, ана бахт!

С а и д и й. Иккаламизни дўстингиз Назаров таклиф қилган. Барвақт борайлик.

Т ў р а х о н б о й. Ислом, юр ўғлим.

Кетишади.

Калтақдан эзилган, сочлари тўзғиган, юз-кўзлари қон Гуласал беҳол чиқиб келади. Темир ўтирган жойга келиб бир зум тик туради. Тоқати тугаб, қаттиқ бир дод чекиб йиқилади. Тўлиб-тўлиб йиғлайди.

П а р д а

ИККИНЧИ ПАРДА

УЧИНЧИ ҚҶРИНИШ

Полторацкийнинг кабинети. Деворда шаҳар харитаси. Телефонлар. Дераза орқасида ҳаёт қайнайди. Полторацкий айтиб туради. Секретарь ёзади.

Полторацкий. Қаерда тўхтаган эдик? Ҳа, исёнчилар Қизил-арвот советини тор-мор қилди. Ашхобод билан алоқа тақа-тақ узилган. Ғалла запаси уч кунга, баъзи жойларда икки кунга етади, холос. Тошкент ҳар томондан ажратилиб ташланган. Ғалабадан маст бўлган ёв Тошкентга бостириб келяпти! Бунинг устига, вабо, тиф... Советлар Туркистони хавф остида. Аммо, революцион халқ Совет ҳокимияти учун бир томчи қони қолгунча курашга отланган! *(Пауза.)* Ёздингизми? Ёзинг... шундай мушкул кунларда овозингизни эшитишга ташнамиз, Владимир Ильич. Аскар, суд, қурол-яроғ, озиқ-овқат юбориб ёрдам беришингизни сўраймиз. Полторацкий. Мана бу телеграмма, дарҳол ўртоқ Ленинга жўнатилсин. *(Секретарга беради.)*

Секретарь. Хўп бўлади.

Полторацкий. Ҳа, Ольга Ивановна, ЧКга телефон қилдингизми?

Секретарь. ЧК ўртоқ Парпибоев йўқ экан. Телефон қилсин дедим. Телефонограмма. Туркистон Марказком раиси Вотинцевдан... *(Уқийди, телефон жиринглайди. Трубкани олади.)*

Полторацкий. ЧК? Салом ўртоқ Парпибоев! Крепостдан қочган полковник Зайцев ушландими? Уни топиб трибуналга бериш керак! А? Қутаман. *(Трубкани қўяди.)* Ольга Ивановна, мана бу буйруқларни дарҳол юборинг. Бу эса Туркистон мусулмонларига қарата ёзилган мурожаатнома. «Наша газета»да босилсин.

Секретарь. Хўп бўлади.

Полторацкий. Комиссар Осипов билан Темир Мардоновни чақирдингизми?

Секретарь. Келишади. Бугун кечаси иккида Крайкомда йиғилиш бор экан, ўртоқ Вотинцев Оқтепадан келибди.

Телефон жириглайди, секретарь чиқади.

Полторацкий (*тубкани олиб*). Ўртоқ Вотинцев! Салом. Фитнани бостириш учун шу бугуноқ Закаспийга жўнаймиз, Всеволод Дмитриевич. (*Пауза.*) Москва юборган озиқ-овқат ва пул тўғрисида мен ҳам телеграмма олдим. Кириб ўтаман? Хўп, кутаман. (*Тубкани қўяди.*)

Катя билан Артём кириб келадилар.

Катя. Бораман!

Артём. Бормайсан!

Катя. Бораман дедим, бораман!

Артём. Бормайсан дедим, бормайсан!

Катя. Мана кўрамиз!

Артём. Мана кўрамиз!

Катя. Комиссарга арз қиламан!

Артём. Комиссарга арз қиламан!

Катя. Юр!

Артём. Юр!

Катя (*кириб дадил*). Ўртоқ комиссар, мурожаат қилишга ижозат беринг!

Полторацкий. Марҳамат.

Артём. Ўртоқ комиссар, мурожаат қилишга ижозат беринг!

Катя. Мен ҳам Закаспийга боришни истайман. Рухсат беринг, ўртоқ комиссар!

Артём. Бу шу ерда, штабда қолгани яхши, ўртоқ комиссар!

Катя. Штабингда ўзинг қол!

Полторацкий. Шошма, аввал ётиғи билан тушунтир, ўзи нима гап?

Катя. Закаспийга — фронтга бораман.

Полторацкий. Закаспийга... Ҳимматингга балли, лекин сен у ернинг машаққатига дош беролмайсан, синглим. Закаспий сенбоп жой эмас... Дашт, сахро... ҳаддан ташқари иссиқ...

Катя. Дўзахнинг ҳамма эшиги ўша ерда очилган бўлсаям мен бораман дедим, бораман.

Артём. Гапга кир, комиссар тўғри айтадилар. Икки ўртада нобуд бўлиб кетасан, бола.

Катя. Сен ўзингга эҳтиёт бўл, йигитларнинг гули.

Полторацкий. Шошма. Артём кетади-ю, мен қоламанми?

К а т я. Йўқ, ўртоқ комиссар, мен ҳалигидақанги ўз фойдасини кўзлаб иш тутадиган қизлардан эмасман. Бу ўзи ким? Бу борди нима-ю, бормади нима? Қолса қолаверсин!

А р т ё м. Шунақами, ҳали?

К а т я. Шунақами, ҳали?

П о л т о р а ц к и й. Машмашани қўйинглар, боринглар, роса ўйлаб, гаплашиб, ўзларингиз аввал бир қарорга келинглар. Қандай қарорга келсангиз, мен ҳам ўшанга унайман.

А р т ё м. Яхши. Раҳмат, ўртоқ комиссар. Бунинг қулоғидан бураб, йўлга солиш менинг қўлимда. Қани, юр!

К а т я. Яхши, раҳмат ўртоқ комиссар. Бунинг қулоғидан бураб йўлга солиш мана менинг қўлимда. Қани, юр!

Чиқадилар.

П о л т о р а ц к и й. Ажойиб ёшлар!

Т е м и р в а О с и п о в л а р к и р а д и л а р. Қўришадилар.

О с и п о в. Мусулмонларни Қизил Армияга тортиш, Фарғонадаги босмачиликни битириш тадбирлари билан бўлиб бир оз кечикдим, кечирасиз....

П о л т о р а ц к и й. Зарари йўқ. Хўш, Темир Мардонов, мусулмон меҳнаткашлар нима дейишяпти?

Т е м и р. Тошкент мусулмон меҳнаткашларининг куни кеча Шайхонтаҳурда йиғилиши бўлди. Ашхободда кўтарилган исённи бостирамиз. Охирги томчи қонимиз қолгунча жондан азиз Совет ҳокимиятини ҳимоя қиламиз, деб йиғилиш катта қарор чиқарди. Мана қарори (*беради*).

П о л т о р а ц к и й (*қарорни ўқиб*). «Биз мусулмон меҳнаткашларига синов кунлари... Жанговар партия дружиналари тузиб...» (*Ичида ўқийди.*) Жуда яхши.

Т е м и р. Биринчи Тошкент отрядига Қовунчи, Зангата, Чиноз деҳқонларидан яна уч юз киши ёзилди. Биринчи Тошкент отряди исённи бостириш учун Закаспийга жўнашга тайёр, ўртоқ Полторацкий.

П о л т о р а ц к и й. Балли, дўстим, Темир! Мандатлар тахт, жўнаймиз, ҳа, ўртоқ Осипов, Жлобинский полки белгиланган жойга етиб бордимиз?

О с и п о в. Кеча эрталаб етиб борганлиги ҳақида телеграмма олдик.

П о л т о р а ц к и й. Биринчи Тошкент отряди қанча, Темир?

Т е м и р. Саккиз юз найза.

П о л т о р а ц к и й. Фарғона отряди?

О с и п о в. Фаргона отряди уч юз саксон найза.

П о л т о р а ц к и й. Туркман отряди? Аваз қани?

Т е м и р. Туркман беш юз отлиқ. Аваз безгаги тутиб келолмай қолди.

О с и п о в. Қозон полки ҳам сизнинг раҳбарлигингизда Чоржўйга жўнайди. Қутурган ёвларни янчиб ташлайсиз. Ўртоқ комиссар, сизга ишонамиз!

П а р п и б о е в (*кириб*). Салом!

П о л т о р а ц к и й. Ўртоқ Парпибоев, марҳамат. Хўш?!

П а р п и б о е в. Мана бу материалларни бир кўриб чиқсангиз, Тошкентдаги Шўройи Ислому жамияти (*шивирлайди*). Мана бу эса «Зингер» компанияси тўғрисида.

П о л т о р а ц к и й (*қоғозларни нари-бери кўздан кечириб*). Шарманда мунофиқлар...

Б а ш к и н киради. У жуда тажанг.

Б а ш к и н. Ўртоқ Полторацкий, бу қандай гап?

П о л т о р а ц к и й (*бепарво*). «Зингер» компанияси масаласини шу бугун бир ёқлик қиламиз. Қаттиқ турасиз, ўртоқ Парпибоев.

П а р п и б о е в. Қаттиқ турмасак, асти иложи йўқ. Бу компания корчалонлари жудаям қутуришиб кетишди.

Б а ш к и н. Қадамни санаб қўйиш керак, бу ёғи жаҳаннам, ўртоқ Парпибоев!

П о л т о р а ц к и й. Қадамингиз қатъий! Биз Тошкент трамвайини, Дюришмитд, Соифер заводларини, шаҳар телефон станциясини, тери заводларини, Самарқанд, Қўқон, Андижон, Олмаотадаги корхоналарни халқ мулки деб эълон қилиб жуда тўғри иш қилганмиз.

Б а ш к и н. Ишчи контроли бор. Шунинг ўзи бас! Юлиб-юлиқиб олганимиз билан ишлайдиган мутахассислар қани? Финансист, инженер электриклар борми бизда?!

П а р п и б о е в. Эски мутахассисларни ишга соламиз.

Б а ш к и н. Ишлашмаяпти. Ён бермасак илож йўқ! Саботаж!

О с и п о в. Сиз ён берасиз, Башкин! Закаспийда исён! Ҳолимиз танг!

Б а ш к и н. Ўртоқ Осипов! Менам ҳукумат аъзосиман.

П а р п и б о е в. Мана миссионерларни бир қанча шаҳарларимизга Саидий иккалангиз олиб бориб айлантириб кебсиз. Давлат сири ҳисобланган тоғлар, дарёлар ҳақида маълумот бериб меҳмонни сийлаб, роса хурсанд қибсиз. Меҳмонлар, айниқса, Саидийдан хурсанд бўлишибди.

Б а ш к и н. Парпибоев, сиз мусулмонлардан чиққан зиёлисиз. Саидий иккингиз бирга ўқигансиз ҳам, бирга ўқитгансиз. Ҳеч бўлмаса шунинг андишасини қилинг, туҳмат қилманг.

П а р п и б о е в. Мактабимиз бир бўлди-ю, лекин сабоғимиз, йўлимиз бошқа бўлиб чиқди. Инглизни мунча севадизлар?

Б а ш к и н (*айёрона кулиб*). Иттифоқчимиз. Бизни Германия ҳам Туркия ҳужумидан сақлайди. Бу дўстликнинг нимаси ёмон?

С е к р е т а р ь (*кириб*). Тредуэлл жаноблари!

О с и п о в (*безовта бўлиб*). Менга рухсат.

П о л т о р а ц к и й. Майли, Темир, сиз тура туринг, гап бор... Кирсин.

О с и п о в (*Башкинга*). Мумкинми, тутатиб олсам, хафа бўлманг, сиёсат... (*Папиросни тутатиб, пичирлайди.*) Менга учранг. Сиз ҳам Закаспийга жўнайсиз.

Б а ш к и н (*шивирлаб*). А?!

О с и п о в. Полк бераман, гаплашамиз.

Б а ш к и н. Яхши.

Осипов чиқади. Парпибоев ҳам хайрлашиб чиқиб кетади. Тредуэлл оғзида сигара, кибру ҳаво билан кириб келади. Ёнида Саидий.

П о л т о р а ц к и й. Марҳамат. (*Жой кўрсатади.*)

Тредуэлл ечиниб ўтиради.

Қулоғим сизда.

Т р е д у э л л. Янги ҳукумат, янги сиёсий тартибни кўриш, ўрганш учун келдик, қадрдон дўстимиз.

П о л т о р а ц к и й. Албатта, шундай...

Т р е д у э л л (*керилиб*). Америка Қўшма Штатлари Россияга ҳамниша кўмак бериб келди. Американинг «Стуккен», «Карвер Контон Жин» компаниялари фирмаларининг Туркистонга кўрсатган ёрдамларини ким инкор қилади?

П о л т о р а ц к и й. Американинг миллион-миллион доллари Туркистонга ҳам дарҳақиқат селдай оқиб келди.

Т р е д у э л л. Россия хароб. Саноати вайрон. Туркистон оч.

П о л т о р а ц к и й. Яширмаймиз, аҳволимиз танг.

Т р е д у э л л. Шундай экан. Бу бой, бу камбағал деган машададан нима фойда чиқади? Бу ҳаммаси бидъат, афсона! Азалий ҳаёт қонунларини буза оладиган куч жаҳонда йўқ!

П о л т о р а ц к и й. Бор. Мана биз. Биз даҳшатли, дағал, ноҳақ қонунларни туб-томири билан емириб ташлаб, ўз юртимизда социализм қурмоқчимиз.

Тредуэлл. Хо-хо-хо. Большевиклар жудаям хаёлпараст кишилар экан. Оч, қашшоқ, гадо мамлакатга социализм? Ушанинг учун ҳам оромингиз йўқ. Ёнар тоғ устидасиз, ҳали ҳам биз билан тил топинг. Биз Джон Гаммонд режаси бўйича темир йўллар, заводлар, водопроводлар, элеваторлар қуриб берайлик. Мирзачўл, Қорақумга сув чиқарамиз, юртингизда тартиб, адолат ўрнатамиз. Бизга ҳеч нарса керак эмас. Биз демократиянинг олий принципларига сажда қилувчи кишилармиз.

Полторацкий. Хўш, ўртоқ Темир Мардонов, бу гапга сиз нима дейсиз?

Тредуэлл. Менингча, бу тўғрида фикрни миллатнинг маърифатпарвар, ақлаввал олий табақасидан, масалан, Саидийдан сўраш маъқулроқ.

Полторацкий. У кишидан ҳам сўрармиз...

Темир (*вазмин*). Қизиқ, нима ҳам дер эдик. Қўнгунча қўноқ уялади, қўнгандан кейин уй эгаси дейди, ўзбек. Бизнинг эл меҳмонни бошига кўтаради. Лекин ўз иззатини билган меҳмон яхши. Водопроводимиз йўқ, аммо Чирчиқ билан Салор сувидан мириқиб ичиб турибмиз. Оч қорним, тинч қулоғим. Эгнимиз бут, қорнимиз тўқ бўлмасаямки, Америкадан қарзимиз йўқ, ҳамиша дўппимиз чамбарак, ҳа бизга шунинг ўзи социализм.

Полторацкий. Бу жавобдан қўнглингиз тўлгандир, сэр.

Тредуэлл. Фирт нодон кишининг фикри ҳам ўзига ўхшаган саёз, сийқа бўлади!

Темир. Юрак оғриғи қилади, денг!

Тредуэлл (*Темирдан юз буриб*). «Зингер» компанияси Урта Осиё шаҳарларида бўлимлар, магазинлар очган. Бунинг бош идораси Тошкентда. Тошкент совети Америка корхоналарида ишчи контроли тузиб компаниянинг ишини текшириб, Американинг сиёсий обрўйига нечук путур етказадими?!

Темир. Тошкентда ишчи-солдат депутатларининг шаҳар Совети ҳоким. Истаганини қилади: наинки, ишчи контроли, шаҳар совети ҳамма нарсани халққа олиб беради ҳам.

Тредуэлл (*сўзини бўлиб*). Мистер раис, бу киши ким?

Полторацкий. Хўжайин. Мана бу юртнинг хўжайини...

Тредуэлл (*кўзини тикиб*). Америка ўз фуқароларининг Туркистондаги ҳалол молу мулкани зўравонлардан қўриқлашга қодир. Мен таловчилар устидан Американинг Москвадаги генерал консуллари Френсис ҳам Саммерс жанобларига шикоят қилишга мажбурман. Оқибати нима бўлса ўзингиздан кўринг. Гудбайн! (*Кеккайганча чиқиб кетади.*)

Башкин (*ваҳима солиб*). Тамом! Наҳот, халқ бошига яна Америка бомбалари...

Полторацкий (газаб билан столга мушт уриб). Бас! Сичқон назарида мушукдан зўр махлуқ йўқ... Ҳа, жонимизни суғуриб оладими?! Қўлидан келса олсин!

Сандий (қўлини тўлғаб). Америка замбараклари эртага Тошкент устида бўкиради!

Темир. Музга суйанма, ёвга сиғинма! Юртимизни қўш қўллаб ёвга тутмаймиз!

Башкин. Зўр бир давлат билан битта қуриб кетгур машина деб...

Полторацкий. Машина баҳона! Буларнинг дарди-хаёли бошқа. Бу машина мамлакатимизни ямлаб ютмоқчи!

Башкин. Нотўғри. Қўшилмаймиз. Сиз билан ҳали гаплашамиз! (Кетади.)

Сандий. Нима бўлса Темирдан сўрайсиз. Парпиевга таянасиз. Темирга ўхшаган беш-тўрт авом халқ халқу, биз халқ эмасми?

Полторацкий. Нима демоқчисиз?

Сандий. Миллат учун ажралиб чиқиш эркинлигидан, мустақил, миллий давлат тузиш эркинлигидан ортиқ эркинлик бўлиши мумкинми? Биласизми, бу кимнинг сўзи, бу Лениннинг сўзи. Хўш, ўша бизга Ленин ваъда қилган мухторият қани? Ахир биз подшоҳ замонасида эзилган халқмиз. Эндигина ҳуррият қуёши...

Полторацкий. Подшоҳ замонидаям сизнинг айшингиз тарақ эди, Саидий! Мана булар эзилган эди. «Миллатларнинг ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқи масаласида ҳам бизни, аввало, миллат ичидаги пролетарнинг ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳаммадан кўп қизиқтиради... Пролетариат барча миллат пролетарларининг бир иттифоқ бўлишини ҳаммадан аъло кўради ва қиммат билади». Мана бу ҳам ўртоқ Лениннинг сўзлари. Хўш, бу ҳақда нега чурқ этмайсиз? Шунинг билан, биз большевиклар ҳар қандай миллатнинг барча имтиёзларини ҳимоя қилиб зулмга қарши қатъий кураш олиб борувчи собит қадам кишилармиз. Шунингдек, сиз мусулмон бойларининг ҳам имтиёзли бўлиш йўлида қилган ҳаракатингизни ёқламаймиз, уни ҳар қанча чиранманг, кесиб ташлаймиз!

Сандий. Биздек урфон эгаларига ишонч йўқ эканда?!

Полторацкий. Ҳалиги Треуэллдай пулдор, тулкиларга суйанмасдан сидқидилдан ёрдам берсангиз, советлар қўйни сизга ҳам очик! Бўлмаса мана бу Темир, Жақип, Авазларнинг ўзларинёқ ҳокимиятни тебрата беришади. Чунки, ҳокимият шуларники!

Сандий. Умри пода кетида ўтган, хат-саводи йўқ деҳқон

бола азамат бир миллатнинг тақдирини қандай қилиб мутасаддийси бўла олади.

Полторацкий. Бемалол бўла олади!

Полторацкий қоғоз кўтариб иккинчи хонага чиқиб кетади.

Темир. Миллат, миллат деб куйинасиз. Аммо, амали йўқ сўфидан, тухуми йўқ товуқ яхши, домла! Ҳа, замони бирнинг амали ҳам, тили ҳам битта бўлади.

Сандий. Мусулмонсиз, мусулмонга қайишинг. Унақа оёғингизни тираб олманг! Сизга ўхшаган тўпидан ажраганлар асфаласофилинга кетишяпти. Ҳа, охиратни, дўзах азобини ўйланг, мусулмон!

Темир. Барибир мен сиз билан жаннатга кирмайман.

Сандий дарғазаб чиқиб кетади. Хахолаб кулганича Вотинцев киради.

Вотинцев. Хо-хо-хо... Бопладингиз, Темир.

Темир. Келинг ўртоқ Вотинцев, кўрмайсизми? Мусулмонлигини пеш қилади, холос.

Вотинцев. Ҳа. Отрядлар ҳам келиб етишди. Ўртоқ Полторацкий қани?

Темир. Ҳозир киради. Шу ерда.

Вотинцев. Яхши, митинг вокзалда бўлади.

Аваз киради.

Аваз. Салом, ўртоқ Вотинцев.

Полторацкий (кириб). Салом, Всеволод Дмитриевич! Отряд тайёр, митингни очайлик.

Вотинцев. Шумилов, Фигельский ўртоқлар ҳам митингга келишадими? Бош темир йўл корхонасидан ҳам вакиллар борми?

Полторацкий. Ҳамма йиғилган.

Вотинцев. Бошлаймиз, ўртоқ комиссар. Фитначиларни битириб, Закаспийда совет байроғини яна баландга кўтарасиз, ўртоқ комиссар.

Қабулхонага паранжили Гуласал киради.

Парда

ТҮРТІНЧИ ҚҰРИНИШ

Чексиз Қорақум. Эски хароб бир құрғон. Вақт саҳардан ошган. Кўкни қора булутлар қоплаган. Шамол бұридек увиллайди. Муттасил отилиб турган тўп товуши, уфққа чақнаган ёнғин шу яқин ўртада қаттиқ жанг бораётганидан дарак беради. Қўлида тўппонча, куйиб-ёниб Темир киради. Жангчилар йўлини тўсиб, кескин буйруқ беради.

Темир. Тўхтаг! Чекиниш йўқ! Ётинг! Шу құрғонда позиция эгалланг!

Жангчилар дарҳол ҳар жой-ҳар жойга ётадилар. Мудофаага киришадилар.

Жақип. Жов бизни тўрт жоқдан ўраб келиботир.

Темир. Мудофаага тур! Катя!

Катя. Уртоқ командир!

Темир. Алоқани тикла!

Катя. Эшитаман, ўртоқ командир. *(Телефон билан овора бўлади.)* Ёвни Чоржўйдан бери қувиб Тажанга келганда тўхтаб қолди-а?

Артём *(кириб)*. Уртоқ командир!

Темир. Саломат экансан, хайрият! Мудофаа!.. Пулемётлар қани?

Артём. Уч пулемёт пачақланди. Иккиси сайрашга тайёр.

Темир. Қулай ерга ўрнаштир. Тез-тез!

Артём. Есть. Ўрнаштираман, ўртоқ командир!

Темир. Комиссар билан Аваз қайда қолишди? Қўлга тушмадимиз экан булар!

Отишмалар тўхтади.

Артём. Қўл жангини бошлаб юборишган эди.

Темир. Авазни топ, Катя!

Катя. Лочин... Лочин. Момақалди роқ гапиряпти. Лочин... Лочин... Момақалди роқ гапиряпти. Хайрият, ёвнинг шашти қайтди.

Артём. Комиссар!

Полторацкий киради.

Темир. Уртоқ комиссар! Буйруғингизга мувофиқ мана шу жойда позиция эгалладик. Айланма мудофаага тайёрмиз.
Полторацкий. Яхши, Темир! Азаматлар, дадил бўлинглар. Душман ҳам тутдек тўкилди, ҳужумни тўхтатди.

Катя. Лочин... Лочин...

Полторацкий. Катя. Томоғингни йиртма. Аваз эшитмайди. Унинг отряди билан бизнинг орамизга душман суқулиб олди.

Темир. Уртоқ комиссар?!
Полторацкий (*маъноли*). Ҳа... шундай...
Жақип. Уртоқ комиссар, жов ёқдан кисилар келди.
Полторацкий. Қирсин!

Жақип чиқади. Бошдан-оёқ қуролланган Сардор билан Бейлини бошлаб киради.

Эшитаман.

Сардор (*дағал*). Сўзсиз таслим бўласиз. Тўп-тўпхона, ўқ-дориларни шикаст етказмай бизга топширасиз. Шундагина соғомон уйингизга қайтасиз. Икки соат муҳлат, йўқ дер экансиз, кулингизни кўкка совураамиз!..

Темир (*тутақиб*). Сардор Аваз учун!..

Полторацкий. Темир!

Сардор. А...в...а...з! Уни нариги томондан дўппослаяпмиз!

Полторацкий. Мақсадга келинг, вақтимиз йўқ!

Сардор. Минутларингиз саноқлик.

Полторацкий. Ҳузур сардор сизми?

Сардор. Мен!

Полторацкий. Хўжайин билан гаплашаман, малай билан эмас!

Сардор. Хўжайин ким?!

Полторацкий. Мана. (*Бейлини кўрсатади.*)

Сардор. Бу киши бизга холис... дўст.

Полторацкий. Сизга ташлаган суяги учун Маллисонга Қаспий денгизидаги бор пароход-кемаларни, Красноводскийдаги корхоналарни, Қушка радиостанциясини, Урта Осие темир йўлини топширибсиз... Большевиклар ҳужум бошлаб қолгундай бўлса, темир йўллар, станциялар, нефть омборларини ёндириб юборишга, заводларни, кўприк ва қудуқларни, телеграф симларини бузиб ташлашга рухсат этибсиз. Хўш, сизми хўжайин ёки бу зотми?!

Бейли (*ирғиб туриб*). Рўпарангизда Закаспий ҳукумати қошидаги ҳарбий миссия бошлиғи генерал Маллисоннинг вакили Чарльз Бейли турибди. Қамалда қолгансиз. Оч-яланғочсиз, ўқ-дориларингиз тугаган. Сизни Қорақум дўзахи емириб ташлаган. Сизга ҳеч ердан нажот йўқ, таслим бўлинг! Икки соат муҳлат, комиссар!

Уртага оғир жимлик чўқади. Темир, Жақип ва бошқа командирларнинг кўзлари Полторацкийда.

Полторацкий (*вазмин гапиради*). Биламиз, рўпарамизда ўн мингдан зиёд қон ялаб қутурган каллакесарлар пичоғини

қайраб, шайланиб туришибди. Гап шу. Биз ўлимни ўлим билан энгишга қарор қилдик. Ҳа, етар, бу азиз тупроқни кир оёгингиз билан булғаманг! Кетинг бу юртдан!

Т е м и р. Кетинг!

Б е й л и. Шундайми?

П о л т о р а ц к и й (ғазабкор). Шундай!

Б е й л и (караҳт чаёндай). Кетдик, Сардор!

П о л т о р а ц к и й. Жақип, тинч ўтказиб қўйинглар.

Ж а қ и п. Хўп, ўртоқ комиссар.

Ж а қ и п буларни олиб чиқади. Жимлик.

П о л т о р а ц к и й. Нега гапирмай жим бўлиб қолдингизлар? Қўзларингизда дард, алам... алланималарни сўрамоқчи бўласизлару, лекин... Ҳа, очиқ гап шу: ҳалигиларнинг айтганлари тўғри, қамалда қолдик.

Ш о ж а л о л. Қамалда қолдик?!

П о л т о р а ц к и й. Ёв бизни тўрт томондан қуршаб олди.

Т е м и р. Ёриб ўтиб, Авазга қўшиламыз, ўртоқ комиссар.

П о л т о р а ц к и й. Мушкул. Чоржўйдан, Қаҳқаҳагача бўлган жангларда анча куч йўқотганмиз. Ёв бизни Туркистон, Жлобинский полкларидан ҳам, Аваз Бошимовнинг отрядидан ҳам ажратиб қўйди. Озиқ-овқат чатоқ, ўқ-доримиз кам, сув йўқ.

Ш о ж а л о л. Ҳаммадан сувнинг йўқлиги...

Ж а қ и п. Жўлдос комиссар, не себебдин жовдан... ахир биз...

П о л т о р а ц к и й. Енгилдик дейсизми? Биз билмай қолдик. Душманмиз фақат Закаспий исёнчилари деб хато ўйлаган эканмиз. (Харитадан кўрсатиб.) Ун иккинчи августда генерал Маллисоннинг мунтазам қўшини Ортиқ станциясини босиб ўтиб, Байрамалга кирган. Демак, биз инглиз юртбосарлари билан ҳам жанг қилдик. Биз душманни Душак, Армансоат бўсағаларигача қувиб келдик. Аммо, душман ҳийла ишлатди, зўрлик қилди. Ун тўққизинчи Панжоб полки Қаҳқаҳага келган. Бундан ташқари, Закаспий контрреволюциясининг кучлари: биринчи Закаспий батальонининг Қизиларвот дружинаси, Текин суворилари бизга ҳужум қилди. Ҳа, инглиз Закаспийни тегирмон тошидай қаттиқ босиб турибди. Бизни ана шулар қамалга олди. Бу даҳшатли саҳро, ташналик, очлик ҳам ёв томонида. Бизга чинакам оғир бўлди, дўстларим, оғир бўлди.

А р т ё м. Эҳ! Қани энди бу оғзи қон бўрилари... Йўқ... Иложи йўқ... (Жимлик.)

П о л т о р а ц к и й. Хўш ёв оёғига йиқилиб хор-зор судралиб, кун кўриш учун ундан шафқат сўраб таслим бўламызми, ёки шу

ватаннинг олтин қумларига ўз қонимиз билан гул солиб, мардона жон берамизми?

Т е м и р. Курашиб жон берамиз.

Ж а н г ч и л а р. Курашиб жон берамиз!

П о л т о р а ц к и й (*кўтаринки руҳда*). Совет ҳокимияти учун, ишчи-деҳқон иши учун бир томчи қоним қолгунча курашиб жон беришга қасамёд қиламан. Ғалаба ёки ўлим!

Т е м и р. Қасамёд қиламан, ғалаба ёки ўлим!

Ж а қ и п. Қасам ичем, ё ғалаба, ё ўлим!

Ш о ж а л о л. Қасамёд қиламан, ғалаба ёки ўлим!

Артём, телефонистка Катя ва жангчилар.

Қасамёд қиламиз, ғалаба ёки ўлим!

Т е м и р. Ўртоқ комиссар! Душман асосий кучларини (*хари-тадан кўрсатиб*), мана бу Наврўз қишлоғига тўплаган, йигирма саккизинчи Текин полки Душакка яқин тоғ этакларида, ўн тўққизинчи Панжоб полки ҳам Душакка яқин жойда турибди.

П о л т о р а ц к и й. Ёзинглар!

Командирлар ёзиб турадилар.

Қандай бўлмасин ёв қуршовини ёриб ўтишга ҳам асосий кучларимиз — Туркистон, Жлобинский полкларига, Аваз отрядига қўшилиб олишга ҳаракат қиламиз. Ҳалқани ёриб ўтгандан кейин Темир Мардоновнинг биринчи Тошкент отряди Қаҳқаҳа станциясини олиш учун Жануб томондан ҳужум бошлайди. Челябинск — Москва ҳам иккинчи Тошкент, Фарғона, Чоржўй отрядлари Қаҳқаҳа темир йўлининг шимолига қараб ҳужум қилади. Бу жангларда биринчи Туркистон ҳам Жлобинский полклари маҳорат кўрсатиши керак. Командани ўзим бераман, ёздингизми? Энди дам олинглар. Артём, гармошкани узат. Қани қулоқ солайлик-чи, бу нима дер экан...

Шўх бир мелодияни чалади, лекин мелодия касал кишининг илжайишидай бу оғир вазиятга ярашмайди.

Бўлмади. Ма, ўзинг чал!

Артём оғир бир куйни чалади. Полторацкий аста туриб, чиқиб кетади. Ҳамма ўз жойига бориб, оғир ўйга толади. Бу жимликни ниҳоят телефонистка Катя бузади.

К а т я. Бас қил! Уҳ, қани энди ҳозир рўпара келса, бир томчисини қолдирмай симириб ташлардим.

А р т ё м. Нимани, жонгинам?

К а т я. Амударёни.

А р т ё м. Ма, оғзингга сол.

К а т я. Нима бу?

А р т ё м. Майда тош, мана қара (*кўрсатиб*) дарров оғзинг сув очади.

К а т я. Йўқ!

А р т ё м (*сув идишини узатиб*). Бўлмаса мана буни ич!

К а т я (*пешонасини ушлаб*). Иситманг бор-а. Ётсанг-чи?

А р т ё м. Ол сочвораман.

К а т я. Ҳай, тентак. (*Қўлидан юлиб олиб ичади.*) Мунча қайноқ... Ўзинг нима қиласан?

А р т ё м. Топарман.

К а т я (*кулиб*). Қайси чашмадан?

А р т ё м. Айтайми?

К а т я. Айт.

А р т ё м. Лабинг чашмасидан. (*Ёпишади.*)

К а т я. Жим... Чал.

Артём яна ҳазин мелодияни чалади. Жақип эшитиб яқин боради.

Ж а қ и п. Ой-боёв, қўлинг дард кўрмағ-ей, широғим. Мен саған айтпадимба, бировдинг бўй жеткен қизини қўлин устама деб... Нега тингдамейсин, қароғим.

Артём билан пичирлашиб кулишади.

А р т ё м. Жақип оға, ўзимди қизим.

Ж а қ и п. Кун десе кун дегундай, ой десе ой дегундай, буйра шаш сулу қиз экен. Муродинге жет, жигит.

А р т ё м. Жақип оға, ўзингиз тушунаси, ҳалигндай..

Ж а қ и п. Ия-ия, тўсиниқти, тўсиниқти, келинпен бизди овул-ға қўноқ бўл. Чирчиқнинг жақасига уй тикиб, бия бойлаб салтанатпен урмет қиламиз.

П о л т о р а ц к и й (*кириб*). Ҳаммангиз энди жой-жойингизга бориб, тайёр туринглар!

К о м а н д и р л а р чиқадилар, Полторацкий ёлғиз харита устида ўтиради. Кеч киради, булут юради, аста шамоил туради. Полторацкий узоқларга қарайди.

А р т ё м (*бирдан*). Бу Қорақум ютаман, дейди, ўртоқ комиссар. Бўғма мени! Қимсан?! Бўғма, бўғма! (*Гурсиллаб йиқилади.*)

Т е м и р. Артём!

К а т я. Артём, Артём!

Полторацкий Нима гап?! (*Пешонасини ушлаб.*) Ҳарорати баланд. Тиф!

Артёмни олиб чиқадилар.

Катя (*асабий бақириб*). Тиф, вабо, ажал! Бари бизга қарши! Ҳалқумимиздан олишмоқчи, ҳалқумимиздан!

Бирдан тўп овози эшитилади, саҳнани қоронғилик босади. Пауза. Саҳна ёришганда биз даҳшатли бир манзарани — ерда ётган қилич-найзаларни, пачақланган пулемётларни, ўликлар ва жон бераётган ярадорларни кўрамыз. Уликлар ичида зўрға бош кўтарган Темир судрала-судрала келиб, Полторацкийни ахтаради; кимнидир бағрига олади, қум бўрони...
Жақипни қучади.

Темир (*даҳшат ичида*). Жақип... дўстим... Павел ака! Уртоқ Полторацкий. Эҳ!.. Аттанг. Кучимиз етмай қолди... ўқ-доридан дард қолдик-а?

Жақип. Бу зерҳли машиналарни қайдан олган, булар? Сув...

Темир. Мана сув... (*Идишини тутади, сув йўқ.*) Чида сабр қил эй, юрак! Уртоқ комиссар...

Жақип. Комиссар... Қайда қолди?!

Темир. Комиссар йўқ... (*Темирнинг кўзларида ғазаб ёшлари. Жақипни кўтариб олдинга босади. Бор товуши билан чақиради.*) Пав...-ел ака! Уртоқ Полторацкий!

Тўп гумбурлайди, бўрон ўкиради. Юзига қум урилади, олдинга одимлайди, йиқилиб қолади, саҳро гувиллайди.

Парда

БЕШИНЧИ ҚҰРИНИШ

Бир кишилик камера. Тор туйнукдан тўкилган ой нурида Полторацкийнинг юзи кўринади. Оёқларига урилган оғир кишанни шалдиратиб туйнук тагига боради, қулоқ солади, кулимсирайди. Эшик қанотида тик қотиб турган новча сипоҳий аста-секин, қўлида милтиқ у ёқдан-бу ёққа юра бошлайди.

Полторацкий. Турналар... озод турналар. Оҳ, қани энди ёнимга тушсангиз, бир мактуб битсаму, қанотингизга боғласам, элиб берсангиз, жон дўстларимга... қайда қолди Темир... Аваз... Жақип... қадрдонларим? Наҳотки, Қорақум ютиб юборган бўлса буларни... Хайр, осмон денгизида олтин қайиқдек сузган оппоқ ой!

Шарпа, Бейли киради.

Бейли. Комиссар, ўрнингиздан туринг! Салом қилинг! Генерал ҳазратлари сиз билан суҳбат қилмоқ учун қошингизга келдилар.

Бир неча соқчилар саф чекиб турадилар. Маллисон киради. Стулга ўтиради. Полторацкий пинагини бузмай жим тураверади.

Маллисон. Хўш, комиссар, кайф-ҳолингиз нечук? (*Полторацкий жим.*) Советларнинг тақдири аллақачонлар ҳал бўлган. Россия ҳадемай большевизм касалидан тамом халос топади. Бизнинг таклифга рози бўлинг. Шартимиз оғир эмас. Бошида тархашлик қилмай кўниб кўя қолганингизда, мунчалар азоб чекмаган бўлар эдингиз, комиссар. (*Полторацкий жим.*) Майли, ҳали ҳам кеч эмас. Закаспий ҳукумати қошидаги ҳарбий миссия сизнинг гуноҳингиздан кечади... Агар сиз...

Полторацкий (*ял этиб қараб*). Ватанимдан, ўз халқимдан юз ўгирсам... Шундайми генерал?

Маллисон. Йўқ, йўқ... Яна ўз Ватанингизда қолиб, ўз халқингиз орасида...

Полторацкий. Яшайсан, демоқчисиз... Сотилган, хўрланган ватан, таланган, мотамсаро халқнинг қаҳру ғазабига, лаънат-қарғишига сазовор бўлиб кун кўраман, шундайми?

Бейли. Йўқ, комиссар. Сиз Буюк Британия давлатининг ҳимосида тинч ва осойишта яшайсиз. Сизнинг бу ёзганларингиз Лондон, Париж, Нью-Йорк газеталарида босилади. Полторацкий деган ном тилларда дoston бўлади. Обрўйингизни кўкларга кўтарамиз. Мана эллик минг сўм нақ олтинга чек... Қичкина бир қоғозни қоралаб, қўл қўйиб берсангиз бас. Сиздан бой одам бу ўлкада бўлмайди.

Полторацкий. Эллик минг сўм олтин дедингизми?.. Бутун бир бойлик. Ваъдангиз ростми?

Маллисон. Биз ваъдага хиёнат қилмаймиз.

Полторацкий. Қоғоз-қаламни...

Бейли. Мана. (*Қоғоз қалам беради.*)

Ҳинд аскарлари (*ўзича.*) Сотқин... Қўрқоқ...

Полторацкий. Мен тайёр.

Бейли. Ёзинг! (*Айгиб туради.*) Большевикларга очиқ хат. Мен большевик, комиссар Павел Полторацкий, ҳаммага эълон қиламан: мен ҳақ ва адолат, дину инсоф, илму маърифат жарчиси бўлганим учун большевизмдан тамом қайтдим. Ёздингизми?

Полторацкий. Қайтдим... Ҳа, ёздим...

Бейли (*ўйлаб*). Мен ўз ихтиёрим билан... такрор айтаман, ўз ихтиёрим билан... Ёздингизми?

Полторацкий. Айгаверинг.

Бейли. Зўравонлар ваҳшийларга қарши исён байроғини кўтарган Закаспий қаҳрамонлари Фунтиков, Уроз сардор томонига ўтдим. Ёздингизми комиссар?

Полторацкий. Ҳозир, ҳозир, томонига... ў... т... дим... Мана тамом...

Бейли. Офарин, комиссар!

Маллисон. Уқинг эшитай.

Полторацкий (*ўқийди*). Ишчи ўртоқлар, мени ҳарбий штаб отишга ҳуқуқ қилди. Яна бир неча соатдан сўнг мени отиб ўлдирадилар. Мана шу қисқа ғанимат фурсатни сиз ишчиларга, юракдаги гапларимни очиқ айтиб олиш учун сарф қиламан...

Маллисон. Бир оз бошқачароқ, лекин яхши... Уқинг, комиссар.

Полторацкий. Разил босқинчилар...

Бейли. Босқинчилар?

Маллисон. Асабингизни бузманг, полковник. Ҳа, давом этинг комиссар...

Полторацкий (*ўқийди*). Қўлида ҳалок бўлар эканман, ўлимдан заррача қўрқмайман. Чунки мен коммунистман!

Маллисон. Мақтанчоқ коммунист... Уқинг.

Полторацкий. Мен ишонаманки, менинг ўрнимга руҳи бақувват, иродаси пўлат сингари қаттиқ, янги ёш авлод келади. Бу энгилмас авлод меҳнаткаш халқни капитализм зулмидан тўла озод қилиш учун бошланган муқаддас жанг байроғини яна баландга кўтаради...

Маллисон. Ёлғон! Кўтара олмайди. Биз уни йиртиб ерга отамиз. Хўш, яна қандай васиятингиз бор?!

Полторацкий (*ўқийди*). Совет ҳокимиятини мудофаа қилиш учун яқдиллик билан сафга кириш! Англия, Америка босқинчиларига ва уларнинг малайларига беомон зарба беринг!

Маллисон безовта бўлади, ранги қув ўчади, ўзини босишга уринади.

Сизга ишониб кўнгилни тўқ қилиб дунёдан абадий кўз юман. Яшасин буюк Октябрь социалистик революцияси! Яшасин жонажон Советлар ҳокимияти! Яшасин коммунизм!

Маллисон. Бор гапингиз шуми? Бу гапларингиз мана шу тор камерадан нарига чиқмайди. Ўзингиз билан бирга ерга кўмилади. Бу хатни қоқ юраги устига ёпиштириб, ўша ердан отилсин, полковник.

Полторацкий. Сиз революция кўксидан сут эмган Ватан бешигида улғайган большевик юрагига чанг солмоқчи бўлдингиз. Сиз бир сиқим олтин тақдим қилдингиз. Ҳолбуки, менинг

поёнсиз Ватанимнинг ўзи яхлит бир олтин. Сиз бу йўл билан менинг қуёшимни ўғирламоқчисиз, бахтимни, эркимни ерга кўймоқчисиз! Шунинг билан, сиз сингари мустамлакачиларнинг тарих аллақачон ўлимга ҳукм этган! Мен ўламан, аммо ҳаёт мен билан!...

Маллисон, Бейли чиқадилар. Ҳинд аскарининг юзида табассум пайдо бўлади.

Полторацкий (ҳинд аскарига). Хўш сен нега хурсандсан?

Ҳинд аскарари. Қойил қилдинг. Жуда яхши одам экансан. Сен учун ҳам севиндим, ҳам йиғладим. Энди дуойи жонингни қиламан. Жойинг жаннатда бўлсин.

Полторацкий. Сен Ҳиндистондан келгансан-а?

Ҳинд аскарари. Ҳиндистондан.

Полторацкий. Ҳунаринг нима?

Ҳинд аскарари. Деҳқонман.

Полторацкий Деҳқон? Шундан-шунга деҳқонни ўлдиргани келдингми?

Ҳинд аскарари. Киши ўлдирганим йўқ. Зўрлаб келтиришди.

Полторацкий. Бола-чақанг бордир?

Ҳинд аскарари. Олти болам бор.

Полторацкий. Бой экансан. Элинг тўқ, юртинг ободми? Ёки бизникидақа аросатми?

Ҳинд аскарари. Оч, гадо. Лекин пулдорларнинг ошиғи олчи.

Полторацкий. Нега бўлмаса ўша босқинчи пулдорлар деб милтиқ кўтардинг? Ўзинг сиёқ йиртиқ чопон, қўли қадоқларнинг қалласини узишга келдингми, биродар?! Милтигингни юртингни босиб олган текинхўр босқинчиларга тўғриласанг бўлмайдимми-а?

Ҳинд аскарари. Кошки эди... Ўз она юртимизга бегонамиз... Қўй, эсимга солиб, юрагимни эзма...

Полторацкий. Тезроқ юртингга жўна! Мана биздан ўртак олиб иш тут! Босқинчиларни елкангдан иргитиб ташла. Қимки сенга айиқдек бўқирса, сен унга арслондек ўқир! Она юртингни очкўз таловчилардан озод қил! Ҳа... Ҳиндистон озод бўлади. Ленин шундай деган.

Ҳинд аскарари. Ле-н-и-н? Албатта Ҳиндистон озод бўлади. (Иккови ширин хаёл сурадилар.) Ленинни мазлум Ҳиндистон севади, ҳурмат қилади. Мен сенга бир яхшилик қилмоқчиман, хизматинг борми?

Полторацкий. Бор. Мана шу мактубни...

Ҳинд аскарари. Англадим. Хотирингни жам қил. Хатинг элинга етади.

Полторацкий. Халқ иши деб жон берган Полторацкий деган бир кишини гоҳ-гоҳ эслаб қўй.

Ҳинд аскарлари. Биргина хатингни эмас, азиз бошингни элингга саломат етказсам кошки эди... афсуски...

Полторацкий. Хайр.

Икковни қизғин қучоқлашиб хайрлашади, шарпа, ҳинд аскарлари дарҳол ўз ўрнига бориб, тошдек қотади. Полторацкий ёлғиз.

Қуёш бахт, саодат бешиги жонажон Ватан, алвидо!

Бейли ва икки англиз офицери кирадилар. Полторацкийни қишандан бўшатишиб, унга милтиқларини рўпара қилишади. Оғир музика, Полторацкий бошини кўтариб, ҳинд аскарларига киши билмас кулимсираб қараб, дадил одимлаб чиқиб кетади. Жимлик. Ниҳоят, ўқ узилади.

Ҳинд аскарлари (*кўзларида ёш*). Халқ иши деб жон берган... кишини гоҳ-гоҳ эслаб қўй.

П а р д а

УЧИНЧИ ПАРДА

ОЛТИНЧИ ҚҰРИНИШ

Шайхонтаҳур. Қатта дарвоза. Дарвозага даврнинг руҳига мос плакатлар ёпиштирилган. Газета сотувчи бола ичкаридан ўқдай отилиб чиқади, бор товуши билан бақириб-чақиради: «Наша газета», «Иштирокиюн», «Янги Шарқ», «Камбағаллар овози!», «Оқлар билан жаңг!» Ўтиб кетади. Қ а р и я билан Ш о ж а л о л сўзлашиб кирадилар.

Қ а р и я. Мана шу супадада жиндак дам олайлик, иним.

Супага ўтиришади.

Бировлар куйдирган калладай тиржайиб қолишибдими, иним!
Ш о ж а л о л. Бойлар, савдогарлар, қозон саллалар бирам хурсанд-эй. Ҳа, Темир аканиям ўлдига чиқаришяпти.

Қ а р и я. Бари бир бу мешқоринлар минг уринсаларам қора ниятларига етолмайдилар.

Ш о ж а л о л. Ҳа, шу ерда йиғин бўлиб, катталар мусулмонларга ваъз айтар эмишлар. Гапга чечансиз, иккита гапириб ташланг отахон!

Табиати тирриқ Ғ а н и киради, индамай ўтиб кетмоқчи бўлади.

Қ а р и я. Ҳо, иним, салом йўқ алик йўқ...

Ғ а н и. Ассалом, отахон, хаёл билан...

Қ а р и я. Мунча хитсан... Отанг ўлдими?

Ғ а н и. Акам...

Қ а р и я. Акам? Темирми? Оббо, бу мишмишлар ростга ўхшаб қолди-ку, иним.

Ғ а н и. Ярадор. Қасалхонада. Лекин биз учун ўлган, биз учун...

Қ а р и я. Ҳа, бундоқ де. Шошма, ўзинг-чи? Ўзинг тирикмисан ишқилиб?

Ғ а н и. Тирикман, имоним басаломат, киши молига чанг солмайман!

Қ а р и я. Аканг бойдан тортиб олгани билан очларга беради-да.

Ғ а н и. Э, ҳазрат домла айтдилар-ку, очлик ҳам, тўқлик ҳам ҳаммаси худодан деб. Худонинг ишини акам қандай бузади, ахир?!

Қ а р и я. Ушанинг учун аскарликка ёзилмадим, дегин.

Ғ а н и. Йўлим бошқа, фариштаси йўқлар, кўрпа кўтардилар билан ҳамтавоқ эмасман!

Ш о ж а л о л. Ғанижон, Тўраҳонбой бўлиб гапиряпсизми?

Кулишади.

Ғ а н и. Менинг гапим мусулмоннинг гапи!

Қ а р и я. Ғани, боравер. Акангнинг милтиғини кўтармасанг, Тўраҳонбойнинг милтиғини кўтарарсан...

Ғ а н и. Менга унисиям керакмас, бунисиям, э ўргилдим. *(Чиқиб кетади.)*

Қ а р и я. Э, аттанг... Бир қумалоқ бир қорин мойни чиритган иним.

Бир қўлида исириқ, жазаваси тутиб Ф о л б и н киради.

Ф о л б и н. Ё жаббор, ё қобиз, ё қави, ё қодирламязал ва лоязол субҳонолло!

С а в д о г а р. Пирим. *(Садақа бериб, қулоғига.)* Ғойибу ҳозирлардан қандай хабарлар келди?

Ф о л б и н. Тақдири раббоний! Мана фол айтиб турибди: ёруғлик бизга Ҳималай тоғларидан келади. *(Қайнаб.)* Офтоб талъат, муштарий саодат бир офатижон белига заррин камар боғлаб; оқ отга миниб Ҳималай тоғидан ошиб ўтиб, яқинда бизга ўз жамолларини кўрсатгайлар, довулни ураверинглар!

Ш о ж а л о л. Искатдан ортиқ гапирган ўлади, дейди-ю, бу фолбиндан иситма ҳам чиқмайди-я!

Қ а р и я. Қани юринг-э, фалокатдан нарироқ турайлик. Урдага ўтамиз. Битта аччиқ чой қуйиб бераман.

Ш о ж а л о л. Юринг, отахон, юринг!

Кетишади. Хуржун кўтарган Эшмат киради. Фолбин бир четга бориб ўтиради, халтасидан шашқол олади.

Ф о л б и н. Раммоллик, дуохонликда мендай омил киши Қашмирда ҳам йўқ. *(Эшматга зехн солиб.)* Шашқол ташлайми, мингвоши почча?

Э ш м а т *(фолбинга яқин ўтиради, хуржунини чап ёнига қўяди.)* Бир ташланг-чи, яна неча кун қопти?..

Ф о л б и н. Хоҳ, дардингиз куч-ку! (*Кўзи хуржунда.*) Бундай оқинди-қоқиндиларни билувчи каминангиз-да. Дуойи-туталга қулоқ солинг! (*Босинқи товуш билан.*) Фолингиз равшан. Оласиз — олдирмайсиз. Тошбақа тухумига термилгандай термилиб турманг, ношуд банда, ҳаракат қилинг. Душманингиз шу ҳафта ичи бир ёқли бўлади, дод-хоҳ. Оллоҳу акбар!

Эшматни пойлаб кирган боқимсиз бола хуржунни кўтариб қочади.

Э ш м а т. Хайрият. Яна бир ташланг-чи, бир қишлоқни ётқи-зиб турғизиб келган валломат амин эдим. Уша давр-давронлар, қўлдан кетган молу-мулклар яна қайтиб қўлимга кирармикан?

Ф о л б и н. Яна додхоҳ бўласиз!

Э ш м а т (*қийғи билан терларини артади, ҳамёнидан пул чиқариб фолбинга узатади*). Беш кун қолди дедингизми? Ҳай-ҳай, оғзингизга ёғ-эй!

Газета сотувчи бола (*чиқиб кириб*). «Наша газета», «Иштирокиюн». Тажан остонасида қаттиқ жанг!

Ф о л б и н (*кўзи ўйнаб*). Эшитдингизми, додхоҳ? Эртага Тошкентни босади.

Э ш м а т. Дарвозага кеп қопти-ку.

О ф и ц е р (*кириб*). Бола, обке! (*Газетани юлиб олади-ю, супага ўтиради. Бутун вужудини кўз қилиб тикилади*).

Э ш м а т. Қизик гап борга ўхшаб қолди. Бола, обке, чаққон. (*Пул бериб газета олади, тескари ушлайди.*)

Б о л а. Газетани тескари ушладингиз, амаки!

Э ш м а т. Мингбоши почча де, нодон! Майли эски мирзамга ўқитиб, маза қилиб эшитаман. (*Газетани буклаб хуржунга солмоқчи бўлади, хуржун йўқ, газета қўлидан тушади, бақиради.*) Хуржун йўқ, хуржун қани? Мени худо урди, э мусулмонлар!

Ф о л б и н. Қоли бало. Ҳой, сумалак авлиё, пул каттаמידиди?

Э ш м а т. Жон хуржунда эди. Фолбин қушночларнинг нафасида ит ҳатлаганига анча бўлган экану, билмаган эканман-да!

Ф о л б и н. Ё ҳув, бу ёққа юринг. Каромати авлиё ҳақ, хуржунигизни топиб бераман! (*Қўлидан тутиб бир четга тортиб қулоғига.*) Қандай бепарво одамсиз, Эшмат кўрбоши!

Э ш м а т (*ранг-қути ўчиб*). Кўрбоши?! Сиз мени...

Ф о л б и н. Биламан, хуржунда ўн бешта наган, уч маузер, мингта ўқ бор.

Э ш м а т. А? Епирай...

Ф о л б и н. Ҳа! (*Пауза.*) ЧК изингиздан одам қўйган. Билмайсиз. Мен атайин. (*Пичирлайди.*)

Э ш м а т. Хайрият...

Ф о л б и н. Кетинг, Тўраҳонбойникидан оласиз. Қаердасиз?

Эшмат. Урдадаги Олқосимнинг чойхонасида.

Фолбин. Бўпти... кўришамиз.

Эшмат. Хайр. (*Тез жўнаб қолади.*)

Фолбин (*исириқ тутатиб.*) Фол кўраман, яхшилар, фол кўраман!

Дўкандор. Қулоғимга қитдек ширин гап чалингандай бўлди, тўрам.

Офицер. Генерал Дутов бу ёқдан, Фунтиков жаноблари у ёқдан Тошкентни ўраб келяптилар, амири Бухоро аскарлари ҳам қўшилишиб, Тошкентни большевиклардан...

Дўкандор. Айланиб кетай, Бухоройи Шарифдан. Амирки қўлларига қилич оптиларми, большевиклар соб деявер. Бугунги фойдага хатмихўжа ўқатаман.

Фолбин (*офицерга яқин бориб*). Якшанба куни соат саккизда, Назаров боғида. (*Ўтиб кетади.*) Фол кўраман, яхшилар, фол кўраман!

Назаров, Тўраҳонбой, Ҳазрат кирадилар.

Назаров. Уҳ... қани бой, пича нафасни ростлайлик, холи жой экан. (*Елтиншиб яллиғланган юзларини артишади.*)

Ҳазрат. Тақсир, бу челақчиларнинг зубдаси Полторацкий деган оламдан ўтибдими? Ҳай-ҳай-ҳай...

Тўраҳонбой. Жим, тақсир. Деворда ҳам қулоқ бор. Ана большовой келяпти.

Ҳазрат. Дарвоқеан муддаодан бир маҳалла нарига тушибмиз-а. (*Кимнидир кўриб, овозини кўтариб.*) Идраска! Бундан бир йил муқаддам золим, бепарҳаз Миколай пошшони тахтдан тахтайи тобутга тортган баҳодирлардан бири вафот қилибдилар... Ҳай дариф. (*Теваракка жаланглаб буларга.*) Ҳайрият, одам ножинс ўтиб кетди, лаънатуллоҳу алай... кулманг, бой.

Давлат агар қўнса чибин бошига,
Семурғ келур кунда анинг қошига.

Ҳа, Тошкентнинг деворини қийшиқ дейишга ҳам қўрқамиз, ҳи-ҳи-ҳи...

Назаров. Хўш, йиғилишдан кўнглингиз тўлдими, Ҳазрат?!

Ҳазрат. Бу америкон Тредуэлл беҳад донишманд, илм си-поҳгарчилик, илм сиёсатининг барчасидан ҳиссаманд одам турмайдими? Ҳалиги нимайди. «Устам дард айл» дейдими?..

Назаров. Уша гапларнинг фаҳмига етдингизми, Ҳазрат? «Стандарт ойл»... (*Аста.*) Тўркистон ҳарбий жамиятига аъзо бўлдингиз, бу жамиятга мусулмон бойларни, шарият пешволарини ўзингиз олиб кирасиз...

Қўлида ҳасса, бурнининг уч-учида кўзойнакли жаноб киради.

Қўзойнакли жаноб. Салом азизлар!

Назаров. Салом, камнамосиз, жаноб?

Қўзойнакли жаноб (*Назаровга*). Бугун-эрта демократия ҳукумати тузилади-ю, шаҳарга ўзингиз ҳоким бўласиз. Илтимос шуки, госпиталга олинган қўрамни яна ўзимга қайтариб берасиз. Воскресенск бозорида катта бир универсал магазин солмоқчиман. Ер ажратиб беришга ҳозирнинг ўзида ваъда қиласиз.

Назаров. Ваъда қилолмайман, лекин ҳаммаси бўлади, иншоолло.

Қўзойнакли жаноб. Қуллуқ. (*Қулоғига.*) Юз пуд кerosин, минг дона қоракўл, ўн яшик чой бор. Арзон бераман, олиб қўйинг.

Назаров. Туркистон бонигами? (*У бош чайқайди.*) Доллар? Франк? Стерлинг?

Қўзойнакли жаноб. Туркистон бонининг умри қисқа.

Назаров. Уйда бамайлихотир гаплашамиз.

Қўзойнакли жаноб.. Хайр, -гудбайн.

Чиқиб кетади. Бой уйида кўринган аёл тиланиб киради.

Аёл. Хайр қилинглар яхшилар. Садақа балони ер, тавба, қазони! Хайр қилинглар, яхшилар. (*Бир четга бориб ўтиради.*)

Назаров. Бой, Полторацкийдан қутулдик. Лекин, Темир...

Тўра хонбой. Уни ўз укаси Ғани тузлайди. Мана, Ҳазрат айтсинлар...

Ҳазрат. Укасига ихлос билан оят ўқиб дам соляпман. Бола тайёр бўлиб қолди, лекин жиянингиз Зебини...

Тўра хонбой. Ғанига бераман.

Назаров. Ҳа, Зеби энг яхши тузоқ. Борайлик.

Ҳазрат. Бизга ҳам ёруғ кунлар келади.

Тўра хонбой. Иншоолло.

Чиқадилар.

Халқ тўлқини оқаётгани сезилади. Вотинцев, Парпибоев, Осиповлар кирадилар. Вотинцев зинага кўтарилади.

Вотинцев (*оғир*). Қадрдон ўртоқлар, мусулмон меҳнаткашлар! Тажан, Душак остида бўлган жангларда инглиз дивизиялари қатнашган. Закаспий қон қусмоқда. Зўравонлик, қувғин қилиш авжига минган. Босқинчилар санитар поездларни, шаҳар, қишлоқларни ёндириб, Тошкент устига келмоқдалар. Ёвлар Оқчи-Қўйма станциясига яқин жойда йигирма олти Боку

комиссарларини отиб ўлдиришди. Бу жаллодлар ўн тўрт Ашхобод комиссарларидан, ёш умрини халқ ишига бағишлаган азиз дўстимиз Павел Полторацкийдан бизни жудо қилишди. Хўш, таслим бўлиб, Тошкент дарвозасини ёвга катта очиб берамизми, ёки бир томчи қонимиз қолгунча Совет ҳукумати учун, жонажон ҳукуратимиз, бахтимиз, саодатимиз учун ёв билан курашамизми?!

И ш ч и л а р. Курашамиз!

Қ а р и я. Тобу тоқат тугади. Мен ҳали жудаям қариб қолганим йўқ. Менга қурол беринг! Мен бу газандаларни...

В о т и н ц е в. Баъзи бировлар пойтахтни Тошкентдан кўчириш керак, дейдилар.

«Кўчирмаймиз!» деган овозлар.

Б а ш к и н (*жони борича шовқин солиб*). Уртоқ раис! Давлатимиз жар ёқасида! Шундай мушкул пайтда ақл-идрок билан иш тутмоқ керак. Бокудаги социал-революционерлардан ўрнак олайлик.

С а и д и й. Тездан марказни кўчирмасак, ишимиз чаппадан кетади. Мусулмонларга қийин бўлади, мусулмонларга!

О с и п о в (*айёрона*). Биз ҳақ эканмиз, ҳеч кимдан қўрқмаймиз!

Б а ш к и н (*бақариб*). Осипов! Мамлакатни ҳалокатга олиб келдингиз. Душман Тошкентни бўғиб ётибди! (*Бўкириб*.) Душман Тошкент остонасида, революция хавф остида.

В о т и н ц е в. Ваҳима солманг!

Б а ш к и н. Кўчамиз!

В о т и н ц е в. Қаёққа?!

Б а ш к и н. Олмаотага!

В о т и н ц е в. Тошкент пролетариат шаҳри, саноат шаҳри! Марказни Тошкентдан кўчирсак, душман учун Тошкентга йўл очиб берган бўламиз. Сиз провокаторсиз!

О с и п о в. Бу одамни текшириб кўриш керак.

Б а ш к и н. Текширинг! Бокудаги демократик партияларнинг ҳаммаси инглизлар билан иттифоқ тузишган, инглизлар бизни немис ҳам турк қиличидан сақлаб қолади.

П а р п и б о е в. Сиз шундай деб ўйлайсиз. Аммо ўртоқ Ленин бизга варяглар керак эмас, дейди! Биз Лениннинг айтганини қиламиз. Бокуни генерал Денистервелга берган биз эмас, сиз!

Ш о ж а л о л. Булар бизга дўст бўлсалар Закаспийда нима қилишади?! Бу ўшаларнинг иши. Йўқолсин инглиз босқинчилар!

«Ҳа, нима қилади?!», «Ҳайдаш керак!» деган хитоблар.

Б а ш к и н (*бақириб*). Яхшилар! Закаспийда мен ўзим бўлдим. Биронта ҳам инглиз аскари йўқ. Йигирма олти комиссарниям, Полторацкийниям оқлар ўлдиришган, оқлар!

С а и д и й. Башкин тўғри айтади! Бу гаплар ёлғон!

Бир қўлини боғлаб бўйнига осиб олган Т е м и р кўзларида ўт, отилиб киради, шиддатли овоз билан.

Т е м и р. Бор! Қим у йўқ деган?! (*Саидийнинг кўзига тикилиб*.) Ҳа, Саидий, гапирган сизми?! Йўқол кўзимдан бўри!

Ғ а н и (*туйқусдан*). Ака!

Т е м и р (*Ғанини кўриб юзини буради*). Оғайнилар! Юрт вайрон, молу жонлар таланган. Эл оч, ярим яланғоч. Одам боласининг бағридаги ҳамма яралари қонаб ётибди. Ўртоқ Полторацкий бу азамат рус — сиз мусулмонлар учун, сизнинг юртингиз, озодлигингиз, қоракўз бола-чақангиз учун ўз жонини қурбон қилди. Полторацкийни инглиз босқинчилари отиб ўлдиришди. Мана, ўртоқ Полторацкийнинг юрак қони билан сизга ёзган хати! Бу хат, Октябрь байроғини жони дил билан маҳкам тутишга, Англия, Америка империалистларининг Туркистонга чўзган қонли панжаларини беаёв кесиб ташлашга чақиради. Инглизнинг кўрсатган марҳамати мана, кўринг!

Кўйлагини йиртиб солади, унинг куйган этларини кўрган халқ бир тебраниб олади, ғазабга келади. Башкин, Саидийлар писиб чиқиб кетишади.

Ғ а н и. Ака!

Т е м и р (*ялт этиб қарайди*.) Ғани!

Ғ а н и (*кўзларида ёш*). Ака! Мусулмонсан. Имонингни пучак пулга сотма, ака! Сўзимга қулоқ сол! Йўлдан адашма! Ғариб отамнинг арвоқини мунча чирқиратасан?! Раҳминг келсин, қайт!

Т е м и р (*шивирлаб*). Кет кўзимдан!

Ғ а н и. Бу гуноҳ, куфр йўлдан қайт! Ёлвораман, акажон! Тиз чўкиб, қон йиғлаб ёлвораман, сенга!

Т е м и р (*секин*). Кет!

Ғ а н и (*пичирлаб*). Дўзах ўтида ёнасан, дунё бевафо, ахир укангман, сенга куяман, сенга!

Т е м и р (*секин*). Кет кўзимдан, бадбахт бола!

Ғ а н и (*секин*). Урус оғангми?!

Т е м и р (*секин*). Ҳа, оғам ўрус.

Ғ а н и Мен-чи?!

Т е м и р. Душман!

Ғани. Душман?! (*Кўзларида ғазаб, даҳшат.*) Сен дину имонни сотган ярамас одамсан! Отам сени тушимда оқ қилган. Сендан ҳазар қиламан. Лаънатлар бўлсин сен туғилган қора кунга. Худо шоҳид, гуноҳ менда эмас. Тонгла маҳшарда худо олдида, отам олдида юзим ёруғ, энди ўзингдан кўр! (*Тез чиқиб кетади.*)

Вотинцев. Мамлакатимиз шундай оғир аҳволда, хавф-хатарда экан, қани айтинг-чи, кимдан мадад сўраймиз?!

Қария. Мен айтаман, болам.

Қария зинага чиқади. Ҳамма унинг сўзини тинглайди.

Ўртоқ Лениндан!

Вотинцев (*ҳаяжон билан*). Партиядан, Москвадан, ўртоқ Лениндан.

Темир (*фикри чақнаб*). Туркистон ўт ичида қовурилиб кетди. Босқинчилар юрт бошига битган бало бўлди. Шундай мушукул кунларда эл-юртимиз умид кўзини сизга тиккан, ёлғиз сизга, Владимир Ильич Ленин! (*Бир нуқтага тикилганча жим қолади.*)

Парда.

ЕТТИНЧИ ҚУРИНИШ

1918 йил, ёз кунларидан бири. В. И. Лениннинг Кремлдаги кабинети, кабинетга сахий офтоб тушган: Ленин кириб келади. Секретарь кўринадди.

Ленин. Лида Александровна, мана бу телеграммани Царинга юборинг.

Секретарь. Хўп бўлади, Владимир Ильич.

Ленин. Мана бу Америка ишчиларига ёзилган хат. Ҳа, Сокольники клубида бугун кеч йиғилиш бўлиши керак эди.

Секретарь. Телефон қилишди. Бўлар экан. Нутқингизни эшитиш учун...

Ленин. Яхши.

Секретарь. Телефонда ўртоқ Дзержинский. (*Турбкани бериб, ўзи чиқади.*)

Ленин. Салом, Феликс Эдмундович.

Пауза.

Тўғри айтасиз, Феликс Эдмундович, Англия-Америка империалистларининг ҳам молия корчалонларининг Совет ҳокимия-

тини ағдариб ташлаш учун, уни ҳар қандай машаққатларга гирифтор қилиш мумкин бўлган ва мумкин бўлмаган барча чораларни кўришга ҳаракат қилишларига биз ҳеч қачон шубҳа қилган эмасмиз, албатта! Жосусларни қидириб топиш зарур!

Бу аблаҳлар, айниқса, Петроградда қутуриб кетишди. Қўп-рикларни, ўқ-дори омборларини портлатишлар, партия раҳбар ходимларини ўлдиришлар шуни тасдиқлайди. А? Нима дедингиз? Жуда маъқул гап. Иккимиз қўл қўямиз. Сарлавҳасими? (*Уйлаб.*) Ҳа, жосусларга ўлим! Яхши кутаман! (*Трубкини қўяди.*)

Секретарь киради.

Секретарь. Тошкентдан телеграмма.

Ленин (*телеграммани кўздан кечириб*). Туркистон халқларининг бошига оғир кун тушди, оғир кун. (*Уй суради, секретарга.*) Ёзинг. Турк ЦИК раисига. (*Айтиб туради, секретарь ёзади.*) Сизга ёрдам бериш учун мумкин бўлган чораларнинг ҳаммасини кўраётирмиз. Руҳингизни туширманг, Совет ҳокимиятини сақлашга кучингиз борича ҳаракат қилинг. (*Телеграммага имзо қилиб.*) Дарҳол жўнатинг. Ҳа, Туркистондан келган делегациянинг озиқ-овқатидан хабар олиняптими? Врач тайин қилиндими? Бу ўртоқлар оғир йўл босиб келишган.

Секретарь. Ҳаммаси қилинган, Владимир Ильич.

Ленин. Яна ўзингиз кўз-қулоқ бўлиб туринг, ўртоқ Фрунзени чақирдингизми?

Секретарь. Ўртоқ Фрунзе келади, Владимир Ильич. Делегация ҳали замон қабулингизда бўлади.

Секретарь чиқади, Ленин ёзув столига ўтириб ўй суради, ёзади, ўчириб, яна ёзади, секретарь киради.

Ўртоқ Фрунзе келди, Владимир Ильич!

Ленин. Жуда соз. Чақиринг. Чақиринг.

Секретарь чиқади. Бир оз вақт ўтгач, кабинетга Фрунзе кириб келади. Булар кўришадилар.

Марҳамат, келинг, ўтиринг, Михаил Васильевич. (*Қоғозни бериб.*) Мана бунини Полторацкий ўз қўли билан ёзган. Бизни не-не шунқорларимизни уриб йиқитишди-я! Шаумян, Жапаридзе, Азизбеков, Амиров, Полторацкий...

Фрунзе. Мусибатимиз оғир бўлди, Владимир Ильич.

Ленин. Совет республикасини ҳимоя қилиш учун империалистлардан ёрдам сўраш снёсатининг оқибати мана шу! Мана буржуазия, эсер, меньшевикларнинг башарасини очиб ташлай-

диган қонли фожиа! Ҳозир биз империалистларни ўз юртига чақирмаган, улар билан босқинчилик иттифоқи тузмаган, балки зўравонлар ҳужум қилган вақтда улар билан курашган бирдан бир партия фақат Коммунистик партия эди, деб айта оламиз!

Фрунзе. Кавказдаги коммунист ўртоқларнинг аҳволи, айниқса, оғир. Грузия мустақиллигини ҳимоя қилишни баҳона қилиб, немис империалистлари билан очиқдан-очиқ иттифоқ тузган меньшевиклар ҳар жиҳатдан хонлиқ қилдилар.

Ленин. Грузиянинг бу мустақиллиги қуруқ алдамчиликка айланиб кетди. Меньшевиклар, эсерлар, мусоватчилар, дашноқлар, бу хон партиялар, Грузияни немис, Боқуни инглиз империализми оёғига ташладилар.

Фрунзе. Аҳволимиз танг. Душман ана шундан фойдаланмоқда.

Ленин. Озиқ-овқат тўғрисида, шуни айтишим керакки, бугун Питерда ҳам, Москвада ҳам ҳеч нарса берилаётгани йўқ. Айниқса, Туркистонни қатл-ғорат, вабо, очарчилик қийнаб жондонидан ўтказиб юборди.

Фрунзе. Туркистонга юбориш мумкин бўлган ҳамма нарса юборилди. Бир неча ўн минг пуд ғалла юборилди. Ўртоқ Куйбишев билан сўзлашдим. Самара губернасида ғалла запаси кўп дейди. Йўлнинг беркилиб қолганлиги шу ғаллани Туркистонга юборишга имкон бермай турибди, Владимир Ильич.

Ленин. Туркистон халқларининг озодлиги, мустақиллиги хавф остида. Каллакесар Дутовни тор-мор қилиб, тездан Туркистонга йўлни очишимиз керак. Ўрта Осиё шаҳарларининг бир қисмида контрреволюцион қўзғолонлар бўлиб турибди. Бу қўзғолонларда Ҳиндистонда ўрнашиб олган, бутун Эронни ютиб юборган, Афғонистонни ўзига бўйсундирган миллатларни бўғиш, кемириш учун ҳам, шунингдек, Россияга ҳужум қилиш учун ҳам аллақачон ўзларига таянч пункти тузиб олган инглизлар очиқдан-очиқ иштирок қилмоқдалар. Булар Туркистонни ҳам олов ҳалқа ичига олиб, бўғиб ташламоқчилар. Қатъий чора кўрмасликнинг асти иложи йўқ. Мен, Михаил Васильевич, сизни шунинг учун йўқлаган эдим. Марказий Комитет номидан сўрайман. Туркистон fronti қўмондонлигини ўз қўлингизга олсангиз.

Фрунзе. Мен партиянинг солдатиман. Ҳар бир хизматга тайёрман, Владимир Ильич.

Ленин. Чет эл босқинчиларини ҳайдаш, маҳаллий халқни Қизил Армия сафига тортиш, Советларни мустаҳкамлаш, совет автономиясининг асл моҳиятини кенг халқ оmmasига тушунтириш, халқ хўжалигини, маданиятини кўтариш... Э-ҳе, қанчадан-қанча вазифаларни ўташга тўғри келади. Михаил Васильевич (*кулиб*), сизга оғирлик қилмасмикин.

Фрунзе. Партия бор, сиз бор, дард қолмаймиз, Владимир Ильич.

Ленин. Раҳмат. Сиз билан бирга ўртоқ Қуйбишев ҳам Туркистонга боради.

Фрунзе. Бир-икки талабим бор, рухсат берармикинсиз?

Ленин. Айтинг.

Фрунзе. Мен главкомдан Туркистон fronti учун қурол талаб қилиб, бир неча бор унга мурожаат қилдим. Талабларим рад қилинди.

Ленин. Туркистон учун қурол берамиз. Туркистон fronti ҳозир энг оғир участкалардан бири бўлиб қолди. Бутун Россия Туркистонга ёрдам қўлини чўзди. Сиз ҳар бир масалада бевосита менинг ўзимга мурожаат қилинг, Михаил Васильевич.

Фрунзе. Раҳмат, Владимир Ильич. Менга мана шу биргина сўзнинг ўзи бас.

Ленин. Мана, Туркистон харитаси. Яқинроқ келинг. Мана бунга диққат қилинг, Михаил Васильевич.

Стол устига ёзилган харитани кўришади. Ўзаро пичирлашади. Қабулхонага қўлтиғида тугунча Темир, Жақип, Аваз, Шожалол кирадилар.

Темир. Жақип, қани, бошла, дўстим.

Жақип (*бош эгиб*). Вой-боёв, журегем жўқ, Аваз сен.

Аваз. Гапирма, безгагим тутай деб турибди. Мана Шожалол гапирсин.

Шожалол. Биродар, ман... не... ман... не...

Секретарь кўринади.

Темир. Салом.

Секретарь. Хуш келибсизлар. Утиринглар... Ҳозир... (*Кабинетга кириб.*) Делегация, Владимир Ильич!

Ленин. Кирсинлар.

Секретарь чиқиб кетади, бир оздан сўнг Темир, Жақип, Аваз, Шожалол, кирадилар. Ленин буларни очиқ чеҳра билан қарши олади.

Хуш келибсизлар, марҳамат, ўртоқлар.

Темир (*ҳаяжонланиб*). Владимир Ильич... Сиз... (*Дудуқланиб жим қолади.*)

Аваз (*қулоғига*). Жақип! Қозоқ гапга чечан келади, гапириб ташла, дўстим!

Жақип. Вой-боёв... (*Ленинга тикилиб қарайди.*) Владимир Ильич! Сиз улкан оқсоқолга... (*Тили тутилади.*) Вой-боёв...

А в а з (бехосдан). Туркистондаги халқлардан бир жаҳон салом!

Ленин кулиб қўл узатади, кўришадилар. Фрунзе ҳам кўришади.

Ж а қ и п (енгил тортиб). Энгбекчи қалқалардан...

Л е н и н. Саломат бўлсинлар.

Ш о ж а л о л (секин ўзича). Уҳ... жўнгина гап экану...

Т е м и р. Владимир Ильич рухсат этсангиз, арзимаган совға келтирган эдик... (Тугунчани ечиб, Ленинга чопон, дўппи тутадди.) Халқимиз ихлос ҳам садоқат билан сизга атаб...

Л е н и н. Сабр қилинг.

Ленин нариги хонага кириб чопонни кийиб чиқади. Қуладилар. Чапаклар.

Т е м и р. Қутлуғ бўлсин, Владимир Ильич.

Л е н и н. Қуллуғ. (Кулиб.) Мана, Михаил Васильевич, мени ҳам бу туркистонлик ўртоқлар ўзлариники қилиб олишди.

Ш о ж а л о л. Сиз офтоб сингари ҳамиша бизникисиз, Владимир Ильич.

Ж а қ и п ўймакорлик билан нозик нақшлар солиб ишланган тўғарак столчани киритади. Ленин, Фрунзе уни завқ билан томоша қилишади.

Л е н и н. Бу санъатгина эмас, мўъжиза, Туркистон халқининг қандай азамат истеъдоди, кимё фикри, юксак нафис завқи бор-а! Қаранг, ёзувлари ҳам туркман қизларининг каштасидай гўзал. (Жақинга.) Бунга нималар ёзилган. Қани, ўқинг-чи, ўртоқ.

Жақип столга узоқ тикилганча дами ичига тушиб жим қолади. Буни пайқаган Ленин унга меҳрибонлик кўрсатиб, юмшоқ гапирди.

Л е н и н. Майли, ўртоқ, майли.

Ж а қ и п. Владимир Ильич! Умри пода кетиде ўтген, қат билмай, билайша бармоқ босиб келатин чорвамиз. Бизнинг яна бир жовнимиз — подонлиқғўй.

Л е н и н. Меҳнаткашларнинг, айниқса, подачининг пешонасига мактаб битмаган. Юзлаб мактаблар, саводсизликни битирадиган курслар очамиз, яқин кунларда Тошкентда олий ўқув юрти иш бошлайди. Сиз учун, сизнинг болаларингиз учун... (Хаёл суриб.) Ҳали шундай кунлар келадики, подачилардан академиклар, файласуфлар, ўткир сиёсатдонлар етишиб чиқади. Шундай қилиб, ҳеч биттангиз ўқиб беролмайсизми?

Темир (столчани айлангириб). Улуғ раҳбаримиз Владимир Ильич Ленинга. Туркистон меҳнаткашларидан совға...

Ленин (табассум қилиб). Ташаккур! Утиринглар. (Жой кўрсатади. Булар ўтиришади.)

Ленин (харитадан кўрсатиб). Мана, ўртоқлар! Шимолда Мурманск фронти, Шарқда контрреволюцион чехословаклар фронти, шарқи-жанубда Туркистон, Боку ва Астрахань фронтлари. Булар Англия-Америка империализми ясаган занжирнинг деярли ҳамма ҳалқалари бир-бири билан боғлиқ эканлигини кўрсатиб турибди. Мамлакатимизнинг учдан бири Украина, Белоруссия, Кавказ, Сибирь, Урал, Узоқ Шарқ, Волга бўйлари босқинчилар ҳам оқ гвардиячилар қўлида. Помешчиклар, капиталистлар ва кулаклар буларнинг ҳаммаси ҳозир, албатта, ўзлари учун батамом қонуний бўлган сабабларга кўра Совет ҳокимиятига душманлик кўзи билан қарамоқдалар. Нон йўқ, аскарга кийим-кечак етишмайди, заводлар ишдан тўхтаган, аҳволимиз танг, жуда ҳам танг, аммо ишчи синфи душмандан, қийинчиликдан қўрқмайди, ғалабага ишониб тобора олдинга босади. Империалистлар Ҳиндистон халқларининг бошига солган жабру жафоларни Туркистон халқларининг ҳам бошларига солмоқчи бўладилар. Мен ишонаманки, Туркистон халқлари энди ҳеч қачон лаънати қулликни, хорлик-зорликни кўрмайдилар!

Темир. Халқимиз елкасига энди офтоб теги, Владимир Ильич!

Фрунзе ниманидир ёзиб, алоқачи ёнига чиқади.

Ленин (Темирга). Ўзбек бўлсангиз керак?

Темир. Ўзбекман, Владимир Ильич.

Ленин. Пахтакор, меҳнатсевар халқ. Сиз (Жақинга қараб.) қозоққа ўхшайсиз, ўртоқ?

Жақип. Қозоқ, Владимир Ильич.

Ленин. Кенг яйловлар, кўкни ўпган чўққиларнинг мард хўжаси, доно халқ.

Шожаолол. Амир зулмида бағри қонга тўлган тожикнинг кўзлари Москвада, сизда, Владимир Ильич.

Ленин. Қаранг, бир-бирингиз билан қандай тотув, қандай иноқсиз. Оға-инилик сизга жуда-жуда ярашиб турибди. Мана шу иноқликдан ҳам гўзал, қудратли нарса борми? Лекин бирон миллатнинг пролетариати ўз миллий буржуазиясини, бой-пулдорларнинг ёнини олиб, унинг имтиёз-манфаатини андак ёқлайдиган бўлса, бу нарса ишчиларнинг интернационал синфий ҳамкорлигини заифлаштиради, уларни бир-биридан ажратиб, якка-лаб қўйиб, буржуазияни хурсанд қилади. Ана шунга бохабар

бўлинг. Бу дўстлик туфайли ҳали бир-бирингиз билан битишиб, чатишиб кетиб, пўлат қўрғондек савлат тўкиб турасизлар. У қўрғонни буза оладиган куч дунёда бўлмайди.

Т е м и р. Москва бўлмаса, бизга нажот эшиги очилмайди. Владимир Ильич, биз сиздан Москва йўлини тезроқ очиб беришингизни сўраб келдик.

А в а з. Халқимиз бизни вакил қилиб юборди.

Ж а қ и п. Москвадин ажраб қалиб басимизга тусген қора кунлерди, журакдеги дард-армонларимизди отамиз Владимир Ильичқа айтиб берингдер, дедилер.

Л е н и н (*Авазга*). Халқимизнинг талабини албатта адо қиламиз.

Д з е р ж и н с к и й (*қўлида телеграмма, кириб*). Салом, ўртоқлар! Владимир Ильич, янги хабар, Закаспий фронтида босқинчилар ҳужумга ўтишган. Армиямиз контрҳужум қилиб, Қаҳқаҳа шаҳрини олган. Ашхободни озод қилиш учун йўл очилган экану, бироқ хийлакор ёв омонлик тилаб, оқ байроқ кўтаргани учун бизникилар ўт очишни тўхтатганлар. Фурсатдан фойдаланган ёв куч йиғиб ҳужумни яна тиклаган. Туркистонда бақувват контрреволюцион бир ташкилот иш кўраётган эмиш, бунга чет эл империализми раҳбарлик қилади, мана. (*Телеграммани беради.*)

Л е н и н (*телеграммани кўздан кечириб, звонокни босади.*)

Секретарь киради.

Тошкентга радиограмма беринг. (*Айтиб туради.*)

Тошкент, ўртоқ Вотинцевга, сиз томондан кўрилган тадбирларга шуларни ҳам қўшимча қилинг; еттидан қирқ саккиз ёшгача бўлган бутун чет фуқароларни бизнинг платформамизда турган ишчилар, аёллар, болалардан ташқари, ҳаммасини ушлаб қуролсизлантиринг! Банклар орқали уларга ақча беришни тўхтатинг. Бутун расмий вакилларни қаманг, ёзишмаларини олинг, бизга юборинг. Улар билан муносабатда бўлган барча шахсларга нисбатан қаттиқ чоралар кўринг. Бу нарсаларни Марказий давлатнинг кўрсатмалари деб ҳисобланг!

У л ь я н о в,

Д з е р ж и н с к и й.

Дарҳол жўнатилинг.

Секретарь чиқади.

Бу контрреволюцион ташкилотни фош қилмагунча Туркистондаги ишларимиз жўнашиб қетмайди, Феликс Эдмундович.

Д з е р ж и н с к и й. Бу заҳарли илонларни топиб, албатта янчиб ташлаймиз, Владимир Ильич.

Л е н и н. Ишонаман, Феликс Эдмундович, ишонаман.

Д з е р ж и н с к и й. Ҳа, Петроград ишчиларига ёзилган мужожаат (*бериб*), агар маъқул кўрсангиз...

Л е н и н (*кўздан кечириб*). Яхши ёзилган. (*Қўл қўйиб*.) Мана, шу бугуноқ тарқатишингизни сўрайман.

Д з е р ж и н с к и й. Буни бир соат ичида Петроград ўқийди. (*Чиқиб яна қайтиб киради*.)

Ф р у н з е (*кириб*). Владимир Ильич, сизнинг топширигингизга мувофиқ Туркистонга Царициндан йигирма минг винтовка, икки миллион патрон, ўн минг бомба, бир қанча пулемёт юборилганлиги тўғрисида ҳозиргина маълумот олдик.

Л е н и н. Жуда яхши.

Т е м и р (*ҳаяжонланиб*). Раҳмат, Михаил ака! Раҳмат, Владимир Ильич.

А в а з. Мана энди ёвнинг тумшугини туямиз, Жақип, бу қуроллар қандай етказилади, ахир...

Ф р у н з е (*харитадан кўрсатиб*). Бу қуроллар аввало пароход орқали Александр портига, ундан туя, отларга ортиб Актюбинска, сўнг Тошкентга етказилади.

Ж а қ и п. Ой-боёв, жақси, ўта жақси, биз бу қуроллармен, жовни тўктатамиз, албетта.

Л е н и н. Ундан кейин нима қиламиз?.. Деҳқонга ер керак, айниқса, Туркистон деҳқонлари учун тирикчилик — сув, оби ҳаёт шундай эмасми, ўртоқ?

А в а з. Шундай, Владимир Ильич.

Л е н и н. Марказий ҳукумат ана шуни ўйлаб, Туркистонда суғориш ишларига эллик миллион сўм пул ажратиш ҳақида шу йил майда Декрет чиқарди. Бу улуг ишни даставвал қуёш ғазабидан қолган Мирзанинг чўли, Далварзин дашти, Зарафшон водийсидан бошлаймиз. «Ир-Тура» бошқармасини туздик. Каналлар қазиймиз, сув чиқарамиз. Дашту чўлни боғу бўстон қиламиз.

Т е м и р. Дунё дунё бўлиб, Мирзачўл сув ичмаган эди.

А в а з. Бутун юртимиз боғу бўстон бўлади.

Т е м и р. Қорақум даштида қони тўкилган большевик Павел Полторацкий ўлим олдида сизга салом йўллади. (*Оғир жимлик*.)

Л е н и н. Ҳа... Бундай лочинкўз, азамат, фидокор кишилар совет халқининг, айниқса, Шарқ мазлумларининг қалбида абдий яшайди. Дўстларим сиз Шарқ араб, эрон, ҳиндга яқин қўшнисиз. Сиз асрлар бўйи Европанинг очкўз йиртқичлари томонидан таланиб келган барча қўшниларингизга бориб, дадил ва очиқ шундай деб айтинг: сизларни Россия ва унинг революцион

ҳукумати эмас, балки империализмнинг сизни талон-торож этаётган йиртқичлари ғажиб ейди. Қачонгача Шарқнинг оҳ-зори гулханга ўхшаб тутайди? Ҳозир империализм босқинчиларига қарши бутун жаҳонда ғазаб алангаси қайнаб, бурқураб авж олаётган бир чоғда, ҳар бир қаҳр-ғазаб учқуни революциянинг қудратли алангасига айланаётган бир чоғда, эндиликда жим туриш ярамайди деб айтинг! Ота-бобонгиздан қолган муқаддас юртингизни бундан буён йиртқичларга қарам қилиб қўймангиз! Жирканч мустамлакачиликни чок-чокидан сўкиб ташлаб, ўз мамлакатингизга ўзингиз ҳоким бўлмоғингиз керак, деб мазлум Шарққа жар солинг! Хайр, дўстларим!

Т е м и р. Саломат бўлинг, Владимир Ильич.

Ж а қ и п. Бизнинг овулга ҳам қўноқ бўлиб келинг! Владимир Ильич, Сиз, Михаил Васильевич ҳам.

Л е н и н (*очиқ чеҳра билан*). Албатта, меҳмон бўламиз. Ўртоқ Фрунзе эса яқин замонда олов қиличи билан зулматни ёриб ўтиб, Туркистонга кириб боради! Хайр, ўртоқлар. Биздан Туркистон халқларига Туркистон офтобидай қизғин салом.

Делегация чиқади. Ленин уларнинг изига меҳр тўла кўзларини тикиб қолади, буларга.

Бағри пок кишилар. Буларни севишимиз, буларнинг ана шу дўстлигини тобора маҳкамлашимиз керак, Михаил Васильевич, Советлар Туркистонига йўлни очиш учун план тuzсак.

Ф р у н з е. План тайёр, Владимир Ильич.

Л е н и н. Қани, кўрайлик.

Учаласи стол томон йўналишади.

П а р д а

ТУРТИНЧИ ПАРДА

САҚҚИЗИНЧИ ҚҰРИНИШ

Тўраҳонбойнинг меҳмонхонаси. Тун. Контрреволюцион «Туркистон ҳарбий ташкилоти»нинг мажлиси бўляпти. Парда очилганда мудраб ётган Тўраҳонбойни, елпиниб, артиниб сув ичаётган Назаровни, сизгарага зўр берган Тредуэлл ҳам генерал план ҳақида гапираётган Осиповни кўрамиз. Булар ҳаммаси тажанг, ташвиш, ваҳимада. Гуласал дераза-насида туриб тинглайди.

Гул а с а л (*жаланглаб*). Газандалар! Тезда Темиржонга хабарини беришим керак.

Ўзини панага олади.

Осипов. Закаспийдаги сўнги воқеалар бизни бир қадар ташвишга солмоқда. Закаспий ҳукумати зарба еди. Қизил Армия Байрамали, Тажан, Кушкани олди. Лекин генерал Маллисоннинг янги кучлари Эрон чегарасида турибди. Ленин бизга қарши кескин тадбирлар кўрмоқда. Ленин тез кунларда Оренбургни эгаллашни талаб қилган. Бу вазифани Тўртинчи армияга — Фрунзегга юклаган. Фрунзе катта куч билан Дутовга қарши ҳужум бошлаган. Лениннинг мақсади Туркистоннинг йўлини очиш. Москвага борган делегация қайтиб келди. Бутун бало шундаки, булар беҳисоб қурол, ўқ-дори келтиришган. Вотинцев, Темир, Фигельский, Парпибоевлар жонлари борича уринишяпти! ЧК бизнинг изимизга тушган. Бутун мамлакат бўйича мобилизация кетяпти. Темир, Авазлар бизга қарши мусулмонларни кўтаряпти. Аваз Закаспийдан партизан отряди тузиб, Маллисонга тинчлик бермаяпти.

Ҳ а з р а т. Е олло, ўз ҳифз-ҳимоянгда сақла.

Қ ў з о й н а к л и ж а н о б. Бу қандай гап?!

Т р е д у э л л. Ҳалоқат! Генерал планни тездан амалга ошириш керак, бўлмаса ишимиз хароб... ЧК! Москва!

Қ ў з о й н а к л и ж а н о б. ЧК! ЧК!!

С а и д и й. Ўзингизни босинг!..

Тўра хонбой. Қўрбошиларга йўл-йўриқ кўрсатмоқ учун Фарғонага ишнинг кўзини билган кишиларни юбориш ниҳоятда зарур бўлиб қолди.

Ҳазрат. Полковник Зайцевни бу гал Саидий афанди билан бирга Фарғонага юборишни уламо жамияти илтимос қилади.

Тредуэлл. Қаршилик йўқми?

Офицер. Подшоҳ Россияси учун хизмат қилмоқ мен учун шараф.

Саидий. Йигирма беш минг сипоҳли мунтазам қўшин тузамиз.

Тредуэлл. Хуллас, мистер Касаткин ҳарбий планнинг бир қисмини амалга оширишни жамият сизга ҳавола қилади. *(Чапаклар.)*

Осипов *(Тредуэллга.)* Ҳозирча мана *(бериб)* ҳарбий қисмлар, коммунист ва комсомолларнинг рўйхати; адреслари. Шунингдек, муҳим ҳарбий объектларнинг планлари...

Тредуэлл *(кўзлари чаногидан чиқаяёзиб)*. Офарин! Эвазига миссия сизга катта ҳақ тўлайди. Хўш, план бўйича Тошкентда кўтарилиш қачонга белгиланган!

Осипов. Йигирма бешинчи январга.

Тредуэлл. Тезлатиш керак?

Осипов. Масалан?

Тредуэлл. Ўн саккизинчи январга.

Оғир пауза. Ҳамма Осиповнинг оғзини пойлайди.

Хўш?..

Осипов. Розиман.

Ҳаммада жонланиш, хурсандлик.

Қўзойнакли жаноб. Хайрият... уҳ...

Тредуэлл. Миссия сиздан яна қарздор. *(Чек бериб.)* Беш минг доллар ўзингизга...

Осипов. Биз, берган олтинларингизни Ватан учун, Россия учун харжлаймиз, жаноблар.

Назаров. Топиб гапирдингиз, бизнинг Наполеонимиз.

Қўзойнакли жаноб. Наполеон...

Ҳазрат. Биз уламолар! Отингизнинг жиловида туриб, доим сизга фатҳу нусрат тилаб дуода бўламиз.

Осипов. Хайр энди.

Назаров. Энди гап генерал планни амалга оширишда.

Тредуэлл. Бир минут, қуйилсин. Ташкилотимизнинг ажо-

йиб раҳбари қаҳрамон Осипов... йўғ-э, Қасаткин жанобларининг соғлиғи учун!

Ғ а н и (*кириб*). Башкин жаноблари келдилар. (*Чиқади.*)

Ранг-қути ўчган Башкин киради. У жуда шошган, зўрга нафас олади.

Б а ш к и н. Салом, азизлар.

Н а з а р о в. Мунча кечикдингиз?

Б а ш к и н. Иложи бўлмади.

О с и п о в. Нима гап?

Б а ш к и н. Иш расво!

О с и п о в. Гапир!

Б а ш к и н. Бир куннинг ичида мени уч бор чақириб сўроқ-қа тутди.

О с и п о в. Қим?!

Б а ш к и н. ЧК!

О с и п о в. ЧК?

Кўзойнакли жаноб ҳушидан кетади.

Ҳ а з р а т. Ана холос, мени бу ерга ажал тортиб келган экан.

Т ў р а х о н б о й. Ҳазрат...

Ҳ а з р а т. Кишига осон тутманг, бой бўлмай қолди. Таҳоратим синиб кетди. Мана бунинг авзойига қаранг, индамай-синдамай сақарга сафар қилганга ўхшайди.

Т р е д у э л л. Бу қаҳрамонни олиб чиқинглар.

Кўзойнакли жанобни олиб чиқиб кетадилар.

Б а ш к и н. Скобелевдаги жанговар ташкилотимиз тор-мор бўлиб, ўн уч киши қамалган. Сенинг адъютантинг Ботни...

О с и п о в. Хўш?!

Б а ш к и н. Ярим соат бўлди, ЧК қамоққа олди.

О с и п о в. Ёлғон айтасан!

Б а ш к и н. Рост, бориб биласан!

Т р е д у э л л. Адъютантингиз маҳкамми?

О с и п о в. Ташвиш қилманг.

Б а ш к и н. ЧКнинг дард-хаёли каттакон бир балиқда.

О с и п о в. Қим у?

Б а ш к и н (*ишора қилиб*). Меҳмон... Ке қўй, гапни чўзма. Бу жойдан тездан жўнаш керак. Бу жой хавфли. Ёмон, эгаси ундан ёмон.

Т р е д у э л л. Нега?

Б а ш к и н. Бой!

Т ў р а х о н б о й. Лаббай, тўрам.

Б а ш к и н. Кўзимга тикилинг.

Т ў р а х о н б о й. Мана.

О с и п о в. Бу нима қилганинг?

Б а ш к и н. Бой! Масхарабозлик бас. Ниқобни олинг!

Т р е д у э л л. Нима гап?!

Б а ш к и н. Бойнинг ЧК билан тили битта. Бой ҳаммамизни ЧКнинг қўлига топшириб, ўзлари бўлса совет ҳимоясида давр-даврон сурмоқчи, *хандон ташлаб кулмоқчилар.

Т р е д у э л л. Бу қандай гап?

Т ў р а х о н б о й. Ёлғон!

И с л о м. Башкин, тилингни тий! Тухмат қилма!

Б а ш к и н. Нарн тур, гўдак!

Т ў р а х о н б о й. Исбот, далил?

Б а ш к и й. Хотинингиз Гуласални ЧКда кўрдим. Уни сиз юборгансиз!

Т ў р а х о н б о й (*ҳанг-манг бўлиб*). Гуласал?! ЧК?! (*Қаттиқ талвасада.*) Азинлар, каломулло урсин, ўлимдан хабарим бор, бу ишдан хабарим йўқ!

С а н д и й. Ишонаман, ундай сочи юлуқни аллақачонлар даргоҳингиздан ҳайдашингиз керак эди, бой!

Т ў р а х о н б о й. Энди ҳайдайман.

Т р е д у э л л. Йўқ, уни энди тирик қолдириб бўлмайди. Шу бугун, шу соат ўлдирасиз. Бек сизга ёрдам беради. Тўғрими?

Б о ш қ а л а р. Тўғри!

Бой узоқ ўйга чўмади. Оғир пауза.

Т ў р а х о н б о й. Хўп, Ўлдираман.

Т р е д у э л л. Дарҳол уйингиздаги қуролларни бўлак жойга кўчириг.

С а и д и й. Бизнинг мадрасадан ҳам қулай, тинч жой йўқ.

Т р е д у э л л. Комиссар, ишни бошланг.

О с и п о в (*Башкинга*). Сен тездан иккинчи полкка бор. Аввал Вотинцевни йиғиштирамиз. Мен кетдим.

Т р е д у э л л. Шошманг. Мана! (*Стаканга тўла коньяк қуйиб узатади.*) Ичинг. (*Осипов бир кўтаради.*) Энди боринг!

О с и п о в. Тарқалиш керак. (*Тез чиқиб кетади.*)

Т р е д у э л л. Тарқалиш керак. Ислом, менга кераксиз.

И с л о м. Хўп бўлади, сэр.

Ҳ а м м а ч н қади.

Тўра хонбой. (ёлғиз қолиб). Ғани, ҳо Ғани! Ке, ўғлим,
йиғиштир!

Бой ичкарига киради, Ғани дастурхонни йиғиштиради.

Ғани. Бошим ҳам тошдай қотди. Қим ҳақ, ким ноҳақ —
билолмасдан хуноб бўлиб ўтяпман бу дунёдан. Бундай ҳасра-
тимни айтиб, юрагимни ёзай десам, ҳамма мендан юз ўгиради.
Уҳ шу экан-да.

Орқада Зебининг доди эшитилади.

Тўра хонбой (Гуласални судраб чиқади). Қани, бу ёққа
кел!

Зеби. Вой, ўлай, жон тоғажон, аямни урманг, аям касал.
Аямга раҳмингиз келсин. Айланай тоға, урманг аямни! (Бойга
ёпишади.)

Тўра хонбой. Нариге тур, шаллақи! (Туртиб юборади.)
Ертўладаги сандиқда нима бор экан? ЧКга бордингми, гапир?
(Ўртага судрайди.)

Зеби. Войдод! Ҳо, ким бор, одам борми, ёрдам! (Кўчага
югуради.)

Тўра хонбой. Ғани, Зебини қайтар. Кўчага чиқарма!
(Яна Гуласалга ташланади.) Гапир, душманмисан?!

Тўсатдан мушт солади. Гуласал ағдарилади, яна ўзини ўнглаб туради, дадил
гапирди.

Гуласал. Айтаман, яширмайман. ЧКга бордим, ҳамма
сирингни ҳукуматга очиқ айтдим. Сен душмансан!

Тўра хонбой (ғазабдан қалтираб). Душман?!

Гуласал (баланд овоз билан). Элга душмансан, ҳуку-
матга душмансан!

Тўра хонбой. Лаънати хотин!

Гуласал. Мен сен ўйлаган увол, ғариб, бенаво Гуласал
эмасман энди.

Тўра хонбой. Кимсан? Большовоймисан?!

Гуласал. Ҳа, мен большовойман!

Тўра хонбой. Тавба қил!

Гуласал. Тавба қилмайман!

Тўра хонбой. Сени ўлдириш... йўқ, йўқ, жон хотин, ўр-
гилай хотин, бу шум ниятингдан қайт, шариятни оёқ ости қил-
ма! Тавба қил, тавба!

Гуласал. Тавба қилмайман. Бу бойқуш уяси — мазорни
ер ютсин! (Кета бошлайди.)

Тўра хонбой. Эй парвардигор! Узинг кўриб турибсан.
(Бирдан ғазаби ўт олиб.) Тўхта! Бу остонадан ўлигинг чиқади!

Ушлаб қийнайди, Ғани кириб келади.

Ғани. Бой! Қўлингни торт!

Тўра хонбой. Ҳа, айнидингми, нонкўр?!

Ғани. Бой, сенинг найрангларингга учиб, энди мен нима деган одам бўлдим?! Сени фаришта десам, ғирт шайтон экансан. Сўна чаққан отдай сакраган сен аблаҳнинг калласини шарт узиш — зўр савоб!

Бойга пичоқ олиб югуради. Орқадан Эшмат чиқиб, Ғанига пичоқ уради. Ғани гуллар орасига бориб йиқилади. Гуласал гандираклаб ўрнидан туради, дарвоза томонга югуради, бой уни тутиб бўғади. Уқдек отилиб Темир киради.

Темир. Тўхта, тўхта!

Тўра хонбой.. Қим?

Темир. Қимирлама!

Тўра хонбой. Темир?!

Темир. Ҳа, мен Темир!

Гулал. Тем..ир...жон! Ази...з...и...м.

Темир. Гуласал!

Тўра хонбой, Эшмат қонга тўлган кўзларини Темирга тикадилар. Амирона.

Ташланг қуролларни!

Эшмат (*кўзига қаттиқ тикилиб*). Нима дединг?!

Темир (*наганни тўғрилаб*). Ташла!

Оғир жимлик. Эшмат аста маузерини чиқаради, олдинга қадам босади, ҳансирайди. Темирдан кўзини узмайди. Темир ҳам даҳшат билан унга қарайди. Ниҳоят, Эшмат қуролини столга қўяди. Вотивцев бир неча чекистлар кирадилар.

Вотивцев (*у ёқ-бу ёққа қараб*). Тредуэлл қани?

Тўра хонбой. Танайман.

Вотивцев. Жосусни танаймасизми? У билан оғиз-бурун ўпишинг, мажлис қуринг, зиёфат қилинг, мажлисингиз эртaroқ тугабди-да?.. (*Гулалга*). Гуласал, кўзингизни очинг!

Гулал. Темир... жон мени, мени унут... манг жо...ним.
(*Улади.*)

Темир (*даҳшат ичида*). Гуласал?! Гулим!

Зеби. Ая, аяжонгинам!

Ҳамманинг боши ерда. Темир ўрнидан туради. Ғазаб оловлари ёнган кўзларини бойга тикади. Гуласалнинг жасадини даст кўтариб дарвозага томон йўналади.

Ғ а н и (*ўрнидан зўрға туради*). Ака! Гуноҳимдан ўт. (*Темир тўхтаб қарайди.*) Мана кўр, сенга қора бўлган юзимни қоним билан ювдим, қассоб етовидаги қўйдаи сўйилдим, акажон!

З е б и (*кўриб, даҳшатга тушади*). Ғанижон ака!.. Ғанижон ака!!!

Ғ а н и (*Зебига термилиб, кулимсираб*). Уша... буйра-буйра... кўнғир сочларингдан... ўзим айланай. Ёшликда берган кўнгил... айрилмас бало...

Гурсиллаб йиқилади. Гуласални бир четга қўйган Темир югуриб бориб, Ғанини бағрига олади.

Т е м и р. Ғанижон, жигарим!!

З е б и. Мени ёлғиз ташлаб кетдингми?! Бахти сиё Зебингни қон йиғлатиб қўйдинг. Дод, бу дунёнинг жабру жафоларидан, дод! (*Еқасини йиртиб солади.*)

Темир аста икки ўлик ўртасидан қоматини ғоз кўтаради. Вотинцевга тикилиб қолади.

В о т и н ц е в. Темир, азизим, ҳар қандай оғир мусибат ҳам бургутнинг темир қанотини бука олмайди.

Т е м и р. Бу кўзларимдан оққан ёш ёш эмас, ғазаб, олов учқунлари, дўстим. Рухсат беринг, мен бу қонхўр бойни, мана шу гуноҳсиз, жонсиз жасадлар ҳурмати, ўз қўлим билан отиб ташлайман!

В о т и н ц е в. Тўхтаг, Темир! Буни шериклари билан қўшиб... Олиб чиқинг!

Т ў р а х о н б о й билан Э ш м а т н и олиб чиқадилар.

З е б и (*бойга рўпара бўлиб*). Уйинг куйгур бой! Менинг жонуну жаҳонимдан бир умр жудо қилдинг, агар худо худолигини қилса, ҳозир сенинг жонингни олсин! (*Қаттиқ фарёд чекиб йиқилиб қолади.*)

СЎНГГИ ҚУРИНИШ

1918 йил, апрель. Интервентларнинг Закаспий frontiдаги ҳарбий кучлари қўмондони Маллисоннинг штаби. Бухоро, Хива хошларининг туҳфалари билан штаб безатилган. Харита, телефонлар. Олидан тоғлар кўриниб туради. Ҳинд аскарлари қўлида қурол, штаб эшигида тик турибди. Бейли телефонда сўзлашяпти. Ислом ҳам шу ерда.

Бейли (*трубкага*). Нима? Ҳарбий складни портлатган партизанлар бошлиғи Аваз қўлга тушган дедингми? Нега қараб ўтирибсиз. Уша большевик Аваз тездан шу ерда бўлсин. (*Трубкани қўйиб*). Ундан кейин нима бўлди, капитан?

Ислом. Нима бўлар эди, бутун сиримиз очилиб, расво бўлдик. Отам, Назаров, Башкин, Саидийлар ЧКнинг қўлига тушди-кетди. Бизга банкдан бир чақа бермай қўйишди. Ташкилотимиз тор-мор бўлди. Тредуэлл паранжи ёпиниб, зўрға қочиб олди. Уни мен қутқаздим.

Бейли (*кулиб*). Паранжи ёпиниб? Америка паранжида... Ха-ха-ха! Менинг бошимга тушган маймун ўйини Тредуэлл жанобларининг ҳам бошига тушибди-да, ха-ха-ха!

Ислом. Нимасини айтасиз, китоб ёзмоқчиман.

Бейли (*кулиб*). Китоб?

Маллисон киради.

Маллисон. Бизни холи қолдиринг. Полковник Бейли, фронт бўйлаб қизилларнинг қўли баланд. Поездга!.. Кетамиз. Нефть, пахта, қоракўл, ҳеч нарсани қолдирманг! (*Адъютантга.*) Менга мингдан ортиқ қоракўл, юздан зиёд гилам совға қилинган. Ҳа, биронтаси йўқолмасин!

Адъютант. Эшитаман, генерал жаноблари.

Маллисон. Базм давом этсин!

Адъютант чиқади.

Фаҳмладингизми, полковник.

Бейли. Тушундим. Хотиржам бўлинг, сэр.

Маллисон. Яхши. Менга билдирарсиз.

Бейли чиқади, Тредуэлл киради.

Тредуэлл. Жаноб генерал.

Маллисон. Хўш?

Тредуэлл. Ишимиз ёмон.

Маллисон. Нима?

Тредуэлл. Қочиб кепти.

Маллисон. Ким?

Тредуэлл. Наполеон.

Маллисон. Очиқроқ гапиринг, сэр.

Тредуэлл. Осипов.

Маллисон. А?! Қани?!

Тредуэлл. Ана, шу ерда.

Уларча ҳориган, кийим-бошлари тўзиган, кўзлари ичига ботган Осипов бошини эгганча кириб келади.

Маллисон (*Осиповга*). Хўш, серраймай гапиринг!

Осипов. Кечиринг, генерал. Бўлмади... Енгилдик.

Маллисон (*дарғазаб*). Енгилдик? Шунча қурол, олтин?!

Осипов. Лениннинг буйруғи билан йнгирма биринчи январда қизиллар Оренбургга кирган. Дутов қочган. Большевиклар саркардаси Фрунзе ҳам Куйбишев жуда катта куч билан Туркистонга келяпти. Москва йўли очилган!

Маллисон. Москва йўли очилган?! (*Пауза.*) Сир шу ерда қолсин! Жим, жим, жим!

Тредуэлл. Осипов ўз бошини зўрга обқочипти.

Маллисон (*ғазабкор*). Қўрқоқ! (*Коньяк ичади.*) Сизга рухсат!

Осипов чиқиб кетади.

Тредуэлл. Бу йўл энди бизга қўл келмай қолди. Куршнинг янги турини топишимиз керак.

Маллисон. Қанақа тури бор тагин, генерал?

Тредуэлл. Бу ҳақда фикрим шу! Деникин, Юденич ҳам жуда катта разведка тармоқлари...

Маллисон. Ажойиб фикр, сэр!

Тредуэлл. Бу ердан бўлмаса бошқа ердан чиқарамиз. Ишқилиб, ҳеч тинч қўймаймиз! Мен кетдим, сизларни вокзалда кутиб тураман.

Тредуэлл ташқарига, Маллисон ичкарига кетишади. Бейли ки-ради.

Сардор (*кириб*). Салом! Генерал жаноблари ўзларида-ларми?

Бейли. Гап бормиди?

Сардор. Махфий...

Бейли. Инглиз контрразведкасидан-а? Олтинларингизни Лондон банкасига қўяверинг.

Сардор. Олтин ҳақида эмас, Фунтиков жаноблари ҳақида.

Бейли. У одам айниган. Биз уни қамадик.

Сардор. Сизларга Закаспийни қўш қўллаб тутган кишини-я?

Бейли. Генерал сиздан ҳам хафа.

Сардор. Нега, полковник?

Бейли. Красноводск ишчилари юк ортишдан бош тортганлар, мана олинг! (*Қоғоз ташлайди.*) Бугундан бошлаб барча ҳукумат идораларини, банк, почта, темир йўл, матбаа, ҳаммасини, ҳаммасини Маллисон соқчилари муҳофаза қилади.

Сардор. Яхши, сэр! Генерал билан ўзим гаплашаман.

Официант. Али! Эшитдингми, қизиллар босиб келаётган эмиш. Генерал жуфтак урмоқчи.

Али. Йўғ-э. Бу тантаналарнинг ҳаммаси хўжа кўрсингами ҳали?

Утиб кетишади.

Бейли. Чопар!

Ҳинд аскар. Полковник!

Бейли (*пакет бериб*). Крепостга югур. Махфий буйруқ. Комендантга топшир!

Ҳинд аскар. Хўп бўлади, сэр! (*Чиқиб кетади.*)

Бейли (*телефон трубкасига*). Алло! Бир юз ўн бешинчи ҳиндлар ротасидан дарҳол қуроолларни олинг! Улар большевиклар тарқатган варақаларни ўқишибди. Кимки қаршилик кўрсатса, отинг! Буйруқни ҳозир юбордим. (*Секретарига.*) Редакцияни чақиринг!

Секретарь (*трубкани олиб*). Редакцияни беринг. «Урта Осие овози» редакциясими? (*Бейлига.*) Марҳамат, жаноби полковник.

Бейли (*трубкани олиб*). Редакторми? Ёзинг, «Ашхободдаги барча граждандарга маълум бўлсинки, мен ҳар қандай мажлислар, митинглар ва кўча-кўй, майдонларда тўдалашиб юришларни бутунлай қотоғон қиламан. Ҳар қандай мажлис, намойишлар, қуроол кучи билан бостирилади. Генерал-лейтенант Маллисон!» Тез босиб чиқаринг!

Офицер (*кириб*). Жаноб генерал, жаноб генерал! Ҳукумат биносига мана бу байроқни илиб кетишибди. Бир капитан ўлдирилган. Партизанлар бошлиғи Аваз қўлга тушган. Ишчилар заводларда забастовка қилиб, баррикадалар қуришяпти. Бу ердаги коммунистларнинг яширин ташкилоти бекор ўтиргани йўқ. Мана варақалари!

Маллисон. Броновиклардан ўт очилсин! Варақа, забастовка!

Сардор. Генерал жаноблари, афв этинг. Полковник, забастовкачиларни ўққа тутинг. Контрразведка расво!

Маллисон. Ўзингизни кўрсатинг, полковник!

Офицер. Эшитаман, генерал жаноблари. (Чиқади.)

Бейли бир неча сипоҳийлар ёнида кўйлаги йиртилган, юз-кўзлари қон, ярадор Авазни боғлаб киртади.

Бейли. Партизанлар бошлиги Аваз!

Маллисон. Аваз? Лениннинг ҳузурига борган Аваз!

Сардор. Аваз! Қалайсан, қийноқларга қандай бардош бердинг?!

Аваз. Шердайман! Ҳали ҳам сени янчиб ташлашга қодирман.

Маллисон. Тошкент ҳам Чоржўйда қанақа полклар бор? Кучи? Сони? (Аваз жим.) Сўроқларга тўғри жавоб берсанг ҳаёт ваъда қиламан.

Аваз. Ажалдан ҳаёт?!

Маллисон. Дорга тортаман!

Аваз. Дорга тортолмайсан. Эшит, Қизил Армия келяпти! Ленин келяпти! Сен бу мамлакатга зулм-кишан, дор, зиндон келтирдинг. Бу юртдан йўқол!

Сардор. Қийнаг. Тилини суғуринг! Кафтига чўғ босинг!

Маллисон. Тўхтаг, бозор ўртасида дорга тортинг!

Аваз. Йўқ бўлсин жаллод Маллисон! Яшасин Ленин!

Авазни судраб олиб чиқадилар.

Маллисон. Жаноблар, қизилларнинг ҳужуми Анненково станциясида кесилди. Тошкентда ҳам ишларимиз жўнашиб кетди. Бундан бир ҳафта бурун Тошкентда кўзғолон кўтарилди. Полковник Осипов ўз вазифасини бажарди. Большевиклар Воинцев билан бирга яна ўн уч комиссарни... Ҳе-хе... ҳе...

Сардор (зўрға). Яшасин генерал!

Бошқалар (аранг). Ура!

Бейли. Жаноблар, базм давом этади. Ичкарига марҳамат.

Ҳамма кириб кетади.

Маллисон. Мен кетдим, полковник, ортиқ тоқат қолмади. Сизни вокзалда кутаман. Юзи қурсин бу мамлакатнинг!

Офицер (кириб). Жаноб полковник, икки ҳинд ротаси бири бири билан отишяпти.

Бейли. Отинг! Броновиклардан ўққа тутинг!

Офицер кетади. Назаров, Тўраҳонбой, кўзойнакли жаноб киришади.

Назаров. Ижозатми, сэр?

Бейли. Марҳамат. О.. қочқоқлар.

Назаров. Бозорни эрта олиб, ўзлариям жўнаб қоптилар-ку, сэр.

Бейли. Ҳазил... ҳазил, марҳамат, ҳозир генералга айтаман.

Қоғозларни кўтариб хонага кириб кетади.

Кўзойнакли жаноб. Юрагим тинчимаяпти, бу ердан ҳам жилайлик, афандилар.

Назаров. Осипов жаноблари шарофати билан большевиклар турмасидап қутулиб қочдик, ҳа, шукур қилинг, нима дедингиз, бой?

Тўраҳонбой. Нимасини айтасиз, Михаил Степанович!

Кўзойнакли жаноб. Бир ҳафтадан бери дашту саҳрода куйиб-пишиб қум кечамиз, шуям кун бўлдимиз?

Назаров. Иншоолло, Тошкентга яна қайтиб борамиз.

Кўзойнакли жаноб. Кўтарганим ўн чамадон бўлди, холос.

Тўраҳонбой. Сиз-ку кўтарибсиз. Меники ҳаммаси қолди. Уғлим — Ислом қаёқда экан?!

Сардор (*чиқиб*). Салом яхшилар, яна аскар, тўп-тўпхоналар келади. Маллисон, Тредуэлл жаноблари ҳозир... Янги режа, янги ҳужум, янги куч...

Назаров. Тредуэлл жаноблари шу ерда денг. Хайрият.

Кўзойнакли жаноб. Ҳақ гапми шу?

Сардор. Бун ҳозир генералнинг ўз оғизларидан эшитдим.

Тўраҳонбой. Ана ҳикмат! Ҳа, Анненково станциясида қизиллар ҳужуми нима бўлди?

Сардор. Тўхтатилди! Генерални хурсанд қиламиз десаларингиз, кўпроқ тратти сотиб олинглар, жаноблар!

Тўраҳонбой. Тратти нимаси?

Сардор. Ҳарбий миссия чиқарган беш юз сўмлик пул-қоғоз вексель. (*Кетади.*)

Назаров. Эшитдингизми? Яна аскар кепти. Большевикларни худо урди десангиз-чи.

Кўзойнакли жаноб. Ҳозирча бизни худо уриб турибди.

Назаров. Мунча тилингиз аччиқ.

Тўраҳонбой. Тили эмас, ҳақиқат аччиқ. Ҳақиқат.

Назаров. Гапирсам ишонмайсиз, иттифоқчиларимизни нима деб ўйладингиз. Булар бир сиқим босмачилармиди? Англия!

Кўзойнакли жаноб. Англия, қани ўша Англия, қани ўша генерал?

Ислом (*қаттиқ маст, ичкаридан чиқиб*). Англия, Англия! Қимни кутяпсиз, жаноблар! Ассалом, ота.

Тўра хонбой. Вааллайкум ассалом, бормисан болам?

Ислом. Хуш келибсизлар, марҳабо, қадамларингизга ҳасанот. Сизга генерал керак, Англия керак. Шундайми, ха-ха-ха!

Тўра хонбой (*ҳайрон*). Ислом, сенга нима бўлди, болам?

Ислом. Англия, Америка! Аскар келгани ёлгон! Панжоб полки тор-мор бўлди. Номидан бошқа ҳеч нарса қолмади. Кавказда ҳам иш пачава. Англия...

Полковник. Генерал жаноблари, генерал жаноблари.

Осипов (*кайфи тарақ, ичкаридан чиқиб*). Ўзи нима гап?

Ҳамма. Осипов?!

Осипов. Йўқ, адашдингиз, Наполеон!

Тўра хонбой. Бу ерда нима қилиб юрибсиз?

Осипов. Лондондами, Париждами, ўрдами-гўрдами яна бир учрашганимизда айтиб бераман. (*Кетади.*)

Ислом. Осипов бостирилди. Дутов янчилди. Москва йўли очилди. Закаспийдаги жаноблар қуёндек қочаптилар! Ха-ха-ха! Ҳайит тугади. Ха-ха-ха!

Тўра хонбой. Ё раббий, бўлмаса бизлар ҳам кетайлик.

Ислом. Қаёққа?!

Тўра хонбой. Бош оққан томонга! Большевиклардан, Темирдан алҳазар!

Ислом. Ота, кетмайсиз.

Тўра хонбой. Нега? Сен ҳам кетасан.

Бейли ичкаридан чиқади.

Ислом. Ота, биз аҳмоқмиз! Қани ваъда?! Қани аҳду паймон?! Нега қочасиз?!

Бейли. Сизни ҳам олиб кетамиз!

Ислом. Мен кетмайман! (*Тўп гумбурлайди.*) Ана, Фрунзе келяпти. Темир келяпти! Мен ўзим якка олишаман. Дадам кетар экан, уни шу ерда отиб ўлдираман!

Тўра хонбой. Ислом, ўғлим!

Ислом. Кетмайсиз. Шунча молу дунёлар кимларга қолади, э, дада?!

Тўра хонбой. Олтинларимиз банкларда. Ислом, отангман, мени қийнама!

Ислом. Кетмайман!

Бейли. Биз кетамиз!

И с л о м. Кетинг, қўрқоқлар!
Б е й л и. Қим бор, олинг?

Исломга яқинлашадилар.

И с л о м (*наган суғуриб*). Нар и тур! Биттанг яқин келма!
Шарт отаман! Мен... ўзим.. ўлганман! (*Ўзини отади.*)

Т ў р а х о н б о й. Ўғлим. (*Ўзини Исломнинг устига ташлаб
йиғлайди.*)

Б е й л и. Кечиринг, бой.

Тўп товуши. Тез чиқиб кетади.

Т ў р а х о н б о й. Ё олло, бу қандай бало? Дўзах дегани шу!

Кетма-кет тўп гумбурлайди. Уфқда олов чақнайди.

ЭПИЛОГ

Зар сочиб қуёш чиқади. Нур денгизида Л е н и н кўринади.

Л е н и н. Ҳа... Шарққа жар солинг... Бизнинг байроқларимиз бутун дунё мазлум халқларининг озодлик байроғидир, деб Шарққа жар солинг! Чунки сиз Шарқда оғир кишанларни парчалаб ташлаган, янги замон, янги ҳаёт бунёд қилаётган янги Шарқсиз! Ҳали ажойиб замонлар келади, авлодимиз қуёш нуридек қутлуғ, ёшларнинг муҳаббатидек тоза, тонг сингари оппоқ бир ҳаётни — коммунизм ҳаётини қурадилар. Сиз коммунизм қураётган янги Шарқсиз. Советлар Туркистони эса Шарқ учун машғал — Йўлчи Юлдуз!

П а р д а

1957

ИНҚИЛОБ ТОНГИ

(БУХОРО)

Уч пардали драма

ҚАТНАШУВЧИЛАР

Ленин Владимир Ильич.
Фрунзе Михаил Васильевич.
Ботир Тўраев — коммунист.
Фозил Хўжаев — миллионер ўғли, ёш бухоролик.
Колесов Фёдор — Туркистон Халқ Комиссарлари Советининг раиси.
Ёш қиз замондошларимиз.
Ёш йигит.
Акбарбой — Фозил Хўжанинг амакиси.
Ойхонбиби — Фозил Хўжанинг онаси.
Ойимжаҳон — Акбарбойнинг хотини, 20 ёшда, гўзал.
Шодия — Ойимжаҳоннинг синглиси, гоят гўзал, 17—18 ёшда.
Шокалон ота — камбағал деҳқон.
Нисо — қизи, 17—18 ёшда, қишлоқ гўзали.
Саид Олимхон — Бухоро амири.
Мирзо Урганжи — қушбеги.
Махсум — ёш бухоролик.
Довул юзбоши.
Қозикалон.
Насиба
Санам } — ҳарам қизлари.
Зебо }
Бош муфти.
Биринчи муфти.
Иккинчи муфти.
Жалол Мансур — жадидлар раҳбари, реакционер, заводчи бой.
Савлат бой — катта ер эгаси.
Осипов.
Бейли.
Чоржўй беги.
Биринчи фаррош.
Иккинчи фаррош.
Қизил аскарлар, сарбозлар, мирғазаблар, навкарлар,
додхоҳ, парвоначи, удайчи, жаллодлар, хос соқчинлар,
муллалар, деҳқонлар, косиблар.

БИРИНЧИ ПАРДА

Томоша залидаги чироқлар бирин-кетин сўнади. Проектор сахна олдида турган йигит-қизга тушади. Булар замондошларимиз. Жимлик.
Ниҳоят, йигит тилга киради:

Йигит. Биз сизларга ота-бобларимиз ҳақида ҳикоя қилмоқчимиз.

Қиз. Аяжонларимиз, бибижонларимиз ҳақида...

Йигит. Инқилобчилар ҳақида...

Қиз. Халқ бахти деб ўзларини ўтга-чўққа урганлар ҳақида...

Йигит. Халқ манфаати учун ўз манфаатидан воз кечишга қурб ва иродалари етганлар ҳақида.

Қиз. Софлик ва аҳдида қойимлик ҳақида.

Йигит. Шафқат, мурувват ва эътиқод ҳақида.

Қиз. Бидъат, хурфотга нафрат ҳақида...

Йигит. ...Фикру ўйлар ҳақида...

Қиз. Ишқ-муҳаббат ҳақида...

Йигит. Биз сизларга шундай бир инсон тўғрисида ҳикоя қилмоқчимизки, унинг исми шарифи...

Қоронғиликдан кимдир чиқиб келади. У навқирон. Эғнида Бухоро бе-қасамидан чакмон, ичида кўк мовутдан камзул, бошида афғоний сурмаранг шоҳи салла, шахдам юриб бориб, йигит билан қизнинг ўртасида тўхтади.

Қиз. Таржимаи ҳолингиз?

Фозил Хўжа. 1896 йилда Бухорода туғилганман, отам — миллионер савдогар, онам — камбағал деҳқон оиласидан, мактабни тугатдим, ўн бир ёшимда отам мени Москвага олиб кетди. Беш йил Москвада рус муаллимларидан сабоқ олдим. 1913 йилда жадидчилик ҳаракатига қўшилдим. 17-йилда яширин ёш бухороликлар партияси Марказий Комитетига қабул қилиндим.

Йигит. Бухоро, 1917 йил...

Қиз. У, ўшанда йигирма ёшда эди:

Йигит билан қиз ўтган кунларга жой бўшатиб бергандай қоронғиликка сингиб кетишади.

Фозил Хўжа (секин ва ўйчан). ...Бухоро...

Сукунатни бош муаззиннинг азони бузади... Қоронғиликда кўҳна шаҳарнинг тархи элас-элас кўринади. Шаҳар деворига қуёш ёруғи тушади... Қуёш нури катта минор чўққисиди мадраса ва мачитларнинг кўк гумбазларида ўйнайди. Фозил Хўжа уйғонаётган шаҳарнинг гала-ғовурига қулоқ солаётгандек бирмунча вақт жим туради.

Фозил Хўжа. Бухоро... мағрибдан машриққача, Чинмо-чиндан Қора қурумгача шуҳрати кетган ўн бир қопқали азим шаҳрим! Гоҳ обод бўлдинг, гоҳ вайрон, гоҳ йиқилдинг, гоҳ тик-ландинг. Гоҳо яшадинг, гоҳ кул бўлдинг... Устингдан от ўйнат-дилар Қайхисрав, Доро, Искандар, Қутайба, Чингиз сингари босқинчи жаҳонгирлар... Она бағрингдан оқ сут эмиб камол топдилар Широқ, Тўмарис, Спитамен, Муқанна, Торобий каби шерюраклар, Рудакий, Дақиқий сингари шоирлар, кимёгар, меъмор, муаррих, файласуф, мунажжим, муҳандислар. Бироқ икки юз эллик мадрасангда дунёвий илмларни қатоғон қилган тескаричи диндорлар, амирлар ўз манфаатларини кўзлаб хурофот, бидъатга зўр бердилар.

Сен мана энди жаҳон тараққиётидан орқада қолдинг...

Бухоро... ҳам гўзал, ҳам бефайзу футуҳ, исқирт шаҳрим... Бойлик... ғарра-шарра сарфлар, қашшоқлик, муҳтожлик... ким-хоб, кундал... жулдур чопон... Амирнинг мустабид усулидаги маҳкамаси... Бесавод, мазлум халқ... Машъум арк, обхона рег-хона... Жабру зулм, талон-тарож... Бухоройи шариф... Менинг Бухором...

Уйғонаётган шаҳарнинг шовқин-суронида тўсатдан бир аёлнинг аччиқ фар-ёди қулоққа чалинади. Қўлида дастаси бақам қамчи, эғнида кулуча шал-вор, белида тўппонча, Довул юзбоши ва Савлатбой кирадилар.

Савлатбой. Довул юзбоши, ҳайда бу ипринди-сипринди-ларни!

Довул бир қанча навкарлар ёрдамида қўлларига кишан урилган чол-кампир, эркак-аёл, қиз-жувонларни ҳайдаб киради.

Шокалон. Шафқат қилинг, гуноҳимиз нима? Нега урасиз?!

Довул юзбоши. Бас, бас ярамаслар!

Фозил Хўжа (олдинга чиқиб). Нима гап?

Савлатбой (ганиб). Э, Эшонжон, ўзларимилар, ассало-му алайкум, кўпдан бери камнамо эдилар... Бухоройи шарифга хуш келибдилар.

Фозил Хўжа. Булар кимлар?

Савлатбой. Сўраманг, таъбингиз хуфтон бўлади. Қишлоқилар... азизим.

Фозил Хўжа. Гуноҳлари?

Савлатбой. Солиқларни тўламай тархашлик қилиш-япти.

Шокалон. Бу қандай таадди?! Биздек фақиру бенаво-ларга мунча зулм қиласиз?! Хирож дедингиз, бердик, қўнар-га дедингиз, бердик. Ун ботмон ҳосилдан тўрт ботмони амир-га дедингиз, бердик. Абгор бўлиб, кунимиз гадойчиликка қол-ди-ку! Устингиздан жаноб олийларига арз қиламиз!

Довул юзбоши. Тилингни тий, аблаҳ! (*Қамчи со-лади.*)

Савлатбой. Нобакор чол! Нега қарзингни узмайсан?!

Шокалон. Узганман. Энди берадиган ҳеч нимамиз йўқ!

Фозил Хўжа. Хашак ёқиб ўтиргандан ўтин сўраяпсиз-ми, бой?..

Шокалон. Бойнинг ҳам қарзини узганман, тақсир!

Савлатбой. Ёлғон айтасан, имонсиз!

Фозил Хўжа. Қарзи қанча, бой?

Савлатбой. Юз танга... бу баджаҳл тожик на зиндон, на регхона, на жаллод пичогидан тап тортади-я! Тўлайсанми?!

Шокалон. Менда лоҳавла ҳам йўқ!..

Савлатбой. Узр, Эшонжон... Ҳайда, Довул юзбоши!

Қамчилар ишга тушади, аёллар уввос солишади, Нисо дод солиб ўзини Фозил Хўжанинг оёғига ташлайди.

Нисо. Додимга етинг, қутқаринг, тақсир! Балойингизни олай!..

Довул юзбоши. Қайт, қайт орқангга, пасткаш!

Ясовуллар Нисонинг сочидан тортиб судрашади.

Шокалон. Қизимга тегманг! Э-э худо, қизимни ўлдири-шади булар!

Қаердандир пайдо бўлган Ботир ўқдек отилиб кириб ўзини тўдага уради, у ясовуллар қўлидан Нисони олмоқчи бўлади.

Ботир. Қизга тегманг, қўл тортинг, аблаҳлар!

Ясовуллар Ботирни маҳкам туттишади.

Савлатбой. Ҳи-ҳи-ҳи... Ҳимоячи етиб келибдилар-да... Хипча қизга ишқим тушган дегин. Биласанмики, шариатда ишқ-ўйнаш — ҳаром! Мулойим супургидек бел боғлаб турадиган ҳалол, дўлвор йигит эдинг, кўриб турибман, айнибсан, сен гадойга хоннинг қизи тегаман деб қирқ кокилини санаб, сепини ортиб турибди... Югур... Лекин бу қизга ёндашма! Бўлмаса ўттиз икки тишингни бўғзингга юбораман!

Ботир. Тирик товонлар! Моли мардумхўрлар!

Фозил Хўжа. Бу манглайи шўр қизга раҳмингиз келсин, бой, мана, қариянинг қарзи, олинг! *(Пул чўзади.)*

Савлатбой. Ўзингизни койитманг, Эшонжон... Улса битта ошхўр, жомадароз кам-да! Ҳай, сизники табаррук... Ҳурма-тингиз учун. *(Пулни олиб хинжирга уради.)* Довулбек, қарияни озод қилинг!

Фозил Хўжа. Қизни ҳам.

Савлатбой. Й-ў-қ. Эшонжон, унга бир қаранг-а... Йиғлаши ҳам чиройли-я... Шахло кўзлар... Қадди-қомати, бай-бай. Наҳотки Амир шундай қизнинг васлига етмаса.

Нисо *(аёллар орасидан яна отилиб чиқмоқчи бўлади)*. Отажон, қутқаринг мени, отажон!

Шокалон. Қизим!

Ботир. Қизни қўйворинг!

Савлатбой. Бу пари сенинг тенгинг эмас. Бу жаноби олийларига беғараз пешкаш бўлади. Йўқол!

Шокалон. Худонинг газабига дучор бўл!

Савлатбой. Озод бўлдинг, Фозил Хўжага қуллуқ қил, обхонада ириб-чириб кетардинг, дўзахи! Ҳайда буларни! *(Фозил Хўжага меҳру ишонч кўрсатган бўлиб.)* Сизга, муҳтарам Фозил Хўжа, бир жўяли маслаҳатим бор: бу ишларга аралашманг. Ҳа... бу шариат ургурлар, амир салтанатидан норози кишилар! Ҳайданг, Довул юзбоши!

Довул юзбоши. Даҳвоши, ҳайда!

Яна бошларда қамчилар ўйнайди. Ясовуллар деҳқонларни ҳайдаб кетишади. Саҳнада Фозил Хўжа, Шокалон ва Ботир, орқа томонда ясовулларнинг ҳайқириқлари, қамчиларнинг шилтилаши, аёлларнинг йиғи-сигиси эшитилиб, аста-секин тинади... Ботир юзини кафтларига бошиб ерда ётади. Қария бошини элаб унинг ёнига боради.

Фозил Хўжа. Отахон, на чора, оғир бўлинг, тақдирга тан беринг.

Шокалон. Оғир тошни сув оқизмас, оғирмиз, ўғлим. Тақдир! Одам боласининг ич-ташини кемириб ташлаган бундай тақдирга ўт тушсин! Яна ёлғиз қолдим... бенаво, бенаво... кексалик — кўприк, қанча оғирлик бўлса кўтаради...

Ботир (*секин*). Мен сизни ташлаб қўймайман, ота!..

Шокалон Балли, ўғлим... (*Фозил Хўжага*.) Тақдирга тан бер дединг-а... Мана бу деҳқон йигитга қара, бунинг ичи қон йиғляпти, қон. Буни Нисосидан жудо қилишди! Жудоликка бардош қилсинми. (*Ботирга*.) Тур, сабр-бардош қил, ўғлим. Бутун қишлоқда биттаю битта хат-саводли йигитсан... Бирор иложи топилар... (*Фозил Хўжага*.) Хўш, аҳволимиз томоша-бопми?

Фозил Хўжа. Йўқ, отагним, биз томошабин эмасмиз...

Шокалон (*Ботирга*). Тур, бошингни кўтар, ўғлим, мард бўл!

Ботир. Тобу тоқатим қолмади!

Шокалон. Бир томчи қонинг қолгунча ишқингни ҳимоя қил!

Ботир (*ғазабини ютиб, бўғиқ бир овоз билан*). Энди икки қўлим амир ёқасида! Е йиқаман, ё йиқиламан!

Фозил Хўжа. Ўзингни босинг, Ботир. Элга барча ёмонлик, бадхоҳликни Амир Олимхон эмас, унинг беклари, амалдорлари, нодон муллалар қилишади. Амир бу ишлардан беҳабар. Мен сизга яна бир гапни айтай. Амир биз, жадидлар томонида, миллатнинг тараққиёти йўлидаги курашларимизга Амир мададкор. Амир ҳуррият, маршрутят ҳақида бугун-эрта фармони олий чиқаришга ваъда берган...

Ботир. Фармон?! Амир ҳуррият беради?! Сиз шунга ишонасизми?

Фозил Хўжа. Ишонаман.

Ботир (*беихтиёр қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборади*). Озодлик?! Ҳуррият! Бу — сафсатавозлар сўзи. Бу узоқдаги совуқ юлдуз. Бунга сиз, жадидлар ишонасиз, аммо Бухоронинг жафокаш халқи асло ишонмайди, Фозил Хўжа!

Шокалон. Э, ўғлим, унақанги пахтавон ваъдаларга ишонаверма. Ҳа, мен сени энди танидим, Фозил Хўжа, сенинг отанг амирнинг дўсти, албатта, қандай қилиб ҳам амирга ишонмайсан? Отангнинг яхдонларидаги жарақ-жарақ олтинлар бизнинг қонимиз... Отанг савдо қилган қорақўл терилари — бизнинг териларимиз! Хўш, амакинг-чи? Халқ молини еган халқумидан тутилади.

Ке, қўй, ўғлим, ничоқ ўз сопини кесмайди. Сен ҳам ўшаларнинг биттасинсан-да? Туядан нега бўйнинг эгри деб сўрасалар, «қаерим тўғри?» деган экан... Ҳа.. Биз ўт билан сувмиз... Ҳеч қачон келишолмаймиз. Ҳеч қачон... (*Кўзларида омонсиз қаҳру ғазаб*.) Чаппа дунё! Бу жафокаш Бухоронинг оҳу фарёди қачон тугайди?! Ахир, бечора деҳқонга мунча азоб берасан?! Йил бўйи

ишлаб топган нонимизни тортиб олсалар, қиз-аёлларимизни аямай хўрласалар... *(Кўкка тикилиб)* жавоб бер, худо!

Чироқ ўчиб ёнганида Акбарбойнинг ички-ташқарилик ҳовлиси намоён бўлади. Нақшинкор уйлар, гулдор айвон, орқа томонда шинам боғ. Энди йигирмага тўлган лобар жувон Ойимжаҳон эгнида ёқа ва этакларига зар жияклар тutilган хонатлас кўйлак, бошида қимматбаҳо тошлар билан безатилган пешанабанд, зебу зийнатга фарқ ҳолда гўзал Шодияни қучиб, сочларидан силаб ўтиради.

Ойимжаҳон. Синглим бечора... Ишқ-муҳаббат ёмон дард, бошимдан ўтган. Уҳ-ҳў... не-не кунларни кўрмадим. «Айт» деганда «ялт» этиб турадиган, йўлбарсдек гуркираган йигит эди Беғижон. Ҳа, унақаси яна дунёга келмайди. Мирзо Урганжи бошига етди, мени деб зиндонда жон берди. Мана, пировардида шох-пўстлоқлари тўкилиб адои тамом бўлган отам тенги бойга илонга ром бўлган чумчуқдек ром бўлдим-қолдим. Илоҳим, сенинг бахтинг очилсин, синглим.

Шарпа.

Шодия. Вой ўлай, ўша! *(Чопиб нариги уйга кириб кетади.)*

Ойимжаҳон. Вой-вой, қуш бўлиб учади-я.

Эшикни очади, Фозил Хўжа киради.

Фозил Хўжа. Ассалому алайкум, янга пошша! Соғ-омон юрибсизми?

Ойимжаҳон. Келинг, келинг, Эшонжон, хуш кўрдик. Ойбиби саломатмилар?

Фозил Хўжа. Ойбиби салом йўллади.

Ойимжаҳон. Саломат бўлсинлар!

Фозил Хўжа. Амаким йўқлатган эканлар.

Ойимжаҳон. Эрондан карвон келиб қолибди. Бир оз кутар экансиз. Қани, юқорига ўтинг.

Фозил Хўжа. Раҳмат, янга пошша.

Ойимжаҳон. Сиз баҳузур ўтиринг. Мен чой олиб чиқай. *(Кириб кетади.)*

Фозил Хўжанинг якка ўзи. Устида ҳарир кўйлак, Бухоро кундалларидан қирғоқларига олтин уқа тutilган нимча, зар тикилган ипак рўмолини қимтинибгина боғлаган Шодия киради. Фозил Хўжа ирғиб ўрнидан туради, иккови бир-бирининг кўзига тикилганларича тек қолишади, лирик ҳолат. Саҳнага йигит билан қиз киради. Йигит Фозил Хўжанинг, қиз эса, Шодиянинг ёнига бориб турадилар. Йигит-қиз бу икки ошиқнинг ички дарди — монологини бизга изҳор қиладилар.

Йигит. Гул-гул очилибди. Ҳар кўрганда юрагим шиф этади.

Қиз. Хўб, барно йигит. Бунга ёр бўлиш ҳар қандай қиз учун тансиқ бахт.

Йигит. Мен севаман.

Қиз. Мен севаман, бу чироқ. Парвонаси — мен!

Йигит. Лаблари мисоли ғунча...

Қиз. Нафаси тонг елидек сарин, ҳаётбахш...

Йигит. Булоқдек тиниқ фаттон кўзлари... Ҳар битта кип-ригини яккадан экиб катта қилгандек...

Қиз. Кўзларида ақлу идрок барқ уради. Ҳаётим, умидим, имним шунинг ўзи...

Йигит. Комилан гўзал, табиат латофатининг такомилли бу... Ҳай-ҳай, қуёшнинг ингичка тиглари олтин ипакларга ўхшаб юз-қўлларидан ўпиб турибди.

Қиз. Кошки эди бахтим унинг бахтига эгизак бўлса...

Йигит (*шеър ўқийди*). Жонон сен эсанг, нажот, ҳайҳот!
Ошиқ мен эсам, ҳаёт, ҳайҳот!

Иккови ҳам ҳушига келиб.

Шодия (*ярим пинҳон товуш билан*). Ассалом.

Фозил Хўжа. Ваалайкум ассалом.

Йигит-қиз, булар бир-биридан узоқлашади.

Фозил Хўжа. Сизга бир-икки оғиз яширин сўзим бор эди.
Шодия (*очиқ чеҳра, хиёл табассум билан*).

Дўст сўзи нимаики бўлса шакар эрур.

Дўст муждаси руҳпарвар эрур.

Фозил Хўжа. Шайх Саъдий тили билан дуруст айтдингиз. (*Яна ўртага жимлик чўкади.*) Нега ғамгинсиз, Шодия!

Шодия. Менми?.. Сизга шундай туюлгандир. (*Яна жимлик.*) Мен нимагаям хурсанд бўлай, ёлғиз опамнинг шафқати билан...

Фозил Хўжа. Амаким сизга ота ўрнида ота, сизни ўз қизидан зиёда кўрадилар...

Шодия. Қайдам... Тоғ ёғоч маданг бўлмас, бегона даданг бўлмас. (*Кулишади, яна жимлик.*) Эмиш сиз Амирнинг муқобили.

Фозил Хўжа. Й-ў-ғ-е, унчалик эмас. Нега энди бу ҳақда гап очиб қолдингиз?

Шодия. Қўрқаман...
Фозил Хўжа. Нимадан?
Шодия (*чуқур нафас олиб*). Ёш бошингизнинг ташвиши-
ни тортаман.
Фозил Хўжа (*ўрнидан туради, унга қўлини чўзиб*). Шо-
дия...

Ойимжаҳон киради.

Ойимжаҳон. Бой ота! Шодия, ичкарига кир!
Шодия. Хўп... Мен кирай... жонингиз эсон бўлсин.

Ойимжаҳон чиқади.

Фозил Хўжа. Шошманг, пича туринг, гаплашиб олиши-
миз керак. Ўтиниб сўрайман... Жудаям зарур...

Шодия. Яхши, яхши... фақат ҳозир мени тутманг, қўйво-
ринг. Бу ерда ҳали замон амакингиз...

Шодия тездан ўзини ичкарига олади. Иккинчи эшикдан Акбарбой усти-
дан банорас чопон, бошида салла, кўкрагида соат, бармоқларида бриллиант
кўзли узуклар, савлат тўкиб, оғир босиб киради. Фозил Хўжа таъзим қилади.

Фозил Хўжа. Ассалому алайкум, амакижон.
Акбарбой. Ваалайкум салом, келдингизми, жиян.
Фозил Хўжа. Йўқлатибмидингиз, амаки?..
Акбарбой. Шундоқ, қани ўтиринг, ҳой, ким бор?
Ойимжаҳон. Ассалом. (*Тез бориб эрининг салла-чопони-
ни олади.*)

Акбарбой унга қутича узатади.

Ойимжаҳон. Бу нима?
Акбарбой. Очиб кўринг.
Ойимжаҳон (*очиб кўриб*). Ўргилай сиздан, баҳоси йўқ
ҳазина-ку!

Акбарбой. Фарангники... Тақиб кўринг-чи, ҳай-ҳай, жуда-
ям ярашди.

Фозил Хўжа. Муборак бўлсин, янга пошша.

Акбарбой. Ҳазина ўзингизсиз. Қариганимизда топган дав-
латимиз — шу киши бўладилар-да, жиян... (*Узоқ тикилиб.*) Зе-
рикмадингизми?

Ойимжаҳон. Нега зерикмас эканман? Келмай қолдингиз...
Нима бало, Амирнинг айшу нўшига шерикмисиз?..

А к б а р б о й (*ярим ҳазил, ярим чин*). Қариб қолдик, бўй-нимиз ҳам тошбақанинг бўйини. Яна ҳам сиз турасиз-да, биз билан. Ҳа, овқатга уринмайсизми, жиян кептилар.

О й и м ж а ҳ о н. Ҳозир-да... (*Кириб кетади.*)

А к б а р б о й. Қани, қани, ўтиринг, жиян. (*Пар ёстиқни бағрига босиб.*) Жудаям катта гап бор, жиян.

Ф о з и л Х ў ж а. Қулоғим сизда...

А к б а р б о й. Гап мундоқ... Хўш, мен жаноби олийларининг ҳузурларида бўлдим. Хунук бир гап эшитдим, жиян.

Ф о з и л Х ў ж а. Ҳай!..

А к б а р б о й. Амир сиздан норози, жиян... У, кулиб туриб жонимни олди. Нажобатли бой, жиянингиз менга қарши жанг эълон қилмоқчи эмиш, батрак-чатрак, мешкопчилардан бирини Бухоро тахтига миндирмоқчи эмиш... Шу-шу худ-бехуд бўлиб юрибман. Ўзи нима гап, жиян.

Ф о з и л Х ў ж а. Мен нима ҳам дейман... Миллат дардидан бўлак дардим йўқ...

А к б а р б о й. Бу баландпарвоз гап.

Ф о з и л Х ў ж а. Бошқа сўз топмасам нима қилай. Миллат ўқисин, илм-маърифат эгаси бўлсин. Бошидан зулм-зулмат арисин, дейман.

А к б а р б о й. Шундоқ... шундоқ... ўша сен деган миллатга мен ҳам кираманми?

Ф о з и л Х ў ж а. Кирасиз.

А к б а р б о й. Яхши гап... Ҳа, Мирзо Урганжи қушбеги, қозикалон, шайхулислом, миршаб, додхоҳ... Улар-чи? Кирадиларми?

Ф о з и л Х ў ж а. Афсуски шундай...

А к б а р б о й. Ҳа-ҳа... Афсуски... шундоқ. Хўп, қани айт-чи, Амир нима бўлади? Воллоҳу аълам ўша, сиз дардида ёниб-куйган миллатга Амир ҳам кирса керак.

Ф о з и л Х ў ж а. Киради.

А к б а р б о й. Баракалла, шунақайкан, нега ота йўлига кўндаланг бўласен? Бу тентаклик эмасми?

Ф о з и л Х ў ж а. Такрор айтаман: ёш бухороликлар Амирга қарши эмас. Биз, халқни жабр-зулм, талон-тарож, бидъат-хуррофотдан қутқазмоқ керак, деймиз.

А к б а р б о й. Халқ бу — бир пода, қаёққа етакласанг, ўшаққа кетаверади.

Ф о з и л Х ў ж а. Тўғри эмас! Дунёдаги жамики ноз-неъмат, жамики яхши нарсалар халқ меҳнати билан... Буни ўзингиз ҳам яхши биласиз, амаки! Халққа илм-маърифат бериш керак. Ана ўшанда халқ мўъжизалар кўрсатади! Биз истаймизки, Бухоро обод бўлсин. Биз истаймизки, Амир мактаб-

мадрасаларда дунёвий илмларни ўқитишга қаршилик кўрсатмасин. Аксинча, кенг йўл берсин. Уламолар сиртмоғидан ёш бухороликларни озод қилсин. Овруполиклар тили билан айтганда, демократия тарафдоримиз.

А к б а р б о й. Қўнглингиз яна нималарни тилайди... Жиян!

Ф о з и л Х ў ж а. Амир олдига қўйган талабларимиз ана шулар!

А к б а р б о й. Бу айтганларинг ҳаммаси шариатга хилоф! Сизларга бахт ёр бўлди-ю, оқ подшоҳ ағдарилди. Русияда вақтли ҳукумат барпо этилди... Бу ёғи нима бўлади — ҳали кўрамиз. Қимнинг фарзандисиз, сал танангизга ўйлаб кўрсангизчи. Отангиз Амирнинг яқин дўсти бўлган. Бунинг унутдингизми? Сиз авлод-аждодимизга иснод келтиряпсиз.

Ф о з и л Х ў ж а. Бу ғалат фикр, ундай эмас.

А к б а р б о й. Ҳа... шундоқ... Уламо дарғазаб, фурсат борида бу нопок йўлдан қайтинг. Бўлмаса нобуд бўласиз, киришдан илгари чиқишни ўйланг.

Ф о з и л Х ў ж а. Менга нопок йўлдан қайт, дедингиз. Демак, қатлу ғарот авж олиб, юрт-элни таласалар, ўлдирсалар, зўравонлик қилсалару, шуларнинг ҳаммасини бир четда томоша қилиб туришни поклик деб биласизми, амаки?

А к б а р б о й. Э, бу ҳаммаси сафсата! Ҳар бир нарса худодан... Арслоннинг насибаси кийик... Ўзингизга бир қаранг, ташвиш тортиб, рангингиз айниган, кўзларингиз ич-ичига ботган, беш кунлик дунёда кайфу сафо суринг. Бадавлат, навқирон йигитсиз. Бухоро маҳпораларидан бирини, иккисини, учини, тўртини хотин қилиб олинг. Хандон-хушон умр кўринг. Ҳа, сизга яна шунини айтайки, Амирнинг муруввати жўш уриб, сизни ўзига яқин тутмоқчи?

Ф о з и л Х ў ж а. Мен сотиладиган қул эмасман, амакижон.

А к б а р б о й. Жим бўлинг. Мени ҳақорат қиляпсиз. Биздан аллақачон кўплар юз ўгиришди. Менинг душманларим бош кўтариб қолишди. Мирзо Урганжи баджаҳл қонхўр. У менинг душманам. Пошшо ойингизга бу золим мендан илгари совчи қўйган экан, нияти ёмон. Мендан эски қасосини олмоқчи. Адоват даҳшатли бўлади. Урганжи азроилнинг ўзи. *(Бирдан сандиқларнинг оғзини очиб ташлайди.)* Мана, мана бу олтинлар, ёмбилар, жавоҳиру марваридлар — булар ҳаммаси сизга отангиздан мерос. Мен сиз учун сақладим. Мана энди балоғатга етдингиз, олинг буларни. Ҳаммаси сизники. Биламан. Шодия жону дилингиз, Бухорода катта тўй қиламиз. Бутун аҳли Бухорога ош тортамыз. Фақат сиз аркка боринг, Амир ҳазратларига тавба қилинг. Агар шундай қилмасангиз, ҳамма катта магазинлар, ҳинд саройи, пахта заводлари куйиб, қул бўлади.

Бойсун, Кармана, Қорақўлдаги беҳисоб қўйлар, йилқилар кимга қолади? Алай-балай десангиз хароб бўламиз. Мен қаридим. Хастаман, онангиз бемор, кексайди, раҳмингиз келсин бизга. Борди-ю, Амир сизни зиндонга ташласа, биз бу шармандаликка тоқат қилолмаймиз. Жиян, сизга қаттиқ гапирган бўлсам, маъзур тутинг. Менга ҳам осон эмас, оромим йўқ, кечаю кундуз жойнамоз устида худодан сизга инсоф тилайман. Боринг, Амирга тавба қилинг.

Фозил Хўжа (*бир оз жимликдан сўнг*). Яхши... Мен арка, Амир ҳузурига бораман.

Акбарбой. Баракалла, жиян... Сира ҳам кам бўлманг. Ўзим ҳам шундоқ бўлади деб ўйлаган эдим.. Илоҳо отангизнинг арвоҳи мадад қилсин. Эшонжон! (*Кўз ёшларини артади.*)

Чироқ ўчади.

1917 йил. Март ойи. Амирнинг саломхонасида тантана маросими. Нақшинкор эшик устида Амир байроғи тикилган. Мирзо Урганжи қушбеги, қозикалон, тўпчи боши, Иноқ, парвоначи, полковник Бейли ва бошқа турли мансабдаги амалдорлар тўпланишган. Фозил Хўжа, Жалолiddин, Мансур, Акбарбой ясанган ҳолда оёқ устида саф тортишган. Ҳамманинг эътибори Фозил Хўжада. Хос навқарлар шайиндек қотиб туришибди.

Фозил Хўжа. Машварат аҳлига яна бир бор маълум қиладурманки, бизга давлат ва ҳукмдорлик керак эмас. Жаноби олий ҳамда беклар ҳузурига халқ вакиллари бўлсин. Маъмурият яхши йўлга қўйилсин, ҳамда уларнинг устларидан халқ вакиллари тафтиш этиб турсинлар. Солиқларнинг шарият буюрганларидан бошқалари, чунончи, аминана бекор қилинсин. Мактаб ва матбуот ҳурлиги берилсин. Мутаассиб ва эскилик тарафдори бўлган амалдорлардан баъзи бирлари мансабларидан туширилсин. Ёш бухороликларнинг илтимоси шулардан иборат. (*Жимлик.*)

Амир. Жалолiddин Мансур, сизнинг мулоҳазангиз?

Жалол Мансур. Давлатпаноҳ! Фозил Хўжа билан шу масалада ўртамизда мусоама — ихтилоф бор. Бизга янги идора усули керак эмас. Амиримиз арзимизни даражан қабулга олиб, савдо — тижорат ишлари ривожига имкон берсалар, янги усулдаги мактабларни очишга, газета ва мужаллалар ўқишимизга йўл қўйсалар — бизга шунинг ўзи бас. Фозил Хўжа билан бизнинг ўртамизда ўтаётган катта мунозарага бериладиган қимматнинг марказий хислати ҳам шундадир, Амирим! Игна билан битадиган ишга жуволдизни ишлатиш ақлдан эмас.

Амир. Ҳай, қози Бурҳониддин, сизнинг фатвойингиз?

Қозикалон. Соҳиби шамшир оламгир Амиримиз ислом дунёсида турк халифаларидан кейин иккинчи ҳукмдордирлар. Худо ўз каломида «Ассолотин зиллоллоҳи филарз», яъни, «подшолар худонинг ердаги сояларидир», деган. Бухоройи шарифда аҳкоми шариатдан бошқа бирор қонун бўлмаган ва бундан кейин ҳам бўлмагай, иншоолло! Аминона шариатга мувофиқдир, подшолик бозорларининг ижара ҳақидир. Бунн йўқотишга мен рози бўлмайман. Сиз, Фозил Хўжа, ёшсиз, шариат пешволарини, дину ислом ҳомийларини жоҳил, нодон дедингиз. Дарбор аҳлининг айшу нўшн ва исрофотидан гапирдингиз...

Амир. Қозикалон Бурҳониддин, сўзингизни бўламен, Фозил Хўжа жаҳолат ҳайкали деб, нодон муллолар ҳақида гапирди. Мадраса тупроғини ялаб етишган забардаст муллоларни бу зот ҳам ҳурмат қилади, албатта.

А к б а р б о й. Шундай, жаноби олийлари.

Амир. Фозил Хўжадек зукко, ўрусдан таълим олган йиғитларимиз қани энди, юзлаб бўлса, давлатимиз бундан ҳам зиёда равноқ топура эди.

А к б а р б о й (Фозил Хўжага). Қуллуқ қил. Амиримизнинг умр-давлатлари зиёда бўлғай.

Амир. Бизга ёш маърифат соҳиблари керак. Бас, шундай экан, биз Фозил Хўжанинг қўйган талабларини маалмамнунат қабул этдук. Биз билзод миллатимизнинг тараққиёти, равноқи йўлида иш қилишга қарор бериб, фармон чиқардик. Ана шу фармонимизни эълон қилиш мақсадида сиз, муҳтарам зотларни аркка таклиф қилдук. Биз идорайн маршрутнятга тарафдормиз. Мирзо Урганжи, фармон ўқилсин.

Урганжи фармонни ўқийди. Ешлар кўтаринки руҳ, жон қулоғи билан тинглашади, амалдорлар, уламолар қаҳру ғазабларини ютиб жим туради.

«Фармони ҳумоюн олий. Садоқатли фуқароларимизнинг бахт-саодатлари йўлинда ҳаракатда бўлганимиз ҳолда биз халқ тилагига мувофиқ сайлов асосида бутун маҳкамаларимизни яхшилашга ҳамда бутун хиёнат ва нотўғриликларни йўқ қилишга киришмоқ учун қарор қилдук. Бугундан эътиборан давлат хазинаси таъсис қилишни ҳамда давлат аҳтиёжлари учун даромад ва харажатни аниқ ҳисоблаб, хонлигимизнинг буҳжотини белгилашни зарур топамиз. Бухоро давлатининг саодати ва ободлиги йўлинда бизнинг бошлаган ҳамма ишларимизни ва фармонларимизни бизнинг садоқатли фуқароларимизнинг ҳаммаси ўз вақтида аниқ билиб туришлари учун пойтах-

тимизда босмахона барпо этишга амир бердик. Пойтахтимизда яшаган фуқароларимизнинг бахт-саодатини кўзлаб, халқимизга ўзларни ҳурмат қилган зодагон, ақл-аввал кишилардан шўро сайлаш ҳуқуқини беришни лозим кўрдик. Бу зотлар пойтахтимизнинг ободонлиги йўлида иш кўрадилар. Халқимизнинг роҳат, фароғат учун эҳтиёжи даражасинда келгусида бутун кучимизни сарф қилурмиз. Ушбу олий Фармон шарафига зиндонларда ётган маҳбусларни озод қилишга амр берамиз.

Бухоро Амири Саид Олимхон, муҳрим босдим» Жумодил сонийнинг 28 ида, жума кун, 1335 йил санаи ҳижрий.»

Ҳ а м м а (*зўр ҳаяжон ичида*). Муборак, муборак.
А к б а р б о й. Фармони ҳумоюн муборак бўлсин, жиян.
Ф о з и л Х ў ж а. Ўзингизга муборак бўлсин, амакижон!
А м и р. Ҳозир унга бир нусхадан фармони олий берилсин.
Ж а л о л М а н с у р. Амиралмуслимин, жаноби олийларига фармони ҳумоюн муборак!

А к б а р б о й. Илоҳо, Амиримизнинг шон-шавкати бундан ҳам зиёда бўлғай.

Ҳ а м м а. Омин!

А м и р. Хўш, Фозил Хўжа, кўнглингизни тўлдира олдикми?

А к б а р б о й. Жаноби олий эҳсонларига жияним Фозил Хўжанинг боши кўкка етди.

Ф о з и л Х ў ж а. Агар маслагиде собит, аҳдида қойим Амиримизнинг бу фармони олийлари амалга оширилса, Бухоройи шариф обод бўлур.

У р г а н ж и. Бу билан Бухоройи шариф ҳали обод эмас, демоқчимилар?

А к б а р б о й (*чўчиб тушади*). Амири олийшон, бу ҳали ёш, гапга ҳам унча чечан эмас. Лекин сўзлари самимий, тахтингиз пойига йиқилишга ҳам тайёр.

Ф о з и л Х ў ж а. Жаноби олийлари, кетишга ижозат бўлса, бу муборак фармони олийни халққа етказиш, намойиш ўтказиш чорасини кўрсак...

А м и р (*хушёр тортиб*). Намойиш? Шундайми? Қушбеги, бу ҳақда сизнинг мулоҳазангиз?

У р г а н ж и. Намойиш. Ахир қора халқ намойишни билади-ми? Бугунги тантана кифоя. Амирим, мен буни маъқул кўрмаймен.

А м и р. Қозикалон нима дейдилар?

Қ о з и к а л о н. Намойиш шариятда қатагон, ҳаром, шайтонат. Мусулмонларни мачитдан, намоздан қўяди.

А м и р. Шундоқ. Яна Фозил Хўжа танасига ўйлаб кўрсин. Бухоро ёшлари ҳеч қачон Бухорога футур етказмайди. Марҳум дўстим шариат ҳомийсининг ўғли — тож-тахтимизга сидқидилдан хизмат қилса керак, деб умид қиламиз.

Қ о з и к а л о н. Омин!

А к б а р б о й. Омин!

А м и р. Фозил Хўжа, сизга энди рухсат.

Ф о з и л Х ў ж а ярим таъзим қилиб чиқиб кетади.

Жалолиддин Мансур, сизга ҳам рухсат.

Ж а л о л М а н с у р Амирнинг оёғига йиқилиб аста чиқиб кетади.

Акбарбой!

А к б а р б о й (*ранги қути ўчиб*). Лаббай, Амирим.

А м и р (*салмоқланиб*). Сизга ҳам рухсат, лекин жиянингизнинг боши бошингизга бало бўлади, бой.

А к б а р б о й. Олампаноҳ, табаррук сўзларингизнинг мағзини чақишга ожиз қолдим.

А м и р. Кишининг кексайган сари фаҳм-фаросати зўраяди.

А к б а р б о й. Ҳашматмаоб Амирим, нимани кўзда тутадилар?

А м и р. Сиз сўзимни бир бор эшитдингиз: жиянингизнинг боши бошингизга бало бўлади. Демак, балони... Боринг.

А к б а р б о й. Лекин, давлатпаноҳ...

А м и р. Боринг, яхшилаб ўйланг.

А к б а р б о й (*узоқ жимликдан сўнг*). Энди мағзини чақдим, амрингизни бажараман, аъло ҳазрат...

А м и р. Боринг, биз сизнинг фойдангизни кўзляяпмиз.

А к б а р б о й Амирни зиярат қилиб тез чиқиб кетади.

Хўш, бош муфти, сизнинг мулоҳазангиз?

Б о ш м у ф т и. Ҳашматмаоб Амиримизнинг кеча-кундуз дуойи жонларини қилурмиз.

А м и р. Қозикалон?

Қ о з и к а л о н. Биз энди сиёсатдан беҳабар кишилармиз, ақлимиз етмай қолди.

А м и р. Ахир биз сиздан бемаслаҳат давлат ишларини юр-гизмаймиз-ку, гапиринг.

Қ о з и к а л о н. Энди бизнинг вазифамиз билзот Амиримиз-нинг амру фармонларига шикасталик билан қойим турмоқлик. У нопокларни ер юзидан йўқ этиб, Амиримизнинг қуввати бозу-сини, шавкату аморатини душманларга...

А м и р. Узун суврани қўйинг, нима қил дейсиз, ахир?

Қ о з и к а л о н. Жаҳонпаноҳ, ҳар маслаҳатики хоҳиш қила-дилар, суратпазир ва яхши маслаҳатдур...

А м и р (жаҳли чиқиб). Эҳ, сиз гапиринг, бош муфти, Фо-зил Хўжа ҳақида...

Б о ш м у ф т и. Қаромати авлиё ҳақ, Фозил Хўжанинг дий-дори номуборакига кўзим тушгач, имоним қирқ газ нарига сап-чиб кетган эди-ю, пирим Баҳоваддин мадад қилиб, сақлаб қол-дилар.

А м и р. Сиз беғамсиз, ахта отдек қорин солиб юраверасиз. Бугун-эрта ўша Фозил Хўжа қорнингизни ёрмоқчи...

Қ о з и к а л о н. Э воллоҳ: у падарлаънатини бизга беринг, Амирим, пиширилган балиқдай жим қиламиз-қўямиз.

А м и р. Маслаҳатни ўзингиз топинг... Менинг рухсатимсиз бирор ишга қўл урманг. Сизларга жавоб.

Қ о з и к а л о н, бош муфти чиқадилар.

А м и р. Мана, ўзимиз қолдик. Фозил Хўжа ҳақида фикрин-гиз қалай?

Б е й л и. У йигит жуда ҳам зийрак, тадбиркор.

А м и р. У, фармоннинг шунчаки бир қоғоз эканини сезиб, унга ишонмади.

Б е й л и. Сиз ҳам жудаям ҳақ эмассиз, Амирим. Ҳали-ҳозир унинг сизга эътиқоди йўқолмаган. Ҳа, ҳали-ҳозир.

А м и р. Бўлмаса унга намойиш нега керак бўлиб қолди?

Б е й л и. Ёш бухороликлар теварагига халқни тўплашни кўзда тутган бўлса керак.

А м и р. Ана, кўрдингизми, кейин бу намойиш исёнга, инқи-лобга айланади.

Б е й л и. Йўқ. Бу тинчгина ўтадиган намойиш бўлади. Ҳали-ҳозир Фозил Хўжанинг шундан бўлак мақсади бўлмаса керак дейман. Ҳали-ҳозир.

А м и р. Бунга ишончингиз комилми?

Б е й л и. Унинг барча шерикларини йўқ қиласиз.

А м и р. Пайсалга солмай жадал ҳаракат қилиш керак.

Б е й л и. Гапингиз тўғри, аъло ҳазрат. Бироқ менинг

маслаҳатим шуки, иложи борича ҳушёрлик билан иш кўринг.

Амир. Таклифингиз нима?

Бейли. Тинчлик билан ўтадиган намоишга инқилобий тус бериш керак.

Амир. Нима? Фаҳмига бормадим.

Бейли. Осонгина бўладиган иш, жаноби олийлари. Ғав-ғо чиқариш керак, муллаларни намоишчилар устига...

Амир. Сиз авлиёсиз, Бейли.

Бейли. Ана шунда сизга намоиш ташкилотчиларини кал-таклаш учун яхши баҳона топилади.

Амир. Жуда соз. Элдан бурун Фозил Хўжани...

Бейли. Бу масалада яна ҳам нозик иш тутиш керак бўлади. Бу йигитчанинг довуғи кетган. Уни усталик билан гум қилиш маъқул. Сиз унинг амакиси Акбарбойни қўрқитиб, жуда тўғри иш қилдингиз. Фозил Хўжага қаттиқ руҳий зарба бериб, унинг иродасини емириш лозим. Унинг қалбига яқин бўлган бирон кишидан бошласак бўлади.

Урганжи. Амирим, ижозат бўлса, фикримни баён қилсам.

Амир. Гапиринг.

Урганжи. Акбарбойнинг Ойимжаҳон деган ёш хотини бор. Ойимжаҳоннинг Шодия исмли синглиси ҳам бор эмиш.

Урганжи. Шодия ҳусн-жамолда беназир эмиш.

Амир. Айшу ишрат кўнгилга сифмайди, Урганжи.

Урганжи. Жаноби олий, қулбачанинг сўзини охиригача эшитсалар. Бу дилбаржон билан Фозил Хўжанинг бир ойдан кейин никоҳ тўйлари...

Амир. Хўш?

Урганжи. Ана ўша Шодиябегим Амиримиз гулшанида муаттар гул бўлиб очилса...

Амир. Шундоқ... фаҳмига боряпман... У ёғи?

Урганжи. Фозил Хўжага уриладиган беомон зарба ана шу.

Бейли. Мирзо Урганжи ҳақиқий қушбеги. Премьер-министр.

Амир. Аъло. Акбарбой билан ўша париваш тақдирини сизга ҳавола қилдим. Сиз анчадан бери Акбарбойдан ўч олмоқчи бўлиб юргандингиз.

Урганжи. Ўлгунча қулингизман, Амирим.

Амир. Яхши. Яна нима?

Бейли. Яна битта одам керак. У ёш бухороликлар фирқасига киради-ю, Фозил Хўжанинг ҳар босган қадамини текшириб боради.

А м и р. Пичоқнинг битта зарби — иш тамом-вассалом.

Бейли. Ҳали бунга эрта, жаноби олий. Ёш бухороликларнинг ичида сизга ҳам кўз, ҳам қулоқ бўладиган биронта одам топилмасмикан?

У р г а н ж и. Бор. Одам бор.

А м и р. Ким?

У р г а н ж и. Фозил Хўжанинг узоқ бир қариндоши.

А м и р. У одам кўз-қулоқ бўлишни эплай оладими?

У р г а н ж и. Дўндиради.

Бейли. У ёш бухороликлар ташкилотига аъзо бўлиб кириши шарт.

У р г а н ж и. Ўзи ёш бухоролик.

Бейли. Сиз ўткир снёсий арбобсиз, Урганжи.

У р г а н ж и. Қуллуқ тақсир.

Бейли. Лекин у бир жойда тўхтамаслиги керак. Шароит тақозо қилса коммунист бўлсин, ким бўлса бўлсин, фақат душманларингиз ичида ҳозир-нозир бўлиб турсин. Қўлидан келадими?

У р г а н ж и. Қўлидан келади.

Бейли. Жуда соз.

А м и р. Бошланг! Айтингки, олтинларни ундан аямаймиз. Борди-ю, бу ишдан бош тортса, боши ўлимда.

У р г а н ж и. Амир фармонлари бошимга тож. *(Чиқиб кетади.)*

А м и р. Менга берган бу оқилона маслаҳатлар учун ташаккур.

Бейли. Бу менинг бурчим. Дўстлик бурчим, аъло ҳазрат. Большевизм билан курашмоқ ҳаммамизга хос бир иш, шундай эмасми?

А м и р. Шундоқ.

Бейли. Биласизми, мен шу йнгит ҳақида ўйлаб қолдим... Ҳайратомуз ҳодиса. Бадавлат, билимдон, нажиб оиладан... Унга тагин нима керак.

А м и р. Бу овсар билмайднки, мен давлатини тортиб олишим, ўзини юртдан ҳайдаб чиқаришим, илон бошини мажақлашим мумкин.

Бейли. Й-ў-қ, Амирим... буни билади, жуда яхши билади... Лекин кўрқмайди. Ғоя. Тенглик. Биродарлик. Улар яна шу гапларни ер юзида рўёбга чиқарса, бўлади, деб хаёл қиладилар. Биласизми, Амирим, Фозил Хўжага ўхшаган хаёлпарастлар дунёда кўп. Умр бўйи гўдаклигича қолган ношудлар... Дон-Кихотлар...

А м и р. Узоқни кўролмайдиган калтабинлар. Уларнинг ҳозирги кунни ҳам фақат сароб.

Бейли. Й-ў...қ, улар узоқни равшан кўришади. Шунинг учун ҳам улар хавфли. Сароб дедингиз. Бу ҳам тўғри эмас. Дўстингиз Николай тахтдан йиқилди, бу саробми — бу ҳақиқат. Ҳушёр бўлмасангиз, сизни ҳам.. сароб дейсиз-а...

Амир. Чораси?

Бейли. Уруш. Жанг. Душман қаттол, беомон. Вабонинг олдини олиш керак. Шу бугун, шу соатда, шу он. Ёрдамга доим тайёрман.

Амир. Умум вазият қандай?

Бейли. Ёмон эмас. Осипов Тошкентда, теварагига минглаб оқ гвардиячиларни тўплаган. Бу сизга катта бир мадад бўлади. Бу ёғидан биз...

Амир. Шундоқ...

Бейли. Хуллас, жангга дадил отланмоқ керак.

Амир. Ҳақ гапни айтдингиз. Ҳукуматимизнинг бизга кўрсатдиган ёрдамидан умид қилсам бўладими?

Бейли. Шубҳангиз ҳам борми? Мепнинг буюк мамлакатим бошқа давлатларнинг ички ишларига ҳеч қачон аралашган эмас. Аммо ҳар доим қонуний равишда тузилган ҳукуматларни ёқлаб келган. Мен бўлсам, фақат Амир Саид Олимхон жаноби олийлари қошида камтар бир сиёсий арбоб сифатида, шунчаки бир назоратчилик вазифасини бажариб келаман...

Чироқлар ўчади. Яна ёнганда Фозил Хўжанинг отасидан қолган Ғозиён гузардаги ҳовлиси. Шарқ усулида солинган данғиллама гиштин иморат, уйлар, Европаворий меҳмонхона. Туркман гиламлари, атлас ва адрас кўрпачалар тўшалган. Уртада ўймакорлик билан ишланган катта хонтахта, телефон. Қулмамат билан Шокалон энгил-боши йиртилган, қонга беланган Махсумни кўтариб киришади.

Акбарбой (*шоша-пиша*). Мана бу ерга ётқизинглар. (*Махсумни кўрпачага ётқизишади.*) Баракалла! Жиянимни кўрмабсизлар-да...

Қулмамат. Кўрдик, тақсир...

Шокалон. У киши минбардан туриб ваъз айтдилар.

Акбарбой. Кейин-чи?

Шокалон. Кейинми? Кейин аросат бошланди...

Қулмамат. Регистонга етувдик ҳамки, қий-чув, уввос кўтарилди.

Шокалон. Қиёмат бўлиб кетди. Муллалар, қаландарлар, дарвешлар: «Во дино!» «Во шариято!» деб бақариб-чақариб, оламни бузишди.

Қулмамат. Улар мўр-малахдай кўп эди. Кейин Амир сарбозлари намойишчиларни ўққа тутди.

Шокалон. Нима учун? Бизга ечиб беринг, тақсир, нима учун ўққа тутишди-а? Биз нима гуноҳ қилибмиз. Биз шаҳар ай-ландик, холос. Бор гап шу. Бизни нега отишади?!

Қулмамат. «Ур-ҳо-ур» авжига чиқди. Бир қанчаларини тутиб, оёқ-қўлларига кишан солишди. Улдиришди. Буни уриб, шалайим қилиб ташлашибди... Биз бу бечорани ётган еридан кў-тариб олдик. Қелаётиб сизни учратдик, бор гап шу...

Акбарбой. Яхши, сизларга раҳмат!

Қулмамат. Биз кетаверсак бўладими?

Акбарбой. Сизларга жавоб. Раҳмат.

Шокалон. Тақсир, эзилманг, биз ахтарамиз, албатта жия-нингизни топамиз, баҳоси йўқ йигит. Мен у зотни яхши таний-ман. Деҳқонга қайишадиган меҳрибон, ҳалол йигит. Жони омон бўлсин.

Қулмамат. Туркман деҳқонлари у кишини жуда-жуда ҳурмат қиладилар.

Шокалон. Бу азамат эзилган тожик халқи учун жонини фидо қилишга тайёр!

Акбарбой. Мақтовлар учун раҳмат, раҳмат... Азаматингиз жонини Амир бошидан садақа қилмоқчи... Хайр.

Кетишади. Махсум инграйди. Акбарбой яқин бориб энгашади.

Акбарбой. Тузукмисиз?

Махсум. Соғ жойим қолмади.

Акбарбой. Жиянимга нима бўлди?

Махсум. Билмайман, билмайман. Тақсир... ҳеч нарсани билмайман.

Акбарбой. Оббо, худо урди! Бордию, у зиндонга ташлан-ган бўлса-чи, менинг энди уйим куюди.

Махсум. Худо паноҳида асрасин!

Акбарбой. Гапиринг, нима бўлди?

Махсум. Намойишни эрталаб соат саккизга, «Баракат» ширкати магазини олдига белгилашди. (Инграб.) Муллалар ура-верибувақовоқ қилворишди, ваҳшийлар...

Акбарбой. Гапиринг!..

Махсум. Ёш бухороликларнинг кўпчилиги намойишга қар-ши бўлишди... Фозил Хўжа сўзида туриб олди... Намойиш бош-ланди. Намойишга эронликлар, яҳудийлар, лазгилар ҳам қў-шилишди. Амирнинг фармони билан уларга ҳам тенг ҳуқуқ берилган эди. Майда миллатларнинг тенг ҳуқуққа эга бўлиш-ларига уламолар тоқат қилмадилар.

А к б а р б о й. Бунга сиз ҳам, мен ҳам чндамайман. Аммо дўстингиз Фозил Хўжа...

М а х с у м. Митинг бўлди. Дўстим Фозил Хўжа минбарга чиқиб, оташин нутқ сўзлади. Ҳаммани йиғлатди азамат!

А к б а р б о й. Дўстингиз ялағоч қилич дамига оёғини қўйд. Ана энди томошани томдан кўраверасиз. (*Чўғ босиб олган одамдек.*) Амир энди ўч олади, қон тўкади. Айниқса, мирзо Ур-гаижи. Ҳаммамиз хароб бўлдик.

Бўрондек отилиб Фозил Хўжа киради.

Тирикмисан, келдингми?

Ф о з и л Х ў ж а. Махсум! (*Бағрига босиб.*) Дўстим! Худога шукур, омон қолибсан... Мен сени йўқотиб қўйдим.

А к б а р б о й. Жиян! Қилғиликни сен қилиб, дардини мен тортаман энди! Буниг олдини олишим керак! (*Шитоб билан чиқиб кетади.*)

Ф о з и л Х ў ж а. Хайрият, тирик экансан!.. Сен қандай қу-тулиб қолдинг-а?

М а х с у м. Э, сўраманг! Ҳеч нарса эсимда йўқ... Ҳеч нарса... Отиш бошланганида мен ўзимни сизга қалқон қилмоқчи бўл-дим...

Ф о з и л Х ў ж а. Ярадормисан?

М а х с у м. Йўқ... Чалиб йиқитишди... Қандайдир бир дар-веш юзимга тепди... Кейин дўппослашди...

Ф о з и л Х ў ж а. Оқибати шундай бўлар деб ўйлама-ган эдим. Ярангни боғлаш керак... Учакишгандай ҳеч нарса йўқ.

М а х с у м. Ўзингизни уриптирманг, анча ўзимга келиб қол-дим. (*Инграб зўрга ўрнидан туради.*) Иложимиз қанча, ҳамма нарсани каромат билан билиб бўлмайди. Гапнинг тўғриси, шу намоийш чакки бўлди. Лекин Амир устомон, найрангбоз. Бунга кимнинг ақли етибди дейсиз...

Ф о з и л Х ў ж а. Йўқ... шундай бўлишини пайқаган эдик. Бу офатнинг олдини олиш вазирам эди.

М а х с у м. Тирик қолдингиз — шунинг ўзи катта давлат...

Ф о з и л Х ў ж а (*бошини икки қўли орасига олиб*). О, Амир, адолатли Амир!

М а х с у м. Амир феодал, жаллод, у Европа қонун-қоидала-рига тупуради. Бу даҳшатли нғво!

Жалол Мансур. Мақсадингизга етдингизми: Уйлаганим бўлди! Мана, ўзингизнинг уйингиздасиз. Тўрт мучангиз соғ. Арн инига чўп тикиб, ўзингиз пилдираб қочиб қолибсиз-да, балли-е!

Фозил Хўжа. Нега еб юборгудай хўмрайиб турибсиз!

Жалол Мансур. Сизу биз нима, хас-чўп... Шамол учиради-кетеди. Амир харсанг... шамол харсангни қўзғатиб кўрсин-чи. Амир фил, сизу биз чумоли. Сизга айтган эдик! Бу аҳмоқона намойишни ўтказмаслик керак эди. Мана оқибати! Сиёсатда кажбахслик даҳшат! Амирни зўрға инсофга келтирган эдик. Инсоф — ярим имон, дейдилар. Ишнинг аживасини чиқардингиз. Фармони олийга комилан муяссар бўлган эдик. Ҳаммаси барбод бўлди, ана шунга сиз сабабчи бўлдингиз!

Махсум. Нега айбни фақат Фозил Хўжага қўясиз? Ёлғиз у айбдор эмас ахир...

Жалол Мансур. Кўриб турибман. Сизга ҳам калтак камроқ тушган. Бу намойиш сизга сабоқ бўлмаган! Ҳуррият ҳам, маршрутят ҳам тамом. Энди кўрмаймиз! Фармон парчаланиб елга соврилди! Амир қасос олади. Муллалар қутурган...

Фозил Хўжа. Хато меники. Тўрт оёқлик от қоқилади-ку... Мен айбдорман... Лекин, биласизми, ҳозир мен нимани ўйлаб қолдим?

Жалол Мансур. Сизнинг ўй-хаёлларингизнинг менга қора чақалик қизиги йўқ.

Фозил Хўжа. Мен ўйлайманки, намойиш ўзимга ўшаш адашганларнинг кўзларини очди. Намойиш бу жиҳатдан зўр фойда келтирди.

Жалол Мансур. Жинни бўлибсиз!

Фозил Хўжа. Ҳа, ана шундай! Намойиш Амирнинг кимлигини яна бир марта элга кўрсатди. Амир одил, Амир фуқаропарвар, деб юрган сафсатабозларнинг эсларини бир жойга йиғди. Бу яхши гап!

Жалол Мансур. Қулогим қар, эшитмайман!

Фозил Хўжа. Ҳа, ана шунақа! Мен кўр эканман, иллат қаерда экан, мана энди билдим.

Жалол Мансур. Сиз ҳали ҳам калта ўйлайсиз, ҳа, майли! Амир энди ақлу ҳушингизни жойинга келтириб қўяди! У, бор молу давлатингизни тортиб олади-ю, ўзингизни зиндонга отади!

Фозил Хўжа. Угитингиз дўқ, йўталинингиз бақирик бў-

либ эштилиаяпти, мавлоно! Мол-давлат? У менга нега керак экан? Мол-давлат, саноч-саноч олтин тўплашни сиз ўйлайсиз. Сиз Бухородаги биргина пахта заводингизнинг ташвишини чекасиз...

Жалол Мансур. Жудаям ўзингизни тарки дунё қилган авлиё қилиб кўрсатманг!

Фозил Хўжа. Янги бир қалб, янги бир олам, янги бир одам, янги бир ҳаётдан мужда келяпти. Менинг ҳақиқатим ўша!

Жалол Мансур. Сизнинг бу ҳақиқатингиз ҳаммамизни қассоб етовидаги қўйда қилиб қўйди! Биз, жадидларга янги олам, янги замон, янги ҳаёт керак эмас, бизга янги мактаб керак холос!

Фозил Хўжа. Менинг ўзим шундай деб ўйлардим. Энди қон ютган, жафо чеккан, абгор, хонавайрон Бухоро деҳқонини, аламзада косиб, мешкопчиларни ўйлаб қолдим. Халқимни ўйлаб қолдим... Сиз уни фаҳмига бормайсиз...

Жалол Мансур. Хўш, нима бало, сиз ҳам Ботир Тўраевга ўхшаб, жадидлар маслагидан кечиб, худосиз коммунист бўлдингизми?! Ростини айтинг! Деҳқон, косиб, қул, ислиқи, ипринди, коски кишилар. Наҳотки шуларни саидлар, бойлар, зодагонлар билан бир мақомга қўйсангиз...

Фозил Хўжа. Тавба денг, Жалол Мансур, ризқ-рўзингизни берган деҳқон, косибнинг иззатини бузманг. Деҳқон билан косиб боқмаса очликдан ўлар эдингиз!

Жалол Мансур. Кўриб турибман, сиз билан бўлади-ган гапнинг фойдаси йўқ. Сутнинг кўпигидай кўтарилиб кетдингиз! Мана бу ерга ташкилотимизнинг қароридан сизни харбардор қилиш учун вакил қилинганман. Сиз раисликдан озод этилдингиз.

Фозил Хўжа. Шундай денг? Ўрнимга ким сайланди?

Жалол Мансур. Мен.

Махсум. Э, тангрим. (Жимлик.)

Фозил Хўжа. Нима ҳам дердик... табриклайман.

Жалол Мансур. Сиз марказий Қўмита ҳайъатида қолдирилдингиз. Бу хабарни ҳам сизга етказишга вакил қилинганман.

Фозил Хўжа. Шунисига ҳам шукур.

Жалол Мансур. Ташкилотимиз энди яширин иш тутмайди. Очиққа чиқамиз, саройга борамиз. Амирга тавба қиламиз. Сизга ҳам шундай қилишни маслаҳат кўрамиз. Хайр! Худо ҳофиз. Юринг, Махсум, мен сизни уйингизга кузатиб қўяман.

Махсум (туради, Жалол Мансурга эргашади. У эшикдан

чиқиши билан Фозил Хўжага шивирлайди). Бу кишидан эҳтиёт бўлинг, дўстим... Ҳеч нарсадан қўрқманг... Кўпчилик сизни дейди. (Кетади.)

Фозил Хўжа ўзи ёлғиз хаёлга чўмиб ўтиради. Йигит кириб Фозил Хўжани гапга солади.

Йигит. Қани айт, нимага ишонасан, Фозил Хўжа?

Фозил Хўжа. Ҳақиқатга, ёлғиз ҳақиқатга!

Йигит. У қанақа ҳақиқат?

Фозил Хўжа. Оҳ, кокшийди қанақалигини ҳозир айта олсам. Мен ахтараман, излайман уни.

Йигит. Шуниси ҳам борки, икки ҳақиқатга хизмат қилиш мумкин эмас, Фозил Хўжа! Ҳақиқат битта бўлади...

Фозил Хўжа. Ҳа.. Мумкин эмас. Ҳақиқат битта! Менга гоҳ элас-элас кўриниб, гоҳ қочиб, тутқич бермай юрган улуг бир ҳақиқатни излайман. Уни мана шу зулмат, мана шу қобус ичида, гоҳ туби йўқ жарларга ағдарилиб, гоҳ қуёш нурлари қанотида коинотни кезиб ахтараман. Ажаб эмаски, ўша улуг ҳақиқатни топсам... Топаман, албатта, топаман!

Парда

ИККИНЧИ ПАРДА

Жимликни яна муаззин бузади. Тонг қоронғисида кўҳна шаҳарнинг ташқи сурати ғира-шира кўринади. Қуёш нури аввал минора гумбазларига, сўнг қоронғиликда хомуш ўтирган бир кишига — Фозил Хўжага тушади.

Фозил Хўжа. Бухоро... Она шаҳрим... Наҳот бағрингда бир зум тинч нафас ололмасам... Улим соядек эргашиб қолди менга... Бўрилар, сиртлонлар кўзлари ёниб, тобора мени қуршаб қолишяпти... Якка бир ўзим қолдим... Бир ўзим... Дўстларим зиндонларда, дор ёғочлари тагида... Муинзода... Шоир Садриддин Айний... Уни мирғазаблар майдонига олиб чиқишди-ю, етмиш беш дарра уришди. Ана... Амирнинг ваҳший қаҳқаҳасини эшитяпман. Амир хурсанд...

Амир овози. Нега бу шоир мендан шафқат сўрамайди? Ур? Нега додламайди?! Суякларини синдир, гўштларини титиб юбор!

Фозил Хўжа. Устод Айний! Золим Амир, зулмингни бас қил, бас? Шоирнинг пок юраги бусиз ҳам қонга тўлган! У юракка яна дард уриш, қон қилишдан зўр гуноҳ йўқ. Мард шоир, шоир! (*Ўзига келиб.*) Бу қандай хаёл. Наҳотки, Бухоро яна асрлар бўйи зулмат қаърида қолиб кетса... Йўқ! Бухорони нажот соҳилига олиб чиқмоқ керак! Ўша нажот қаерда?! Бухоро... жафокаш она юртим!..

Жимлик. Тўсатдан аёл фарёди эшитилади. Аёл ўзини Фозил Хўжанинг оёғига ташлайди.

Аёл. Ердан беринг! Қутқаринг!

Фозил Хўжа (*эгилиб, аёлни ердан кўтариб.*) Нима бўлди? Кимсиз? Шодия?

Шодия. Хайрият сиз экансиз. (*Бағрига кириб тўлиб-тўлиб йиғлайди.*)

Фозил Хўжа. Шодия! Нима гап?! Кўчадасиз?!
Шодия. Ёнингизга қочиб бораётган эдим. Сизни менга худо
етказди.

Фозил Хўжа. Шодия... Шодия!.. Бас, ўзингизни босинг!
Нима гап? Нега жонингизни ҳовучлаб теваракка қарайсиз? Не-
га йиғлайсиз? Гапиринг ахир?

Шодия. Мени халос қилинг! Қутқаринг!

Фозил Хўжа. Кимдан?

Шодия. Дунёга келмай ўлай!

Фозил Хўжа. Тинчланинг... ҳамма гапни айтинг.

Шодия. Яхши... яхши... уйингизга борайлик. Мени яшириб
қўйинг.

Фозил Хўжа.. Сизни қидиришяптими?

Шодия. Билмадим... Қутқаринг, мени қутқаринг!

Фозил Хўжа. Ахир кимдан?!

Шодия (*синиқ овоз билан*). Амирдан!

Фозил Хўжа. Амирдан?!

Шодия. Амакингиз мени Амирга беряпти...

Фозил Хўжа. Бу қандай бедодлик!

Шодия. Наҳотки менинг биринчи кечам?

Фозил Хўжа. Бас.

Йигит билан қиз киради.

Йигит. Наҳотки унинг никоҳ кечаси...

Қиз. Хотин киши тақдири қуриб кетсин...

Йигит. Гапирма, гапирма!

Қиз. Наҳот бахтим, муҳаббатимни оёқ ости қилса Амир!
Ер-кўк чирпирак бўлиб айланяпти!

Йигит. Ёйимланган, булғанган бир ҳолда Амир тўшаги-
да...

Фозил Хўжа. Бас.

Шодия. Йўқ. Мени ҳеч кимга берманг!

Фозил Хўжа (*асабий шивирлаб*). Мен сени севаман.

Шодия (*эҳтирос билан*). Мен сизни севаман.

Фозил Хўжа. Сенсиз умр менга умр эмас.

Шодия. Сенсиз умр менга умр эмас, жонгинам.

Фозил Хўжа. Мен сени бермайман.

Шодия. Мени бу балодан қутқаринг.

Фозил Хўжа. Мен сени ҳеч кимга бермайман. Мен сенга
жонимни қалқон қиламан.

Шодия. Мени қутқазинг, қутқазинг, бўлмаса адо бўламан.

Фозил Хўжа. Бас, бас.
Йигит. Бас. Ўғирланган бахт... ўғирланган қуёш.
Қиз. Нажот — фақат ўлим.

Уч-тўрт мулозим билан қўлида машъал, Акбарбой кирди.

Акбарбой. Мен сени шу ердалигингни билардим. Қўйиб юборинг, уни Фозил Хўжа.

Шодия. Йўқ!

Акбарбой. Қўйворинг уни. Кўча... яхши эмас.

Фозил Хўжа. Амаки!

Акбарбой. Жаноби олийлари душманига амаки эмасман. Ушланг бу шармандани!

Фозил Хўжа (*чўнтагидан тўппонча суғуриб*). Кетинг! Кимнинг жонидан умиди бўлса қизга яқин келмасин.

Акбарбой. Ҳой, шумтака, бу нима қилганинг?!

Фозил Хўжа. Мен ҳозир оловман. Алданганман. Мени Амир алдади. Амаким алдади. Бутун умидларим ер билан яксон бўлди. Мен дўстларимдан жудо бўлдим. Менинг дўстларим зиндонларда, дор тагида, дарра, пичоқ остида.

Акбарбой. Давлатпаноҳ сенинг бошингни ҳам ўғирда янчади!

Фозил Хўжа. Шодия мен учун бир олам, мен уни севаман. Шодия учун жон беришга тайёрман. Сиз ҳам уни Амирга кўрсатмай, пинҳоний сақлаб катта қилдингиз-ку. Нега энди фотиҳани бузиб, уни Амирга пешкаш этдингиз?

Акбарбой. Жаноби олийнинг муборак назарлари тушган қиз бахтиёр бўлади.

Фозил Хўжа. Уялинг. Эл-юртдан номус қилинг, қайси юз, қайси имон билан шундай дейсиз.

Акбарбой. Копир, бадбахт, барибир қиздан жудо бўлдинг. Энди қизнинг имон-ихтиёри Амирнинг табаррук қўлларидан... Олинг!

Фозил Хўжа. Биттанг яқин келиб кўр-чи!

Акбарбой (*заҳарханда билан*). Шундоқми? Ҳали шунақами? Бўлмаса (*Кўкрагини шарт очиб.*) мана от, амакигни ўлдир. Жонини ол! Жоним қутулсин бу жафо, бу алам, бу кулфатлардан! От!

Фозил Хўжа бўшашади. Қўлидан тўппонча тушади.

Сен отмасанг мени Амир отади. Амир бўғади. От, ўлдир, жиян!

Навкарлар пайтдан фойдаланиб тўсатдан Фозил Хўжага ташланадилар,
Шодияни олиб кетишади.

Фозил Хўжа. Қўйворинг мени. Қизга тегманг! Ундан мени жудо қилма, Акбарбой!

Акбарбой. Сени зиндонга юбормайман, қўрқма!

Фозил Хўжа. Отамнинг арвоғи урсин сени!

Акбарбой. Акамнинг арвоғи сени урган, аблаҳ!

Фозил Хўжа. Шодия, Шодия!

Чироқ ўчади. Фозил Хўжанинг ясоғлиқ ишхонаси. У икки қўли билан бошини тутиб, чуқур фикрга чўмган. Тўппончасини олади. Шошилмай ўқларни текширади. Йигит пайдо бўлади. У келиб, Фозил Хўжанинг орқасида туради.

Фозил Хўжа. Улим... Наҳотки нажот йўли шу бўлса? Ҳа, биргина йўл... Улим — қочоқлик... Ожизман... бошқа йўл йўқ. Улим — бу қўрқоқлик... Улимлар ҳар хил бўлади. Икки ошиқнинг бу аламлардан халос қилгувчи қутлуғ ажал... Улмоқ — севгили ёр учун курашмоқдан бош тортмоқ деган гап. Демак, севмаган экансан... Лекин подшоҳлардан, ҳатто тангрининг ўзидан ҳам зўравон, муқаддас ўлимлар бор... Улмоқ — бу таслим бўлмоқ... яшамоқ эса — курашмоқ демак. Ҳаёт ўлимга қараганда бир нафас... Мен чарчадим...

Тўппончани чаккасига оҳиста олиб боради... Кимдир ундан қуролни секин олиб қўяди. Фозил Хўжа орқасига қараб, онасига кўзи тушади.

Онажон! *(Оёғига йиқилиб, қўлларидан ўпади.)*

Ойхонбиби. Чарчагансан, жон ўғлим... чарчагансан...

Фозил Хўжа. Мени қарғаманг, сира бошингиз ташвишдан чиқмади...

Ойхонбиби. Оналар ташвишга кўникиб қолишган.

Фозил Хўжа. Уғлингиз туфайли тиниб-тинчимадингиз...

Ойхонбиби. Тинчимоқ... бу нима деган сўз, ўғлим? Ки-

ши ўлганда тинчпйди... Тириклик, умр — бу ҳамиша бетинчлик деган-ку.

Фозил Хўжа. Мен чарчадим.

Ойхонбиби (*бошини силаб*). Сен йўловчидек ҳориб-чарчадинг. У чўл-биёбонда йўл юради, йўл юрса ҳам мўл юради. Қуёш ғазабига, ташналикка бардош беради, йўл босади, биладики, ҳў олисда зилол чашма бор... У бориб етади, кўрсаки, чашма қуриган, сув йўқ... Шунда йўловчи йиқилади — ҳаёти ҳам тамом бўлади...

Фозил Хўжа. Ахир йўловчи нима қилсин, иложи йўқ...

Ойхонбиби. Иложи бор, ғоз турсину илгари боссин.

Фозил Хўжа. Нима учун?

Ойхонбиби. Чашмага, сувга етмоқ учун яна олдинга боссин! (*Жимлик. Уғлининг бошини силашда давом этади.*) Тароққа сўз бермайдиган сочларинг... Сен катта киши бўлиб қолибсан ўғлим.

Фозил Хўжа. Сизнинг меҳрибон, табаррук қўлларингиз.

Ойхонбиби. Менинг қайтмасим, қўрқмасим, лафзи ҳалолим, ўғлим, болагинам.

Фозил Хўжа (*онасидан узоқлашиб*). Ҳа... мен яшайман! Умрим борича беллашаман. Худодан менга умр тиланг, онажон! Мен биламан, мен сизни қийнаб ташладим.

Ойхонбиби (*аччиқ фарёд билан*). Бас қил, бас! Тур ўрингдан... қадингни рост тут! Заранг ерда сув тўхтайти, бўшашма! Она юраги... Она юраги ҳар қандай азоб-уқубатга бардош бера олади. Мен сени тўққиз ой, тўққиз кун юрагим остида кўтардим, тўлғоқ азобларига чидадим, ўлим билан олишдим. Худога минг қатла шукур қиламан, қўрқоқ, худбин, юзи қора, золим ўғил эмас, қалби пок, ақли расо, шерюрак ўғил туққан эканман. Мен бахтли онаман, болагинам. Сен қачонки қадингни буксанг, золимлар олдида бош эгсанг, орқага қайтсанг, қўрқсанг, Амирдан раҳму шафқат тиласанг, ана шунда мен сени дуойибад қиламан.

Энг баланд минора ҳам ердан бошланади. Уруғ аввал тупроққа қўшилиб, кейин бўй чўзади. Элингдан ажралма. Ҳамиша элу халқ билан бўл. Сен одам учун энг катта бойлик нималигини биласанми? Мен сенга айтмай. Элингнинг сенга бўлган муҳаббати. Бошқа ҳаммаси пуч. Тур ўғлим, мен сендан розиман. Бошинг тошдан бўлсин. (*Пешанасидан ўпиб, чиқиб кетади.*)

Ботир киради.

Фозил Хўжа. Ким бу?

Ботир. Бу мен, чўчиманг.

Фозил Хўжа. Нима бўлди?

Ботир. Ўзингизни дарҳол четга олинг, тез. Ҳали замон уйингизни Амир жаллодлари босади. Кетинг, эшитяпсизми? Сиз мен билан Қогонга борасиз!

Фозил Хўжа. Йўқ, мен ҳеч қаёққа бормайман. Шу ерда қолиб курашни давом эттираман.

Ботир. Бир ўзингиз ҳеч нарса қилолмайсиз. Нима, бошингизни Амир болтасига қўймоқчимисиз? Сизнинг бошингиз бизга керак. Ҳа, керак, эшитяпсизми, керак! Бухоро учун керак. Россияда вақтли ҳукумат, Керенский ҳукумати ағдарилди. Ҳа, рост гап. Бутун ҳокимият бошида Ленин турган ишчи-деҳқон қўлига ўтган.

Фозил Хўжа. Во ажаб! Қаердан билдингиз!

Ботир. Буни бизга Полтарацкий билан Преображенский ўртоқлар айтишди. Мени ҳам сизга ўшалар юборишди. Тездан Қогонга келсин, курашни биз билан биргаликда давом эткисин дейишди... Тезроқ! Файтон қараб турибди.

Фозил Хўжа. Онам билан хайрлашай.

Ботир. Ҳар дақиқа қиммат. Тезроқ!

Улар жадал қуролланиб, чиқиб кетишади. Довулбек ёқаси йиртилиб, салласи чувалиб кетган Акбарбой билан Ойимжаҳонни олиб киради.

Довул. Жаноби қушбеги, буйруғунгиз бажарилди.

Урганжи. Яхши.

Акбарбой. Мирзо Урганжи, жаноби қушбеги, одамларингиз мени уриб-сўкиб олиб келишди. Айбим нима, тушунмайман.

Ойимжаҳон. Жанобингизни раҳмдил, соҳиби инсоф деб эшитганман. Бизнинг гуноҳимиз йўқ, шафқат қилинг.

Урганжи (*ҳирсли кўзларини Ойимжаҳондан узмасдан*). Биладан, сиз беғуноҳ фариштасиз. Лекин иблис тузоғига тушган, пар қанотлари синган фаришта. Сизни озод қилмоқ савоби азимдир. Мен ҳали қушбеги эмас эдим, сардор эдим, лекин мана бу хотинталоқ олтинлар тўкиб, сизни мендан тортиб олган. Шундайми? Мана энди бу нобакордан ҳисоб сўраймиз...

Ойимжаҳон. Шафқат қилинг, қонидан ўтинг. Ўлдирманг. Бу қандай кўргилик, энди менга бу кулфат ҳам бормиди?

Урганжи. Ҳар сўзингизни фармони олий деб қабул қиламан. Боринг, дам олинг. Қадр-қимматингизни билинг. Энди сиз

бег оймсиз, пошшоймсиз, худо хоҳласа, ҳали сизни Бухоро
маликаси деб атасалар ҳам ажаб эмас.

А к б а р б а й (*ўзини бирдан Урганжининг оёғига ташлаб*).
Мени ёстиқдошимдан ажратманг! Мен сизга Ойимжаҳон учун
сўраганингизни бераман. Беш минг! Ўн минг! Юз минг!

У р г а н ж и (*тиржайиб, ҳирсли кўзларини Ойимжаҳондан
узмай*). Бир жаҳон олтин турганда бир сандиқ олтинингизни
нима қиламан! Бу битмас хазина менинг ҳовлимга олиб борил-
син.

Олиб кетишади.

О й и м ж а ҳ о н. Шафқат қилинг, шафқат қилинг!

А к б а р б о й. Йўқ, мени ёстиқдошимдан ажратманг!

У р г а н ж и. Фозил Хўжа қани?

А к б а р б о й. Билмайман.

У р г а н ж и. У сизга ким бўлади?

А к б а р б о й. Ҳам жияним, ҳам душманим.

У р г а н ж и. Жаноби олийлари-чи?

А к б а р б о й. Суянган тоғим, давлатпаноҳим.

У р г а н ж и. Ана ўша тоғингизни қулатмоқчи бўлган бад-
бахтни қаерга қочирдингиз? Бошини ваъда қилган эдингизми?
Қани ўша?

А к б а р б о й. Тангри ҳозир у нозир, мен билмайман.

У р г а н ж и. Қаерга қочирдингиз, айтинг! Айтмайсизми?
Мана энди иккимиз узма-узилиш бўлдик. Энди ўзингиз ҳам тез-
роқ жўнанг!

А к б а р б о й. Хайрият, раҳмат, ҳозир кетаман.

У р г а н ж и. Акангиз чақиряпти.

А к б а р б о й. Акам?

Д о в у л. Ҳа, акангиз, Фозил Хўжанинг отаси.

А к б а р б о й. Йўқ, йўқ. Бор дунёмни олинг, яширган хази-
наларимни топиб берай, мени сўйдирманг?

У р г а н ж и. Сўйдирмайман. Ёндираман. Кулингни кўрмоқ-
чиман. Олиб чиқинг!

Д о в у л (*кириб*). Икки-уч эркагу хизматчи, ёш болалар ҳам
мана шу жодугардан бошқа ҳеч ким йўқ.

У р г а н ж и. Бирон жон соғ қолмасин. Ит-мушук, мол-қўй,
қари-ёш, бола-чақа — ҳаммасини уйга қаманг, дарвозаларни
маҳкам қилинг. (*Ойхонбибига.*) Сен кимсан?

О й х о н б и б и. Мен онаман.

У р г а н ж и. Ҳа, бу сенмисан, алвасти?

О й х о н б и б и. Мен алвасти эмасман. Фозил Хўжанинг она-
синман.

У р г а н ж и. Амирга душман бўлган бир иблисга онасан.
Ё ҳозир ўғлингни топиб берасан, ёки...

О й х о н б и б и. Биламаң, ўлдирасан.

У р г а н ж и. Йўқ, сени осонгина ўлдирмайман. Аввало кўз олдингда ўғлинг Фозил Хўжани нимталайман. Невараларингни сочинг билан бўғдираман. Ана ундан кейин, сени ўша иблисга сут берган кўкрагингдан дорга тортаман. Ўғлинг қаерда, айт!

О й х о н б и б и. Одам умрининг лаззати фарзанди бўлади. Ота-онасининг фарзандга меҳру муҳаббати оламдаги жамики нарсадан баландроқ. Шунақа экан, мен бечора муштипар она қандай қилиб Фозил Хўжанинг олтин бошини Амир болтасига топшираман?!

У р г а н ж и. Яхши гапирдинг. Одам умрининг лаззати фарзанд. Маъқул гап... Лекин... Сен одам эмассан-да.

О й х о н б и б и. Онаман. Ҳа, бахтли онаман. Амирга бас келадиган мард ўғилнинг онасиман... Сен бадкирдорни ҳам менга ўхшаган она туққандир, ит туғмагандир.

У р г а н ж и. Ўғлингни қаердалигини айтасанми, йўқми?

О й х о н б и б и. Хўп, айтаман. Амирлар, сендек қушбегилар келиб-кетаверади, лекин эл-юрт қолаверади! Сабру чидамли бўлолмасанг, қаҳру ғазабни жиловлай олмасанг тарих сени сиёсатдон қушбеги деб танимайди. Қон ялаган қассоб, деб лаънатлайди. Амир... худонинг ердаги сояси эмиш, ақалли катта дарахтнинг сояси бўлса ҳам майлийди-я, нимага десанг, катта дарахт кишиларга соя беради, ўзи эса офтобда, жазирамада туради. Катта дарахт ўзи учун эмас, ўзгаларнинг ҳузур-ҳаловати учун лаззатли меваларни бахш этади. Амир билан сен ўзгаларнинг меваларини мутаб ейсан, дала-боғларни эса, пайҳон қиласан! Шарбат ўрнига қон ичасан!

У р г а н ж и. Ўғлингни айт!

О й х о н б и б и. Айтаман... Айтаман. Сабр қил... Ҳар ҳокимки роҳатини кўзлаб, элни банд ва балога гирифтор қилса, кўп ўтмай, ишрати тийра, давлат дийдаси хира бўлиб, ичган қонларини қайта қусадди, сен ҳам қон қусасан!

У р г а н ж и. Бас! Ўғлинг?!

О й х о н б и б и. Чунки мазлум, хонавайрон, ғариб Бухоро ҳали сендек одамхўр қушбегини кўрган эмас! Қиблага қараб тупру дуойибад қиламан!

У р г а н ж и. Ўғлинг?!

О й х о н б и б и. Худоё худовандо, юз тупроқ бўл! Жойинг тезда жаҳаннамда бўлсин! Сени туққан онангга минг лаънат! Оллоҳу акбар!

У р г а н ж и. Ўғлинг?!

Ойхонбиби. Айтаман!

Урганжи. Қайда?!

Ойхонбиби (*Урганжи қаршисида тиз чўкиб*). Пичофингни ол! (*Ёқасини йиртиб.*) Мана, ёриб кўр... Уғлим қалбимда!..

Чироқ ўчиб ёнади. Аркдаги хоналардан бири. Амир, Бейли, Урганжи, Амир у ёқдан-бу ёққа асабий юради.

Бейли. Большевиклар Бухорога ҳужум қилишади. Разведка маълумотига қараганда Фозил Хўжа Туркистон большевиклари билан тил топган. Сиз, ҳазрат, бу ишда унга мадад бергансиз.

Амир. Нима? Гапингизга тушунмадим, полковник.

Бейли. Ахир, сиз уни Қогонга қочириб юбордингиз, шундайми! Бу сарпаёқ коммунист Ботир Тўраев сизни боплаб алдаб кетди, Урганжи! Сизга Фозил Хўжани тутиб зиндонга ташлаш вазифаси топширилган эди.

Амир. Бу ишингиз учун менга бошингиз билан жавоб бера-сиз, Урганжи.

Урганжи. Амирим, мен Фозил Хўжани тутиб зиндонга ташласам бўларди...

Амир. Нега тутмадингиз?

Урганжи. Биз учун энг муҳими — йўлдошларининг режаларини билиб олиш... Ўзини бўлса хоҳлаган вақтда ўлдирамиз.

Амир. Режаларини қандай билиб оламиз!

Урганжи. Қогонда одамимиз бор, Фозил Хўжанинг издан жўнатилган. Энг яқин дўсти.

Бейли (*кулиб*). Сиздан кечирим сўрайман, Урганжи!

Амир. Офарин, Урганжи!

Урганжи. Музаффару мансур бўлгайсиз, Амирим. Қулингизман. Минг жоним бўлса ҳам бошингизга садақа!..

Бейли. Жаноб олийлари, генерал Маллисоннинг сизга ёзган махсус мактубини топширишга ижозат бергайсиз. (*Мактубни узатади.*)

Амир (*ўқийди*). Шоён таҳсин! «Ҳарбий иттифоқ ҳақида тузилган шартномага мувофиқ йигирма минг милтиқ, ўқ-дори, пулемётлар ортилган етмиш саккиз туядан иборат карвон ўнта инглиз офицери ва икки юз сипоҳий ҳимоясида Бухорога юборилди. Англия ва худо ҳамиша сизга мададкор. Большевиклар билан жанг қилинг!

Урганжи. Карвон шу бугун Бухорога кирди, Амирим.

Амир. Буюк Британия омон бўлсин. Жанг қиламан. Тошкент устига юраман!

Бейли. Бўлажак Бухоро ва Туркистон ҳукмронига шараф ва шон!

Урганижи. Амирим, Колчакдан вакил бўлиб келган генерал Дитрихни қабул қилдим. Мана, жаноби олийларига Колчакнинг мактуби.

Амир (*мактубни олиб*). Бу ёқдан, подшо генераллари — Деникин, Колчак; иккинчи ёқдан, генерал Маллисон — икки зўр тоғ, икки таянч!

Бейли. Амирим, хазинагиздаги олтинларни Лондон банкаларида сақланг. Бу генералнинг маслаҳати.

Амир. Ана дўстлик! Ана одабийлик! Ҳамма ишлар ўз ўрнида... Яхши!

Бейли. Ҳамма нарса ҳам сиз ўйлагандек ўз ўрнида эмас, Амирим. Мана бу рўйхатни кўринг.

Амир. Бу нима?

Бейли. Бу олтимиш етти сарбозингизнинг рўйхати. Турк тўдасидан. Менинг разведкам буларнинг большевик эканини аниқлади. Большевизм касали қўшинингизга тарқалган, Амирим.

Амир. Бу бўлмаган гап!

Бейли. Афсуски шундай. Уларнинг бошлиғи Карим охунд деган сарбоз. Ботир Тўраевнинг шогирди!

Амир. Ботир Тўраев. Ана шу аблаҳни қўлдан чиқармаслик керак экан, Урганжи! (*Рўйхатни Урганжига узатиб.*) Дарҳол ҳаммасини қамоққа олинг!

Урганижи. Бажаргайман, Амирим!

Амир. Ҳалиги... Карим охунд Регистонда халқ кўзида осилсин.

Урганижи. Маъқул, Амирим!

Амир. Қозикалон, раис шайхулислом, бош муфти ва барча саид, эшонларга амримиз шу. Уйқуни тарк этсинлар. Аввало, давлат сарҳадларини маҳкамланг. Карки ва Шербадан қишлоқларига жойлашган шербаччалар ҳам афғон аскарлари хизматига тайёр бўлиб турсинлар. Хабаркашларни халқ ичига тарқатинг. Иброҳим ўғрининг каллакесарлари пичоқларини қайтариб турсинлар. Қарки, Бўйсун, Қободиён, Келиф, Қўрғонтепа, Ғиждувои, Қармана, Шофиркон, Чоржўй бекларига фармонимиз шу, эл навкарлари тузсинлар. Регистон, Кўкалдош, Лабиҳовуз, Девонбеги, Тоқи саррофон — ҳамма саройлар, расталар жомелар — ҳамма-ҳамма ерга посбонлар қўйилсин. Балодан алҳазар!

Урганижи. Айтганларингизни бажону дил қилурман. Ситораи Маҳосо ҳамда Дилкушо боғингизга бир-икки даста навкарлар қўяман. Самарқанд, Намозгоҳ, Қоракўл, хуллас, ўн бир дарвозани маҳкамлайман. Арк атрофини ҳозирданоқ беш юз

отлиқ сарбоз мудофаа қилмоқда. Ҳамма бало, фуқароларингизни бузаётган ҳам Когондаги рус ишчилари, рус ва татар инқилобчилари...

У р г а н ж и. Амирим, ижозат берсалар, Қармана билан Қизилтепа орасидаги йўлни бузаман. Қизилтепа заводига ҳужум қилиб, у ердаги ишчи-хизматчиларни қириб ташлайман, заводини ёндираман. Амирободдан Термизгача, Қаршидан Шаҳрисабзгача бўлган темир йўлларни ер билан яксон қиламан.

А м и р. Ижозат! Ижозат! Бу ишларингиз шоён таҳсин!

Б е й л и (*хурсанд бўлиб*). Ҳақиқий қаҳрамон. Ислом ҳомийси ва барча мусулмонларнинг бўлажак ягона ҳоди ва халифаси, Саид Олимхон омон бўлсин! (*Ичиб қадаҳни синдиради.*)

А м и р. Буюк мададкор Британия қироли учун. (*Ичади.*)

Чироқ ўчади. Мирараб мадрасасининг сардараси. Икки фаррош бошларида оқ салла, белларида оқ пўта, бирининг қўлида қора латта, бирининг қўлида супурги, мадраса супасини супуриб-сидириб, адрас, шоҳи кўрпачалар, ёстиқлар ташлаб жой тайёрламоқдалар.

Б и р и н ч и ф а р р о ш. Музга яланғоч ўтириб олгандек сесканиб кетдингиз?

И к к и н ч и ф а р р о ш. Ана, яна бўйни ингичка, калласи катта, шалпангқулоқ қори ёш бир муллаваччани ҳужрага қамаб, баркашдек шаполоғи билан уряпти. Тоқатим қолмади. Инграйди бечора.

Б и р и н ч и ф а р р о ш. Балки ҳужрасидан газнит чиққандир.

И к к и н ч и ф а р р о ш. Кеча-кундуз шу гап, дағдаға, дўқ, ол-ол, ўлдир-ўлдир, кес. Айниқса, катта муфти Ибодулла Амиргача қон тўкиш билан манзур бўлмоқчи.

Бошида қулоҳ, эгнида жанда, белида кашкул, қўлида асо, бош қалан-дар ва кўр, чўлоқ, букри қаландарлар киришади.

Б о ш қ а л а н д а р. Наузанбиллоҳ минг шарраизолик, Хўжа, Баҳоваддин дастгир мозоридан битта ғишт қолгунча Бухоройи шарифга офат етмагай. Қаландар, дуойи дофе ўқилсин. Тоатибодатга кохиллик қилганларни ер ютсин!

Қ а л а н д а р л а р н и с и р и қ т у т а т и б , д у о ў қ и б ў т и б к е т и ш а д и .

Биринчи фаррош. Кеча яна ўнта қишлоқини, бешта толиби илм ёш йигитларни бўғишга ҳукм қилиб, ҳовличага юбордилар.

Иккинчи фаррош. Унинг фикр-хаёли қозикалон бўлишда...

Учинчи фаррош. Сенга нима, ўзингни бил.

Иккинчи фаррош. Тоқатим қолмади.

Биринчи фаррош. Сен ҳам ўлмоқчимсан? Бор, ишингни қил. Ҳали замон қозикалон билан раис, муфтилар келиб қолишади.

Иккинчи фаррош. Ҳа, улар ҳозир елиб-югуриб, қоқиниб-суриниб, катта мачит, Қалобод мадрасаларида маст туядек оғизларидан кўпик сочиб, муллаваччаларга диний исломдан амру маъриф қилаётган бўлсалар керак.

Биринчи фаррош. Ана, файтон ҳам келиб қолди.

Духоба чопон кийиб, устидан қилич тақиб олган ярим бузуқ саллални, узун соқолли тўрт муфти вакил кирадилар, фаррошлар таъзим қиладилар.

Бош муфти. Таёқланган ким?

Биринчи муфти (*таъзим билан*). Билолмадим, тақсирим.

Бош муфти. Бу ер мадраса, доди кўчага эшитилади, аркка олиб бориб ўша ерда урилсин.

Биринчи муфти. Мана, Мирараб мадрасасидаги иккита муллаваччанинг ҳужрасидан бир қанча табиийёт, жуғрофия деган китоблар, яъни, динга хилоф китоблар топилди, тақсир.

Иккинчи муфти. Бундай китоблар Кўкалдош мадрасасидан ҳам топилган, тақсир.

Бош муфти. Буюринг, динга хилоф ҳамма китоб, газнитларни йиғиб келтирсинлар. Гулхан ясалсин... Амир хизматини бажонидил қилсак, биздан арвоқ ҳам рози, сояий худо ҳам рози. Ҳамма муллаваччалар тўпланганми?

Учинчи муфти. Говкаш, Қалобод мадрасасидан ҳам келишган. Мингдан ортиқ муллавачча мадраса саҳнида воиз жанобларига интизордурлар.

Катта муфти. Бўлмаса қозикалонга хабар берай, бошласинлар. (*Чиқади*).

Биринчи муфти. Ҳаммамиз хизматга камарбаста.

Иккинчи муфти. Давлатпаноҳ хурсанд бўлмасалар, тўрт муфтини вакил қилармидилар. Шаҳримизда узунқулоқ сўзлар бесаришта қанот қоқяпти. Большой деган шўр подшо...

Биринчи муфти. Менинг назаримда бизнинг ўзимиз Амир бўлиб олдик шекилли, тангри буюрса... Кечаги сўйилган карвон бошининг уйдан чиққан олти халта олтидан иккиси саройга берилиб, биттаси қозикалонга, ярим халтаси масжид-мадрасага нона қилинди. Икки халтасини бош муфти хинжирга урдилар, тақсир.

Иккинчи муфти. Жим бўлинг, бир кунмас-бир кун бош муфтининг оғзидан тилла қуямиз.

Қозикалон, бош муфти кирадилар.

Учинчи муфти. Ана, қозикалон келяптилар.

Қозикалон. Ассалому алайкум.

Муфтилар. Ваалайкум ассалом.

Бош муфти. Тақсир, ҳозирун жанобларининг панд-насиҳатларини эшитишга тайёр.

Қозикалон. Баҳай.

Говур-гувур.

Бош муфти. Муслмонлар, жим қулоқ солинг, муллоин забардаст Бурҳониддин қозикалон айтадилар.

Қозикалон. Аҳли ислом. Айҳаннос! Бухоройи шариф Амир Саид Олимхон замонасида кундан-кун қувват этиб, тараққий ва таолий ҳамда маъмурият ва ободончиликнинг аъло даражасига етган бир шаҳри азимдир. Бухоро дунё муслмонлари қошида шариф саналади. Бухоро фикрлар, муждаҳидлар, аҳли ҳадислар чашмаси, улуми исломия маъданидир. Айниқса, ҳазрати Пирим Баҳовиддин нақшбанди мақбаралари Бухорони фалокатдан сақлайди. Ана шу шаҳрингиз ва бутун Бухоро амирлиги бугун хавф остида, бугун Масков, Тошкентдан большевой деган бало келади. Бу кофирлар қора фуқораларга ажнабий дасидалар кўрғазиб, ранг-баранг шайтонатлар барпо қилиб, жаноби кибриё назари олампаноҳ Амир Саид Олимхон ҳазратларига оқ бўладилар.

Бош муфти. Бу рўйсие ҳабисларнинг қилмишларидан жаноби олийларининг ғазаблари жунбушга келиб, буларни қиргинбарот қилишга, бу ваболардан бутун Бухоро вилоятларини қатрон этишга фармони олий чиқариб, бизни вакил сайладилар. Шукур қилайликким, у кишининг соявий давлатларида шариа-тимиз орқа таянчлари — уламолар, шунингдек, қозикалон Бурҳониддинга ўхшаган зодагонлар, беку бойлар, саидлар, хўжа-

лар тинч-омонликда яшаймиз, эй жаноби олийларининг содиқ фуқаролари, большевойлар, кофирларга жиҳод акбар эълон қилдик. Бу иблисларни ушлаб, бизга келтиринг, динга хилоф китоб, газнитларининг кулларини кўкларга совуринг. Шариат ҳомийси, ислом ҳукмдори Саид Олимхон наъравор арслондек ҳамлага тайёрдурлар.

Мулла л а л а р н и н г о в о з л а р и. Во шариато. Во дино!
Большевойларга ўлим, сотқинларга ўлим! Амримиз етти иқлим-га подшойи ҳафти кишвар бўлсинлар!

Бир мулла устида оқ ятак, саллалари чувалган, оғзида пичоқ, ўзини қозикалон оёғига ташлайди.

Мулла. Тақсир, мана! (*Мулла қозикалон узатган китобни ўнади.*) Бир жон эмас, минг жон бўлса ҳам жаноб олийнинг бошларига садақа бўлсин!

Биринчи дарвеш (*оғзида пичоқ*). Ё девонаи Баҳоваддин! Ё имоми аъзам! Жоним Амирга садақа.

Иккинчи дарвеш. Ё алҳазар! Ё раббоний!

Бош муфти. Гулхан ясалсин. Барча иблис китобларни ёндирилсин!

Китоблар ёндирилади.

Учинчи мулла. Тақсир, яна бир муллаваччанинг ҳужрасидан Қозонда чоп этилган «Ялт-юлт», «Онг» деган мана бу мужаллалар, Бокуда босилган динга хилоф китоб «Хўп-хўпнома» топилди.

Бош муфти. Қуръондан бошқа ҳамма китоблар ёндирилсин. Таёқланган муллавачча келтирилсин.

Даҳбоши, бир қўли пешанасида, бир қўли кўкрагида салом беради. Таёқланган кишини кўтарган бир сарбоз унинг кетидан киради. Сарбоз қонли юкни ерга қўяди. Қозикалон ва бош муфти мажруҳнинг бошида тўп-ланиб, ғазаб билан тикиладилар. Мажруҳ кучсизгина инграйди.

Қозикалон. Қим экан бу?

Бош муфти. Кофир, инқилобчи! Қарманда қўлга тушган!

Даҳбоши (*бир қўли кўкрагида, бир қўли пешанасида*).

Соқолини қирдириб, итёқа кўйлак кийган экан!

Бош муфти. Бас, инқилобчи!

Муфтилар. Орий-орий.

Қозикалон (*овозига улугворлик, кўкрагига савлат бериб*). Соҳиби Бухоро Саид Олимхон ҳазратлари кофирларни дами тигдан ўтказиш мақсадида тўрт муфтидан иборат вакил белгиладилар. Булар: Қутбиддин, Жунбул муфти, Мулладўст, Муфти аскар, бош муфти Ибодулла махсум.

Бош муфти. Ушбу ҳайъатга умумий таълимот, дастурил-амал бергувчилар — қозикалонимиз жаноб Бурҳониддин ва раисдирлар. Мана, ёнимизда шариат қиличи, қаршимизда каломулло, ғазот талаблар Амир душманларини Бухоройи шариф-дами, Чоржўйдами, Бойсун, Кармана, Душанбадами — хуллас, қаердаки кўрсалар, тутиб бизга келтирсинлар, биз азрўйи шариат ҳақиқат қилгаймиз, гуноҳи бўлса, дарҳол эъдом ҳукмини чиқариб, ҳовличага юборамиз.

Д а р в е ш л а р. Омин!!!

Бош муфти. Қирғинбарот қилинсин!

Қозикалон. Сангсор қилинсин!

Ғазабланган муллалар, шайхлар, қаландарлар мажруҳга ҳар тарафдан тош отишади, китобларга ўт қўйилади, қўлларида таёқ, зикр, жазава...

П а р д а

УЧИНЧИ ПАРДА

Прожектор йигит билан қизни ёритади.

Йигит. Туркистон халқ комиссарлари Советининг раиси
Фёдор Колесов.

Қоронғиликдан Колесов чиқади. У юриб келиб, қиз билан йигитнинг ўр-
таларида тўхтайтиди.

Қиз. Фозил Хўжа...

Қоронғиликдан Фозил Хўжа чиқади, бориб Колесов ёнидан жой олади.

Йигит. Ботир Тўраев!

Қиз. Махсум.

Номлари айтилган одамлар бирин-кетин қоронғиликдан чиқишади ва Ко-
лесов билан Фозил Хўжанинг ёнига келиб тўхташади.

Йигит. Ҳозирги замоннинг онаси ўтган замон.

Қиз. Шунинг учун биз ҳамма нарсани билиб олмоқчимиз.

Йигит. Биз бор ҳақиқатни билишни истаймиз. Сиз тарих
суди олдида сиз.

Қиз. Авлодларингизга жавоб беринг...

Йигит. Нима учун қуроли кучимиз Амир қўшини билан
бўлган жангда мағлуб бўлди? Қуроли кучларга қўмондонлик
қилиш вазифаси сизга юклатилган эди, Колесов, жавоб беринг!

Колесов. Билмайман... билмайман... Қандай жавоб қи-
лишни билмайман...

Қиз. Ҳар ҳолда... (Яна ҳаяжон, жимлик.) Сиз Амирга қа-
нақа талаблар қўйдингиз?

Колесов. Талабларми?.. Эски ҳукумат тарқатилиб, ўрнига
ёш бухороликлардан Ижроня Комитет белгилансин, бутун ҳо-
кимият ёш бухороликлар Ижроня Қомитетига топширилсин,
деган талаблар.

Қиз. Яна нима?

Колесов. Бу Комитет Бухорода қатор ислоҳотлар ўтказди... Биз яна бир талай Амир амалдорларининг ҳайдалишини, бир қатор солиқларни бекор қилишни талаб қилдик.

Иигит. Ҳаммаси шуми?

Колесов. Йўқ, Амир мажлислари, намоишлар ўтказиш эркинлиги, матбуот, сўз касб-кор эркинлиги берсин деган талабни қўйдик.

Қиз. Бу гапларга Амир қандай қаради. Балки, Фозил Хўжа, сиз жавоб берарсиз?

Фозил Хўжа. Агар, Амир биз қўйган талабларга рози бўлса, ислоҳотлар ўтказишга аниқ ваъдасини берса, ёш бухороликлар Амирнинг яна Амир бўлиб қолишига қарши эмаслар, дейилди. Бу Амирнинг бизга қўйган шарти эди.

Иигит. Сиз Амирнинг шартига рози бўлдингизми?

Фозил Хўжа. Ҳа...

Қиз. Хатга ким имзо чеккан?

Колесов. Мен билан Фозил Хўжа икковимиз.

Иигит. Сиз яна Амир ваъдасига ишондингизми?

Фозил Хўжа. Ҳа...

Қиз. Сиз, бунинг яна бир машъум хато эканини кейин тушундингизми?

Фозил Хўжа. Кейин тушундим.

Колесов. Мактубга Амирнинг халққа эълон қиладиган баённомасини қўшиб юбордик.

Иигит. Фозил Хўжа, шу йўлингиз тўғри йўлмиди?

Фозил Хўжа. Ҳа... буни ягона тўғри йўл деб билар эдим.

Иигит. Сиз яна Амирнинг ваъдаларига ишонгансиз. Унга ён босгансиз... Халқимизнинг: сўт билан кирган жон билан чиқади, деган мақолини эшитганмисиз?

Фозил Хўжа. Мен яна адашдим... алдандим, алдандим.

Иигит. Номанинг охирида нималар ёзилган?

Колесов. Амир йигирма тўрт соат ичида номага жавоб юборсин, дейилган.

Иигит. Жавоб келдими?

Фозил Хўжа. Ҳа, жавоби маъқул тушмади. Биз ҳарбий ҳаракатни бошлаб юбордик.

Колесов. Лекин... Фурсат бой берилган эди. Амир ана ўша биз ҳадя қилган йигирма тўрт соатдан обдон фойдаланган. Бухоро ревкоми бутун қўшинларимизга Бухорога ҳужум қилиш учун буйруқ берди. Закаспий отряди ҳарбий ҳаракатни бошлаб юборди. Бироқ Когон отрядига, Бухоро ишчилари отрядига ва ёш бухороликлар отрядига ёрдам етиб келмади.

Қиз. Нега шундай бўлди?

Колесов. Амир бизнинг ҳарбий режаларимизни сеҳр-жоду ишлатиб, билиб олган.

Йигит. Сеҳр-жоду, каромат — ҳаммаси пуч нарсалар-ку.

Колесов. Ҳа, йўқ гаплар. Амир бизни лақиллатиб қўйиб, ўзи яхшигина тайёрланиб олган. Биринчи тўқнашиш Бухоро деворларидан бир чақирим нарида, Фатҳободда бўлди. Амирнинг отлиқ аскарлари бир қанча ярадор ва ўликларни қолдириб, орқага чекинишди. Аммо бутун қуроллари пичоқ-болта, калтак бўлган мутаассиблар жон-жаҳдлари билан жанг қилишди.

Фозил Хўжа. О... Амир... Лўттибоз Амир. Ўзининг зарбага учраганини сезиб, дарҳол Мирзо Урганжи билан Зикриё хўжани вакил қилиб юборди. Амирнинг янги фармонини ўқидик. Амирнинг имзо ва муҳрини текширдик. Мен фармонга ишондим. Амир шаҳарга ҳужумни тўхтатишни илтимос қилган. Ислоҳотга ваъда берган. Мен нодон, мен хом сут эмган банда яна қўлга тушдим. Уртоқ Колесовдан урушни бир кунга тўхтатишга, Когонга қайтишга буйруқ беришни талаб қилдим.

Колесов. Ҳа... Шундай ҳам қилдик.. қуролисзланиш ҳақидаги битимнинг бажарилишини ўз жойида назорат қилиб туриш учун эски Бухорога коммунист Уткин қўмондонлигида вакиллар юбордик. Икки вакилимиз қочиб қутулган. Қолганлари ваҳшиёна суратда ўлдирилган. Амир бизга қарши ўттиз беш минг аскар қўйган. Иккинчидан, у Қарманан Қорақўлгача бир юз олтмиш чақиримдан ортиқроқ темир йўлни буздириб ташлаган. Бутун телеграф симларини узиб, бизнинг Туркистон билан алоқамизни кесиб қўйган. Чекинишдан бошқа иложимиз қолмади...

Фозил Хўжа. Ўқ-дори кам, сув йўқ.

Колесов. Когон банкasiдаги пулларни, бир қисм гражданларни эшелонларга ортиб, жўнаб кетдик.

Фозил Хўжа. Амир изимиздан қувиб келяпти.

Колесов. Қаршимиздаги темир йўл бузилган. Йўл йўқ.

Йигит. Яна бир савол. Амир бутун планларингизни олдиндан билиб турган. Нега? Сабаб?

Ботир Тўраев. Ичимизда Амирнинг одами бўлса керак.

Махсум. Ҳа, ичимизда хоин бор...

Қулмамат. Хоин ким бўлса экан-а!..

Паровоз оғир ҳансирайди, пишиллади. Еруғ ҳарбий эшелонга тушади. Вагонлар қочоқлар билан тўла. Узоқдан: «Ҳой, отманглар, элчини қабул қилинглар!»— деган хитоб эшитилади.

Колесов. Отилмасин!

Бир неча ҳарбийлар етовида Мирзо Урганжи қўлида оқ байроқ, киради.

Урганжи. Орангизда Колесов ким?

Колесов. Мен.

Урганжи. Танишганим учун хурсандман.

Колесов. Эшитаман.

Урганжи. Қаршилик кўрсатиш бефойда. Қамалдасиз!

Колесов. Мақсад?

Урганжи. Агар қаршилик кўрсатсангиз, кулларингизни шамолга совураман!

Колесов. Мақсад?

Урганжи. Битта талабимиз бор: қўлимизга Фозил Хўжани, Ботир Тўраевни ҳам Махсумни топширингу, ўзингиз хоҳлаган томонингизга соғ-омон кетаверинг!

Колесов. Йўқ!

Урганжи. Хўп... Фозил Хўжа билан Тўраевни топширинг.

Колесов. Йўқ!

Урганжи. Яхши, фақат Фозил Хўжанинг ўзини... Бу билан ҳам ўзингизнинг, ҳам бошқаларнинг ҳаётини сақлаб қоласиз... Уйлаб кўришга беш дақиқа муҳлат бераман... Шундан сўнг битта тирик жонни қўймайман!

Чиқиб кетади, оғир жимлик, ҳамма Колесовга қарайди. Фозил Хўжа секин-аста ўрнидан туради. Колесов қаршисига боради.

Фозил Хўжа. Дарҳақиқат, бирдан-бир йўл шу...

Ботир Тўраев. Эсингизни йигинг, нима деяпсиз?

Махсум. Мен ўрнингизга боришга тайёрман.

Фозил Хўжа. Уларга мен керакман... Шунча қонлар тўкилди... бас... ўзимни топшираман.

Колесов. Фозил Хўжа! Ҳарбий интизомни бузманг. Сизнинг ҳаётингизга, бу одамларнинг тақдирига мен жавобгарман... Мағлубиятга мен айбдор...

Фозил Хўжа. Биргина сиз эмас.

Колесов. Йўқ, мен! Бир ўзим! Мен ўзим жавоб бераман. Шармандалик етар! Бу гапларни бас қилинг! *(Бирдан ўтлиқиб.)* Ҳа... Энди жумла жаҳонга: Колесов Амир қўлига Фозил Хўжанинг бошини топшириб, ўз бошини сақлаб қолган номард, деган гаплар тарқалсинми? Сиз шуни хоҳлайсизми? Коммунист Колесов мана шу чўлларда жон берса берадики, аммо Фозил Хўжа, Ботир Тўраев, Махсумларнинг бошларини Амирга топшириб, ўз бошини сақлаб қолмайди. Сизга тушунарли бўлдимми? Гап тамом. Бу ерда қўмондон мен!

Узоқдан ҳайқирик эшитилади.

К о л е с о в. Жангга тайёрланинг!

Саҳна қоронғилашиб яна ёришганда, Ситораи Маҳосо кўринади. Тутқалари олтин-кумушда ясалган эшиклар, деворлар, пештоқлар, олтин чолган баҳ-маллар билан безатилган. Деразаларда ҳарир пардалар. Хонанинг гир ай-ланган навосида бухорча ганч ўймакорликлар ажойиб намунаси, ўртада қизил ёғочдан ясалиб, фил тишидан ишланган тўғарак стол, устида олтин қўндоқли, мрамар дастали, чинни қалпоқли электр лампаси. Кенг, ялтироқ партўшаклар, дўлаболишлар ташланган қаравот, қозиқда қилч, камар, сал-ла, тўн ва бошқа нарсалар осиглик. Ғоятда гўзал, зебу зийнатга ғарқ бўлган руҳлари вайрон, рангидан адашган Нисо, Санам, Насиба ва бош-қ а л а р. Бири ёнбошлаган, бири қўлида ойна, ўсма қўймоқда. Санам секин чирманда чертиб, зам-зама қилади. Қиз киради. Қимнидир қидирган бў-либ, к а н и з л а р н и аста оралаб, саҳна олдига келади.

Қиз. Ситораи Маҳосо. Гулшан сарой. Айшгоҳ... Олтин қа-фас... Зебу зийнатга ғарқ бўлгану, болу парлари юлинган жан-нат каптарлари... Не-не қизлар хазон бўлмади бунда. Кир, фа-сод, қон гул бўлиб кўринади бу ишратхонада...

Суратдек тортилиб, гандираклар Шодия киради. Эгнидаги камзули йир-тилган, кўйлаги ғижим, ёқаси вайрон, соялари тарлон. Уртага келиб тўхта-ди, нурсиз кўзларини олисларга тикканича жим туради. Қизлар Шодияни бу кепатада кўриб, ҳаяжонга тушиб, ундан кўзларини узишмайди.

Қиз. Уша... адоий тамом... жаноби олийлари бошларига яна бир садақа...

Нисо. Шодия, жонгинам...

Шодия жим.

Нега индамайсан?

Шодия жим.

Шодия!

Яна жим.

Ана у жойда... бўлдингми?..

Шодия бирдан қаҳ-қаҳ уриб кулади.

Бас қил!

Тобора қаттиқ кулади.

Бўлди! Тўхтат дейман сенга! Эшитяпсанми! Бас қил!

Кулги қаттиқ йиғига айланади. Шодия ўзини гиламга отади. Нисо югуриб бориб, унинг бошини бағрига олиб, сочларини силайди, юпатишга уринади.

Уртоқжон, ўзингни еб қўясан... Начора, тақдир. Ялиниб сўрайман...

Шодия тўлиб-тўлиб йиғлайди.

Н а с и б а (*асабий*). Бас қил, овозингни ўчир!.. (*Ўзи йиғлайди.*)

Н и с о. Ўзингни бос... жорим...

Ш о д и я. Мен тўйиб кетдим. Яшамайман. Қирман, жирканчман, қуйқаман.

Н а с и б а. Етар! Ҳаммамиз ҳам шу!

Н и с о. Тинчлан... бўлди... тинчлан дейман.

Ш о д и я. Керакмас. Хоҳламайман!.. Мен энди қандай кун кўраман?

З е б о. Бизга ўхшаб... Одам ҳар нарсага кўникади.

Ш о д и я. Разолатга, ифлосликка-я?.. Йўқ! Одам бунга кўникамайди!

З е б о. Ҳечқиси йўқ... Сен ҳам тўрт-беш кун йиғлаб-сиқтаб кўникаиб қоласан.

Ш о д и я. Асло! Асло! Асло!

Н а с и б а (*қичқириб*). Ҳозир ҳушимдан кетиб йиқиламан. Айтинглар ахир, жим бўлсин!

С а н а м (*бирдан ўрнидан ирғиб, қўлига чирмандани олиб.*) Ҳой жононлар, қоши камонлар, мўрчамиёнлар, моҳитобонлар. Бу маконда на раҳму шафқат, на ор-номус, на уят бор. Бу макон — лолаю гул, булбулу қумри, маю шароб, ўлдим-куйдим, танбуру дутор, кайфу сафо, бўй-баҳор, ишқ-муҳаббат боғи, илоҳо тезроқ вайрон бўлгур! Нозу таманнони қўйинг, ғам-ғусса бефойда, беш кунлик бевафо дунё ўтар-кетар, илоҳо ажалга йўлиққур Амир билан ўйнаб-кулганинг қолар. Қани, ҳа, чапак, Бўш келманглр...

Насиба чирманда чалади. Санам рақс тушади, гоҳ йўрғалаб кетади, гоҳ чарх уриб айланади, ёнади, ўчади. Рақс борган сари авжга чиқади-ю, яна аста-секин тинади. Санам ўлиб-толиб ахир ўзини гиламга отади. Узоқ жимлик. А м и р киради.

А м и р. Кетинг. (*Шодияга.*) Сен қол!

Қизлар нариги хонага ўтишади. Амир ғайри расмий кийинган, бошида кашмири пўта, оғир ўйга чўмган ҳолда тўғри бориб зийнатли диванга чўзилади. Бир канизак олтин қадаҳ билан май идиш қўйилган патнисни келтириб, столга қўяди. Ўзи чиқади. Шодия қандай ўтирган бўлса, шундайлигича қолади. Амир Шодияга қадаҳ узатади.

А м и р. Ич!

Шодия рад қилади.

Ич! Амир учун ичмаслик — гуноҳ!

Ш о д и я. Мен умримда ичган эмасман, Амирим...

А м и р. Ичиб кўр!

Ш о д и я бир нафас иккиланиб туриб, винони бирдан кўтаради. Кейин қи-
қир-қиқир кула бошлайди.

А м и р. Сен нега куласан?

Ш о д и я. Ер-кўк чирпирак бўлиб айланяпти...

Амир унга яқинлашади, қучади. Шодия қучоғидан чиқишга ҳаракат қилади,
сўнг жим бўлиб қолади.

А м и р. Сен мисли йўқ дилбар, ҳусн-малоҳат соҳибаси экан-
сан.

Ш о д и я. Султоним.

А м и р. Нега сен тез кетиб қолдинг?

Ш о д и я. Ер-кўк айланяпти...

А м и р. Ҳа, ҳали тун бўйи роҳат-фароғат қиламиз, фариш-
там.

Ш о д и я. Ҳазратимга минг ташаккур.

А м и р. Менинг жоним бўлиб қолдинг. Хафа эмасмисан?

Ш о д и я. Йўқ, йўқ... Амирим...

А м и р. Сенинг хушторинг Фозил Хўжа-чи?

Шодия жим.

Сен унутдингми, уни?

Ш о д и я. Унутдим... Мен ҳамма нарсани унутганман, Ами-
рим.

Қизнинг қўли Амирнинг белида ўйнаб ниманидир қидиради, аста-секин ка-
маридан ханжарини суғуриб олади.

А м и р (*илгаригидек майин овоз билан*). Ойпарчам, гулчеҳ-
рам, фариштам... Ифлос, қанжиқ... ханжардан қўлингни ол!..
Мен билардим, кутиб турувдим. Ярамас гар! Ҳа... устозинг зўр
экан...

Амир қизнинг ханжар тутган қўлини қайириб, кўксига босади. Шодия йиқи-
лади. А м и р секин чиқиб кетади.

Ш о д и я. Қаердасан севгилим.

Қоронғиликдан Ф о з и л Х ў ж а чиқади.

Ф о з и л Х ў ж а. Мана мен, сени севаман.

Ш о д и я. Мен сени севаман. Сен чироқсан, мен эса, парвона.

Ф о з и л Х ў ж а. Сенинг лабларинг менга ҳаёт чашмаси...

Й и г и т. Чашмага заҳар солинган.

Ф о з и л Х ў ж а. Сенинг қўлларинг...

Қ и з. Бу нозик, оппоқ қўллар энди ҳеч қачон ёр бўйнига ташланмайди.

Ш о д и я. Алвидо... алвидо... алвидо...

П а р д а

Прожектор саҳна олдида турган й и г и т билан қ и з н и ёритади.

Й и г и т. Колесов воқеасидан кейин Амирнинг зулми баттар зўрайиб кетди. Бухоро аркида қассобхона очилди. Мана, икки йилдирки, бу ҳовличада минглаб бегуноҳ кишилар сўйилди. Амир айш-ишратда. Мирзо Урганжи қушбеги бўлса, Бухоронинг ўн бир қопқаси калитларини ёстиғи остида яшириб олган, ёнида Ойимжаҳон, зар тўшакларда айш-ишрат қилади.

Қ и з. Тўрт вакил муфтнинг ҳукми билан ўлдирилган кишиларнинг сон-саноксиз бола-чақалари таланди, уйларидан кўчаларга ҳайдалди. Бу бенаво, жафокашлар оч-яланғоч, бошпанасиз, зор-саргардон кўча кезадилар.

Й и г и т. Қонхўр Амирдан қўрқиб, ҳеч ким буларга ёрдам қўлини чўзмайди. Ҳокимлар, амалдорлар, шариат пешволари эса, буларни кофирвачча деб уриб-сўкиб, қувадилар.

Қ и з. Аммо Бухоро инқилобчиларидан тўпланган Ёш бухороликлар Тошкент билан Москвага муҳожир бўлиб кетдилар, шу шаҳарларда туриб Амирга қарши курашни яна ҳам қизитиб юбордилар. Амир зулми буларнинг кўзларини очди.

Й и г и т. Азимжон Ёқубов, Ҳожи Мирбобо, Қори Йўлдош, Пўлатов сингари ўнлаб инқилобчилар коммунистлар партиясини сафига кирдилар, Бухоро коммунистлар партиясини вужудга келтирдилар. Ленин таълимотидан ва унинг Свердлов, Элиава, Куйбишев, Фрунзе, Рудзутак, Тўрақулов, Низомиддин Хўжаев каби сафдош ва шогирдларидан сабоқ олдилар.

Қиз. Инқилобчи ёш бухороликлар ташкилотининг раиси Фозил Хўжа эса, Москвага жўнаб кетди. Ёш бухороликларнинг Москва комитетини тузди.

Йигит. Бир минг тўққиз юз йигирманчи йил. Ана, у Горькида. Мазлум халқлар доҳийси ва халоскори Владимир Ильич Ленин ҳузурда...

Чироқ ўчиб ёнганида саҳнага Ленин, Фрунзе, Фозил Хўжа, Ботир Тўраевлар кирадилар.

Ленин. Тошкентдан юборган хабарларингиз мени ниҳоятда хушнуд қилди. Турккомиссия партия Марказий Комитетининг Бутун Россия Ижроия Комитети ва Халқ Комиссарлар Советининг ишончини оқлади. Таҳсинга лойиқ ишлар қилди.

Фрунзе. Аввало, Владимир Ильич, Туркистон халқлари сиздан миннатдор, бутун халқ сизга қизгин саломини, юборди.

Ленин. Ҳа, саломат бўлсинлар. Мўъжизаомуз ажойиб ғалаба. Яқиндагина бутун буржуазия ва унинг барча кўмакчилари бугун-эрта большевиклар ҳукумати ҳалок бўлади, деб жаҳонга жар солмоқда эдилар. Бунинг акси бўлиб чиқди. Қизил Армия Кольчак, Деникин, Дутовни ер тишлатди. Кавказдаги оқ гвардиячиларни тор-мор қилди. Туркистоннинг гирибонидан бўғиб ётган олов ҳалқани парчалаб ташлади. Империализм Туркистонни ямлаб ютолмади, тишлари синди. Закаспийдан Шимолий Эронга қараб қочди. Советлар Туркистони энди озод, ҳа, мангу озод!

Фрунзе. Қизил Армиянинг мана шу ғалабаларини кўрган Бухоро Амрининг кайфи учиб, нафаси чиқмай қолган эди. Бироқ шу кунларда Амир яна қутуриб кетди. Бизга қарши яна пичоғини қайраб ётибди. Империалистлар, хусусан, инглизлар, Амрни бошдан-оёқ қуроллантириб бўлди. Энди уни бизга қарши жангга ташламоқчи.

Ленин. Амир, балки ўртоқ Фрунзени ҳам Колесовдай савалаб ташлайман деяётган бўлса-я...

Фрунзе. Амир қаттол, айёр. Бухоро эса, мустаҳкам.

Ленин. Бухоро... Бундан ўн аср муқаддам Бухорода Наршахий деган тарихчи олим ўтган экан. Мен яқинда ўша олимнинг «Бухоро тарихи» номли ажойиб асарини ўқидим. Қаранг-а, бундан минг йил илгари Бухорода улкан, оламга машҳур кутубхона бўлган экан. Гапим тўғрими, Фозил Хўжаевич.

Фозил Хўжа. Шундай, Владимир Ильич. Аммо манғит-

лар сулоласи даврида дунёвий илмлар қатағон бўлиб, ақл чироғи сўндирилган.

Ленин. Ҳа... ақл чироғи сўндирилган, яхши айтдингиз, Фозил Хўжаевич. Ана энди бир вақтлар илм-фан бешинги бўлган Бухорода бугун хурофот, жаҳолат, ваҳшат, жабр-зулм авжида....

Фозил Хўжа. Тарихий парадокс.

Ленин. Афсуски, тарих бу хилдаги парадоксларнинг анчасини билади. Колесов, Колесов тарғибот-ташвиқотнинг кучига баҳо беролмаган. Бухоронинг кенг меҳнаткашлари ўртасида иш олиб бормаган. Ҳарбий кучига ишонган, холос. Амир эса муллалар, эшонлар, дарвешлар орқали халқ ўртасида тарғибот ишига зўр берган. Совет ҳукуматини олабўжи қилиб кўрсатган. Колесов воқеаси 50 миллион сўм олтинга тушди. Минглаб қурбонлар. Ҳа, бизнинг революциямиз қилаётган ҳар бир хато тўғрисида сотқин буржуа матбуоти бутун дунёга жар солиб бақирса бақираверсин. Биз хатоларимиздан қўрқмаймиз. Революция бошланганлиги билан одамлар авлиё бўлиб қолгани йўқ. Асрлар бўйи эзилиб келган, гангитиб қўйилган, қашшоқлик, нодонлик, жоҳиллик исканжалари орасига зўрлик билан тикиб қўйилган ва эзиб келинган меҳнаткаш синфлар революцияни хатосиз қилолмайдилар. Буржуазия жамиятининг мурдасини тобутга солиб ва ерга кўмиб бўлмайди. Улдирилган капитализм ёки феодализм ўз орамизда ириб-чириб, ҳавони ўзининг қўланса ҳидлари билан саситаверади. Ҳаётимизни заҳарлайверади, янги сабза, навқирон, барқ уриб турган нарсани эски, чирик, ўлик нарсаларнинг минглаб иплари ўз воситалари билан чулғаб олаверади. Амирлар, руҳонийлар, пулдорлар бизга қарши курашда ана шундан яхши фойдаланадилар. Колесов шунинг ҳисобга олмаган. Партиявий ишда Туркистон халқларининг миллий ва ижтимоий хусусиятларини ҳисобга олиш зарур. Сиз, ўртоқлар, Колесов йўл қўйган хатоларни такрорламайсиз, албатта. Колесовнинг нияти эзгу эди. Лекин у ниятига етолмади. Бухоро коммунистлар партиясини Тошкентда тузилган, шундайми?

Фрунзе. Шундай. Мана, ўртоқ Ботир Тўраев Бухоро коммунистларининг вакили. Туркистон инқилобчи ёш бухороликлар партиясининг раиси Фозил Хўжаевич. Булар Қизил Армиядан, сиздан ёрдам сўрашга вакил этилган кишилар. Шу мақсадда ҳузурингизга келишган.

Ботир Тўраев. Бухоро деҳқонининг кўз ёшига, ғам-ҳасратига, Амир бекларидан тортган азобига инсон юраги тоқат қилолмайди, Совет ҳукуматидан, Қизил Армиядан, сиздан ёрдам сўраб келдик, Владимир Ильич.

Фозил Хўжа. Инглизларники бўлган ҳозирги Бухоро; инқилобий Бухоро бўлиши учун, Шарқдаги инқилобнинг илғор кучига айланиши учун ёрдам беришингизни илтимос қиламиз, Владимир Ильич.

Ленин (*аста-секин келиб, Ботир Тўраев ва Фозил Хўжанинг елкаларига қўлини қўйиб, бир зум жим қолиб*). Бухоро коммунистлари, меҳнаткаш деҳқонлари, инқилобчи зиёлилари мамлакат тақдирини ўз қўлларига олишлари керак. Амирга жаҳон империалистлари ёрдам беради. Биз ҳам лоқайд қараб туролмаймиз. Бухорода тонг отса, шуъласи бутун мазлум шарққа тушади. Қон ялаган империалистлар буни яхши биладилар. Шунинг учун ҳам уларга каллакесар Саид Олимхон сув билан ҳаво каби зарур. Жаҳон бўйлаб катта кураш бошланган. Кеча билан кундуз, жаҳолат билан ҳақиқат, эскилик билан янгилик ўртасидаги кескин кураш. Ҳа, ҳа. Бухоро ҳам бу курашдан четда қолмайди, албатта.

Фрунзе. Мусулмон миссионерлар қиёфасида Бухорога мингдан ортиқ инглиз жосуслари келган. Бейли ниҳоятда мугамбир, тукли, шу кеча-кундуз Амирнинг пинжига кириб олган.

Ботир Тўраев. Саид Олимни бутун Туркистон Амири, деб эълон қилди.

Ленин. Бухоро коммунистларининг кучлари қанча?

Фрунзе. Бухоро коммунистлар партиясининг беш мингга яқин қуроли кучлари бор, Владимир Ильич. Сиздан яна бир масалани бизга ойдинлаштириб беришингизни илтимос қилардик, Владимир Ильич. Туркистон мустақил миллат бўлиб ажралиб чиқиш эркинлиги, мустақил давлат тузиш эркинлиги масалаларини нотўғри тушунган ўртоқлар ҳам борлиги маълум бўлди. Турккомиссиясининг улар билан қаттиқ жанг қилишига тўғри келади.

Ленин. Яна анча жанг қилишга тўғри келади ҳали. Миллатларнинг ўз тақдирини ўзи белгилаш масаласи жуда ҳам муҳим, ўта нозик масала. Коммунистлар партияси Совет давлати, мухторият, мустақил миллий давлат тузиш эркинлигини муқаддас деб тан олади. Бироқ бу миллат ичидаги текинхўр бойлар, эзувчилар давлати, зўравонлар мухторияти эмас, ишчи-деҳқонлар, қўли қадоқ меҳнаткашлар давлати, меҳнаткаш халқ мухторияти бўлади. Давлат синфий тушунчадир.

Ҳақиқий революция, Маркс айтгандай, халқ революцияси — эски ижтимоий турмушнинг, ўн миллионлаб кишиларнинг эски ҳаёт укладининг ўлиши ва янгисининг туғилишидан иборат фавқулодда жуда ҳам мураккаб ва азоб-уқубатли бир процессдир. Революция энг кескин, энг беаёв, энг шиддатли синфий

кураш ва граждaнлар урушидир. Бутун дунё меҳнаткашлари ва мазлумларнинг кўпчилиги бизнинг томонимизда. Адолат амирлар, бойлар томонида эмас, бизнинг томонимизда. Биз қатъият билан ва оғишмасдан социализм ғалабаси сари борамиз. Ва бу ғалаба халқларга мустақкам тинчлик беради ва уларнинг ҳар қандай зулм ва ҳар қандай эксплуатациядан қутқаради. Шу хилда тузилган миллий давлатлар халқ давлати, меҳнаткаш халқ мухторияти тараққий этиб, бу миллий давлатларнинг халқлари интернационализм руҳида раvнақ топиб, оға-ини бўлиб, қудратли социалистик бир иттифоқ тузишади. Ана унда бу азамат интернационализм негизига асосланган халқлар дўстлигини, социалистик иттифоқни енга оладиган, уни чўктира оладиган куч жаҳонда бўлмайди. «Биз миллатларнинг ихтиёрий иттифоқини — бир миллатнинг иккинчи миллат устидан ҳеч қандай зўрлигига йўл қўймайдиган иттифоқни истаймиз. Мутлақо тўла ишончга, қардошларча бирликни очиқ ва раvшан тушуниб олишга, тўла ихтиёрлик асосидаги келишувга асосланган иттифоқни истаймиз». Уйлайманки, бора-бора Туркистонда тузиладиган озод миллий давлатлар, шу қаторда Бухоро ҳам, ана шундай ҳур иттифоққа қўшилиши шарафига муяссар бўлади.

Ботир Тўраев. Айтганингиз, албатта, бўлади, Владимир Ильич. Биз, Бухоро коммунистлари, шу мақсад йўлида бир томчи қонимиз қолгунча курашамиз. Фақат бизга ёрдам берасиз.

Ленин. Албатта. Бухоро меҳнаткаш халқларини ёрдамсиз ташлаб қўймайиз.

Фозил Хўжа. Олам-олам хурсанд қилдингиз, Владимир Ильич.

Ленин. Фозил Хўжаевич, менга ёзган мактубингизни ўқидим. Инқилобчи ёш бухороликлар партиясининг программаси билан ҳам танишдим. Программани сиз ёзган экансиз.

Фозил Хўжа. Ҳа, шундай, Владимир Ильич.

Ленин. Програмада кўрсатилишича, партиянгиз илгаригидай Амирни ўз тахтида қолдирмай, энди уни салтанати билан бирга томомила йўқотмоқчи. Урта ва камбағал синфининг манфаатларини ёқламоқчи.

Фозил Хўжа. Шундай, Владимир Ильич.

Ленин. Бухоро халқ демократик тузумининг тарафдорисизлар.

Фозил Хўжа. Шундай, Владимир Ильич.

Ленин. Катта ер эгаларининг ерларини мусодара қилишни лозим кўрасиз. Лекин буларнинг ҳаммаси шариат асосида олиб борилади ва хусусий мулк муқаддас ҳисобланади, деб ёзгансиз. Шунинг учун ҳам биз бу программани коммунистлар пар-

тияси программасига, коммунизм идеалларига батамомила тўғри келади, деб айтолмаймиз. Программа ва мактубингизни синчиклаб ўрганиб чиққан Совинтерпроп Шарқда интернационал ташвиқот шуъбаси Марказий Комитетига ёзган хатида: Бухоро коммунистлари Амир салтанатига қарши олиб борган курашида ёш инқилобчи бухороликлар билан тил топиши, иттифоқ бўлиши мумкин, деган фикрни билдирган. Мен ҳам Совинтерпропнинг фикрига қўшиламан. Лекин коммунистлар шуни ҳам яхши биладиларки, Фозил Хўжаевич, сизнинг ёш бухороликлар партиянгиз ҳукуматни қўлга олгандан кейин коммунизмга қарши, совет ҳукуматига қарши қилич кўтариши муқаррар. Ҳа, хўп денг. Бу муқаррар. Шунинг учун ҳам Бухоро коммунистлари сизга ва сизнинг партиянгизга қарши курашмоқдалар.

Ф о з и л Х ў ж а. Менга ҳаммадан муҳими шу бўлдики, Москвага, сизга етиб олдим. Сал кам икки йилдирки, Москвадан. Москва кўзимни очди. Маркс ҳамда Сизнинг асарларингиз билан кеча-кундуз маслаҳатлашдим, ўқидим, қидирдим, ниҳоят, бу кимё асарлардан ҳақиқатни топдим. Бухорода революция бўлиб, Амир тахтдан қулаган куниеқ Коммунистлар партиясига қабул қилинишини сўраб, Коммунистлар партиясига Марказий Комитетига ариза бердим. Бу юрак амри. Мен умр бўйи пайпасланиб юриб, адолат изладим. Ниҳоят, ҳақиқатни Москвадан, коммунистлар таълимотидан топдим, Владимир Ильич. Онт ичман сизга, коммунизм идеалларига бир умр садоқат билан солдат бўлиб хизмат қиламан.

Л е н и н. Демак, жадидлик энди сизнинг ўтмишингиз, кечаги кунингиз.

Ф о з и л Х ў ж а. Мен ўзимни бугун коммунистман дейиш билан бахтиёрман.

Л е н и н. Сизга ишонаман. Курашинг, ҳақиқат учун, адолат учун жанг қилинг, биз сиз билан. (*Кўлини қаттиқ қисиб қутлайди.*) Агар ғалаба қозонган ва ҳокимиятни ўз қўлига олган Ғарбий Европа ишчилари синфи тараққий этган мазлум шарқ халқларининг деҳқонлар оммасига ёрдам қўлини узатса, капитализмнинг азоб-уқубатли йўлларини босиб ўтиш, албатта, даркор бўлмай қолади. Асрлар давомида гафлатда қолган, хўрланган, инсоний ҳуқуқларидан маҳрум этилган ва эзилган мустамлака халқлари ҳам тараққиётнинг кенг ва ёрқин йўлига чиқиб олишлари, нокапиталистик йўлдан бориб, социализмнинг шоҳи роҳига чиқиб, илгарилаб кетишлари мумкин. Амирнинг зулми остида эзилган Бухоро халқлари — ўзбеклар, тожиклар рус пролетарлари раҳнамолигида Шарқда биринчилар қаторида озод халқ — совет республикасини барпо этсалару, Бухоро эса,

бу курашнинг олтин бешиги бўлса ажаб эрмас. Бухорони озод қилишдай шарафли ишингизда муваффақиятлар қозонишингизни ва бардам бўлишингизни чин қалбимдан тилаб қоламан!..

Чироқ ўчиб ёнади. Қўмондоннинг бронепоезди, вагон ичида телефон, телефонистка, ярим кеча, ҳамма уйғоқ.

Ботир Тўраев. Уйқу келмаяпти, Зирабулоқ станциясидан ўтганимизга анча бўлувди-ю...

Фозил Хўжа. Ана, Қизил тепага келяпмиз. Катта Қўрғонда кутиб чиққан халқни қаранг-а.

Ботир Тўраев. Бўлмаса-чи... Чолу кампирларни кўрдингизми. Хўнг-хўнг йиғлашди-я.

Фозил Хўжа. Инсоният тарихининг бошидан то охиригача ҳеч бир халқ Бухоро халқидек эзилган эмас. Бухоронинг уч миллион халқи Амир-беклардан минг хил жафоларни кўрди. Шунинг учун ҳам бу тарихий кечада Бутун Бухоро уйғоқ! Ана қаранг, қизил аскарларимизни зўр хурсандчилик билан кутиб оляпти. Қовун, тарвуз, яхна гўшлар... ҳамма ясанган, байрам, байрам.

Фрунзе (кириб). Хўш, Чоржўй, Қарши, Карки, Шаҳрисабз, Зиёвуддин, Хатирчи, Чироқчи, Китоб, Қарманани қизил бухороликлар ва бизнинг шавкатли қўшинларимиз ишғол этишди. Асрий зулмдан қутулган халқ озодлик жангчиларини муборакбод қиляпти. Халқнинг шодлиги, бахти тўлиб-тошган. Бу қора илонлар, бу оғзи қон йиртқичлар ҳаммаси эски Бухорога бекинишган. Қўмондон Зиновьев эски Бухорога ҳужум қилиш учун Туркфронт қўмондонидан буйруқ кутяпти. Хўш, ўртоқ ҳарбий кенгаш аъзолари, операцияни бошлаймизми?

Ботир Тўраев. Бухоро коммунистлари бир томчи қони қолгунча озодлик йўлида курашга тайёр, ўртоқ қўмондон, операцияни бошлаймиз. Мен ҳозир Бухорога дўстлар ёнига жўнайман. Мени зориқиб кутиб ётишипти. Бухоро шаҳар партия комитетининг яширин мажлисини ўтказамиз.

Фрунзе. Ботир Тўраев, душман ичига борасиз. Амирнинг қутурган исковуч итлари изғиб юрибди. Эҳтиёт бўлинг. Жуда, жуда эҳтиёт бўлинг, дўстим!

Махсум. Раҳбарларимизни ёлғиз юбормаймиз. Душман ичига биргалликда бораман. Ҳа, инқилобчиларнинг тақдири битта!

Фрунзе. Ўртоқ Фозил Хўжаев.

Фозил Хўжа. Еш бухороликлар Амирга қарши жонбозлик кўрсатади, биз тайёрмиз, Михаил Васильевич.

Фрунзе. Сизларни штурм плани билан таништирай. (Ха-

ритадан кўрсатиб.) Қизил аскарлар икки колоннага бўлиниб эски Бухорога, мозори Шариф ҳам Қарши дарвозасига қараб ҳужум қилишади. Бешинчи, ўнинчи, ўн иккинчи ва аъло ўқчи полклари, тўртинчи отлиқ полк икки оғир ва олти енгил замбарак, уч броневтомобиль ва бронепоезд ва ўн уч самолётдан иборат эскадрилья жангга ташланади. Баржонов полки Шарқ томондан Қоракўл дарвозасига ҳужум қилади. Темир Мардоннинг ўқчилар полки, Қулмамат Сардорнинг отлиқ отряди шарқ томондан Қоракўл дарвозасига ҳужум қилади. Ўнг қанотдан Мавлюдов қўмондасида биринчи ва учинчи татар ўқчи полклари ҳужум қиладилар. Бронепоезд ўт очиб, буларни пана қилади. Тонг ёриши билан аркка ҳужумни бошлаймиз. Хўш, ҳарбий кенгаш аъзолари, нима дейсизлар?

Ботир Тўраев. Яхши!

Фозил Хўжа. Раҳмат, Михаил Васильевич!

Фрунзе. Қани дўстлар. Ҳозир ажойиб тарихий тонгнинг гувоҳи бўламиз. Ҳаммангизга бахт, зафар тилайман. *(Ҳар қайси билан алоҳида қизгин кўришади ва оҳиста вагон эшиги томон боради.)* Бухорода революция бошланди. Эзилган, таланган, жафокаш, хонавайрон халқ мустабид Амир зулмига қарши мардона бош кўтарди. Бухоро халқи совет халқидан, Совет ҳукуматидан, Қизил армиядан ёрдам сўраяпти. Биз биродарларимизга ёрдам қўлимизни чўзишимиз керак. Совет халқининг иродаси, улуғ доҳий Владимир Ильич Ленин иродаси шундай. Бутун қуролли кучларимиз озодлик йўлида курашаётган Бухоро меҳнаткашларига ёрдам беришини буюраман!

«Ура!» овозлари фалакка чиқади. Бронепоездлар шуъла билан зулмат багрини ёриб, теваракка ларза солиб олдинга жўнайди.

Чироқ ўчади.

Чироқ ёнади.

Эски Бухоро. Чорминорга яқин ерда, Ботир Тўраевнинг уйида Бухоро коммунистларининг яширин мажлиси бўлмоқда.

Ботир Тўраев. Чоржўй, Когон, Самарқанд, Катта Қўрғон, Термиз, Қарки, Марвдаги коммунистлар ташкилотларининг бўлимлари Амирга қарши курашни бошлаб юборишди. Партия дружиналари чегараларда кўз-қулоқ бўлиб туришяпти. Коммунист Қулмамат сардорнинг Туркманлардан тузилган тўрт

юз кишилик отряди Амир амалдорларининг жазосини бериб, ҳукумат почталари ва жуда муҳим ҳужжатларни қўлга тушириб, катта ишлар қилмоқда. Бухородаги бу яширин ташкилотимиз ҳам, коммунист ўртоқлар ҳам жонбозлик кўрсатишяпти. Улимга тикка бориб, Амир сарбозларига, деҳқонларга варақалар, хитобномалар тарқатишиб, ҳақиқий аҳволни уларга тушунтириб беришяпти. Бу ишларимиз ҳали оз. Бундан ҳам яхши, пухта, қаттиқ ишлашимиз керак. Чунки Амир ҳарбий кучни фақат Бухорога тўплади. Бошқа барча шаҳарлар инқилобчилар қўлига ўтган. Шунинг учун ҳам ўртоқ Фрунзе — бош қўмондон Бухоро партия ташкилоти зиммасига жуда катта ва масъулиятли вазифани юклади. Бу аждар уясининг ичидан кўпоришимиз, оз қон тўкиб, жадал ҳаракат қилиб, дев макони — аркни эгаллаб, Регистон устига қизил байроқ тикишимиз керак. Ана шу шарафли вазифа Бухоро коммунистларининг ўзларига, бизга топширилади.

О в о з л а р . Бажарамиз! Яшасин инқилоб!

Б о т и р Т ў р а е в . Амир сарбозлари гала-гала бўлиб, инқилоб томонига ўтяпти. Бу — Бухоро коммунистларининг олиб борган ташвиқот-тарғибот ишларининг ажойиб мевалари. Бироқ Марказий Комитетининг бизга топширган энг муҳим вазифаларидан бирини амалга оширолмадик. Амирнинг ўқ-дорн омборини портлата олмадик. Бир рус инженери, бизнинг ажойиб дўстимиз, қурбон бўлди. Қандайдир бир аблаҳ бизни сотган.

Қ у л м а м а т с а р д о р (кириб). Салом, азизлар. Кечикдим, узр.

Б о т и р Т ў р а е в . Хўш, Бухорога қандай кирдингиз?

Қ у л м а м а т с а р д о р (ясама соқолини олиб). Туркман, қўрқишдан нари туғилганман. Мени Фрунзе ака юборди. Бухоро ичидан икки юзта йигитим бор, ўртоқ Тўраев, Бухоро коммунистлари партиясининг ихтиёрига келдим.

Ш о к а л о н (кириб). Салом. Вақт фанимат. Қоратегин, Ҳисор, Душанба, Қўлобдан келган мингдан ортиқ тожик йигитлари менинг ихтиёримга берилди. Мен ҳам Бухоро коммунистлар партиясини ихтиёрига юборилдим. Ўртоқ раис, қандай иш кўрамыз. Шунини билиб аниқлаб олиш учун яширин йўллар билан бу ерга келдим.

Б о т и р Т ў р а е в . Яшанглар, азаматлар! Тонг яқин, азаматларим! Тонг яқин. Аввало мана бу «Тонг» журналимиз, «Қутулиш» газетамиз Амирнинг тож-тахтига қарши курашимиз ва эртанги кунимиздан башорат берадилар. Буларни халқ ичига тарқатасизлар. Бошқа ҳамма гап энди майдонда ҳал бўлади. Коммунистлар ҳаммаси қуролланган.

От туёқларининг дупури эшителиади.

Махсум. Ўртоқлар, Довул понсод, тарқалинг!
Ботир Тўраев. Мана бу ёқдан... Битта-битта тарқалинг.

Яширин йўлдан битта-битта чиқадилар. Махсум қолади.

Махсум, сиз ҳам кетинг!

Махсум. Йўқ, сизни ташлаб кетолмайман.

Ботир Тўраев. Мени ўзимга қўйинг. Жавобни мен ўзим қиламан. Менга тегмайди булар!

Махсум. Сизнинг коммунистлар раҳбари эканингизни билишади.

Ботир Тўраев. Билишмайди. Кетинг, итоат қилинг.

Махсум. Майли, Амир мени сўйса сўйсин, лекин сизни ташлаб кетмайман! Гап тамом, бирга кетамиз! Қани, йўл бошланг, кетдик!

Қўча дарвоза тақиллайди, шовқин кўтарилади... Булар яширин йўлдан чиқиб кетмоқчи бўладилар, олдинда Ботир Тўраев, орқада Махсум.

Махсум. Тўхта, Ботир! Қарама, қўлингни кўтар!

Ботир Тўраев (*огир пауза, қўлини кўтариб бирдан юзини буради, Махсум тўппонча ўқталиб турганини кўриб.*) Коммунист Махсум?

Махсум. Йўқ, адашдинг! Коммунистлар душмани, ёш бухороликман!

Ботир Тўраев. Тфу!

Ботир оёғи билан Махсум қўлига тепади. Тўппонча учиб тушади. Каттиқ олишув. Ниҳоят, Ботир Махсумни уриб, шалайим қилиб ташлайди. Махсум титраб, қалтираб, ялиниб, жон талвасасида ўзини бурчакка отади. Ботир зудлик билан тўппончани ердан олиб Махсумни отиб ташламоқчи бўлганида навкарлари билан орқадан бостириб кирган Довул понсод Ботир Тўраевнинг бошига тўппонча билан уриб йиқитади.

Довул. Ў-ҳў, тўрга балиқнинг каттаси тушибди-ку, буку, Амир қўйнидаги илон Ботир Тўраев ўғли... сен ким бўлдинг?

Махсум. Мен большевик Махсум. (*Довул қулочкашлаб*

Махсумга мушт уради. Турғазиб ёқасидан силтаб яна уради, Махсум яширин йўлдан қочмоқчи бўлади.)

Ботир Тўраев. Махсум! Сен большевик эмас, масхара-бозсан, қиморбозсан. Ватанфуруш, имонсиз, разил инсон! Лўт-тибоз, барибир ниқобинг йиртилади, овора бўлма!

Махсум (*бирдан бошқача бўлиб*). Йўқ. Шу ерда жиндак адашдинг. Менинг ниқобим жуда пухта, тўғри айтдинг, мен фа-ришта қиёфасидаги шайтон, ҳаёт бўлиб кўринган ажал, сув бўлиб жилва қилган саробман. Ҳаммангни ёмон кўраман, ҳам-мангни гўрга тикман, мана сендан бошладим. Демак, сен ўла-сан. Сен билан биргаликда менинг сиру асрорим ҳам ўлди. Сўнг, навбат Фозил Хўжага келади. Изингдан уни ҳам юбораман. Ҳаммангни жўнатаман, жўнатаман, йўлни тозалайман, энг олий мақсадимга етаман! Мақсадим нима — уни бир ўзим биламан, бир худо билади. Ҳа, ҳаммангнинг устингдан босиб ўтиб, юк-сакликка эришаман. Ақлимга тан бердингми энди!

Ботир Тўраев. О... мана энди титроқ вужудимга ваҳи-ма солдинг. Дод дегим келади... алам, азоб ич-ичимни ёндириб ташлади. Йўқ. Буни жон талвасаси дема! Мен ўлимдан қўрқ-майман, аммо сендан қўрқаман, сен ўлимдан минг марта ёмон-сан, даҳшатлисан. Наинки, сен иблис ҳали кўп йиллар комму-нистлар сафини булғайсану, ҳеч ким сени танимаса, сени дўст, инқилобчи деб билса... Йўқ, йўқ! Оҳ, кошки мана бу девор — тошларнинг тили бўлса, менинг сўзларимни дўстларга етказса!

Махсум (*боқиб*). Довул!

Довул. Лаббай, хўжайин?

Махсум. Нега анграйиб турибсан, олиб бор улоқни, Амир ҳазратларининг оёқларига ташла! Катта мукофот ол! Эъдом ҳукмини чиқарса, аввал 70 тиллани суғур.

Довул. Хўп бўлади, хўжайин! Қани, юр! Қани, юр!

Навкарлар билан Ботир Тўраевни ўраб олиб кетади.

Чироқ ўчиб ёнади.

Бухоро Регистони. Боғ эшиги олдида пастгина тахта супага тоза гилам тў-шалган. Эшик устига Амир байроғи тикилган. Тўп ва милтиқ отишмаси ав-жида, майдоннинг бир томонида аскарий музыка тўдаси, бир томонида кавказча кийинган ва милтиқ, пулемётлари билан қуролланган хос соқчилар тўдаси. Тахта супа устида туриб Амир урушни кузатмоқда. Унинг ёнида Мирзо Урганжи, қозикалон, додхоҳ, Иноқ, тўпчибоши, шарвоначи, Садр Бейли, Осипов, Удайчи супа остида таёғини кўтариб туради. Аскарий марш чалинади. Навкарлар уруш майдонига қараб йўл оладилар. Тўпчибоши фотиҳа олиб, уларга қўшилади. Савдо-гарлар дастаси Савлатбой бошлиқ, ашула айтиб ўтади.

Савлатбой (эгнида аскарый либос, бошида барра тел-пак, қўлида милтиқ). Биз ҳазрати Султони замонанинг аскарый, муждахидларимиз, йўлига молу жон фидо, жаҳонгир бўлсинлар.

Қозикалон. Омин!

Савдогарлар дастаси майдонни бир айланиб чиқиб кетади. Мулла-лар, қаландарлар дастаси киради. Бузуқ саллалар ўраб, кавуш кийган муллалардан иборат бу дастани елкаларига кафан ташлаб олган тўрт муфти бошлаб киради. Бу даста ҳарбий машққа эътибор қилмай «во шариаго, во дино!» деб зикр тушиб кетади.

Амир (ёнидагиларга ғазаб қилиб). Шу дамда Фарғона хо-ни Худоёрхон тилидан айтилган бир мухаммас ёдимга тушди. (Ўқийди.) Бошимга тушса бир иш мен бош берай деб лоф урганлар, ўзим бир-ла ҳамма давлатни ҳам роҳатин кўрганлар, шукуҳи давлатимни, балки мендан яхши сурганлар, бузиб аҳдин ёмонлик кунда мендин юз ўгирганлар, бугун ул кўрнамаклар, ваёда ёлғонлар қаён қолди? Қаердасиз, қозикалон? Ҳамма урушга кетди. Аммо, сиз, қочиш фикридасиз, биламан!

Қозикалон. Амирим, арз убудиятга ижозат. Бу кеча пирим Баҳоваддинни тушимда кўрдим.

Амир. Қандай фаҳми патак одамсиз! Шундай кечада ҳали ухладингиз ҳамми?

Қозикалон. Кечиринг, мен — гуноҳкор осий, сазовору уқубат, балки вожаибул қатл одамман. Хато гапирдим, уйқуда эмас, аён кўрдим, фатҳ бизга ёр бўлғай. Хунрезлик, большевой-кушликни қизитиб юбордик.

Амирдан бошқалар. Иншоолло.

Додхоҳ. Ҳазратим, Чоржўй беги Ҳаким Иноқ келди.

Чоржўй беги кириб, ўзини Амир оёғига ташлайди.

Амир. Туринг, Чоржўй қани? Мулкхўр холис ерларни кимга қолдирдингиз?!

Чоржўй беги. Бошимни олинг, гуноҳқорман.

Амир. Амлақдор эдингиз. Иноқ дедик. Чоржўй беги қилиб-тайинладик.

Чоржўй беги. Нонкўрман, ҳазратим, бир қошиқ қонимдан ўтинг.

Амир. Иноқнинг қўшини қанча эди, Урганжи?

Урганжи. Ўн икки минг.

А м и р. Тўпчибошингиз қани?

Ч о р ж ў й б е г и. Жангда шаҳид бўлди.

А м и р. Юнус додхоҳ?

Ч о р ж ў й б е г и. Шаҳид бўлди.

А м и р. Мирохўр Султонали.

Ч о р ж ў й б е г и. Шаҳид бўлди.

А м и р. Юзларча қоровул бегларим, жевачиларим, даҳвошиларим — ўн икки минг арслон сарбозларим, қани улар? Ҳаммаси тумтарақай бўлиб қочган, қизил додхога — Фрунзегга асир тушган, менинг садоқатли соҳиби эл-улусларим менга жонларини фидо қилиб, шаҳид бўлганлар, фақат биргина сен, кўзимнинг ёғини еган Чоржўй беги Ҳаким Иноқ, жонингни олиб қочгансан. Айтганим тўғрими?

Ч о р ж ў й б е г и. Тўғри, Амирим, тўғри! Туркманлар бизга хиёнат қилишди. Большевой Қулмамат сардор, Олти сардорлар, Аваз сардорлар.

А м и р. Сизни савалашди, большевойлар Чоржўйда — тумшугингизнинг тагида ёш бухороликлар билан бирлашиб туриб қурултой ўтказишди, Фрунзе, Фозил Хўжа, Ботир Тўраевлар туриб, бизга қарши пичоғини роса чархлашди. Сиз, беор, лапашанг, қовоқбош бўлсангиз, май ичиб, қирқ қизни қучоқлаб, чорбоғда ётавердингиз. Тўрт бегойим, қирқта каниз, ўн уч болангизнинг жонини сақлаб қолдингиз, лекин менинг энг азиз, энг обод шаҳримни душманга топшириб, яна уялмасдан қошимга келдингиз, шундайми? Қани инсоф?! Қани дину диёнат?! Мирзо Урганжи!

Ч о р ж ў й б е г и (*сезиб*). Йўқ, Амирим, мени Мирзо Урганжига топширманг! Унинг менда эски адовати бор, ўлдиради!

А м и р. Ҳали тирик қолмоқчимисан! Ҳе-ҳе! Сиз ўзингизни ўзингиз нега ўлдирмадингиз? Тўғри, шариатда ўзини ўлдириш ҳаром... Беймон кетади... Сиз беймон кетишингиз керак. Ханжар беринг. (*Урганжи ханжар беради.*)

Ч о р ж ў й б е г и. Йўқ, ўзим. (*Шарт оғзига заҳар олиб, чайнаб ташлайди.*)

А м и р. Олиб чиқинг бу итни! Кучукваччаларини ҳам йўқотинг!

Урганжи ишораси билан Довул одамлари Чоржўй бегининг жасадини олиб чиқадилар.

У р г а н ж и. Довулбек!
Д о в у л. Бегим!

Урганжи. Амиримизнинг кучуклар ҳақидаги фармонини бажаринг!

Довул. Жоним билан, бегим!

Одамлар билан чиқиб кетади. Йўл томондан кишиларнинг дод-фарёди эшитилади.

Амир (ваҳима билан). Исён! Фуқаро бузилди.

Ҳамма изтиробда.

Уринг, боғланг, ўлдириг!

Додхоҳ (кириб). Коммунист қўлга тушди.

Амир. Ҳузуримга келтиринг!

Додхоҳ. Хўп, амирим. (Чиқади.)

Амир. Ҳамманг менга душман. Ҳамманг менинг жонимга қасд қиласан!

Шогирдпеша югуриб киради.

Шогирдпеша. Ҳазратим, эсонларига душман эски Қондаги кўлдан ўтди. Жўтихон орқали мазор дарвозасига яқинлашди. Қовала дарвозаси вайрон бўлди.

Амир. Бу ёмон хабар, қозикалон!

Қозикалон. Фатҳу нусрат биз билан.

Ҳамма. Иншоолло!

Амир. Сафсатани қўйинг, боринг, қолган одамлар билан сафларни маҳкамланг.

Қозикалон таъзим қилиб, шогирдпеша билан чиқади.

Ҳушёр бўлинг, бирортаси чекинмасин. Қимки қочса, отинг!

Довул оёқ-қўлларига занжир урилган Ботир Тўраевни олиб киради.

Амир. Сўроққа тутинг!

Ишора қилади, Урганжи сўроқ қилади.

Урганжи. Ҳазратим сендай номуборак одам билан савол-жавоб қилишдан ҳазар қиладилар. Ўша киши номидан сени мен сўроққа тутаман.

Амир дарҳол ўгирилиб, юзини тескари қилиб олади.

Соққа ҳам бир жойга бориб тўхтайти. Сен ҳам тўхтадинг! Хўш, қалайсан?

Ботир жим.

Нега индамайсан, тилинга сариқча чиққанми? Қалайсан деяпман?!

Ботир Тўраев. Оғзинг тўла қон бўлса ҳам душман олдида тупурма, деган, отам! Яхшиман!

Урганжи. Қўлга тушдингми?!

Ботир Тўраев. Хомлик қилдим. Дўст-душманни ажратолмай тушдим. Лекин қойилман, Амир. Устозинг иблис экан!

Амир бир қалқиб кетади.

Урганжи. Коммунистмисан?

Ботир Тўраев. Худога минг қатла шукур, коммунистман!

Урганжи. Коммунистлигингча ўласан!

Ботир Тўраев. Буюк тилагим шу! Мени она Бухоронинг муқаддас тупроғи ўз бағрига олади. Сен бегона юртларда саргардон юриб, ит ўлимига дучор бўласан!

Амир (тоқат қилмай). Товушингни ўчир!

Урганжи. Аммо бизнинг улуғ Амиримизнинг шафқати кенг... сен бизнинг ичимизда туриб, сизлар билан боғланган, сизларга хабарлар етказиб турган одамнинг кимлигини айтиб берсанг, худо сенга инсоф берсин, гуноҳинг енгиллашади.

Ботир Тўраев. Мен бунақа одамни билмайман!

Урганжи. Биз буни ҳозир синаб кўрамиз. Додхоҳ!

Додхоҳ киради.

Олиб киринг!

Мирғазаблар кўйлаклари парчаланган, юз-қўллари қон Нисони судраб киришади.

Хўш! Тузукроқ қара! Шуми!

Ботир Тўраев. Мен бунга танайман.

Урганжи. Сен нима дейсан?

Нисо. Мен уни танайман...

Иигит билан қиз пайдо бўлиб, йигит Ботир ёнида, қиз Нисо ёнида
тўхташади ва буларнинг ички монологини айтишади.

И и г и т. Бу бизнинг охирги дийдор кўришишимиз.

Қ и з. Бу бизнинг охирги дийдор кўришишимиз.

У р г а н ж и. Агар кўз олдинда бу қизнинг қаттиқ қийноқ-
қа дучор бўлишини истамасанг, ҳақ гапни айтасан.

И и г и т. Ҳадемай бу оламдан ўтасан, севгилим!

Қ и з. Ҳадемай бу оламдан ўтасан, севгилим!

У р г а н ж и (*Нисога*). Сен гапир!

Қ и з. Яшагинг келади!

И и г и т. Фақат мана энди яшаб-яйраш керак эди!

Қ и з. Яшагинг келади!

У р г а н ж и. Жавоб бер!

Н и с о. Мен уни танимайман!

Б о т и р Т ў р а е в. Мен уни танимайман!

У р г а н ж и. Сенга ўзим айтаман: ҳарам дарвозасидан киши
билмас чиқиб, большовойларга бизнинг ҳамма сир-асроримизни
етказиб турган ярамас сен бўласан!

А м и р (*бирдан қайрилиб қараб*). Кўрнамак, мурдор! Осиб
ўлдирилсин!

Н и с о. Узинг ўлакса! Тахтингга ўт кетди. Мен қўрқмайман.
Аммо сен қалтираяпсан!.. Қўлларинг, ана, ана, титрапти... Кўз-
ларингда ўлим шарпаси...

А м и р. Жим бўл, жодугар! Бас! Бас! Буни парчаланг, осинг!

Н и с о. Сен мендан ҳеч қаерга қочиб қутулолмайсан, Амир!
Мен шу панжаларим билан уйқунгда босаман, бўғаман. Сенга
қора кўланкадек эргашаман. Сен мени ўлим билан қўрқитмоқ-
чи бўласанми? Мен аллақачон ўлганман. Мени булғаган сен,
руҳимни вайрон қилган ҳам сен... Мен энди ўлимдан қўрқарми-
дим?!

А м и р (*жинниланиб*). Йўқотинг!

Мирғазаб Нисони судраб кетади.

Қ и з. Алвидо, ошиғим!

И и г и т. Алвидо, маъшуқам!

У р г а н ж и. Энг охирги марта сўрайман, кимсан, ўзингни
танит!

М а х с у м (*тўсатдан пайдо бўлиб*). Нега ташвиш тортасиз,
бегим. Мен бу одамни яхши танийман. Ижозатингиз билан жа-

ноби олийлари, бунинг кимлигини айтай! Бу Бухоро коммунистларининг раиси Ботир Тўраев!

А м и р. Шундай дегин. Тўримизга ажиб қуш тушибди-ку.

М а х с у м. Ҳа... бу ўша, Амирим.

Ботир Тўраев. Аблаҳ! (*Махсумга ташланади.*) Уни маҳкам тутинг, Фозил Хўжа...

М а х с у м. У ҳам қочиб қутулмайди! Мендан...

Ботир Тўраев. Хоин!

М а х с у м. Й-ў-қ, Ботир Тўраев ўгли... мен большевикман!

Ботир Тўраев. Амирнинг қопоғон итисан!

А м и р. Сўйилсин!

Мирғазаблар Ботирни судраб олиб чиқишади.

Шогирдпеша (*чопиб кириб*). Ҳазратим, эсонларига душман Қоракўл дарвозасига ҳужум бошлади.

А м и р. Тўпчибоши! Сиз жўйбор фидойиларни тўпланг. Душманни у томондан ҳайданг, қувинг!

Тўпчибоши таъзим қилиб чиқади. Додхоҳ чопиб киради.

Додхоҳ. Амирим! Арк ёняпти!

А м и р. Уқу яроқлар билан хазинани отларга юклатаверинг!

Додхоҳ таъзим қилиб саройга киради. Фаррошлар, шогирдпешалар сандиқлар, яхдонлар кўтариб чиқиб, араваларга ортишади. Мукамал суратда яроқланган Осипов киради.

Осипов. Енгилдик, аъло ҳазрат! Бундан кейин туролмай-миз. Қочамиз!

А м и р. Нима?! (*Ғазаб билан.*) Полковник! Сиз қачон қочмаган эдингиз?! Қачон большевойлардан шатта етмаган эдингиз?

Осипов. Аъло ҳазрат, инсон тоқатининг ҳам чегараси бор! Мен лочинларимдан ажралиб, якка қолганман. Ишонган тоғингиз Бейли паранжи ёпиниб қочди. Эски яранинг кўзини очманг. Сизнинг касаллардан, кал-кўр чоллардан иборат сешанбалик дастангизга, ҳезимкаш полкингизга, қўрқоқ, аҳмоқ муллаларингизга куним қолгандан кейин, ишим нима бўларди?! Қочишдан бошқа чора йўқ!

А м и р. Утгиз минг мунтазам уришқоқ шунқордек олғир жангчиларим бор!

Осипов. Қани ўшалар?! Ҳаммаси қочди, иш вайрон бўлди!!!

А м и р. Қочмайман, урушаман, Осипов!

Шу пайтда қозикалон, тўрт муфти: яланг бош, оёқ яланг, ҳориб-ҳансираб кирадилар.

А м и р. Бу нима? Шаҳарни душман олдимиз?!

Қозикалон. Ҳазратим, жаҳонгир бўлсинлар, душман яқинлашиб қолди. Яна беҳисоб большевойлар Уба чўли орали ёпирилиб келишяпти. Қўли Шоғолонда қаттиқ жанг бўлиб, Довул понсод шаҳид бўлди. Тасаддуқ бўлай, яқинлашиб қолди.

А м и р. Сиз нега бу аҳволда қайтдингиз?!

Қозикалон. Ўз фуқароларимиз бизни шу ҳолга солдилар!

А м и р. Савлатбой қани?!

Қозикалон. Қўлга тушди!

Осипов. Душман қаерда?!

Тўрт муфти (*бараварига*). Билолмадик, уни сиздан сўраш керак.

Осипов. Аъло ҳазрат, тамом. Қочиш керак!

Додхоҳ (*кириб*). Давлатпаноҳ, хазина ва қурол-аслаҳалар ортилди.

А м и р. Ҳа... Тамом бўлди!

Чироқ ўчади.

Чироқ ёнади.

Фрунзе. Москва, Кремль. В. И. Ленинга. Бизнинг жанговор қисмларимиз Бухоро инқилобчилари билан ҳужум қилиб, шу бугун кўҳна Бухоро қалъасини забт этдилар. Жаҳолат, зулму истибдоднинг сўнгги таянчи бўлган Амир давлати емирилади. Жаҳон инқилобининг Қизил байроғи Регистон устида ғолибона ҳилпирамоқда.

Туркистон fronti қўшинлари қўмондони

М. В. Фрунзе.

2 сентябрь, 1920 йил.

Йигит билан қиз киради.

Қиз. Биз сизларга Бухоро инқилобини қилган мардлар ҳақида ҳикоя қилдик.

Фрунзе, Ботир Тўраев, Шодия, Нисо, Колесов, Қулмамат саҳна олдиға келдилар.

И и г и т, Уларнинг ўлганларига анча бўлган...

Қ и з. Аммо уларнинг порлоқ хотираси абадул-абад дилингизда бўлсин. Бизнинг истагимиз шу.

И и г и т. Нима десангиз, бизни шу ёруғ кунларга етказганлар ўшалар.

Қ и з. Улар аллақачон оламдан ўтишган... Лекин ишлари қолади.

И и г и т. Ҳа... ҳамма нарса кишиларга қолади.

Қ и з. Замондошлар, инқилоб қурбонлари хотираси учун ўрингиздан туринг !

Ф о з и л Х ў ж а. Бухоройи шариф. Совет Бухороси... Ҷозд Бухоро... Менинг Бухором...

1974

МУНДАРИЖА

Драмалар

Номус ва муҳаббат	7
Улим босқинчиларга	71
Офтобхон	119
Генерал Раҳимов	161
Йўлчи юлдуз	219
Инқилоб тонги	285

На ўзбекском языке

КАМИЛ ЯШЕН

СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ В 6-ТИ ТОМАХ

Том III

Драмы

Редакторлар: *Ҳ. Ниёзов, Ж. Насриддинова*

Рассом *В. Немировский*

Расмлар редактори *А. Бобров*

Техн. редактор *Т. Смирнова*

Корректор *М. Абдусаломова*

ИБ № 1054

Босмахонага берилди 5.02.79. Босишга рухсат этилди 7.4.80.
Формати 60x84¹/₈. Босмахона қоғози, № 1. Адабий гарнитура.
Юқори босма. Шартли босма л. 20,46. Нашр. л. 20,25+0,28 вкл.
Тиражи 10000. Заказ № 1263. Баҳоси 2 с. Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон ССР Нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси
ишлари Давлат комитетининг Тошкент «Матбуот» поли-
графия ишлаб чиқариш бирлашмаси. Тошкент, Навоий кўча-
си, 30